

Журнал основан в 1918 г.

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАВРИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. В. И. ВЕРНАДСКОГО

Научный журнал

Серия «Юридические науки»

Том 25 (64). № 2

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского
Симферополь, 2012

Печатается по решению Ученого совета Таврического национального университета
им. В. И. Вернадского, протокол № 11 от 26.11.2012 г.

**Редакционный совет журнала
«Ученые записки Таврического национального университета
имени В. И. Вернадского»:**

1. Багров Н. В.	– д-р географ. наук, проф., академик НАНУ (главный редактор)
2. Шульгин В. Ф.	– д-р хим. наук, проф. (зам. главного редактора)
3. Дзедолик И. В.	– д-р физ.-мат. наук, доц. (секретарь)

Члены Совета (редакторы серий и разделов серий):

4. Бержанский В. Н. – д-р физ.-мат. наук, проф.	7. Копачевский Н. Д. – д-р физ.-мат. наук, проф.
5. Богданович Г. Ю. – д-р филол. наук, проф.	8. Подсолонко В. А. – д-р экон. наук, проф.
6. Вахрушев Б. А. – д-р геогр. наук, проф.	9. Ротань В. Г. – д-р юрид. наук, проф.
7. Гришковец В. И. – д-р хим. наук, проф.	10. Темурьянц Н. А. – д-р биолог. наук, проф.
8. Казарин В. П. – д-р филол. наук, проф.	11. Шоркин А. Д. – д-р филос. наук, проф.
9. Климчук С. В. – д-р филол. наук, проф.	12. Юрченко С. В. – д-р полит. наук, проф.

Редакционная коллегия серии «Юридические науки»

Ротань В. Г., д-р юрид. наук, проф. (редактор серии)
Даниленко В. М., д-р истор. наук, проф., член-корр. НАНУ
Носик В. В., д-р юрид. наук, проф., член-корр. АПРНУ
Скаун О. Ф., д-р юрид. наук, проф., член-корр. АПРНУ
Бахин В. П., д-р юрид. наук, проф.
Карпов Н. С., д-р юрид. наук, проф.
Рыскельдиева Л. Т., д-р филос. наук, проф.
Донская Л. Д., канд. юрид. наук.
Бугаев В. А., канд. юрид. наук, доц.
Михайлов М. А., канд. юрид. наук, доц.
Змерзлый Б.В., докт. ист. наук, проф. (секретарь)

**Постановлением Президиума ВАК Украины № 1-05/2 от 10.03.2010 г. журнал внесен в список
специализированных изданий (юридические науки)**

Подписано в печать 28.11.2012. Формат 70x100 1/16
28 усл. п. л. Тираж 500. Заказ № 27/6-УЗ.

Отпечатано в информационно-издательском отделе ТНУ.
пр. Академика Вернадского, 4, г. Симферополь, 95007

«Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського»

Науковий журнал. Серія «Юридичні науки». Том 25 (64). № 2.
Сімферополь, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2012
Журнал заснований у 1918 р.

Адреса редакції: пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007
Надруковано в інформаційно-видавничому відділі Таврійського національного університету
ім. В. І. Вернадського. Пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007

© Таврический национальный университет, 2012 г.

ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК УДК: 342.553 (477.75)

СУДОВІ ГАРАНТІЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Абасов Г.Г.

національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджуються та аналізуються судові гарантії прав місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова: критерії класифікації, судова охорона та захист, судові гарантії, місцеве самоврядування, Конституційний Суд.

В чинному українському законодавстві не існує чіткого вирішення питання про класифікацію гарантій прав місцевого самоврядування, оскільки вони різноманітні і їх не можна уявляти у вигляді «однорідної маси», адже будь-яка з них за своїм змістом і формою відповідає будь-якій іншій гарантії. Проте, аналізуючи систему гарантування прав місцевого самоврядування спостерігаємо, що гарантії у чистому вигляді існувати не можуть, адже вони є взаємообумовленими та взаємопроникаючими одне в одну.

Дослідженням гарантій прав місцевого самоврядування в юридичній науці займалися такі вчені як: М.Абдулаєв, Н.Боброва, М.Вітрук, В.Журавський, Т.Заворотченко, О.Зинов'єв, С.Комаров, В.Корельський, В.Котюк, В.Кравченко, О.Лукашева, І.Магновський, М.Марченко, А.Мицкевич, П.Недбайло, М. Орзіх В.Перевалов, В.Погорілко, А.Полянський, Ж.Пустовіт, Ю.Соколенко, М.Ставнічук, Ю.Тодика, О.Фрицький, Ю. Шемшученко, Ю. Шимін та інші.

Проблемі класифікації гарантій прав місцевого самоврядування присвятили також роботи О.Кутафін, Н.Колосов, С.Корсакова, В.Мамочка, І.Овчинников, В.Фадеев, А.Черненко, Е.Шургина та інші.

Метою запропонованої статті є дослідження та аналіз судових гарантій прав місцевого самоврядування в Україні.

Однією з основних критеріїв класифікації гарантій прав місцевого самоврядування, на наш погляд, є гарантії за функціональною спрямованістю.

За функціональною спрямованістю гарантії прав місцевого самоврядування пропонуємо поділяти на:

- гарантії реалізації;
- гарантії охорони та захисту.

До гарантій реалізації прав місцевого самоврядування, на нашу думку, слід віднести норми права, що встановлюють підстави виникнення тих чи інших прав місцевого самоврядування, наприклад право на вирішення питань місцевого значення, їх межі, що встановлюються Конституцією та Законами України, порядок реалізації, процесуальні процедури здійснення, до яких входять і юридичні факти, з якими воно пов'язується тощо.

Так, підставою виникнення тих чи інших прав місцевого самоврядування може бути сам факт визнання державою та відповідна нормативно-правова регламентація. Окрім того, основні права місцевого самоврядування закріплені на конституційному рівні, як такі, що діють безпосередньо, адже норми закріплені в Конституції України у відповідності ст.8 мають найвищу юридичну силу та є нормами прямої дії, що надає їм найвищу юридичну силу відносно правотворчої, правозастосовної, правоохоронної діяльності усіх державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Щодо гарантій захисту єдиної точки зору в науці не існує. Питання, насамперед, полягає у з'ясування сутності таких категорій як «охорона» та «захист», які досить часто застосовують без розкриття змісту і не відображають повністю коло правозахисних правовідносин.

Термін «захист» пов'язується із діяльністю, що здійснюється у випадку порушення суб'єктивних прав, і передбачає конкретні заходи щодо відновлення порушених прав. Під гарантіями охорони ж слід розуміти установчі контрольно-наглядові функції державних органів і органів громадських організацій, а також норми превентивного характеру, що визначають ступінь відповідальності зобов'язаних осіб і органів, у випадку якщо їх дії чи бездіяльність перешкоджають нормальному здійсненню прав місцевого самоврядування.

Окрім того, зазначимо, що одним з основоположних критеріїв розмежування «захисту» і «охорони» є форма діяльності відповідних суб'єктів, що беруть участь у забезпеченні прав місцевого самоврядування. Застосування захисту означає втручання в процес з боку вказаних суб'єктів з метою усунення негативних моментів, що ускладнюють чи унеможливають здійснення прав місцевого самоврядування, а також їх відновлення у випадку їх порушень. Умови ж дії гарантій охорони полягають у діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських організацій виявляються у здійсненні контрольно-наглядових функцій, у вдосконаленні законодавства з урахуванням розвитку інституту місцевого самоврядування в сучасних умовах розвитку української держави, у роботі з підвищення рівня правосвідомості тощо.

Багато в чому гарантії реалізації прав місцевого самоврядування забезпечуються можливостями гарантій охорони та захисту. Це цілком зрозуміло, оскільки юридичні засоби охорони та захисту покликані сприяти правомірному і найбільш доцільному використанню суб'єктами місцевого самоврядування наданих їм прав. В той же час, враховуючи, що забезпечення прав місцевого самоврядування – це система гарантування до якої входять гарантії охорони та захисту, уявляється невірною позиція деяких вчених, які розуміють під цим терміном виключно гарантії охорони [1] або гарантії захисту [2]. На нашу думку, охорона за містом є більш широкою правовою категорією, оскільки, як вже зазначалось, охороняються права постійно, а захищаються лише у випадку їх порушення, проте захист є однією з форм охорони,

який певним чином виконує її функції.

Отже, вважаємо, що гарантії охорони та захисту прав місцевого самоврядування доцільніше розглядати у нерозривній єдності їх змістового розуміння, проте необхідним є здійснення розподілу їх на окремі види, а саме на:

- судові та
- несудові (позасудові) гарантії

В цій статті розглянемо судові гарантії прав місцевого самоврядування.

Найважливішим показником забезпеченості прав місцевого самоврядування є рівень їх охорони та захисту, насамперед у судовому порядку. Судова охорона та захист прав місцевого самоврядування здійснюється судами загальної юрисдикції, господарськими та адміністративними судами, а також Конституційним Судом України.

На важливість судової охорони та захисту в системі гарантій прав місцевого самоврядування вказує багато факторів, наприклад, посилення адміністративного тиску на органи та посадових осіб місцевого самоврядування, наявність значної кількості актів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що порушують права територіальних громад, права громадян на участь у здійсненні місцевого самоврядування, права органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Розглядаючи численні справи пов'язані із охороною та захистом прав місцевого самоврядування, суди забезпечують охорону та захист досить широкому колу суб'єктів правовідносин, що виникають у зв'язку із цими справами, а саме: громадянам, які захищають свої права на участь в місцевому самоврядуванні; органам місцевого самоврядування, їх посадовим та службовим особам, територіальним громадам тощо. Українське законодавство передбачає різні способи судової охорони та захисту, з яких найбільш значущими і ефективними в цій сфері є:

- оскарження громадянами рішень і дій різних суб'єктів органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, що порушують їх право на здійснення місцевого самоврядування;
- оскарження органами місцевого самоврядування рішень і дій органів законодавчої та виконавчої влади, які порушують їх права;
- вирішення спорів про компетенцію органів місцевого самоврядування між собою та органами державної влади.

Охорона та захист прав місцевого самоврядування кримінальним судочинством здійснюється у випадках, коли: орган місцевого самоврядування або його посадова особа бере участь у процесі у якості цивільного позивача, оскільки раніше при вчиненні злочину були порушені права місцевого самоврядування; посадова особа місцевого самоврядування виступає у процесі в якості потерпілого, оскільки раніше ця особа зазнала майнової, фізичної або моральної шкоди від особи, в діяннях якої є ознаки злочину, а вчинене діяння може бути пов'язано із виконанням цією особою службових обов'язків; посадова особа органу місцевого самоврядування виступає в процесі у якості обвинуваченого (підсудного).

Господарські суди також відіграють вагомую роль у охороні та захисті прав місцевого самоврядування, проте в господарському судочинстві здебільшого сторонами є суб'єкти підприємницької діяльності, в цивільному процесі сторонами можуть виступати будь-які фізичні та юридичні особи. Органи місцевого самоврядування також можуть бути залучені судом до участі в справі або вступати в справу за

своюю ініціативою для надання висновків з метою здійснення покладених на них обов'язків.

Особливу значущість для охорони та захисту прав місцевого самоврядування відіграють адміністративні суди (роль яких поки що виконують місцеві загальні суди (ст.18 КАСУ)) та окружні адміністративні суди, що стало можливим внаслідок прийняття Кодексу адміністративного судочинства України у 2005 р.[3]. Головним завданням, яке поставлено перед адміністративним судочинством в Україні (ст.2 КАСУ), є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Так у відповідності до ч.1 ст.17 КАСУ юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму. У ч.1 п.2 ст.171 КАСУ закріплюється особливий порядок провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування, а саме законності та відповідності їх правовим актам вищої юридичної сили. У ст.172-174 КАСУ закріплюється особливий порядок провадження у справах, що стосуються дій чи бездіяльності виборчих комісій, уточнення списку виборців, порушення законодавства про вибори та референдуми тощо.

При цьому сутність адміністративно-правової охорони та захисту прав місцевого самоврядування полягає в тому, що вона спрямована не стільки на визнання незаконності рішення, дій чи бездіяльності, скільки на відновлення права користуватися певними соціальними благами або спонукання суб'єктів владних повноважень щодо забезпечення сприяння у реалізації цього права (наприклад, реалізації права на об'єднання, на вільний доступ до служби в органах місцевого самоврядування тощо).

Особливе місце в процесі гарантування охорони та захисту прав місцевого самоврядування відіграє Конституційний Суд України, який протягом своєї діяльності розглянув досить багато справ, які стосувались функціонування органів місцевого самоврядування, серед яких можна назвати рішення у справах: про сумісництво посад народного депутата України і міського голови від 6 липня 1999 року; про місцеве самоврядування від 9 лютого 2000 року; про адміністративно-територіальний устрій від 13 липня 2001 року; щодо сумісності мандата депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим з іншими видами діяльності від 21 грудня 2001 року; про об'єднання територіальних громад від 18 червня 2002 року[4].

Охорона та захист прав місцевого самоврядування органами конституційної юрисдикції має місце і в зарубіжних країнах, досвід яких необхідно вивчати для застосування в Україні позитивних надбань в цій сфері.

Наприклад, Конституційний Суд Російської Федерації має значні напрацювання правових позицій з питань місцевого самоврядування, а Конституційний Суд Вірменії розглядає найбільшу кількість справ щодо конституційності міжнародних договорів [5].

У рішеннях Конституційного Суду України щодо органів місцевого самоврядування знайшли своє відображення недоліки, пов'язані з їх формуванням і становленням.

Наприклад, у справі про сумісництво посад народного депутата України[6] і

міського голови Конституційний Суд України дав офіційне тлумачення статей 38, 78 Конституції України, статті 12, частин третьої, четвертої, п'ятої та шостої статті 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» і роз'яснив, що сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою відповідної територіальної громади з представницьким мандатом. Громадяни мають право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та, зокрема, до органів місцевого самоврядування – сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, а також бути обраними сільським, селищним, міським головою, але реалізувати представницький мандат може тільки в одному з цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови.

У ч.4. ст.71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»[7] гарантується право органів та посадових осіб місцевого самоврядування звертатися до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Проте в законі не вказується в який саме суд мають звертатись органи та посадові особи місцевого самоврядування, що, в свою чергу, породжує можливість різного тлумачення вказаної норми з питань підсудності даної категорії справ. Як вже зазначалось, у відповідності до ст.171 КАСУ справи щодо оскарження законності та відповідності нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування правовим актам вищої юридичної сили розглядаються в порядку адміністративного судочинства, у випадку ж виявлення незаконності чи невідповідності суд визнає такі акти чи їх окремі положення незаконними або такими, що не відповідають правовому акту вищої юридичної сили. В ст.75 Закону України «Про Конституційний Суд України»[8] передбачено, що підставою для конституційного подання може бути наявність спору стосовно повноважень органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування; у ст.77 зазначається, що Конституційний Суд надає висновок щодо конституційності правового акта, яким встановлено повноваження органів місцевого самоврядування, зокрема.

Таким чином, вважаємо, що наявною є колізійність правових норм, адже виходить з наведеного аналізу, що питання про конституційність можуть вирішувати окрім Конституційного Суду ще й адміністративні суди. Тобто, з одного боку ст.14 Закону України «Про Конституційний Суд України» обмежує розгляд КСУ питань щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування з іншого боку Президент України, не менше 45 народних депутатів, Верховний Суд України, Уповноважений ВРУ з прав людини, ВРУ АР Крим мають право на подання для перевірки конституційності правових актів, якими встановлюються повноваження органів місцевого самоврядування, хоча власне органи місцевого самоврядування права на подібне подання не мають, чим утискаються права місцевого самоврядування, а Конституційний Суд виступає в ролі апеляційної інстанції.

У зв'язку із викладеним вважаємо необхідним внести доповнення до ст.40 Закону України «Про Конституційний Суд України» та розширити коло суб'єктів, що мають право на конституційне подання і включити до їх переліку органи місцевого самоврядування. До вказаного закону необхідно також внести зміни щодо повноважень Конституційного Суду вирішувати спори із захисту конституційного права

громадян на місцеве самоврядування, із права органів місцевого самоврядування захищати права місцевого самоврядування в порядку конституційного судочинства, чітко визначити механізм звернення органів місцевого самоврядування до Конституційного Суду України. Також пропонуємо розмежувати компетенцію адміністративних судів та Конституційного Суду і вважаємо, що в ст.171 КАСУ необхідно внести зміни і чітко зазначити, що в адміністративному порядку повинні розглядатись «справи щодо оскарження законності та відповідності нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування правовим актам вищої юридичної сили (окрім Конституції України)», оскільки вважаємо, що Конституція України є актом найвищої юридичної сили і перевірку будь-яких актів в державі на предмет відповідності їй повинен здійснювати виключно орган конституційної юрисдикції, а не інший судовий орган.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що роль судів у гарантуванні прав місцевого самоврядування останнім часом дедалі зростає, особливо із впровадженням адміністративної юстиції, хоча й потребує подальшого реформування. Проте саме судові органи покликані охороняти та захищати права місцевого самоврядування, припиняти порушені права та відновлювати їх шляхом спонукання суб'єктів до виконання належних їм обов'язків. Ефективність же відповідної діяльності судів залежить від авторитету правосуддя від реальної незалежності судів від взаємовідносин з іншими гілками влади.

Список літератури

1. Корсакова С.В. Правоохоронная политика судов в сфере местного самоуправления: состояние, проблемы, решения // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. – 2009. – №2. – С.71-77.
2. Черненко А.В. Гарантии и защита прав местного самоуправления: Автореф. ... дисс.канд.юрид.наук.: 12.00.02. – Волгоград, 2006. – С.23-27.; Шургина Е.С. Гарантии права на осуществление местного самоуправления: Автореф. дисс. ... доктора. юрид. наук: 12.00.02. – М., 2008. – 57 с.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. // www.rada.gov.ua.
4. Перелік рішень і висновків 1997-2006 року у хронологічному порядку // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – №4. – С.28-41.
5. Слива А.Я. Вопросы местного самоуправления в решениях Конституционного Суда Российской Федерации; Тхоян Ф.П. Конституционно допустимые ограничения права собственности в практике Конституционного Суда Армении / Материалы к 3-му Международному форуму «Роль конституционных судов в обеспечении права собственности» // Дайджест официальных материалов и публикаций в периодической печати. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. – 2000. – №11. – С.135; 26-28.
6. У справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: Рішення Конституційного Суду України від 6 липня 1999 року // www.rada.gov.ua.
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // www.rada.gov.ua.
8. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. // www.rada.gov.ua.

Абасов Г.Г. Судові гарантії охорони та захисту прав місцевого самоврядування: проблеми теорії та практики / Г.Г. Абасов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 3-9.

В статье исследуются и анализируются судебные гарантии прав местного самоуправления в Украине.

Ключевые слова: критерии классификации, судебная охрана и защита, судебные гарантии, местное самоуправление, Конституционный Суд.

Abasov G.G. the Judicial guarantees of guard and defence of rights for local self-government: problems of theory and practice / G.G. Abasov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 3-9.

Annotation. In the article probed and analysed judicial guarantees of rights for local self-government in Ukraine.

Keywords: criteria of classification, judicial guard and defence, judicial guarantees, local self-government, Constitutional Court.

УДК 342.52(477).

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТАРІВ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Адельсеітова А.Б.

*Кримський економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім.
В. Гетьмана», Сімферополь, Україна*

У статті досліджуються питання відповідальності парламентарів України та Республіки Білорусь. Розглядаються питання санкції, теоретичні основи і практичні аспекти парламентської відповідальності в законодавстві Республіки Білорусь та України.

Ключові слова: Парламентська відповідальність, депутатська недоторканість, регламент.

Постановка проблеми. Представницька демократія в Україні та у Республіці Білорусь за часів незалежності обох пострадянських держав сягнула різних рівнів свого розвитку. В найбільш концентрованому вигляді досягнення демократії в цих країнах знаходить свій вияв у статусі народних депутатів України і статусі членів Парламенту Республіки Білорусь. Водночас усвідомлення того, що парламентаризм є найвищою формою прояву представницької демократії, проблеми становлення та вдосконалення зазначеного інституту вимагають поглибленого дослідження, яке можливе передусім шляхом порівняльного аналізу конституцій і законів України та Республіки Білорусь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти загального правового статусу та відповідальності парламентарів досліджувались в працях: С.О. Авак'яна, А.О. Безуглова, Н.А. Богданової, Л.Д. Воеводіна, О.М. Гончаренко, І.В. Котелевської, В.Г. Стрекозова, Ю.С. Шемшученка, а також в працях вчених у галузі конституційного права зарубіжних країн, а саме М.В. Баглая, К.І. Батира, Н.О. Міхальнової, О.О. Мішина, Є.В. Чиркина та ін.

Невирішеність частини загальної проблеми. Розуміння правового статусу та відповідальності парламентаря і на цей час не позбавлено багатьох дискусійних моментів.

Постановка завдання. Провести дослідження значення та змісту інституту відповідальності парламентаря як складової його правового статусу. *Метою статті є* розглядання юридичної відповідальності парламентаря в сучасних умовах. Сьогодні в Україні та Республіці Білорусь все ще відсутні як наукова концепція парламентської відповідальності парламентаря, так і її законодавче закріплення. З появою нових Конституцій республік і обранням професійного парламенту підхід до парламентської відповідальності депутата не змінився. Такий вид відповідальності фактично не визнається, а необхідна правова база майже повністю відсутня. Для ліквідації

даної прогалини першорядне значення має з'ясування правової природи даного виду відповідальності. Відповідальність депутата перед парламентом носить дисциплінарний характер. Для професійного депутата представницький орган є місцем його основної роботи, за яку він отримує винагороду, як і звичайний державний службовець. Дотримання правил роботи для нього є депутатською дисципліною. Неприйнятно застосування в якості заходів відповідальності будь-якого впливу (наприклад, політичного), крім дисциплінарного стягнення [1]. Під дисциплінарним стягненням розуміється «передбачені законом - захід правового впливу, що застосовується уповноваженою посадовою особою щодо працівника, який вчинив дисциплінарний проступок» [2]. Зазначений захід впливу виражається у зауваженні (ст. 98 Трудового Кодексу Республіки Білорусь), владному засудженні неправомірної поведінки правопорушника – догана (ст. 147 Кодексу законів про працю України; ст. 198 Трудового Кодексу Республіки Білорусь), у звільненні (ст. 147 Кодексу законів про працю України; ст. 198 Трудового Кодексу Республіки Білорусь). Дисциплінарна відповідальність депутатів є спеціальною дисциплінарною відповідальністю, оскільки їх трудові функції пов'язані з особливими умовами праці, і регламентується така відповідальність спеціальними нормативними актами: в Україні – Законом України «Про статус народного депутата України» [3] та Регламентом Верховної Ради України; у Республіці Білорусь - Законом Республіки Білорусь «Про статус депутата палати представників, члена Ради Республіки Національних зборів Республіки Білорусь» [4] (далеє «Про статус депутата») і Регламентами палат. У Законі України «Про статус народного депутата України» та у Законі Республіки Білорусь «Про статус депутата» ми поки знаходимо лише одну статтю загального характеру, що побічно відноситься до парламентської відповідальності, – ст. 8 «Депутатська етика» та ст. 46 «Дотримання депутатом Палати представників, членом Ради Республіки норм парламентської етики» відповідно. У даних статтях міститься обов'язок дотримуватися «правила депутатської етики». І якщо Закон Республіки Білорусь хоча б містить відсилання до Регламентів палат, де повинні бути закріплені дані правила, то Закон України взагалі не уточнює норм, за якими на парламентарія покладається відповідальність за їх порушення. Дефініція поняття «депутатська етика» у названих законах, як і в інших джерелах парламентського права, відсутня. Регламенти парламентів України та Республіки Білорусь не містять глав, спеціально присвячених парламентській відповідальності парламентарія. Проте в них закріплені норми, що встановлюють обов'язки депутата і передбачають санкції за порушення норм Регламенту. Аналізуючи регламенти парламентів України та Республіки Білорусь можна виділити наступні обов'язки депутата як члена державної структури: бути присутнім та особисто брати участь у засіданнях парламенту; завчасно повідомляти про неможливість бути присутнім на засіданні парламенту його керівників; додержуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики; особисто брати участь у голосуванні з питань, що розглядаються парламентом. Однак в Україні жоден з перерахованих обов'язків депутатів не підкріплений відповідними санкціями. А у Республіці Білорусь, навіть враховуючи дію в державі принципу імперативного мандату, регламентами на парламентарія покладається відповідальність лише за недотримання норм депутатської етики. В Україні відсутність будь-яких санкцій щодо парламентарія можна пояснити недоторканістю депутата. В державах назріла нагальна потреба у створенні правової системи санкцій. Представля-

ється неприпустимим застосування до порушників заходів відповідальності, не передбачених в регламентах. Тому слід встановити відповідальність парламентарія у Конституції та введення до Регламенту вичерпного переліку санкцій. Діапазон може бути широкий: від позбавлення слова та примусового виводу з залу засідань до виключення зі складу Парламенту. Крім того, наявність системи санкцій надасть дисциплінуючий ефект на депутатів. Відповідальність за порушення етичних норм, закріплених в нормативних актах, є частиною системи відповідальності депутата як члена представницького органу. Під етикою зазвичай розуміють сукупність принципів і норм поведінки, прийнятих в певній суспільному середовищі або професійної групи [5]. Як нами вже було зазначено, у Законі України «Про статус народного депутата України» та у Законі Республіки Білорусь «Про статус депутата» ми поки знаходимо лише одну статтю загального характеру, що побічно відноситься до парламентської відповідальності, – ст. 8 «Депутатська етика» та ст. 46 «Дотримання депутатом Палати представників, членом Ради Республіки норм парламентської етики» відповідно. У даних статтях міститься обов'язок дотримуватися «правила депутатської етики». І якщо Закон Республіки Білорусь хоча б містить відсилання до Регламентів палат, де повинні бути закріплені дані правила, то Закон України взагалі не уточнює норм, за якими на парламентарія покладається відповідальність за їх порушення. Дефініція поняття «депутатська етика» у названих законах, як і в інших джерелах парламентського права, відсутня. Звертаючись до Регламенту Верховної Ради України стосовно відповідальності депутата за порушення депутатської етики, парадоксальним виявляється те, що жодна стаття даного акту не покладає на члена парламенту жодних санкцій. Тобто як таке нормативне закріплення цього питання ані у Регламенті, ані у інших нормативних актах відсутнє. В Україні необхідно запровадити особливий нормативний акт, який би чітко й досить докладно регламентував правила депутатської етики, а головне, встановлював би відповідальність за їх невиконання. Прийняття такого документа є необхідним: як для юридично обгрунтованої оцінки поведінки того чи іншого депутата, так і для забезпечення належного поведіння депутатського корпусу. Глава 9 Регламенту Верховної Ради України присвячена порядку дотримання дисципліни та норм етики народними депутатами на пленарному засіданні. Проте ці норми стосуються тільки правил поведінки народних депутатів під час сесій Верховної Ради, які, по-перше, недостатньо мірою здатні врегулювати етичні конфлікти та ситуації, що виникають в українському парламенті, по-друге, не дозволяють регламентувати інші важливі аспекти поведінки народних депутатів України. При цьому у більшості розвинутих країн ці аспекти достатньо детально врегульовані: так, у Великобританії, США, Шотландії, Австралії, Індії, Польщі та інших країнах, прийняті спеціальні кодекси добросовісної поведінки членів парламенту, які містять основні морально-етичні принципи, яких депутат повинен дотримуватися у своїй діяльності, та конкретні інструкції стосовно поведінки парламентарів, і відповідальність, яку вони повинні нести у разі порушення цих інструкцій. В інших випадках ці норми достатньою мірою деталізовані у регламентах країн – наприклад, регламентах парламентів Австрії, Франції, Італії, а також Європейського парламенту [6]. Тому Україна як держава, що прагне інтегруватися у європейське співтовариство, повинна вдосконалити своє законодавство у частині, що регулює етичну поведінку народних депутатів України, яке б встановило певні вимоги добросовісності, а також передбачало санкції за невиконання цих ви-

мог. Така необхідність ще більше зумовлена особливостями політичного процесу в Україні, який ніколи не відзначався достатньою етичністю та добросчесністю. Таким чином, незважаючи на те, що громадяни очікують від народних обранців високих моральних стандартів в їх професійному та приватному житті, готовності служити суспільству, а не бажання набути владу чи особисту вигоду, українським виборцям доводиться спостерігати, що люди, наділені довірою суспільства і правом представляти народ у парламенті і приймати рішення від його імені, часто демонструють низький рівень політичної культури і просто брак виховання, підміну суспільних інтересів особистими. Зважаючи на це, особливу увагу треба звернути на норми добросчесної поведінки народних депутатів України, та кодифікувати їх у рамках єдиного Кодексу добросчесної поведінки народних депутатів України. Зауважимо, що у 2009 році у Верховній Раді був зареєстрований проект «Кодексу добросчесної поведінки народного депутата України». Проте він не здобув підтримки в парламенті. Стосовно виду санкцій, що застосовуються до парламентарія, пропонуємо звернути увагу на досвід Республіки Білорусь у цьому питанні. Стаття 267 Регламенту Палати представників за невиконання або неналежне виконання повноважень члена Парламенту встановлює наступні види санкцій: невивплата винагороди за дні відсутності без поважних причин на засіданнях Палати представників та її органів; зобов'язання принести вибачення; оголошення громадського осуду; інформування виборців про порушення депутатом Палати представників правил депутатської етики. Для забезпечення належного виконання парламентарієм обов'язків та підтримки порядку у залі парламенту в Україні, на нашу думку, має бути запроваджений інститут парламентських приставів. Він діє у таких країнах як Великобританія, США, Канада, Японія та ін. Парламентський пристав – це посадова особа парламенту, не є його депутатом, присутнє на його засіданнях і виконує рішення зборів або його голови по підтримці порядку, затримання або видалення порушників, забезпечення кворуму. Наприклад, у Великій Британії посаду парламентського пристава (Serjeant at arms) ввів ще в 1415 році король Генріх V. З того часу пристава призначалися особисто монархом, а їхні кандидатури обиралися, як правило, з відставних військових. На сьогоднішній день у підпорядкуванні парламентського пристава — близько 40 співробітників охорони будівлі Палати громад. Як зазначено на офіційному сайті Британського парламенту, пристав несе відповідальність за дотримання безпеки та порядку в Палаті общин, публічних галереях, кімнатах комітетів, що розташовані на території Палати громад. Свого часу у Верховній Раді звучали пропозиції ввести інститут парламентських приставів, але ця ідея не була прийнята депутатами[7]. Останні кілька років відзначені в українській громадськості підвищенням уваги до питань парламентської етики. Безпосередньою передумовою цього стало створення у Верховній Раді України Комітету з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України. Проте ним не було проведено жодних акцій, покликаних активізувати інтерес суспільства до парламентської етики та актуалізувати проблему парламентської етики для самих депутатів. Очевидно, що потреба в Кодексі парламентарія, який би регулював обсяг обов'язків депутата у парламенті, відповідальність за їх порушення, а також засоби забезпечення виконання санкцій, є. Однак ця потреба специфічна, оскільки залежить від розуміння сутності парламентської етики та дисципліни як суспільством, так і парламентарієм безпосередньо. Звісно, при практично абсолютній недоторканості члена парламен-

ту, якою наділені народні депутати України, введення подібного інституту не має сенсу. Тому корінь проблеми лежить у природі депутатської недоторканості. Як відомо, у конституційному праві розрізняються дві складові депутатської недоторканості - індемнітет та імунітет. Індемнітет має метою забезпечення незалежності позиції депутата з будь-яким розглядається в парламенті питань. Він виникає з конституційних принципів народного представництва і вільного мандата, згідно з якими депутат є представником усього народу, а не партії, від якої він був обраний, або тих, хто голосував за нього виборців. У парламенті він покликаний відстоювати інтереси всього народу, керуючись при цьому виключно своєю совістю, тому не має відповідати за свої дії ніякої формалізованої відповідальності - кримінальної, адміністративної, дисциплінарної і т. п. Імунітет означає юридичну недоторканість депутата. Він полягає в тому, що народний обранець не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований без згоди парламенту. У деяких країнах у перерві між парламентськими сесіями така згода може дати постійно діючий керівний орган парламенту. Мова йде не про звільнення депутата від відповідальності перед законом, а тільки про особливий порядок притягнення його до неї — з дозволу парламенту. Імунітет покликаний забезпечити незалежність депутата, виключення тиску на нього шляхом порушення кримінальної справи, затримання або арешту, захист його від необґрунтованих переслідувань, насамперед з боку виконавчої влади, яка нерідко конфліктує з парламентом, особливо з парламентською опозицією [8]. Звісно, депутат парламенту повинен мати більш високий рівень правової захищеності, ніж звичайний громадянин. Він постійно знаходиться в гущі політичної боротьби, зіткнення різноманітних інтересів, на задоволення яких впливає своєю поведінкою – висловлюваннями, виступами, голосуванням і т. д. У нього завжди є політичні опоненти і недобррозичливці – як в парламенті, так і за його межами. Тому він потребує захисту від тиску на нього, можливих по відношенню до нього провокацій, безпідставних затримань, арешту, кримінального переслідування і т. п. Інакше він не зможе займати незалежну позицію і відстоювати інтереси народу, а парламент із самостійного законодавчого органу перетвориться в знаряддя структур виконавчої і судової влади.

Депутатська недоторканість за членами Парламенту Республіки Білорусь закріплена у статті 102 Конституції. Так, депутати Палати представників і члени Ради Республіки недоторканні при висловленні своїх думок і здійсненні своїх повноважень. Це не відноситься до обвинувачення їх у наклепі й образі. Також член Парламенту Республіки Білорусь несе адміністративну відповідальність за неповагу до суду (ст.166-1 Кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення) та кримінальну відповідальність за неповагу до голови держави (ст.368 Кримінального Кодексу Республіки Білорусь). Протягом строку своїх повноважень депутати Палати представників і члени Ради Республіки можуть бути заарештовані, іншим чином позбавлені особистої свободи лише з попередньої згоди відповідної палати, за винятком здійснення державної зради або іншого тяжкого злочину, а також затримання на місці скоєння злочину. Також стаття 102 Конституції Республіки Білорусь визначає орган судової влади, який уповноважений розглядати кримінальні справи щодо депутатів палат. Аналізуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що Конституцією Республіки Білорусь передбачена обмежена депутатська недоторканість, що також є характерним для основних законів інших зарубіжних країн

(ФРН, Греція, Франція та ін.) [9]. У Конституції України депутатська недоторканність закріплена в ст. 80 Конституції: «Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність» (ч. 1). Стаття окремо закріплює депутатський імунітет з обмеженням: «Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу або наклеп» (ч. 2) і імунітет без будь-яких обмежень: «Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані» (ч. 3). Наведеними нормами вичерпується зміст статті 80. Це означає, що Конституція закріпила практично абсолютний імунітет народного депутата України – його не можна затримати навіть на місці скоєння злочину, наприклад вбивства. Такого імунітету немає у жодній демократичній державі. Враховуючи норми українського законодавства та спираючись на досвід Республіки Білорусь та інших зарубіжних країн, вважаємо за необхідне закріпити за народними депутатами України обмежену депутатську недоторканність. Таким чином, стаття 80 Конституції України має бути доповнена положеннями про обмежену депутатську недоторканність, відповідальність депутатів за висловлення поза межами парламенту та його органів.

Наявність проблеми визначення відповідальності парламентарія обумовлюється відсутністю як наукової концепції парламентської відповідальності парламентарія, так і її законодавчого закріплення. Звісно це пояснюється недоторканістю члена Парламенту. Проте недоторканість як парламентський привілей не має тлумачитися депутатом як особиста вигода. В державах назріла нагальна потреба у створенні правової системи санкцій. Першочергово слід встановити відповідальність парламентарія у Конституції та введення до Регламенту вичерпного переліку санкцій. Для більш чіткого регулювання санкцій необхідно запровадити кодифікований акт, який би містив у собі перелік правил дисципліни та депутатської етики, у вигляді кодексу.

Список літератури

1. Муніципальне право України: [Підручник] / [Батанов О. В.] - Х.: «Одісей», 2009. — с.328
2. Трудове право України: [Навч. посіб.] / [Телішко В. Е., Дутова О. Г.]; [За заг. ред. Телішко В. Е.]: – К.: Центр учбової літератури, 2009. – с.219
3. Закон України «Про статус народного депутата України» - /Закон від 17.11.1992 № 2790-ХІІ / Із змінами, внесеними від 17.05.2012 [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
4. ЗАКОН РЕСПУБЛІКИ БЕЛАРУСЬ «О статусе депутата Палаты представителей, члена Совета Республики Национального собрания Республики Беларусь» от 4 ноября 1998 г. № 196-З /с изменениями и дополнениями, вступившими в силу 21 мая 2012 г., 1 октября 2012 г./ [Електронний ресурс].– Режим доступу: [/www.pravo.by/main](http://www.pravo.by/main).
5. Етика ділового спілкування: [Навч. посібник.] / [за редакцією Т.Б. Гриценко, Т.Д. Іщенко, Т.Ф. Мельничук] - К.: Центр учбової літератури, 2007 — с.93
6. Павленко І. Проблема забезпечення правопорядку у парламенті та дисципліни представників депутатського корпусу: вітчизняна та зарубіжна практика. [Електронний ресурс].– Режим доступу: old.niss.gov.ua
7. RegioNews: Комісія з моралі хоче створити парламентську поліцію (11.04.2012). Доступний з regionews.com.ua; Українська правда: Депутаты после очередной драки захотели себе приставы (21.07.2009). [Електронний ресурс].– Режим доступу: pravda.com.ua.
8. Статус члена Парламенту: Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Інформаційно-аналітичне дослідження. Лабораторія законодавчих ініціатив. Програма сприяння парламенту України університету Індіани США. Київ, 2012. [Електронний ресурс].– Режим доступу: www.parlament.org.ua. – с. 16

9. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: [Навч. посіб.] / [В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков] / [За ред. В.М. Бесчастного] - К.: Знання, 2010. - 312 с.
10. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 № 1861-VI / Из змінами, внесеними згідно із Законом N 5029-VI (5029-17) від 03.07.2012 [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

Adelseitova A. Comparative legal analysis of certain issues of responsibility of Deputies of Ukraine and Belarus / АВ Adelseitova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Juridical sciences. Т. 25 (64). №2 .2012. С. 10-16.

In the article on the basis of comparative legal analysis examined the question of responsibility of parliamentarians in Ukraine and Belarus. Studies the issues of sanctions, theoretical bases and practical aspects of parliamentary responsibility in the legislation of the Republic of Belarus and Ukraine.

Key words: Parliamentary responsibility, parliamentary immunity, regulations.

Адельсеитова А.Б. Сравнительно-правовой анализ некоторых вопросов ответственности парламентариев Украины и Республики Беларусь / А.Б. Адельсеитова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). №2 .2012. С. 10-16.

В статье рассматриваются вопросы ответственности парламентариев Украины и Республики Беларусь. Исследуются вопросы санкций, теоретические основы и практические аспекты парламентской ответственности в законодательстве государств.

Ключевые слова: Парламентская ответственность, депутатская неприкосновенность, регламент.

МЕХАНИЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТОРГОВЛИ ИСКУССТВЕННЫМИ СЛАДКИМИ ВЕЩЕСТВАМИ И СОДЕРЖАЩИМИ ИХ ПИЩЕВЫМИ ПРОДУКТАМИ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ НА РУБЕЖЕ XIX – XX ВЕКОВ

Жолобова Г. А.

Оренбургский институт (филиал) Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина, Оренбург, Российская Федерация.

В статье подняты актуальные проблемы защиты прав потребителей пищевой товарной продукции, волновавшие наших соотечественников и столетие назад. На примере исторического опыта правовой организации борьбы с фальсификацией пищевых продуктов искусственными пищевыми добавками показаны трудности и пути их решения. Изучение архивных документов и анализ нормативно-правовых актов Российской Империи позволили автору выявить специфику механизма правового регулирования торговли искусственными сладкими веществами и пищевыми продуктами, приготовленными с их использованием, к. XIX – нач. XX вв. Автор показала, что, противодействуя распространявшейся фальсификации сахара и недобросовестной конкуренции на рынке продуктов питания, этот механизм призван был, в первую очередь, обеспечить защиту фискальных интересов государства.

Ключевые слова: закон, торговля, пищевые продукты, сахар, сахарин, искусственные сладкие вещества, потребитель, фальсификация, запрет, надзор, торговец, ответственность.

ВВЕДЕНИЕ

В 1879 г. американские химики К. Фальберг и А. Ремзен создали новое вещество, которому присвоили название «сахарин», в настоящее время зарегистрированный как пищевая добавка E 954.¹ Взяв в 1884 г. в Германии привилегию на изготовление сахарина, Фальберг и Лист открыли в Магдебургском округе первую фабрику по его производству. К началу XX в. в Европе была налажена деятельность уже восьми подобных предприятий.

Каждая единица веса сахарина, будучи в 300 – 500 раз слаще сахара заменяла т. о. 300 – 500 единиц его веса. Потому сахарин начал предлагаться как дешевый суррогат сахара. Опыты показали, что обладая антисептическими свойствами, он останавливает брожение. В результате сахарин стали применять для сдобривания плохого пива, которое при этом хорошо сохранялось; подслащивания шампанского и скисшего вина; для увеличения срока годности сиропов и варений. Им начали заменять сахар при приготовлении лимонадов и фруктовых вод, конфет, печенья, бисквитов и т. п., употреблять в производстве водки и ликеров. Кроме того, сахарин

---

¹ Наименование «сахарин» было заимствовано от продукта, который когда-то получил Пелиго, действуя известью на глюкозу. Однако сахарин Фальберга не имел ничего общего (кроме сладкого вкуса) с сахаром и сахарином Пелиго. Он представлял собой производное толуола, получаемого из каменноугольной смолы, и потому французы стали называть его каменноугольным сахаром. [1, с. 1]

нашел широкое применение в медицине: его использовали для подслащивания горьких лекарств и изготовления антисептического зубного эликсира, в качестве заменителя сахара для больных сахарным диабетом и т. п.

Столь широкое применение сахара заставило правительства европейских государств на исходе XIX в. обратить внимание на тот вред, который это может принести сахарной промышленности и связанному с ней земледелию, казне и, наконец, народному здравию. Потому в различных государствах Европы стали предприниматься меры по ограничению ввоза и потребления сахара.²

Вопрос о степени вреда или безвредности искусственных сладких веществ для здоровья населения на всем протяжении истории их существования учеными решался неоднозначно,³ потому неоднозначным был и вердикт о возможности использования этих добавок в пищевой промышленности, нашедший отражение в правовом регулировании. Формирование механизма правового регулирования торговли пищевыми добавками - подсластителями, а также пищевыми продуктами, приготовленными с их использованием, на территории бывшей Российской Империи имеет столетнюю историю. В попытках найти наиболее совершенные методы правового регулирования в новых условиях профессионалы апеллируют к опыту прошлого. Вышеизложенные обстоятельства определили выбор темы исследования.

Данная работа имеет целью выявить особенности формирования механизма правового регулирования отношений в сфере торговли искусственными сладкими веществами, а также его соответствие задачам защиты прав потребителей от фальсификации пищевых продуктов в торговле Российской Империи на рубеже XIX – XX веков.

При этом автор ставила перед собой следующие задачи:

---

² В Португалии – законом от 9 августа 1888 г., в Испании – декретом от 3 апреля 1889 г., в Италии законом от 15 мая 1890 г., в Бельгии – законом от 9 августа 1897 г., в Австрии – распоряжением от 20 февраля 1898 г. ввоз сахара и продуктов его содержащих запрещался, за исключением импорта в медицинских целях. В Англии на основании парламентского акта 1888 г. было запрещено употребление сахара в пивоварении. Согласно австрийским правилам от 8 апреля 1898 г., разрешение на приготовление жизненных припасов с использованием сахара должны были выдаваться только достойным доверия фирмам на основании заключений земского санитарного совета. В торговых заведениях припасы эти должны были лежать отдельно и отпускаться покупателям не иначе, как в обертке или иных упаковках с четкой несмываемой надписью «Sacharin-Frtikel». В Германии законом 1898 г. использование искусственных сладких веществ в промышленном производстве пищевых и вкусовых продуктов было признано фальсификацией и разрешалось только с условием выпуска их в продажу со знаками, отличающими их от нефальсифицированных продуктов. При этом употребление искусственных сладких веществ при приготовлении пива, вина и сходных с вином напитков, фруктовых соков, консервов, ликеров, сахарных сиропов и крахмальной патоки абсолютно воспрещалось. [1, с. 5 – 6]

³ Одно время сахарин даже считался канцерогеном, вызывающим развитие раковых опухолей, и в 70-х гг. XX в. был запрещен к употреблению в Европе, Канаде и СССР. Конгресс США тогда установил требование, чтобы все продукты, содержащие сахарин, имели на упаковке предупреждение о возможности заболевания раком, сохранявшееся до 2000 г. Позже было установлено, что допустимая дневная доза в 5 мг на 1 кг веса человека совершенно безвредна, хотя будучи низкокалорийным, сахарин сам снижает сжигание калорий и повышает аппетит. Сегодня сахарин одобрен Объединенной экспертной комиссией по пищевым добавкам Всемирной организации здравоохранения и Научным комитетом по пищевым продуктам Европейского Союза. Сахарин разрешен более чем в 90 странах.

- 1) выявить в огромном пласте имперского законодательства нормативно-правовые акты, регулировавшие отношения в сфере сахарного производства и торговли искусственными сладкими веществами;
- 2) рассмотреть основные направления и проблемы законодательного регулирования сахарного производства и торговли;
- 3) определить цели правового регулирования торговли искусственными сладкими веществами и пищевыми продуктами, приготовленными с их использованием;
- 4) проанализировать содержание принятых нормативно-правовых актов;
- 5) оценить соответствие правового регулирования целям обеспечения государственных и социальных потребностей в противодействии фальсификации пищевых продуктов искусственными подсластителями.

Так как обозначенная проблема до сих пор не нашла должного освещения в научной литературе, в основу представленного исследования были положены первоисточники: архивные документы фондов Министерства Торговли и Промышленности и Совета Министров, хранящиеся в Российском государственном историческом архиве, а также нормативно-правовые акты Российской Империи 1881 – 1913 гг., содержащиеся в третьем собрании Полного собрания законов Российской империи (ПСЗ – III).

1. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ САХАРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ПРАВОВЫЕ МЕРЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

К середине 1880^х гг. сахарная промышленность Российской Империи заняла видное место как в народном, так и в государственном хозяйстве. В отрасли работал 251 завод, в производстве сахара были заняты тысячи рабочих. Сахарный акциз приносил казне более 15 млн. рублей, [2, с. 183] являясь вторым по размеру (после питейного) среди косвенных налогов и составляя существенную долю в доходной части государственного бюджета. [3, с. 234] Российское правительство, по-прежнему осуществляя поддержку дворянского предпринимательства, стремилось поставить его вне условий обычной для рыночной экономики конкурентной борьбы (ведь дворянство оставалось социальной опорой власти), хотя в этот период формально никаких сословных преимуществ или ограничений законодательство уже не проводило. Кроме того, прямое воздействие на государственный аппарат облегчалось политическим влиянием титулованных сахарозаводчиков. Все эти обстоятельства обусловили активное вмешательство государства в дела сахарной промышленности, которая выросла под защитой протекционизма.⁴

К середине 80^х годов XIX века возросшее производство сахара в Российской Империи оказалось в несоответствии с потребностями внутреннего рынка, значительно превысив их. При отсутствии выгодных условий сбыта сахара за границу, цены на сахарный песок резко упали, что вызвало ходатайства сахарозаводчиков и

---

⁴ Таможенные пошлины на ввозимый сахар, начиная с 40-х годов XIX века, были неизменно высокими и составляли по таможенному тарифу 1891 г. 130 % к издержкам производства пуда сахара. [3, с. 235]

биржевых комитетов (Киевского и Варшавского [2, с. 183]) о принятии со стороны правительства мер к облегчению заводам экспорта излишков их производства. Правящие круги признали их заслуживающими уважения.

По представлению Министра Финансов действительного тайного советника Н. Х. Бунге Высочайше утвержденным 12 июля 1885 г. положением Комитета Министров[4] было постановлено выдавать отправителям сахара за границу, сверх возврата акциза, премию в размере одного рубля за пуд вывезенного сахара. Однако, облегчив положение в первые месяцы введения этой меры, указанный акт не решил проблемы. [5] После вывоза 2 млн. пудов сахара цены на него еще больше упали вследствие обильного урожая сахарной свеклы. В особенно тяжелом положении оказались предприятия Правобережной Украины, Черниговской, Харьковской и Курской губерний и Царства Польского. Правительство вынуждено было продолжить выдачу вывозной премии для рафинада и сахарного песка высшего качества до 1 мая 1886 года, установив ее актом от 9 ноября 1885 г. [6] в размере 80 копеек за пуд. А 30 марта 1886 г. постановило продолжить выдачу премии в прежнем размере (80 копеек за пуд), но уже без возврата, за сахар, вывезенный с 1 мая 1886 г. по 1 мая 1891 г. в Персию и на среднеазиатские рынки. При этом на Министра Финансов была возложена обязанность «объявить во всеобщее сведение, что установленный ныне срок выдачи премии для вывоза сахара на европейские рынки ...» (т.е. до 1 июля 1886 г.) впредь продлеваться не будет. [7]

За семь лет экспорта с премией вывоз сахара только по азиатской границе увеличился в 12 раз (со 154 тыс. пудов в 1885 г. до 1,8 млн. пудов в 1891 г.) [3, с. 236] и во все последующие периоды устойчиво держался на этом уровне. Однако для борьбы с кризисом перепроизводства в сахарной промышленности необходимо было изыскивать дополнительные меры.

Представители 181 завода Империи, включая расположенные в губерниях Царства Польского, в 1886 г. высказались за необходимость нормировки выпуска сахара на внутренний рынок. Правда, тогда это ходатайство не получило удовлетворения. [2, с. 184] К вопросу о нормировке вернулись в начале 1895 г., когда в связи с усилившимся кризисом сахарозаводчики вновь обратились в Министерство Финансов с ходатайством о помощи правительства посредством урегулирования сахарного производства или обязательного вывоза излишков за границу.

Новый Министр Финансов С.Ю. Витте, находя положение «крайне затруднительным», пришел к заключению, что «видное положение сахарной промышленности в экономике страны, особенное значение этой промышленности для тех обширных земледельческих районов, где сосредоточены сахарные заводы, большой доход, ею доставляемый, необходимость обеспечить потребителей сахаром умеренной цены» не могут оставлять правительство безучастным к тяжелому положению сахарной промышленности. [8, с. 500] В этой связи 20 ноября 1895 г. Высочайшее утверждение получило мнение Государственного Совета «О некоторых мерах относительно сахарной промышленности», [9] дополненное 12 мая 1903 г. законом «Об изменении и дополнении действующих узаконений о сахарной промышленности». [10] Этими актами сахарная промышленность была поставлена под контроль Министерства Финансов.

Закон от 20 ноября 1895 г., не регламентируя непосредственно производство сахара, предполагал прямое нормирование выпуска сахара на внутренний рынок, а

также цен на него в течение трех периодов сахароварения: 1895/1896 – 1897/1898 гг. Но 11 мая 1898 г. закон был продлен «впредь до указания опыта», [11] а актом от 12 мая 1903 г. ограничение выпуска сахара на внутренний рынок было дополнено непосредственным нормированием производства сахара в масштабах всей страны и в применении к каждому отдельному заводу. [12]

Нормирование производства сахара и его выпусков на внутренний рынок определило устойчивость предельных цен на приемлемом для сахарозаводчиков уровне. Однако при высоком (с точки зрения покупателя) уровне цен трудно было ожидать сколько-нибудь значительного прироста потребления сахара внутри страны. Сбыт же на внешние европейские рынки вскоре был затруднен взятыми Россией обязательствами вывоза лишь очень ограниченного количества сахара, когда 15/28 августа 1907 г. Российская Империя присоединилась к Сахарной Конвенции, [13] заключенной европейскими государствами в 1902 г. в Брюсселе.⁵

Один из путей расширения потребления сахара виделся в понижении его стоимости с помощью уменьшения акциза. Это предложение неоднократно оглашалось с трибуны Государственной Думы, пока, наконец, 20 февраля 1912 г., несмотря на «энергичные возражения представителя Финансового Ведомства (Товарища Министра Финансов сенатора Новицкого) и его указания на то, что нельзя рисковать недобором государственного дохода, Дума одобрила в Общем Собрании <...> предположение о понижении акциза как с песка, так и с рафинада с 1 руб. 75 коп. до 1 руб. с пуда». [15, с. 405.] Однако дальнейшие законодательные меры за этим решением в исследуемый период не последовали, и цена на сахар оставалась для потребителя неизменно высокой.

2. ПЕРВЫЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФАЛЬСИФИКАЦИИ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ ИСКУССТВЕННЫМИ СЛАДКИМИ ВЕЩЕСТВАМИ

В этих условиях в конце XIX в. во многих регионах Российской Империи значительно распространилась фальсификация пищевых продуктов сахарином и другими искусственными сладкими веществами, что побудило Министерство Внутренних Дел, а затем и Министерство Финансов к разработке правовых мер борьбы с данным явлением.⁶

Журналом Медицинского Совета от 7 августа 1890 г. № 400, утвержденным Министром Внутренних Дел 9 августа того же года, запрещалось использование сахарина в каких бы то ни было предметах потребления, а Журналом от 16 марта и 1 июня 1899 г. за № 123 и № 282 его разрешалось продавать только аптекам. Но ввиду отсутствия, с одной стороны, достаточного контроля за приготовлением, ввозом и продажей сахарина, а с другой – соответствующих карательных мер, это запрещение не соблюдалось. [1, с. 6]

⁵ 12 марта 1912 г. вступил в силу «Высочайше ратификованный Протокол относительно продления Международного Союза, утвержденного Сахарною Конвенциею 5 марта 1902 г.» [14]

⁶ В 1899 г. сахарин начал выделяться в России фабрикой «Швейкерт и Фрелих» в Пабианицах, Петроковской губернии. Но ввиду того, что на это фабрикой предварительно не было испрашено разрешение, по распоряжению Врачебного Отделения Петроковского Губернского Правления изготовление сахарина вскоре было прекращено. [1, с. 3]

В 1900 г. по представлению Министра Финансов Статс-Секретаря Витте «ввиду вредного влияния на здоровье фальсификации сахарином и подобными ему веществами различных продуктов потребления» [8, с. 560] были разработаны правила об условиях производства, ввоза из-за границы и продажи искусственных сладких веществ,⁷ а также установлена ответственность за нарушение этих правил. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета от 5 июня 1900 г. «Об ограничении производства и продажи искусственных сладких веществ» допустило возможность их использования «лишь при врачевании и производстве научных исследований». [16]⁸ Употребление искусственных сладких веществ в приготовлении для продажи «всякого рода съестных припасов и напитков» запрещалось. Соответственно, торговля искусственными сладкими веществами разрешалась только аптекам по рецептам врачей, а также аптекарским складам, получившим специальное разрешение Министра Внутренних Дел по соглашению с Министром Финансов. При этом такие склады могли продавать искусственные сладкие вещества только аптекам, казенным и общественным лабораториям с разрешения местного врачебного управления.⁹ Производство искусственных сладких веществ дозволялось лишь при условии отпуска их из промышленных заведений только указанным выше учреждениям, получившим право на торговлю этими веществами. Только эти учреждения имели право приобретать такие вещества за границей. Запрещался импорт любых продуктов и напитков, содержащих «примесь искусственных сладких веществ».¹⁰

Нарушения постановлений и правил, касавшихся продажи искусственных сладких веществ, влекли за собой в отношении виновных, кроме конфискации этих веществ, арест на срок не свыше одного месяца, или штраф не свыше 100 рублей; а нарушения правил производства, ввоза из-за границы, хранения и передвижения – денежное взыскание не свыше 100 рублей. За приготовление для продажи, хранение в торговом или промышленном заведении или продажу «съестных припасов или напитков, в состав коих входят искусственные сладкие вещества, виновные, сверх отобрания означенных припасов и напитков» подвергались аресту на срок не свыше трех месяцев, или денежному взысканию не свыше трехсот рублей. [16, с. 611];¹¹

Во исполнение закона от 5 июня 1900 г. с целью организации борьбы с распространением дешевых искусственных сладких веществ Министром Финансов по соглашению с Министром Внутренних Дел¹² 26 февраля 1901 г., [19] [20, л. 6 - 7] были

---

⁷ Закон установил, что «Искусственными сладкими веществами признаются химические препараты, могущие служить для подслащивания съестных припасов и напитков, но не имеющие питательных свойств». [16]

⁸ В ходе инкорпорации эти нормы были включены в Свод законов Российской империи. Т. XI. Ч. 2. Устав о Промышленности, глава пятая «О производстве и продаже искусственных сладких веществ». [17]

⁹ С 1911 г. продажа искусственных сладких веществ была допущена также и «из заводов, коим разрешено производство этих веществ». При издании же закона 1900 г. в подобной норме не представлялось необходимости, поскольку сахаринные заводы в России отсутствовали. [18, с. 1326]; [17, подстрочное примечание к ст. 278²³. С. 1232.]

¹⁰ В соответствии с этой нормой были внесены поправки в Общий Таможенный Тариф по Европейской торговле Свода законов Российской империи. Т. VI, изд. 1892 г., и Прод. 1895 г., ст. 229.

¹¹ Эти нормы были включены путем инкорпорации в Свод законов Российской империи. Т. XV. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями.

¹² С учреждением в 1905 г. Министерства Торговли и Промышленности указанные в законе от 5 июня 1900 г. права Министра Финансов издавать по соглашению с Министерством Внутренних Дел правила

утверждены правила, дополненные впоследствии постановлениями 26 февраля 1904 г. [21] [20, л. 8 – 8 об.] и 7 июня 1906 г. [22] [20, л. 9 – 10 об.] В соответствии с ними за производством, привозом из-за границы, передвижением и продажей этих веществ¹³ было организовано наблюдение, возложенное на акцизный, врачебно-полицейский и санитарно-полицейский надзор, а также на таможни.

По этим правилам открытие заведений для приготовления искусственных сладких веществ производилось с разрешения губернатора, градоначальника или обер-полицмейстера по ходатайству, содержащему точные сведения о названии, составе и способе изготовления продукта, а также суточной производительности заведения и числе рабочих. После получения разрешения и до начала работ заявление с этими же сведениями должно было подаваться акцизному управлению. Администрация заведения, производящего сахарин, обязывалась «вести особую шнуровую книгу (ст. 676 Уст. Врач. т. XIII, изд. 1892 г.) для записи количества выработанных в заведении и поступивших в склады (если таковые имеются) искусственных сладких веществ с точным обозначением рода веществ, если таковые относятся к разным наименованиям». В этой же книге регистрировался отпуск веществ для продажи.¹⁴ [20, л. 6 об.] Искусственные сладкие вещества должны были храниться в особом помещении под пломбами акцизного надзора и только под акцизными пломбами выпускаться из заведений. При этом покупателю администрацией выдавалось соответствующее удостоверение (накладная) на право свободного провоза этих веществ. Дубликаты свидетельств пересылались акцизным надзором по месту назначения отправляемых веществ или уездному врачу, или в соответствующую таможню. О каждом факте отпуска сахарина администрация производственного заведения обязана была сообщать, кроме акцизного надзора, местному губернатору и медицинскому начальству как по месту нахождения заведения, так и по месту назначения отправляемых из него веществ. Аптеки и оптовые аптекарские склады, получившие право на торговлю искусственными сладкими веществами от Министерства Внутренних Дел по соглашению с Министерством Финансов, обязывались вести шнуровые книги для регистрации их прихода и расхода. По прибытии искусственных сладких веществ в аптеку или склад врачебная инспекция, по приглашению владельца, должна была засвидетельствовать целостность пломб и соответствие товара накладной.

Для получения искусственных сладких веществ из-за границы необходимо было подать прошение в Отдел Промышленности Министерства Финансов с указанием чистого веса запрашиваемых веществ, названия и местонахождения иностранной

о порядке надзора за производством, привозом из-за границы, передвижением, хранением и торговлею искусственными сладкими веществами, а также право разрешения торговли ими из аптекарских складов перешли к Министру Торговли и Промышленности. Свод законов Российской империи. Т. XI. Устав о Промышленности, по Прод. 1906 г. Ст. 278²³, 278²⁷.

¹³ Правила от 26 февраля уточнили, что «К искусственным сладким веществам должны быть относимы химические продукты, известные под названием: сахарина, сахарозина, цукерина, кристаллозы, и тому подобные химические препараты, могущие служить для подслащивания съестных припасов и напитков, но не имеющие питательных свойств». [20, л. 6]

¹⁴ Распоряжение, объявленное Правительствующему Сенату Министром Финансов 26 февраля 1901 г. «Об утверждении правил о порядке надзора за производством, привозом из-за границы, передвижением, хранением и торговлею искусственными сладкими веществами», ст. 4.

фирмы-изготовителя и таможи, где товар будет предъявлен к досмотру. Выпуск его из таможни надлежало производить по таможенным свидетельствам, содержащим сведения о получателе (имя, фамилия, место жительства), выписанном продукте (род, количество, место производства, вид упаковки) и обозначение разрешения Министерства на его привоз. Второй экземпляр таможенного свидетельства отсылался таможенными органами врачебному начальству по месту жительства адресата. С 1904 г. было введено ограничение количества искусственных сладких веществ, допускаемого к приобретению содержателями аптек – не более 100 гр., по разрешению местного Врачебного Отделения. [20, л. 6 – 10 об.]

Однако, несмотря на издание закона 1900 г. и правил об организации пристального надзора за его оборотом, злоупотребления по изготовлению пищевых продуктов и напитков с сахарином не прекратились. Более того, многочисленные анализы, произведенные в городских и состоящих при акцизных управлениях лабораториях, а также в лаборатории Всероссийского Общества сахарозаводчиков в г. Киеве, выявили тенденцию к их распространению. Мелкие фабриканты активно использовали сахарин при производстве конфет, прохладительных напитков, сиропов и т. п. изделий, что естественно снижало спрос на рафинадную патоку. В 1908 г. Санитарно-Технический Институт г. Санкт-Петербурга в своей лаборатории произвел анализ 1486 проб пищевых продуктов и напитков, доставленных по ходатайству Министерства Финансов Управляющими акцизными сборами. 30 % напитков (хлебного и клюквенного кваса, фиалки, лимонада, фруктовых шипучих вод) и 4 % проб дешевых сортов виноградного вина оказались приготовленными с примесью сахарина. В пробах пищевых продуктов сахарин не был обнаружен, но Министерство Финансов не сомневалось в распространении его использования при производстве конфет и других изделий, опираясь на заключения других лабораторных исследований. [20, л. 111]

При этом изготовление сахарина на территории Российской Империи в начале XX в. (до марта 1907 г.), по официальным сведениям Министерства Финансов, имело место только на одном Прушковском химическом заводе Варшавской губернии, да и то в незначительном количестве. [20, л. 111 – 111 об.] Большая же часть используемого сахарина была иностранного происхождения.

В 1906 г. таможенное обложение импортного сахарина было повышено «с 1 руб. 50 коп. с пуда брутто, по конвенционному тарифу, до 5 руб. золотом с фунта брутто». [15, с. 415] Однако пропускаемый через таможню сахарин составлял лишь ничтожную часть по сравнению с количеством этого химического продукта, ввозимым контрабандным путем. Только с мая по декабрь 1908 г. было задержано около 300 пудов контрабандного сахарина, скрытого в партиях различного товара, разрешенного к ввозу. При этом следует учитывать, что обнаружение тайно ввезенного сахарина чаще всего носило случайный характер ввиду бесконечно разнообразных способов его контрабанды. Об ухищрениях, к которым прибегали контрабандисты, свидетельствует следующий зарегистрированный факт: 27 ноября 1908 г. «в гор. Гродно, в доме еврея Малоховича были задержаны 10 кип пробкового дерева, высланных из Риги Акционерным Обществом «Гергард и Гей», в коих оказался скрытый внутри кип, в жестянках, сахарин». [23, л. 1 – 4 об.]

3. ПОПЫТКИ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ САХАРИНА МЕТОДАМИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ДИПЛОМАТИИ

Министр Финансов В. Коковцов в официальном письме Министру Иностранных Дел А. П. Извольскому от 12 сентября 1908 г. сообщал: «Действительно, из поступающих в настоящее время донесений Управляющих акцизными сборами по сему предмету оказывается, что сахарин получил широкое распространение, главным образом, в пограничных с Германией и Австрией губерниях и что контрабандное водворение из Германии и Австрии доказывается с несомненностью случаями задержания сахарина пограничною стражею и имеющимися на помещениях с сахарином этикетками иностранных фабрик». [20, л. 28 об.]

По сведениям таможенных учреждений и корчемной стражи, только в пределах Ломжицкой, Плоцкой и Сувалкской губерний за 1905, 1906, 1907 и первую половину 1908 года «было задержано 137 транспортов сахарина общим весом 285 $\frac{1}{4}$ пуд. При этом движение контрабанды с сахарином обнаруживается, главным образом, около трактов наибольшего товарного обмена между Германиею и Россией (Вержболовская, Млавская и Зелюнская таможи), откуда добытый нелегальным путем сахарин проникает в Ковно, Гродно, Белосток и Варшаву, а из этих последних пунктов следует дальше по железной дороге в центральные губернии России. <...> Из сведений, доставленных Управляющим акцизными сборами Люблинской, Радомской и Келецкой губ. видно, что в пределы этих губерний сахарин ввозится как непосредственно контрабандным путем через австрийскую границу, так и из Варшавы, куда он поступает из Германии. В Австрии, по сообщению названного Управляющего, в близком, сравнительно, расстоянии от русской границы, имеются специальные склады сахарина; продажа сахарина в этих складах, а также в аптекарских магазинах, сопряжена, с некоторыми ограничениями лишь в том случае, когда она предназначается на местные надобности, если же заявлено, что сахарин приобретается для вывоза за пределы страны, то разрешение на покупку его выдается беспрепятственно. Более крупные количества водворяемого из Австрии сахарина поступают по железной дороге замаскированными, под названием и в смеси с химическими препаратами, а в пограничные местности, для местных нужд, сахарин водворяется преимущественно мелкими дозами, удобными для тайного проноса, чем и объясняется отсутствие случаев задержания его». [20, л. 111 об. – 112] [24, л. 3 об. – 4] Управляющий акцизными сборами Курляндской губернии сообщал, что «сахарин ввозится контрабандным путем из пограничных местечек, отстоящих от Курляндской губернии (Полангена) в 12 верстах. Помимо мелочных торговцев и лиц без определенных профессий, главными распространителями сахарина среди населения Курляндской губернии являются аптеки и аптекарские магазины, нарушающие правила об отпуске сахарина из складов и аптек лишь по рецептам врачей». [20, л. 112] Как правило, схема нарушения закона была стандартной: полученный контрабандным путем сахарин не регистрировался в аптечных шнуровых книгах и фигурировал как поступивший по свидетельству, которое было выдано на легальный сахарин (к тому времени уже израсходованный). В случае же обнаружения нарушений в ведении книг аптекарям грозил лишь незначительный штраф.

Министерство Финансов, осознавая невозможность точного определения количества сахарина, поступавшего в Россию на незаконное изготовление пищевых про-

дуктов и напитков, на основе получаемых сведений предполагало, что расход сахара достигает несколько тысяч пудов. Сообщая эти цифры Министру Иностранных дел, В. Коковцов заключал: «распространение сахара при изготовлении пищевых продуктов и напитков представляется крайне нежелательным явлением как с точки зрения интересов народного здоровья, вследствие признания сахара большинством медицинских авторитетов предметом, вредным для здоровья, так и с точки зрения интересов казны, лишаящейся, вследствие замены сахара сахарином значительной суммы акцизного дохода, в размере 3 – 5 милл. рублей ...».[20, л. 29] Это должно было активизировать действия Министерства Иностранных Дел по международному урегулированию обозначенной проблемы.

Для разработки международных мер борьбы с распространением сахара были предприняты следующие шаги. В целях противодействия незаконному ввозу сахара через границу России с Германией и Австрией Министр Иностранных Дел в 1908 г. начал переговоры с правительствами этих государств о принятии ряда взаимных обязательств. Российская сторона предлагала ввести контроль за передвижением на территории своих стран предназначенного для экспорта сахара и установление обязанности иностранных заводчиков «представлять удостоверения русского таможенного учреждения о пропуске этого продукта через границу». На нарушения такого порядка предлагалось распространить ответственность, существующую в договаривающихся странах за незаконное водворение сахара внутри этих государств. Но заключить желаемое соглашение не удавалось из-за незаинтересованности в этом вопросе Австрии и Германии. [20, л. 132 – 132 об.] [24, л. 24 – 24 об.] В 1909 г. на Парижской Конференции, в которой принимали участие официальные представители большинства западноевропейских государств, был подготовлен проект Международной Конвенции о регламентации употребления сахара. Россию, принявшую самое активное участие в его разработке, представлял действительный статский советник В. В. Прилежаев. [20, л. 31] В феврале 1913 г. в Париже состоялась Вторая Международная Конференция, на которой был выработан новый проект Конвенции по борьбе с употреблением сахара. [20, л. 237 – 237 об.] По проекту договаривающиеся стороны обязывались: запретить «употребление сахара и подобных ему искусственных сладких веществ во всякого рода продуктах и напитках»; подчинить производство, хранение, перевозку и продажу этих веществ строгому наблюдению; в случае их вывоза в договаривающиеся страны взаимно информировать таможи стран ввоза и вывоза. При этом за странами-участницами признавалось автономное право разрешать употребление вышеупомянутых веществ для приготовления питательных продуктов и напитков, предназначенных к употреблению диабетиками, но при одном из условий: 1) либо повышения стоимости используемых искусственных сладких веществ «до размера стоимости соответствующего, по своей сахаристости, количества сахара», 2) либо применения к таким питательным продуктам и напиткам правил оборота самих искусственных сладких веществ, содержащихся в ст. 3 – 6 проекта Конвенции. Перевозка, продажа и вывоз за границу таких продуктов и напитков могли осуществляться при обязательном указании на этикетке факта присутствия сахара или подобных ему веществ. [20, л. 253 – 256] Однако подписание Конвенции затягивалось, что во многом было вызвано отказом Голландии и Швейцарии, имевших ряд заводов по производству сахара.

4. УЖЕСТОЧЕНИЕ МЕР ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ ПРОИЗВОДСТВА И ОБРАЩЕНИЯ САХАРИНА

Процветание незаконной торговли, а также использования искусственных сладких веществ в производстве пищевых продуктов и напитков внутри самой Российской Империи подталкивало к принятию дополнительных охранительных и репрессивных мер со стороны государственной власти. Министерство Финансов нашло необходимым, до выработки более радикальных мер, неизбежно влекущих за собой «весьма сложные дипломатические сношения» принять хотя бы паллиативные меры. В октябре 1908 г. при Главном управлении Неокладных сборов и казенной продажи питей Министерством Финансов было образовано особое Совещание с участием представителей Министерств Внутренних Дел, Торговли и Промышленности, Финансов и Юстиции, а также представителей сахарозаводчиков и отраслей науки, которые соприкасаются с вопросами органической химии и технологии питательных веществ. Это Совещание пришло к заключению, что «при существующих в настоящее время чрезвычайно слабых взысканиях за незаконное употребление искусственных сладких веществ борьба с злоупотреблением этими веществами затруднительна и что поэтому, не дожидаясь тех мероприятий, которые, быть может, удастся установить в борьбе с сахарином в виде международного по сему предмету соглашения, представляется безусловно необходимым ныне же ввести в законодательные учреждения проект новых карательных постановлений, которыми были бы установлены более строгие и потому более действительные в смысле борьбы с указанными злоупотреблениями меры наказания». [20, л. 113] [24, л. 5]

В результате в Государственную Думу был внесен законопроект «Об установлении порядка производства и продажи искусственных сладких веществ и пользования ими», получивший Высочайшее утверждение 20 декабря 1911 г. [18] А 14 сентября 1912 г. на основании этого закона Министром Финансов В. Коковцовым по соглашению с Министрами Внутренних Дел и Торговли и Промышленности были утверждены Правила о порядке надзора за производством, привозом из-за границы, передвижением, хранением и торговлею искусственными сладкими веществами. [20, л. 141]¹⁵

Ранее устройство и открытие заводов для приготовления искусственных сладких веществ разрешалось порядком, установленным для фабрик, лабораторий и особых отделений химических заводов для приготовления сложных фармацевтических препаратов. Отныне же устройство и открытие заводов для приготовления искусственных сладких веществ, а равно приготовление этих веществ в особых отделениях действующих химических заводов, дозволялось Министром Финансов, по соглашению с Министрами Внутренних Дел и Торговли и Промышленности. Такие заводы и отделения должны были действовать под непосредственным наблюдением чинов акцизного надзора, чьи функции в этой сфере были значительно расширены.

---

¹⁵ В правилах от 14 сентября 1912 г., равно как и в законе, не проводилось различия в праве торговли сахарином по рецептам врачей между нормальными и сельскими аптеками, а потому Журналом Медицинского Совета от 22 ноября 1916 года за № 775 было разъяснено, что установленному надзору подлежат не только все нормальные аптеки, но и сельские аптеки, имеющие сахарин. [25, л. 10 – 10 об.]

Акцизному надзору совместно с торговой и общей полицией надлежало следить за соблюдением правил хранения и продажи этих веществ, а также за тем, чтобы сахарин не использовался в производстве пищевых продуктов и напитков. Закон подробно регламентировал порядок осуществления такого надзора и процессуальные особенности фиксации правонарушений и преследования виновных. По предложению Министра Финансов к производству дел по этим нарушениям отныне применялся судебный и внесудебный (административный) порядок, принятый в отношении нарушений постановлений об акцизных сборах и предполагающий самое активное участие акцизного надзора.

Следует заметить, что закон от 5 июня 1900 г. главной целью имел исключение из торгового оборота искусственных сладких веществ как непригодных для употребления в пищу, а потому допустимых в составе предметов потребления лишь в исключительных случаях. В соответствии с этим самому строгому наказанию подвергались лица, виновные в приготовлении для продажи, хранения или продаже съестных припасов или напитков, в состав которых входят искусственные сладкие вещества. Нарушения же постановлений относительно продажи самих этих веществ карались в меньшей степени, а виновные в нарушении норм относительно их производства, привоза из-за границы, хранения и передвижения отделялись небольшими штрафами.

Новый закон признавал все означенные преступления одинаково серьезными, имеющими своей конечной целью незаконное распространение искусственных сладких веществ внутри страны и замену ими сахара при изготовлении пищевых продуктов. Поэтому статьи 116¹, 116², 116³ Устава о наказаниях, налагаемых мировыми Судьями, введенные в действие законом 1900 г., отменялись и значительно усиливались меры уголовной репрессии в отношении лиц, виновных в незаконном производстве, торговле, привозе из-за границы, а также использовании искусственных сладких веществ в производстве пищевых продуктов и напитков. Такие деяния отныне влекли за собой, в зависимости от повторности правонарушения, штраф от ста до тысячи рублей и тюремное заключение от двух месяцев до года и четырех месяцев с конфискацией искусственных сладких веществ, а также продуктов и напитков, произведенных с их использованием. Кроме того, повторное преступление в этой сфере могло повлечь за собой по решению суда опубликование приговора за счет осужденного в одном из правительственных и в одном из частных периодических изданий.¹⁶ А владельцы аптек, аптекарских складов и заведений,готавливающих искусственные сладкие вещества, виновные в их продаже тем лицам и заведениям, которые не имели права на их приобретение, и совершившие это деяние в третий раз, подлежали лишению навсегда права продажи и приготовления таких веществ.

В ст. 12 уточнялось, что «ответственными лицами за нарушение постановлений настоящего закона признаются владельцы промышленных и торговых заведений, а также торговцы съестными припасами и напитками в разнос или развоз, если нару-

---

¹⁶ Подобный подход – увеличение тяжести наказания за рецидив, а также выбор мер ответственности, сочетающих личное наказание со штрафными санкциями, существовал в законодательстве Бельгии (от 21 августа 1903 г.). В Германии (закон от 7 июля 1902 г.) и Франции (от 30 марта 1902 г.) проводился принцип установления более тяжких кар за нарушение постановлений закона об искусственных сладких веществах, в сравнении с наказаниями за нарушение административных распоряжений.

шения учинены ими самими или хотя бы другими лицами, но с ведома и согласия их. Если же нарушения учинены, без ведома и согласия владельцев заведений, другими лицами, то ответственности подвергаются непосредственно виновные, причем, однако, в случае несостоятельности таких лиц в уплате присужденных с них денежных взысканий, последние обращаются на владельцев заведений в размере трех четвертей определенной ко взысканию суммы. Остальная затем часть, в случае направления дела в судебном порядке, заменяется арестом или тюремным заключением по правилам, изложенным в ст. 84 Уложения о наказаниях (Свода Зак., Т. XV, изд. 1885 г.)». [18, с. 1328]

Для повышения эффективности борьбы с преступлениями в изучаемой сфере власти прибегли к особым мерам, апробированным на практике после введения в действие закона от 20 марта 1895 г. об обязательном обандеролировании чая, [26] а именно – к поощрению доноительства и привлечению широкой публики к выявлению фактов подобных правонарушений с помощью материального стимулирования. В законодательстве начала XX в. такие нормы встретишь нечасто: ст. 15 закона устанавливала, что «из налагаемых на виновных денежных взысканий одна половина (из первых поступивших денег) выдается доносителю или открывателю нарушения, если он не принадлежит к составу лиц акцизного надзора; другая половина обращается в доход казны. В случае отсутствия такого доносителя или открывателя, в доход казны поступает вся сумма взыскания». [18, с. 1328] Таким образом, защита прав потребителей, или «спасение утопающих» становилось прибыльным «делом рук самих утопающих». Такое направление нового закона в полной мере отвечало и пожеланиям представителей сахарной промышленности.

Т. о. введенные законом 1911 г. изменения по существу сводились к установлению более строгой регламентации производства и обращения сахара и значительному ужесточению карательных мер за нарушения в регулируемой сфере. В результате, приготовление и продажа съестных припасов и напитков с примесью сахара вместо сахара были законодательно выделены в особую группу наказуемых деяний. Степень их наказуемости, значительно более высокая, чем за однородные преступления,¹⁷ безусловно, была связана с защитой фискальных интересов государства.

Несмотря на то, что искусственные сладкие вещества не подлежали платежу акциза, полномочия в отношении надзора передавались от санитарной полиции органам акцизного ведомства. Производство же дел о нарушениях правил торговли и использования искусственных сладких веществ подчинялось порядку, установленному для дел по нарушениям постановлений об акцизных сборах.

---

¹⁷По действовавшему законодательству, за нарушения постановлений об обращении некоторых других вредных искусственных веществ, как парижская зелень, или «за приготовление для продажи, хранение в торговом или промышленном помещении, или продажу съестных припасов или напитков, вредных для здоровья или испортившихся, а равно за выделку посуды из вредных для здоровья материалов, виновные, сверх уничтожения припасов, напитков или посуды», подвергались «аресту не свыше трех месяцев, или денежному взысканию не свыше трехсот рублей». Если же следствием таких действий становилось причинение кому-либо смерти, виновные, по Уложению о наказаниях уголовных и исправительных, «сверх определенного за проступок наказания и запрещения навсегда продавать или готовить напитки или что либо съестное и выделять посуду для приготовления или хранения сих припасов, передаются, если они христиане, церковному покаянию по распоряжению духовного их начальства» [27] [28]0

Еще на этапе подготовки законопроекта Министерство Финансов встретило возражения Министерства Внутренних Дел и Государственной Канцелярии против установления особых карательных мер за злоупотребления искусственными сладкими веществами. По мнению должностных лиц этих ведомств, требовался общий пересмотр действовавших постановлений, предусматривавших ответственность за продажу всех вредных для здоровья продуктов, с целью ее усиления. Так в официальном заключении на проект закона от 4 июня 1909 года за № 1723, направленном исполнявшим обязанности Государственного Секретаря Дерюжинским на имя Министра Финансов говорилось: «Нельзя, действительно, не признать, что при всей важности затрагиваемых в данном случае интересов казны, лишшающейся, вследствие незаконного обращения сахара в торговле, значительной суммы акцизного дохода, не меньшее, во всяком случае, значение должны иметь интересы ограждения народного здоровья, торгового оборота и различных отраслей сельского хозяйства и промышленности и, наконец, имущественные интересы потребителя. <...> Ограничиваться же выделением случаев приготовления и продажи съестных припасов и напитков с примесью сахара вместо сахара в совершенно особую группу усиленно наказуемых деяний было бы едва ли удобным, ибо последствием сего явилась бы ничем не оправдываемая и притом очень резкая неуравнительность в наказуемости, в сущности, однородных деяний. <...> При этом даже наиболее опасные случаи нарушения правил о торговле ядовитыми и сильно действующими веществами, продажа сих веществ лицами, не имеющими на то по закону права, или же лицам, не имеющим права на покупку таких веществ (ст. 104¹ Уст. Наказ., по прод. 1906 г., и ст. 867 Улож. Наказ.), оказались бы влекущими за собою меньшую ответственность, нежели случаи продажи, при тех же условиях, искусственных, сладких веществ, т.е. таких веществ, кои, при несомненной их вредности для здоровья, не могут быть, однако, по авторитетному заключению Медицинского Совета, приравниваемы к веществам, сильно действующим (см. журн. Соед. Деп. Гос. Сов. 26 Апреля 1900 г. № 118)...». [20, л. 121 – 121 об.] [24, л. 13 – 13 об.]

Однако Министерство Финансов смогло настоять на своем, открыто заявив в своем представлении Государственной Думе от 21/22 января 1910 г., что «злоупотребления искусственными сладкими веществами требуют специально строгой кары не исключительно вследствие особо вредного влияния их на здоровье человека, а потому, что незаконное употребление этих веществ в качестве суррогата сахара – предмета, подлежащего обложению акцизом, связано с значительным ущербом для интересов казны. Поэтому, ставить в какую либо связь вопрос об усилении ответственности за незаконное пользование искусственными сладкими веществами с вопросом о пересмотре карательных правил, преследующих продажу вообще вредных для здоровья предметов, нет никаких оснований». [20, л. 137 об.] Именно эта позиция В. Коковцова и была поддержана Советом Министров, [24, л. 59 – 60 об.] а затем возведена в закон.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На рубеже XIX –XX веков российское государство, мотивируя защитой интересов общественного здоровья, признавало необходимым, даже в условиях свободы «торгового промысла», вмешиваться в торговлю продуктами питания, устанавливая

обязательные требования к их производству и реализации. Такое вмешательство во многом было продиктовано необходимостью обеспечения населения доброкачественными, свежими и нефальсифицированными продуктами, а также защитой предпринимателей от недобросовестной конкуренции.

В исследуемый период нормы Свода Законов, содержавшие общие запреты на торговлю продукцией, не отвечавшей этим требованиям, на практике оказывались недостаточными для достижения обозначенных целей. В условиях погони за прибылью нечистых на руку дельцов пышным цветом расцветала фальсификация наиболее востребованных продуктов питания и торговля некачественным «съестным» товаром. Для решения этой проблемы в наиболее тревожных сферах, к которым относилась и фальсификация сахара искусственными сладкими веществами, российское правительство пошло по пути принятия специальных нормативных актов.

Однако представленные факты убедительно свидетельствуют о том, что постановления о торговле искусственными сладкими веществами были продиктованы, в первую очередь, интересами фиска, и исходили из постулата, что нарушения этих интересов «караются особо». Существенное значение имела и охрана интересов сельского хозяйства и выросшей под защитой протекционизма сахарной промышленности, которая с середины 1880-х годов оказалась «в критическом положении», страдая от кризисов перепроизводства.

Именно эти мотивы и обусловили особенности механизма правового регулирования торговли сахарином и другими искусственными сладкими веществами на рубеже XIX – XX веков. Стремление же обеспечить защиту прав потребителей, на что неоднократно указывалось в документах Министерства Финансов в ряду причин активного вмешательства государства в регулирование торговли сахарином, увы, стояло лишь на последнем месте.

Список литературы

1. Коробьин Д. Д. Сахарин. Доклад в I-м (Химическом) Отделе Императорского Русского Технического Общества 15 Декабря 1899 года. СПб. 1900. – 12 с.
2. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX века: Проблемы торгово-промышленной политики Л.: Наука. 1981. – 275 с.
3. Каменецкая И. М. Государственно-монополистическое регулирование сахарной промышленности в России. // Исторические записки. Т. 86. М. 1970.
4. ПСЗ - III. Т. V. № 3123. Июля 12 1885 г. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров «О содействии вывозу русского сахара за границу и о выдаче с этой целью заимообразно премии за вывезенный сахар». СПб. 1887. С. 382.
5. Жолобова Г. А. Правовое регулирование торгово-промышленных отношений в пореформенной России 1881 – 1913 годов. М, 2007. – 319 с. С. 271 – 280.
6. ПСЗ - III. Т. V. № 3266. Ноября 9 1885 г. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров «О продолжении по 1 Мая 1886 года выдачи заимообразно премии за вывезенный за границу сахар». СПб. 1887. С. 450.
7. ПСЗ - III. Т. VI. № 3598. Марта 30 1886 г. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров «О мерах к устранению кризиса в свеклосахарной промышленности». СПб. 1888. С. 131.
8. Министерство Финансов 1802 – 1902 г. Ч. II. СПб. 1902. – 692 с.
9. ПСЗ – III. Т. XV. № 12166. Ноября 20 1895 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета «О некоторых мерах относительно сахарной промышленности». СПб. 1899. С. 623 – 625.

10. ПСЗ – III. Т. XXIII. № 22951. Мая 12 1903 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета «Об изменении и дополнении действующих узаконений о сахарной промышленности». СПб. 1905. С. 511 – 513.
11. ПСЗ – III. Т. XVIII. № 15371. Мая 11 1898 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета «О продлении действия закона 20 Ноября 1895 года о некоторых мерах относительно сахарной промышленности». СПб. 1901. С. 311.
12. Жолобова Г. А. Правовое регулирование торгового-промышленных отношений в сахарной и винокуренной промышленности в пореформенной России (1881 – 1913 гг.) //Оренбургский научный вестник «Вертикаль», № 1. Оренбург. 2000. С. 15 – 23.
13. ПСЗ – III. Т. XXVIII. № 30015. Января 29 1908 г. Высочайше ратификованный Протокол о присоединении России к Сахарной Конвенции и Дополнительному к ней Акту 15/23 Августа 1907 года. СПб. 1911. С. 56 – 68.
14. ПСЗ – III. Т. XXXII. № 36721. Марта 12 1912 г. Высочайше ратификованный Протокол относительно продления Международного Союза, утвержденного Сахарною Конвенциею 5 марта 1902 г. Петроград. 1915. С. 226 – 233.
15. Промышленность и торговля в Законодательных Учреждениях 1907 – 1912 гг. СПб. 1912. – 529 с.
16. ПСЗ – III. Т. XX. № 18748. Июня 5 1900 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета «Об ограничении производства и продажи искусственных сладких веществ». СПб. 1902. С. 611.
17. Свод законов Российской империи. Т. XI. Ч. 2. Устав о Промышленности. С. 1232.
18. ПСЗ – III. Т. XXXI. № 36253. Декабря 20 1911 г. Высочайше утвержденный одобренный Государственным Советом и Государственною Думою закон «Об установлении порядка производства и продажи искусственных сладких веществ и пользования ими». СПб. 1914. С. 1326 – 1328.
19. Собрание узаконений и распоряжений Правительства (СУРП). 1901 г. 18 Мая № 47, ст. 948.
20. Российский государственный исторический архив (РГИА). Фонд 23 (Министерство Торговли и Промышленности). Опись 1. Дело 147.
21. СУРП. 1904 г. 5 Июня № 88, ст. 909.
22. СУРП. 1906 г. 5 Сентября № 217, ст. 1566.
23. РГИА. Ф. 1276 (Совет Министров (1905 – 1917)). Оп. 4. Д. 306.
24. РГИА. Ф. 1276. Оп. 5. Д. 229.
25. РГИА. Ф. 1298 (Управление Главного Врачебного Инспектора МВД). Оп. 1. Д. 1907.
26. Подробнее см.: Жолобова Г. А. «Операция обандероливания» в российском механизме правового регулирования чайной торговли на рубеже XIX – XX веков». // «Актуальные проблемы российского права» 2013 г., № 2.
27. ПСЗ – III. Т. XIII. № 9590 Мая 12 1893 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета «Об изменении действующих карательных постановлений об охранении народного здоровья». СПб. 1897. С. 264, 265.
28. Свод законов Российской империи. Все 16 томов со всеми относящимися к ним продолжениями в одной книге. Под ред. Ф. Волкова, Ю. Д. Филиппова. СПб., 1900. Т. XV. (Издание 1885 г.). Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями, ст. 115 (по Прод. 1895 г.). С. 190, Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных, ст. 865 (по Прод. 1895 г.). – С. 78.

Жолобова Г. А. Механізм правового регулювання торгівлі штучними солодкими речовинами і харчовими продуктами які їх містять в Російській Імперії на рубежі XIX – XX / Г.А. Жолобова // «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського». Серія: Юридичні науки. – 2012 – Т. 25 (64), №2. – С. 17-33.

У статті підняті актуальні проблеми захисту прав споживачів харчової товарної продукції, що хвилювали наших співвітчизників і століття тому. На прикладі історичного досвіду правової організації боротьби з фальсифікацією харчових продуктів штучними харчовими добавками показані труднощі та шляхи їх вирішення. Вивчення архівних документів та аналіз нормативно-правових актів Російської Імперії дозволили автору виявити специфіку механізму правового регулювання торгівлі штучними солодкими речовинами і харчовими продуктами, виготовленими з їх використанням, к. XIX - поч. XX ст. Автор показала, що, протидіючи розповсюдженню фальсифікації цукру та недобросовісної конкуренції на ринку продуктів харчування, цей механізм був змушений, в першу чергу, забезпечити захист фіскальних інтересів держави.

Ключові слова: закон, торгівля, харчові продукти, цукор, сахарин, штучні солодкі речовини, споживач, фальсифікація, заборона, нагляд, торговець, відповідальність.

Zholobova G.A. The legal regulation mechanism of artificial sugary substances and food products contained sugar trade in the Russian Empire at the turn of XIX-XX centuries /G.A. Zholobova // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Series: Juridical Sciences. – 2012. – Vol. 24 (64), №2. . – P. 17-33.

The article raises the actual problems of food production, which bothered our countrymen a century ago. The author shows the difficulties of struggle with falsification of food production. Having scrutinized archival records and analyzed normative acts of the Russian Empire, the author had revealed the specific character of legal regulation mechanism of trade of sugary substances and other food products contained them at the turn of XIX-XX centuries. To secure protection of state fiscal interests, the mechanism was used to counteract the widespread sugar falsification and dishonest competition at the food production market.

Keywords: law, trade, food products, sugar, saccharine, artificial sugar substances, consumer, falsification, ban, supervision, trader, responsibility.

УДК 34(094.5):35.073:711.455(477.75)

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КУРОРТНОЇ СПРАВИ В КРИМУ

Залозний М. Ю.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті висвітлюється процес формування нормативно-правової бази курортної справи у Криму. Систематизуються основні юридичні акти, прийняті на різних стадіях процесу рекреаційного розвитку півострова. Досліджуються механізми впровадження правових документів на місцях. Аналізується динаміка їх розвитку.

Ключові слова: курортна справа, правовий базис, нормативно-правовий акт, систематизація.

Актуальність: За часів СРСР питанню розвитку курортної справи в Криму приділялось багато уваги, особливо розробці нормативних актів, що регулювали рекреаційний розвиток цього регіону. Такі акти стали правовим базисом для органів державної влади усіх рівнів при прийнятті ними організаційно-правових рішень з зазначеного питання. Саме тому виникає інтерес, а разом з тим і необхідність у дослідженні таких нормативно-правових актів, їх систематизації. Слід зазначити, що тема статті співвідноситься з основною темою досліджень кафедри історії та теорії держави і права Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського «Історико-правові проблеми державності в Криму».

Мета дослідження полягає у неофіційному, предметно-хронологічному інкорпоруванні знайдених і вивчених нормативно-правових актів, у введенні в науковий обіг нових архівних документів.

Останні наукові публікації: Аналіз наукової розробки проблеми дозволив дійти до висновку, що значна більшість знайденої нами літератури з теми – це, насамперед, література історичного характеру, спеціальна література (путівники, статистичні показники тощо) та наукові праці, що розглядають особливості екологічного, економічного та рекреаційного розвитку півострова. В збірці документів та матеріалів «По декрету Ілліча: курортне будівництво у Криму, 1920-1989» [6] дещо систематизовано нормативно-правову базу курортного господарства в Криму, але використані критерії такої систематизації суттєво різняться з критеріями, використаними автором статті. Також необхідно виділити праці, що теж стосуються даної проблематики.

Так, історико-правове дослідження організаційно-правових засад державного управління курортної справи зроблено Самаріною Т. В. [1]. Юридичні аспекти розвитку курортного господарства викладені у праці Бобкової А. Г. «Правове забезпечення рекреаційної діяльності» [2]. З наведених праць лише в першій дещо

систематизовано нормативні акти з питання розвитку курортної справи. Інші ж важливі нормативні документи зовсім не відображаються. Таким чином, слід зазначити, що науково-дослідні праці з зазначеної проблеми також відсутні у науковому обігу.

Виклад основного матеріалу: Джерельна база досліджуваного питання досить чисельна та неоднорідна. Вона складається з відповідної нормативно-правової бази документів, прийнятих державними органами різного рівня у сфері рекреаційної галузі, а саме: законів, підзаконних нормативних актів, актів регіонального нормотворення, внутрішньої правочинної та статистичної документації, матеріалів періодики тощо. Тому під час систематизації цього емпіричного матеріалу логічним є виділення його у окремі групи, які будуть групуватися за наявністю певних ідентифікуючих ознак, а також розташування нормативних актів у хронологічному порядку.

До першої групи слід віднести найбільш вагомі нормативно-правові акти, прийняті спочатку на федеративному, а потім і на союзному рівні. Вони заклали організаційно-правовий фундамент радянської курортної справи та сприяли її подальшому розвитку. Документами цієї групи були переважно декрети, постанови, рішення і накази органів влади різного рівня.

Першим документом, прийняття якого мало велике значення у цій галузі, був декрет РНК РРФСР від 20 березня 1919 р. (С.У. № 19, ст. 231) «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення» [6, с. 3]. Він визначав долю Кримського півострова як «всесоюзної здравниці».

Згодом була прийнята ще низка вагомих нормативно-правових документів, а саме: декрет РНК РРФСР від 21 грудня 1920 р. «Про використання Криму для лікування трудящих» [3, с. 108]; постанова Ради праці та оборони від 16 лютого 1921 р. «Про передачу на потребу курортів Криму майна, що знаходиться на обліку Чурапостарму РРФСР та УРСР» [4, арк. 75]; декрет РНК РРФСР від 13 травня 1921 р. (С.У. № 47, ст. 232) «Про будинки відпочинку» [5, с. 79-80]; постанова Ради праці та оборони від 12 грудня 1921 р. «Про відновлення кримських курортів» [6, с. 17]; декрет РНК РРФСР від 13 березня 1923 р. (С.У. № 21, ст. 255) «Про організацію курортної справи»; декрет РНК РРФСР від 3 квітня 1924 р. (С.У. № 38, ст. 350) «Про використання державного Никітського дослідного саду для навчальної мети»; постанова XII всеросійського з'їзду рад від 11 травня 1925 р. (С.У. №31, ст. 229) «За доповіддю Народного комісаріату охорони здоров'я»; постанова Економічної наради РРФСР від 2 квітня 1927 р. (С.У. № 64, ст. 441) «Про встановлення принципів і норм амортизаційних відрахувань у курортному господарстві»; постанова ВЦВК та РНК РРФСР від 6 червня 1927 р. (С.У. № 56, ст. 384) «Про курортні селища»; постанова ВЦВК та РНК РРФСР від 11 лютого 1929 р. (С.У. № 17, ст. 178) «Про визначення міської або селищної межі новостворених міст, робітничих, дачних і курортних селищ»; постанова РНК РРФСР від 3 січня 1930 р. (С.У. № 1, ст. 8) «Про затвердження Положення про курортні трести місцевого значення»; постанова РНК РРФСР від 25 січня 1930 р. (С.У. № 5, ст. 65) «Про заходи щодо поліпшення санітарного стану радянського туризму та екскурсійної справи»; постанова РНК РРФСР від 20 квітня 1930 р. (С.У. № 24, ст. 322) «Про санітарний мінімум»; постанова РНК РРФСР від 9 жовтня 1932 р. «Про будівництво житлових будинків і про організацію будинків відпочинку та санаторіїв для вчителів початкової та середньої школи» (С.У. № 75, ст. 337); постанова Економічної наради РРФСР від 4 жовтня 1934 р.

(С.У. № 37, ст. 232) «Про норми амортизаційних відрахувань по курортам»; постанова РНК РРФСР від 1935 р. «Про схему районного планування Південного берега Криму» [7]; ухвала Кримської РНК від 17 листопада 1938 р. «Про схвалення та прийняття генеральної схеми планування центральної частини Південного берега Криму (район Ялта – Місхор – Алупка)» [6, с. 87-88]; постанова Кримської РНК від 13 липня 1940 р. «Про генеральні схеми планування Євпаторії та Сак» [6, с. 88-90]; наказ Наркомздраву СРСР від 24 квітня 1944 р. «Про відновлення курортів після звільнення Криму від німецько-фашистських окупантів»; постанова Ради міністрів СРСР від 17 червня 1947 р. «Про заходи щодо поліпшення торгівлі в курортних містах»; постанова Президії ВЦРПС від 17 травня 1957 р. «Про стан санаторно-курортного обслуговування трудящих в Українській РСР»; постанова Ради міністрів СРСР від 10 березня 1960 р. «Про передачу профспілкам санаторіїв і будинків відпочинку»; постанова V пленуму ВЦСПС від 27 листопада 1964 р. «Про заходи щодо подальшого поліпшення санаторно-курортного обслуговування та організації відпочинку трудящих»; постанова Ради міністрів СРСР від 17 січня 1969 р. «Про невідкладні заходи щодо захисту берегів Чорного моря від руйнування і раціонального користування територій курортів чорноморського узбережжя»; постанова Ради міністрів СРСР від 28 серпня 1970 р. «Про заходи з впорядкування забудови територій курортів і зон відпочинку, і будівництва санаторно-курортних установ та установ відпочинку»; постанова Ради міністрів СРСР від 1973 р. «Про поліпшенні організації будівництва на курортах чорноморського узбережжя Криму»; постанова Центрального комітету КПРС від 30 квітня 1974 р. «Про заходи з подальшого поліпшення організації відпочинку піонерів і школярів»; постанова Президії ВЦСПС від 31 січня 1978 р. «Про заходи щодо подальшого розвитку сімейного відпочинку». [6. с. 200]

Другу групу документів, з якої формувалась нормативно-правова база, що регулювала основні питання організації та діяльності курортної справи в Криму. Це: наказ Кримревкому від 25 грудня 1920 р. «Про визначення курортних місцевостей загальнодержавного значення в Криму» [6, с. 13]; «Проект Положення про тимчасове управління Кримом як лікувальною місцевістю загальноросійського значення» колегії Наркомздраву від 27 січня 1920 р.; наказ відділу охорони здоров'я № 2 [8, арк. 3]; рішення Першої всеукраїнської наради працівників курортів 1923 р. в Одесі; резолюції стосовно доповідей, прийняті на V всесоюзному з'їзді по курортній справі 1925 р. «Про використання кліматичних особливостей Криму для курортного лікування в зимовий час» і «Про організацію курортної допомоги дітям» [6, с. 57-58]; постанова Секретаріату Кримського обкому ВКП(б) від 29 листопада 1926 р. «Про фінансування курортного управління»; доповідь комісії наркомату робітничо-селянської партії Криму з обстеження діяльності курортних установ від 1932 р. «Про стан благоустрою курортів та новому санітарному будівництві»; матеріали наради лікарів кримських курортів у 1938 р.; постанова Кримської РНК від 17 листопада 1938 р. «Про схвалення генеральної схеми планування центральної частини Південного берега Криму (район Ялта – Місхор – Алупка)»; постанова Кримської РНК від 13 липня 1940 р. «Про генеральні схеми планування Євпаторії та Сак»; постанова бюро Кримського обкому компартії України від 22 липня 1960 р. «Про заходи щодо подальшого розширення та поліпшення курортного лікування і відпочинку трудящих в Кримській області» [6 с. 177].

Здебільшого вищезазначені документи публікувались у численних спеціалізованих періодичних виданнях для ознайомлення з ними широкою громадськістю. Зокрема, в офіційних виданнях органів державної влади у вигляді інформаційно-правових збірників. Ось деякі з них: «Зібрання узаконень РРФСР», «Звістки Всеросійського центрального виконавчого комітету рад», «Бюлетень ЦВК рад РСК і Червонофлотських депутатів РНК Кримської АРСР», «Бюлетень Президії Верховної Ради и Ради Народних комісарів Кримської АРСР», «Звістки Кримського обкому ВКП(б)», «Бюлетень Президії Верховної Ради і Ради Народних комісарів Кримської АРСР», «Звістки Кримського обласного комітету Російського комуністичного союзу молоді» тощо. Але у періодичних виданнях не існувало комплексної систематизації усіх нормативно-правових актів з питань курортної діяльності в Криму.

Окремо необхідно виділити прийняті організаційно-правові, інформаційно-статистичні збірники актів державних і громадських організацій, що також сприяли більш деталізованому та глибокому вивченню досліджуваного питання. Відзначимо деякі з них: «Братське співробітництво народів СРСР. 1922–1936 рр.» [9], «ХІІ з'їзд РКП(б). 17-25 квітня 1923 р.: Стенографічний звіт» [10], «Декрети радянської влади» [11], «Історія Радянської конституції в декретах і постановах радянського уряду, 1917–1936» [12], «Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій та пленумів ЦК» [13], «Севастополю 200 років» [14], «Сімферополю 200 років» [15], «Систематичне зібрання законів РРФСР, діючих на 1 січня 1928 р. (7 листопада 1917 р. – 31 грудня 1927 р.)» [16].

Але всі вищезазначені збірки не дають можливості створити загальну уяву про організаційно-правові засади рекреаційного розвитку Кримського півострова, так як зібрана у них систематизована інформація не була повною і достатньою.

Третю групу складають правочинні внутрішні документи, утворені в процесі діяльності співробітниками народних комісаріатів РРФСР і Кримської АРСР, Центрального управління курортами Криму, власне самих курортних закладів усілякого профілю. Це різноманітні звіти, плани, доповідні і пояснювальні записки, відомості про діяльність, списки особового складу працівників і кількість відпочивальників, особисті справи персоналу, характеристики, матеріали різноманітних обстежень комісіями НКЗ і робітничо-селянської інспекції, матеріали конференцій, з'їздів, доповіді до чергового з'їзду ВКП(б) чи рад.

Також до цієї групи необхідно віднести документи, утворені в процесі діяльності курортно-лікувальних установ різного типу: санаторіїв, готелів, лікарень. Серед них найбільш інформативними є щорічні звіти самих організацій та їх структурних підрозділів, накази керівників установ, їх робочі записи і щоденники, списки особового складу та його характеристики. Окремо необхідно відзначити різні наради і конференції, як от Перша всеукраїнська нарада працівників курортів 1923 р. в Одесі, V курортний з'їзд у П'ятигорську в 1925 р., нарада лікарів кримських курортів 1938 р.

Основний масив таких документів зберігається в різних фондах Державного архіву Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). Тому при підготовці статті був використаний фактологічний фундамент у вигляді нормативно-правових документів організаційного характеру, отриманих з цих фондів. Вони формують четверту групу. Слід також зазначити, якщо зробити порівняльний аналіз Державного ар-

хіву Російської Федерації (далі – ДАРФ) та ДААРК, відмінною рисою матеріалів фондів ДАРФ є те, що в них зберігається велика частина документів керівного та узагальнюючого характеру. Це означає, що у фондах цього архіву велике місце займають такі категорії документів як укази, накази, рішення, постанови, доповіді та інші документи нормативного та законодавчого характеру, ніж, наприклад, серед документів фондів ДААРК. Тоді як у фондах ДААРК зосереджена значна кількість документів організаційно-правового характеру. Особливе місце серед них займають різні законодавчі акти органів державної влади Кримської АРСР. Однак, саме у фондах ДААРК існують численні документи повсякденної, поточної діяльності органів влади. Саме широке використання таких документів допомагає зрозуміти суть подій, що відбувалися, їх характер, спрямованість і реакцію суспільства.

Взагалі під час дослідження були використані такі фонди ДААРК: Р-1, Р-20, Р-633, Р-999, Р-1000, Р-652, Р-1188, Р-1202, Р-1681, Р-2173, Р-3230, Р-2230. Розглянемо більш детально використані з цих фондів архівні документи і матеріали.

Зрозуміло, що серед перелічених вище фондів ДААРК значний інтерес представляють справи фонду Кримського обкому компартії України (Ф. П-1). Адже, як відомо, саме партійні органи в радянський період керували всіма галузями народного господарства і життям суспільства. Крім того, вони мали вплив на прийняття рішень місцевими органами влади, а також безпосередній зв'язок з вищим партійним керівництвом країни. Тому, зрозуміло, чому ці документи є дуже важливими для вивчення.

Так, наприклад, з цього фонду було використано документи зі справи № 4225, де були віднайдені протоколи засідань бюро Кримського обкому компартії України за 1960 р., в яких розглядаються різні аспекти діяльності курортів та управління ними [17]. Також використано справу № 2831, де збережено матеріали до звіту обкому компартії на ХХІІ-й обласній партійній конференції щодо стану торгівлі і курортів 1947 р. [18]. В свою чергу, у справі № 3888 було знайдено листування Центрального комітету компартії України про організацію торгівлі та громадського харчування, постачання і будівництва курортів (в тому числі й дитячих), впорядкування курортних міст за 1956 р. [19].

Не менш важливими є й інші фонди архіву. Так, у Ф. 1188 «Кримський революційний комітет» (1920–1921 рр.) знаходиться 466 одиниць зберігання. Враховуючи, що даний орган був вищою владою на території Криму з 16 листопада 1920 р. по 11 листопада 1921 р. (припинив діяльність у зв'язку зі створенням ЦВК Кримської АРСР), то в цьому фонді було знайдено документи і матеріали самого різного рівня, що відносяться до даного періоду, в тому числі про стан і роботу лікувальних та курортних установ [20, с. 147].

У Ф. 663 «Центральний виконавчий комітет рад робітничих, селянських, червоноармійських і червонофлотських депутатів Кримської АРСР» (1921–1938 рр.) існує 6435 одиниць зберігання. Фонд містить різні чисельні документи і матеріали, пов'язані з діяльністю цього органу та підлеглих йому органів влади на місцях, зокрема, ухвали, стенограми всекримських з'їздів рад, Президії Кримського ЦВК тощо [20, с. 160].

У Ф. 652 «Рада народних комісарів Кримської АРСР» (1921–1945 рр.) існує 8122 одиниці зберігання. Цей фонд містить наступні цікаві документи: ухвали і протоколи засідань РНК Кримської АРСР і матеріали до них; стенограму Всекримської

наради працівників курортів (1940 р.); повідомлення про роботу курортів за період з 1920 по 1940 рр., їх характеристики; зведення про роботу курортного тресту, санаторіїв і будинків відпочинку, впорядкування курортних селищ; список націоналізованих курортів; звіти і листування про роботу лікувальних установ, організацію медичної допомоги в сільських місцевостях, санітарний стан населених пунктів [20, с. 173-175].

Ф. 26 «Народний комісаріат охорони здоров'я Кримської АРСР» (1941–1942, 1944 рр.) охоплює 1482 одиниці зберігання. У секторі санаторіїв зберігається листування з Головним курортним управлінням РРФСР про організацію Кримського управління курортами, проект Статуту і Положення про Кримський курортний трест (1940 р.), список санаторіїв і будинків відпочинку (1940 р.), опис Отузської дитячої здравниці [20, с. 295-297].

Ф. 2230 «Центральне управління курортами Криму» (1920–1924 рр.) має 430 одиниць зберігання. Центральне управління було створено за наказом Кримревкому № 106 від 14 грудня 1920 р. До 13 березня 1923 р. знаходилося у підпорядкуванні Народного комісаріату охорони здоров'я РРФСР, а потім, у зв'язку з реорганізацією Головного курортного управління РРФСР, перейшло в його підпорядкування. Припинило ж свою діяльність за наказом Головного курортного управління РРФСР № 4 від 10 січня 1925 р. У веденні Центрального управління знаходилась організація та експлуатація курортів Криму, керування роботою районних курортних управлінь. Даний фонд містить найбільш повну збірку документів і матеріалів з досліджуваної проблеми, оскільки саме це управління займалося безпосередньою роботою з розвитку та експлуатації курортів, стосунками з місцевою і центральною владою. Тут знаходиться значний масив правочинної та статистичної літератури – різноманітні звіти, стенограми, протоколи засідань, постанов, описів, акти обстежень, доповіді, рішення, накази різних органів влади, у взаємодії з якими працювало дане управління [107, с. 298-300].

Так, наприклад, у справі № 2 (оп. 1) знайдено огляд діяльності Головного курортного управління та листування з ним про роботу курортів Криму і з особового складу, копії протоколів відповідальних нарад працівників установ, список співробітників Центрального управління курортами Криму за 1924 р. [21], а у справі № 4 (оп. 3) – копії наказів по ЦУККу з адміністративних питань та особового складу, протоколи нарад широкої колегії ЦУККа і колегії лікарів, листування з установами стосовно лікувальних питань, списки працівників ЦУККа, список установ м. Сімферополя з адресами за 1920–1922 рр. [22].

Наступні фонди також внесли значний вклад в дослідження проблеми систематизації нормативно-правових актів з питань регулювання курортного господарства в Криму.

Це, наприклад, Ф. Р-1000 «Рада міністрів Кримського крайового уряду», що налічує 48 одиниць зберігання за 1918–1919 рр. Рада була утворена кримським крайовим урядом Сулькевича 25 червня 1918 р. та ліквідована 10 квітня 1919 р. У фонді міститься довідка про утворення та діяльність крайового уряду, його звернення до населення Криму, програма діяльності (1918 р.), протоколи засідань Ради міністрів (1919 р.), комісії з вироблення положень щодо виборів у Кримський парламент, листування про роботу комісії, клопотання жителів про продаж ним земельних ділянок [20, с. 126-127].

У Ф. Р-999 «Міністерство внутрішніх справ Кримського крайового уряду» існує 604 одиниці зберігання за 1918–1919 рр. Дане міністерство було утворене 25 червня 1918 р., а ліквідовано 10 квітня 1919 р. У фонді містяться ухвали, розпорядження і протоколи засідань кримського крайового уряду, накази і протоколи засідань відділу народного здоров'я, протоколи засідань союзу землевласників тощо [20, с. 127].

Ф. Р-2173 «Народного комісаріату здоров'я Кримської радянської соціалістичної республіки» налічує 94 одиниці зберігання за 1918–1919 рр. Він допоміг у дослідженні наступними архівними документами і матеріалами: ухвалами Комісаріату народного здоров'я Республіки Тавриди; протоколами засідань лікувально-санітарної ради Сімферопольського військово-революційного комітету у 1918 р. (опис 1, справа № 2) [23, арк. 1-31]; відомостями й листуванням про організацію та діяльність лікувальних установ, аптек, медичне обслуговування [20, с. 144-145]; листуванням з міськими революційними комісарами про прийняття на облік лікувальних закладів Криму [24, арк. 1-22].

Окрему групу джерел складають матеріали періодики, енциклопедії, довідники, словники та хронології, підручники. Особливої уваги заслуговують різноманітні постанови президії ВЦСПС, що регулювали організаційно-правові засади рекреаційного розвитку Кримського півострову. Це обумовлено прийняттям постанови Ради міністрів СРСР від 10 березня 1960 р. «Про передачу профспілкам санаторіїв і будинків відпочинку», відповідно до якої всі госпрозрахункові, курортні лікарні та поліклініки, пансіонати, готелі на курортах, що знаходились у веденні управлінь курортів, санаторіїв та домів відпочинку міністерств охорони здоров'я союзних республік, а також санаторіїв (окрім туберкульозних), що знов будувалися для цих міністерств, та водогрязелікарні і підсобні господарства передавалися у ведення профспілок СРСР. Було вирішено провести безкоштовно передачу в ведення профспілкових органів курортних установ, санаторіїв, будинків відпочинку та інших підприємств і організацій, передбачених в пункті 1 зазначеної постанови, зі всім устаткуванням, транспортом, допоміжними підприємствами і підсобними господарствами, спорудами, житловими будинками, земельними ділянками та парками станом на 1 січня 1960 р., а також асигнуваннями на їх утримання, планами з праці, капіталовкладеннями і фондами на всі види персональних надбавок, невикористаними централізованими засобами курортного збору і амортизаційного фонду та іншими засобами відповідно балансу на 1 січня 1960 р. [25-29].

Отже, підводячи висновки, позначимо, що абсолютна більшість використаних для систематизації архівних джерел зосереджена у фондах ДААРК. Більшість з них і сьогодні залишаються недостатньо вивченими з питань кількісного та якісного інформаційного потенціалу, не розглянуто різні питання історії становлення та розвитку курортної справи в регіоні, формування її правової бази. Проблеми правового забезпечення курортної справи в регіоні повинні вивчатися науковцями усіх рівнів, так як це дуже вагомий аспект економічного благополуччя регіону. Тому інкорпорація, проведена автором статті, є новим актуальним дослідженням зазначеного питання.

Таким чином, проблема систематизації правової бази курортної справи в Криму за період існування СРСР викликає великий інтерес. Її дослідження може стати вагомим внеском історичного досвіду у формування правової бази сучасного

рекреаційного розвитку в Криму, привнести позитивні результати у подальшу діяльність органів влади АРК усіх рівнів, удосконалити їх роботу.

Список використаних джерел.

1. Самарина Т. В. Организационные и правовые основы государственного управления курортным делом: первая половина XVIII века – начало XXI века / Т. В. Самарина. – М.: СГУ, 2009. – 208 с.
2. Бобкова А. Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности: автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.04; 12.00.06 / Антонина Григорьевна Бобкова. – Донецк, 2001. – 466 с.
3. Чикин С. Я. Д. И. Ульянов : биография отельного лица / Чикин С.Я. – М.: «Медицина», 1970. – 120 с.
4. Державний Архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). Ф. 1230, оп. 1, спр. 2. Обзор деятельности Главного Курортного Управления и переписка с ним о работе курортов Крыма и по личному составу. Копии протоколов ответственных совещаний работников учреждений... курортами Южного берега Крыма. Список сотрудников Центрального управления курортами Крыма. 17.01.1924 – 20.10.1924.
5. Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета и постановлений правительства РСФСР : Юридическое издательство министерства юстиции 1928 – 1929 Т.2. – М.: СССР, 1949. – 327 с.
6. По декрету Ильича: Курортное строительство в Крыму, 1920-1989: [сб. документов и материалов / сост. Л. И. Васильева. И. П. Кондратов и др.]. – Симферополь: Таврия, 1989. — 240 с. – (Парт. арх. Крым, обкома КПУ, Гос. арх. Крым. обл.).
7. ДААРК, ф. Р-1681, оп. 1, спр. 27, арк. 2, 98. ДААРК, ф. Р-1681, оп. 1, спр. 27, арк. 2, 98.
8. ДААРК, Р-3230, оп. 3., спр. 2. арк. 7
9. Братское сотрудничество народов СССР. 1922 – 1936 гг. – [Сб. док. и мат-лов. / сост. Э. Е. Регушевский. О. С. Пасечник. и др.] – М, 1964. – 439 с.
10. XII съезд РКП(б). 17-25 апреля 1923 г.: Стенограф. отчет. // [отв. За вып. Г. М. Дёмина.] – М.: Политиздат, 1968. – 903 с.
11. Декреты Советской власти. – Т. – 1. // [упоряд. и ред. И. С. Дузенко.] – М., 1957. – 374 с.
12. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду, 1917 – 1936. // [під ред. М. Г. Шкурко та ін.] – К., 1937. – 390 с.
13. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Пер. з 8-го рос. вид. / Ін-т історії партії при ЦК КПУ. / – К.: Політвидав України. – Т 4.; 1917 – 1931, 1980. – 557 с.; Т.5. 1931 – 1941, 1980. – 471 с.
14. Севастополю 200 лет. 1783 – 1983. Сборник документов и материалов. / [под. ред. А. Б. Гонгаря] / Киев: Наукова думка, 1983. – 411 с.
15. Симферополю 200 лет. // [под. ред. Г. М. Чумак. Д. М. Онопко] / – Киев: Наукова думка, 1984. – 318 с.
16. Систематическое собрание законов РРФСР действующих на 1-е января 1928 года (7 ноября 1917 г. – 31 декабря 1927 г.). – Т. 1. // [упоряд. и ред. Г. М. Фокина] / М : Юриздат, 1929. – 1128 с.
17. ДААРК, ф. 1, оп. 1, спр. 4225. Протоколы заседаний бюро Крымского обкома коммунистической партии Украины № 18, 19. 09. 07.1960–22. 07. 1960. 166 арк.
18. ДААРК, ф. 1, оп. 1, спр. 2831. Материалы к отчету обкома партии на XXII-й областной партийной конференции о состоянии торговли и курортов 1947 р. 36 арк.
19. ДААРК, ф. 1, оп. 1, спр. 3888. Переписка ЦК компартии Украины об организации торговли и общественного питания, снабжении и строительстве курортов (в том числе и детских) благоустройству курортных городов. 6.02.1956 – 12.10.1956. 33 арк.
20. Крымский областной государственный архив. : Путеводитель. [Под общей редакцией А.Д. Беликовой, А.А. Степановой.] – Симферополь: Крымиздат, 1961. – 324 с.
21. ДААРК, ф. 1230, оп. 1, спр. 2. Обзор деятельности Главного Курортного Управления и переписка с ним о работе курортов Крыма и по личному составу. Копии протоколов ответственных совещаний работников учреждений... курортами Южного берега Крыма. Список сотрудников Центрального управления курортами Крыма. 17.01.1924 – 20.10.1924.

22. ДААРК, ф. 2230, оп. 3, спр. 4. Копии приказов по ЦУККу по административным вопросам и личному составу. Протоколы совещаний широкой коллегии ЦУККа и коллегии врачей. Переписка с учреждениями по лечебным вопросам. Списки работников ЦУККа. Список учреждений г. Симферополя с адресами. 25.11.1920 – 13.08.1922. 581 арк.
23. ДААРК, ф. 2173, оп. 1, спр. 2. Постановления Народного Комиссариата здоровья Советской Социалистической республики Тавриды и протоколы заседаний врачебно-санитарного Совета Симферопольского военно-революционного комитета. 31 л. 26.01.1918-7.04.1918.
24. ДААРК, ф. 2173, оп. 1, спр. 29. Переписка с городскими революционными комиссарами о принятии на учет лечебных заведений Крыма. 24.04.1918 – 11.06.1918. 22 арк.
25. Постанова Ради міністрів СРСР «Про затвердження Положення про курорти» № 654 : станом на 5 вересня 1973 р. / Рада міністрів СРСР. – (Бібліотека офіційних видань).
26. Постановление Президиума ВЦСПС и ЦК ВЛКСМ «О дальнейшем улучшении санаторно-курортного лечения подростков» от 27 июля 1964 года / Справочник партийного работника. // – Т. 6. – М : Госполитиздат, 1964. – 446 с.
27. Постановление V пленума ВЦСПС «О мерах по дальнейшему улучшению санаторно-курортного обслуживания и организации отдыха трудящихся» от 27 ноября 1964 года / Справочник партийного работника. // – М : Госполииздат, 1964. – 446 с.
28. Постановление ВЦСПС «О базах отдыха трудящихся» от 24 июня 1971 года / Справочник партийного работника. // – Т. 12. – М : Госполииздат, 1971. – 490 с.
29. Постановление Президиума ВЦСПС «О мерах по дальнейшему развитию семейного отдыха» от 31 января 1978 года / Справочник партийного работника. // – Т. 19. – М : Госполииздат, 1978. – 407 с.

Залозный Н. Ю. Фундаментальные нормативно-правовые основы развития курортного дела в Крыму / М.Ю. Залозный // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». Том 25 (64). 2012. № 2. С. 33-42.

В статье освещается процесс формирования нормативно-правовой базы курортного дела в Крыму. Систематизируются основные юридические акты, принятые на разных стадиях процесса рекреационного развития полуострова. Исследуются механизмы внедрения правовых документов на местах. Анализируется динамика их развития.

Ключевые слова: курортное дело, правовой базис, нормативно-правовой акт, систематизация.

Zalozniy N. Y. Fundamental normative-legal bases of health resort business in Crimea / N. Y. Zalozniy // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 34-42.

The article details the first stage of organization, of legal base, of health resort business in Crimea. The fundamental normative-legal acts, which were enacted on the early stage of this process, are systematized. The mechanisms of implementation of legal documents at the local level are examined and dynamics of their development is analyzed.

Key words: Health resort business, legal base, normative-legal acts, systematization.

УДК 349.412.24(477.75) «1920.3-11»

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КРЫМУ ПРИ ВРАНГЕЛЕ (МАРТ - НОЯБРЬ 1920 г.)

Кашенко С. Г., Таран П.Е., Шевченко В.И.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, Симферополь, Украина

Для укрепления своих позиций в борьбе против большевиков путем создания в деревне многочисленного слоя зажиточных крестьян – земельных собственников П.Н. Врангель издал в 1920 г. ряд нормативно-правовых актов, направленных на ограничение крупной земельной собственности и наделение крестьян землей в Крыму

Ключевые слова: нормативно-правовой акт, земельная реформа, земельные советы, частновладельческие земли, землеустройство, земельный фонд, норма наделения землей.

Когда Крым входил в состав регионального государственного образования, возглавляющегося А.И. Деникиным, здесь была восстановлена система земельных правоотношений, существовавшая в Крымском крае до революции, но не в полном объеме. Значительная часть помещичьих земель не была возвращена их владельцам, а продолжала эксплуатироваться на временной основе в качестве их арендаторов их фактическими пользователями.

Для укрепления своих позиций в борьбе против советской власти путем создания в деревне многочисленного слоя мелких земельных собственников А.И. Деникин издал нормативно-правовой акт, который предусматривал ограничение крупной земельной собственности, изъятие ее части на условиях полной компенсации и распределение ее среди крестьянства. Однако реализация установлений этого акта дважды откладывалась и так и не была осуществлена.

Сразу же после занятия поста главнокомандующего ВСЮР П.Н. Врангель утвердил «Положение об управлении областями». В соответствии с ним была произведена реорганизация органов управления на подконтрольной территории, а полномочия правительства от особого совещания, функционировавшего при А.И. Деникине, перешли к совету при главнокомандующем.

Одним из основных вопросов в его деятельности было стремление решить на региональном уровне аграрный вопрос. Его нормативно-правовые акты в этом направлении в советское время оценивались сугубо негативно. Сейчас они начали рассматриваться несколько иначе. Однако в этом плане пока сделаны только первые шаги.

Политика П.Н. Врангеля по земельному вопросу мало чем отличалась от политики его предшественника по-существу, но она была более целенаправленной и решительной. Он так определил ее цель: «Поднять зажиточное и трудоспособное

крестьянство, сплотить его, организовать социально и экономически, дать ему возможность охранять порядок на земле» [1, с.12].

И.В. Коротков, бывший депутат Государственной думы России, справедливо охарактеризовал правовую регламентацию П.Н. Врангелем земельных отношений, как продолжение аграрной политики П.А. Столыпина, как «смелую попытку социального переворота путем создания класса мелких собственников» [2, с.31].

Ближайшей же целью, которую преследовал новый главнокомандующий, оказавшийся в критическом положении, было его стремление привлечь крестьянство в свою армию, добиться его более активной поддержки в вооруженной борьбе против коммунистов и их власти. «Крестьяне, - подчеркивал он, - должны знать хороший закон о земле, армия должна нести крестьянам землю на штыках» [3, с.94-95]. Поэтому в отличие от А.И. Деникина П.Н. Врангель решил поторопиться с проведением земельной реформы.

Есть основания утверждать, что аграрные мероприятия и П.Н. Врангеля, и главы Украинской державы гетмана П.Скоропадского проводились в одном направлении. Дело в том, что изданная гетманом 29 апреля 1918 г. гетманская «Грамота до всего українського народу» предусматривала, как и программа главнокомандующего ВСЮР, восстановление права на частную собственность на землю «як фундамента культури і цивілізації», в «повній мірі свободу куплі-продажу землі».

В то же время в грамоте гетмана говорилось о возмездном сокращении крупного помещичьего землевладения и за счет этого наделении земель нуждающихся в ней крестьян. «Поруч з цим,- йшлося в грамоті,- будуть прийняті міри по відчужденню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів» [4, с.82-83].

Близкую к основным положениям земельной реформы П. Скоропадского программу земельных преобразований предусматривал и проект правительственной комиссии по подготовке «Основного державного закону Української Народної Республіки» 1920р. «Дрібна і середня земельна власність,- підкреслювалося в його статті 44,- стоїть під охороною закону. Зноситься більша земельна власність. З неї утворюється земельний фонд, з якого задовольняється малоземельне і безземельне хліборобське населення. Форму, а також умови сього задоволення визначить окремих земельний закон» [4, с.82-83].

В таком же направлении, как об этом свидетельствуют конкретно-исторические данные, начал проводить земельную политику и П.Н. Врангель. Уже в конце марта 1920 г. он поручил Г.В. Глинке сформировать специальную комиссию для подготовки нормативно-правовой базы для задуманной главнокомандующим земельной реформы.

При этом он рекомендовал ее членам руководствоваться следующим положением: «Землю на правах частной собственности передать тому, кто ее обрабатывает, исключая торговлю ею или эксплуатацию посредством аренды. Землю, превышающую установленный надел, следует отчуждать за определенную плату и в пользу безземельных» [5, с.92].

Однако учрежденная Г.В. Глинкой и заседавшая в Ялте комиссия проигнорировала рекомендации главнокомандующего. Особое неприятие она проявила к предложенному им сокращению крупного частного землевладения. И это было неслучайно, поскольку Г.В. Глинка включил в ее состав в основном крупных рос-

сийских землевладельцев [1,с.4]. Подводя итоги работы Ялтинской комиссии, Г.В. Глинка заявил: «О широкой аграрной реформе речи нет. Речь идет о устройстве скорой покупки арендаторами необходимых им земельных участков» [3,с.345-146].

П.П. Врангель остался недоволен результатами работы комиссии и велел Г.В. Глинке учредить новую более демократическую по своему составу за счет включения в нее по одному представителю от уездных земств и по два представителя от земельных собственников каждого из пяти крымских уездов. В результате в новой комиссии оказалось и три представителя крестьян, но их деятельность в ней была весьма пассивной.

Новая комиссия заседала в Симферополе. Большинство ее членов под давлением главнокомандующего было вынуждено согласиться на ограничение размеров помещичьей земельной собственности и на продажу крестьянам ее части. Вынуждено оно было согласиться и на включение в нормативно-правовую базу будущей земельной реформы и положения о том, что если крупные земельные собственники в течение 2-3 лет не осуществляют добровольную продажу своих земельных излишков, то они у них будут изъяты государственными органами и проданы крестьянам.

Хотя большинство членов Симферопольской комиссии и согласилось на ограничение размеров помещичьего землевладения, но оно надеялось, что до осуществления этого на практике дело не дойдет. Оно предложило отложить его до полной победы П.Н. Врангеля над большевиками.

Однако это не удовлетворило главнокомандующего и он решил привлечь к составлению проекта нормативно-правовой базы для проведения аграрных преобразований руководство Крестьянского союза России, размещавшегося в Севастополе. Возглавлял этот союз А.И. Аладьин, в прошлом лидер трудовиков в первой Государственной думе России. Входили в его руководство и несколько украинских крестьян, оказавшихся в Крыму [6,с.49].

8 апреля 1920 г. главнокомандующий издал приказ, которым поручил руководству Крестьянского союза подготовить необходимый документ. При этом ему рекомендовалось руководствоваться тремя главными положениями, от которых П.Н. Врангель не намерен был отступать: 1) Вся годная к обработке земельная площадь должна быть надлежащим образом и полностью обработана; 2) Землей должно владеть на правах прочно укрепленной частной собственности, возможно, большее число лиц, которые могут обрабатывать ее своим трудом; 3) Посредником между крупными землевладельцами и новыми собственниками должно быть государство.

Руководство Крестьянского союза с поставленной задачей оперативно справилось. Его предложения главнокомандующий одобрил и поручил Г.В. Глинке создать новую комиссию для их доработки и редактирования. Такая комиссия была создана и заседала в Севастополе, причем в ее состав уже не были включены крупные земельные собственники.

Предложения Крестьянского союза она одобрила, а окончательную их редакцию произвели Г.В. Глинка и П.В. Зубовский. «Глинка,- отмечал В.А. Оболенский,- как не противился земельной реформе, так как он имел противоположную позицию, все же по приказу Врангеля был одним из авторов радикального земельного закона» [1, с.8].

Однако против предложений Севастопольской комиссии выступил совет при главнокомандующем на заседании, на котором они обсуждались 18 мая 1920 г. Большинство его членов опасалось, что проведение аграрных преобразований на их основе вызовет резкое противодействие крупных землевладельцев. Это не оставило П.Н. Врангеля. Он привлек для окончательного редактирования документов А.В. Кривошеина, в прошлом руководителя Главного управления земледелия и землеустройства России, которого вскоре назначил премьер-министром своего правительства.

25 мая 1920 г. главнокомандующий утвердил четыре нормативно-правовых акта, направленных на изменение земельных отношений на подконтрольной ему территории, т.е. в основном в Крыму: 1) «Приказ о порядке возвращения земель собственникам»; 2) «Правила о передаче распоряжением правительства казенных, государственного земельного банка и частновладельческих земель сельскохозяйственного пользования в собственность обрабатывающих землю хозяев» [7,с.247-248]; 3) «Временное положение о земельных учреждениях»; 4) «Правительственное сообщение о земельном вопросе» [8, с.3-27].

Утвержденные П.Н. Врангелем нормативно-правовые акты должны были действовать не только на территории Крыма. «В местностях, занимаемых войсками главного командования,- говорилось в «Приказе о порядке возвращения земель собственникам»,- ввести в действие утвержденные мною от 25 сего мая нормативно-правовые акты немедленно» [7,с.247].

П.Н. Врангель полагал, что утвержденными им актами создал достаточную нормативно-правовую базу для радикального изменения земельных отношений в соответствии с интересами крестьян и традициями аграрного законодательства в России. И, на наш взгляд, в этом был резон. Главнокомандующий не сомневался в том, что в результате их осуществления в селе «установится твердый земельный порядок.., а сам закон будет осуществляться при активном участии сельских хозяев, под высшим контролем правителя и главнокомандующего» [9,с.77].

Среди актов, утвержденных П.Н. Врангелем, основополагающими были «Правила о передаче распоряжением правительства казенных, государственного земельного банка и частновладельческих земель сельскохозяйственного пользования в собственность обрабатывающих землю хозяев». Однако в них содержалась правовая коллизия, заключавшаяся в том, что в них, с одной стороны, закреплялось право на земельную собственность, а с другой стороны, в ст. 1 оно нарушалось провозглашением легализации захватов помещичьей земли, произведенных крестьянами.

«Всякое фактическое владение землями,- говорилось в этой статье,- подлежит охране со стороны правительства от захвата, независимо от того, состоят ли они в пользовании землевладельцев на арендном праве или были захвачены ими, или поступили к ним в силу распоряжений Временного правительства или советской власти. Остаются они во владении обрабатывающих или пользующихся ими хозяев» [10,с.56].

Правда, узаконение захватов чужих земель не имело абсолютного характера: предусматривалось и обязательное возвращение владельцам некоторых категорий земель, которые находились в пользовании других лиц. К ним ст.2 правил отнесла «надельные, купленные при содействии Крестьянского банка, выделенные для ху-

торов и отрубков, церковные, монастырские и вакуфные, те которые принадлежали учреждениям и исследовательским учреждениям, приусадебные, занятые особо ценными культурами, под промышленными предприятиями, и частновладельческие в ограниченном размере, который будет для этого установлен» [8, с.12-13].

Таким образом, признавалось право крупных землевладельцев на сохранение в их собственности только части принадлежащей им земли. Сокращение землевладения помещиков и других крупных земельных собственников должно было производиться путем закрепления за крестьянами тех их земель, которые уже находились в пользовании крестьян, а также передачи части тех, которыми еще пользовались крупные землевладельцы.

В ст.3 говорилось, что «все пахотные, сенокосные и выпасные угодья казенных, государственного земельного банка и частновладельческих имений подлежат передаче работающим на земле хозяевам в собственность мелкими участками».

При этом земля должна была в первую очередь предоставляться «воинам, находящимся в рядах войск, которые борются за восстановление государственности» и их семьям. Ст. 2,12 правил не определяли размеры остающихся у крупных земельных собственников при проведении реформы земельных площадей, а предоставляли право их установления волостным земельным органам, но с последующим утверждением их «высшей правительственной властью».

В процессе проведения аграрных преобразований земли крупных собственников, уже находившиеся в фактическом пользовании крестьян и не превышавшие размеры землепользования, установленные для них в данной местности, не могли быть у них изъяты, а должны были за ними закрепляться.

А если находившиеся в пользовании крестьян земельные участки крупных земельных собственников превышали установленные для них размеры, то правила предписывали их излишки у них изымать, но не возвращать их крупным владельцам, а передавать в распоряжение волостных земельных советов для распределения среди других крестьян, землепользование которых не достигало установленных размеров.

Принципиальным положением правил было и то, что за крестьянами земля крупных владельцев должна была закрепляться в собственность на условиях возмещения ими ее стоимости. Предполагалось, что они сразу выплатят крупным владельцам стоимость отчужденной у них земли, а крестьяне в течение установленного срока возместят ее государству.

Это предусматривалось нормами, содержащимися в ст. 8,9 правил. В них устанавливалось, что земли помещиков и других крупных земельных собственников закрепляются за крестьянами в полную собственность только после окончательного возмещения ими государству их стоимости путем внесения равными частями в течение 25 лет 1/5 части собранного с них урожая сельскохозяйственных культур [10, с.53].

26 июня 1920 г. П.Н. Врангель подписал приказ, которым обязал крестьян произвести в 1920 г. «первый платеж государству в счет выкупной стоимости отчуждаемой земли» (в размере 1/5 урожая с находившихся в их пользовании чужих земель).

Правила ст. 4,8 предусматривали и возможность закрепления сразу за крестьянами земель крупных владельцев в их полную собственность в результате добро-

вольного договора купли-продажи, заключенного между ними. При проведении земельной реформы крестьянские хозяйства ставились в неравные условия.

Ст. 11,15 предусматривали преимущественное право на закрепление конкретных земельных участков тем хозяйствам, которые имели на них усадебное расположение и хозяйственное обзаведение, т.е. их арендаторам. Во вторую очередь земля должна была предоставляться постоянным жителям волости. Только после этого, если оставались излишки земли, они могли закрепляться за пришлым населением [9, с.18,20].

Осуществлением земельных преобразований, согласно ст.4 правил, должны были заниматься уездные и волостные земельные советы. Порядок их создания, функции и полномочия были определены «Временным положением о земельных учреждениях» [11, с.108-112]. Определялся и состав уездных и волостных земельных советов: в уездный совет должны были входить назначенный правительством посредник по земельным делам, председатель земской управы, представители центрального финансового ведомства и волостных земотделов.

Уездные земельные советы получили право определения местных норм землепользования и для крупных землевладельцев, и для крестьянских хозяйств. Им также было предоставлено право рассмотрения жалоб на действия волостных земельных советов, связанные с осуществлением земельных преобразований [12, арк.39].

В самом «Временном положении о земельных учреждениях» подчеркивалось, что оно будет действовать только в течение одного года и что в скором времени будет издан постоянный нормативно-правовой акт, который окончательно определит полномочия уездных и волостных земельных советов при проведении земреформы [5, с. 94].

К осуществлению перестройки земельных отношений Врангель предполагал привлечь и земские органы самоуправления. Об этом шла речь в одном из приказов главнокомандующего [13, с. 55-56]. В связи с этим 15 июля 1920 г. приказом главнокомандующего по гражданскому управлению были утверждены «Временные положения о волостных земских учреждениях», а 20 сентября 1920 г. другим приказом – «Правила о порядке введения в действие «Временных положений об уездных земствах»».

Целью «Правительственного сообщения о земельном вопросе» было обоснование тех положений, которые содержались в нормативно-правовых актах П.Н. Врангеля по земельному вопросу. Обосновывалось, к примеру, предоставление волостным земельным советам права предварительного определения площади земли, которая подлежала отчуждению у крупных собственников. Это аргументировалось тем, что они лучше, чем уездные и иные власти могут при этом учесть местные условия и «никого не обидеть».

Целью сообщения было и разъяснение некоторых положений, на основании которых будет осуществляться земельная реформа. Так, крестьянам разъяснялось, что волостным земельным советам вменено в обязанность позаботиться о том, чтобы каждый из них мог с находившихся в его пользовании чужих земель собрать урожай, а также «получить плату за труд», вложенный в земли, превышавшие установленные для крестьян данной местности размеры землепользования. Крестьян также убеждали в необходимости сразу приобрести права абсолютного соб-

ственника путем закрепления за ними земельных участков у их владельцев и заключения договоров о нем [5, с. 243-246].

Предусматривая обязательное возмещение владельцам отчуждаемых земель их стоимости государством, нормативно-правовые акты, утвержденные П.Н. Врангелем, не регламентировали вопрос о том, когда это будет осуществлено на практике. Предполагалось, что это будет урегулировано путем издания особого нормативно-правового акта.

В «Приказе о порядке возвращения земель собственникам» имелся пункт 4, в котором говорилось: «Начальнику финансового управления в срочном порядке разработать и представить на мое утверждение предложения об основаниях, порядке и сроках окончательного расчета государства с собственниками отчуждаемых земель и о возмещении государственному казначейству расходов по этим расчетам» [7, с. 248].

Предложения финансового управления предусматривали выдачу собственникам отчуждаемых земель специальных свидетельств на право полной компенсации только через 25 лет после окончательной выплаты крестьянами стоимости изъятых у них земель [5, с. 84].

Перестройка земельных отношений в Крыму на основе нормативно-правовых актов П.Н. Врангеля началась довольно энергично. Общее руководство ею осуществляло управление земледелия и землеустройства. Оно было изъято из ведения начальника гражданской части и передано в непосредственное подчинение главнокомандующего, а его полномочия и обязанности были определены его приказом от 15 июня 1920г. Ему поручалось и установление площади государственных земель, пригодных для передачи крестьянам, а также тех сельских хозяйств, которые имеют на это право [10, с. 64].

Принимались решительные меры к тому, чтобы возможно шире ознакомить сельское население с содержанием нормативно-правовых актов, утвержденных П.Н. Врангелем, причем не только в Крыму. Неслучайно на территории УНР действовало, утвержденное 21 мая 1920 г. главой Директории С. Петлюрой, постановление об аннулировании всех законов и декретов «так называемого правительства Юга России» [14, арк. 1].

Тем не менее, листовки с текстами нормативно-правовых актов П.Н. Врангеля летчики разбрасывали и на украинских землях, которые им не контролировались. Во все крымские уезды были направлены команды, состоявшие из землемеров и возглавлявшиеся государственными посредниками по земельным делам. Началась и подготовка необходимых для этого кадров. При Севастопольском юридическом институте прошло правовую подготовку 40 государственных посредников по земельным делам, землемеров и пропагандистов [10, с. 26]. При Таврическом университете тоже были проведены специальные шестинедельные курсы, 40 выпускников которых заняли должности секретарей в уездных и волостных земельных советах [10, с. 62].

В свое время Г.В. Немирович-Данченко утверждал, что «сельское население отнеслось к нормативно-правовым актам П.Н. Врангеля более, чем равнодушно» [15, с. 62]. Однако для подобных утверждений нет оснований. Анализ источников этого не подтверждает.

К примеру, назначенный в Евпаторийский уезд государственный посредник по земельным делам после пребывания в уезде в своем донесении в управление земледелия и землеустройства отмечал, что эти акты «в центре внимания всего населения уезда» [16, арк. 27].

При этом крестьян интересовали вопросы, связанные с порядком и сроками внесения ими платежей за закрепляемую за ними землю, с определением норм оставления земли у крупных земельных собственников и размеров землепользования крестьянских хозяйств [16, арк. 31].

Нормативно-правовые акты П.Н. Врангеля по земельному вопросу были неоднозначно встречены крупными землевладельцами. Большая часть из них проводила против них контрпропаганду, убеждая крестьян, что главнокомандование ВСЮР не сможет их осуществить, что платежи с крестьян за предоставленную им землю являются своеобразным натуральным налогом, предназначенным для содержания армии П.Н. Врангеля.

Ставилась также под сомнение законность самих нормативно-правовых актов, утвержденных П.Н. Врангелем. Распространялись слухи о том, что они вообще не существуют. А крупные землевладельцы, игнорируя акты, во многих местах продолжали требовать с крестьян плату за использование своей земли [13, с.143].

Поэтому 17 июня 1920 г. в уезды и волости было направлено распоряжение главнокомандующего «О срочном отзыве назначенных в гражданские учреждения в освобожденных от большевиков районах местных помещиков», поскольку их лояльность к проведению земельных преобразований ставилась под сомнение. Были среди крупных крымских землевладельцев и лица, которые не возражали против проведения земельной реформы, особенно те, кто уже давно сдавал свои земли в аренду крестьянам.

В августе-сентябре 1920 г. в Крыму формировались уездные и волостные земельные советы на основаниях, установленных «Временным положением о земельных учреждениях». Организацией их в прифронтовой полосе и на недавно освобожденных от советских войск других землях Южной Украины занимались созданные при штабах войск специальные гражданские части. В их состав входили не только сотрудники управления и землеустройства, но и представители других центральных ведомств при главнокомандующем [10, с.56]. К 15 сентября 1920 г. начали свою деятельность 86 волостных земельных советов (всего волостей было 140) [10, с.56].

Деятельность земельных советов заключалась в обследовании земельных фондов волостей и отдельных населенных пунктов, определении потребностей местного населения в земле, земельных площадях крупных землевладельцев, норм оставления, норм наделения и норм донаделения крестьянских хозяйств.

В круг их обязанностей также входило установление выкупной стоимости отчужденных земель, права крестьянских дворов на закрепление за ними конкретных земельных участков, принятие мер к обеспечению в первую очередь землей лиц, находившихся на службе в армии главного командования [10, с.64].

Одновременно земельные советы начали подготовку к передаче крестьянству государственных земель и земель Крестьянского банка, что тоже было предусмотрено нормативно-правовыми актами, утвержденными П.Н. Врангелем.

Так, активно включился в проведение земреформы Агайский волостной земельный совет Евпаторийского уезда, который после полного обследования земельного фонда волости разделил все земли в зависимости от их качества на 3 разряда: лучшие, средние и худшие. Далее им были определены предельные нормы оставления земли у крупных собственников и нормы, до которых должны были донаделяться изымаемой у них земель крестьянские хозяйства.

Норма оставления для земель первой категории была определена в 150, а норма наделения - в 75 дес. Для средних земель соответственно 160 и 80 дес., а для худших – 200 и 100 дес. [16, арк.12].

В результате начатых П.Н. Врангелем земельных преобразований в деревне должен был сформироваться многочисленный слой крестьян- земельных собственников, на поддержку которого главнокомандующий рассчитывал в борьбе против советской власти. Однако осуществить задуманное ему не удалось - в ноябре 1920 г. его вооруженные силы потерпели поражение и он был вынужден оставить Крым.

Литература и источники:

1. Оболенский В. Крым при Врангеле. Мемуары белогвардейца / Оболенский В. – Москва-Ленинград, 1927. – 296 с.
2. Коротков И.С. Разгром Врангеля / Коротков И.С. – Москва: Военное издательство МО СССР, 1955. – 328 с.
3. Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев: Деникин, Врангель, Юрденич. Москва: Отечество, 1991. – 508 с.
4. Конституційні акти України. – 1917-1920. – Невідомі конституції України – Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
5. Врангель П.Н. Воспоминания. – Южный фронт.- В 2-х частях. – Ч2/ Врангель П.Н.- Москва: Терра, 1992. – 474 с.
6. Вольфсон Б. Конец авантюры барона Врангеля / Вольфсон Б. – Симферополь: Крымиздат, 1940. – 163 с.
7. Борьба за советскую власть в Крыму. – Т.2. – Симферополь: Крымиздат, 1961. – 363 с.
8. Приказ главнокомандующего вооруженными силами на юге России « О земле». – Со всеми дополнениями.- Константинополь, 1920 . – 46 с.
9. Врангель П.Н. Записки. – В 2-х частях/ Врангель П.Н. – Ч.2.-Москва, 1995. – 332 с.
10. Аграрная политика Врангеля / Издание документов А.И. Гуковского.- Красный архив.- Т.26. – 1928. – С. 51-96.
11. Рахов В.В. Местное самоуправление «белого» Крыма в 1920 г. / историко-правовой аспект/ Рахов В.В. – Вісник університету внутрішніх справ.- Вип. 7. – У 2-х частинах.- Ч.1. - Харків , 1999.- С. 108-122.
12. Державний архів при Раді Міністрів АРК.- Ф.Р- 1668, оп.1, спр. 1а.
13. Росс Н. Врангель в Крыму/ Росс Н.- Франкфурт-на-Майне. – 1982. – 246 с.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1065, оп. 2, спр. 70.
15. Немирович-Данченко Г.В. В Крыму при Врангеле: факты и итоги / Немирович – Данченко Г.В. – Берлин, 1922. – 216 с.
16. Державний архів при Раді Міністрів АРК.- Ф.Р – 1668, оп. 1, спр. 1а.

Кащенко С.Г., Таран П.Е., Шевченко В.И. Правове регулювання земельних стосунків у Криму при Врангеле (березень-листопад 1920р.) / С.Г. Кащенко, П.Е. Таран, В.И. Шевченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 43-52.

Розпочаті П.М. Врангелем В Криму в 1920 р. земельні перетворення на підставі виданих ним нормативних-правових актів не були здійснені і тому не вдалося здійснити свій намір – сформу-

лювати на півострові чисельній прошарок селян – земельних власників в листопаді 1920 р. його збройні сили зазнали поразки і він повинен був залишити Крим.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, земельна реформа, земельні ради, приватновласницькі землі, землеустрій, земельний фонд, норма наділу землею

Kashchenko S.G., Taran P.E., Shevchenko V.I. Legal Adjusting of the Land Relations in the Crimea at the Time of P.N. Vrangel Rule. (March- November 1920 year) / S.G. Kashchenko, P.E.Taran, V.I. Shevchenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 1. 2012. – P. 43-52.

For strengthening the positions in the fight against bolshevics by the creation in the country a numerous layer of well-to-do peasants – land-owners, in 1920 P.N. Vrangel published a number of normative-legal acts, directed on limitation of large agrarian property and providing peasants in the Crimea with land.

Keywords: a normative-legal act, land reform, land councils, private-owners lands, organization of the land use, a land fund, norm of land allotting.

УДК 343.2

**СУДЕБНО-ПРАВОВАЯ РЕФОРМА РАЗЛИЧНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
ОБРАЗОВАНИЙ НА ЗЕМЛЯХ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ ОТ VII ст. до
н.э. ПО ПЕРВУЮ ПОЛОВИНУ XIV ст. н.э.: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ
АСПЕКТ**

Клименко В. Ф.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

Используя метод материалистической диалектики автор постарался с объективной действительностью показать зарождение государственности, государственной власти, судебной власти и ее структурных элементов, а также развитие, совершенствование, а в итоге реформирование правовой, судебной систем и судопроизводства на землях современной Украины рабовладельческого и многонационального феодального образований.

Ключевые слова: социально-экономическая формация, общественный строй, государственная власть, судебная власть, источники права, правовая система, суд, судья, судебная система, юрисдикция, судопроизводство, тип и форма процесса.

Целью настоящего исследования является уяснение зарождения, эволюции и реформаторского процесса государственной, судебной власти и ее структурных составляющих элементов на землях современной Украины от рабовладельческого по феодальный строй Галицко-Волынского княжества, как могущественного государственного образования на фоне раздробленности Киевской Руси.

Приступая к изложению задуманного материала, следует заметить, что Украина как ныне существующее государственное образование прошло тернистый социально-географический, административно-территориальный, государственно-историко-правовой путь. Сложность исследования проблемы состоит как в ограничении объема публикации, так и в обширности и многогранности особенностей историко-правового характера зарождения и развития государственного строя и судебной власти со всеми ее структурами, а также правовых источников на определенных историко-правовых этапах существования разрозненных украинских земель на Левобережье, Правобережье, Востоке и Западе. Здесь уместно заметить, что реформаторский процесс судебной власти возможен в государственном образовании, под которым понимается форма организации классового общества, как суверенного, исторически сформировавшегося, основанного на определенной преобладающей системе производственных отношений [1, с. 98]. Или же это совокупность людей, территории, на которой они проживают, и суверенной, в границах данной территории, власти [2, с. 80]. В историко-правовой науке существует два основных подхода к вопросу о происхождении государства. Первый заключается в том, что государство создается искусственно, в результате волеизъявления личности или группы людей. Такой подход лежит в основе теологической, договорной теорий, теории насилия. В этом случае государство представляет собой явление,

навязанное обществу извне. Второй подход заключается в объяснении происхождения государства естественным путем, в ходе объективного исторического процесса: социально-экономическое развитие ведет к превращению общественной власти первобытного общества в публичную государственную власть [3, с. 7]. Именно второй путь является характерным для возникновения, развития и совершенствования украинского государства.

Для понимания сущности возникновения, развития и совершенствования украинского государства в его нынешних границах необходимо прибегнуть к научному приему – периодизации. Именно периодизация украинской государственности на основе классического приема о социально-экономических формациях является ключом к проникновению важнейших изменений в сфере государственного строя, его судебной и правовой систем. Историко-правовая наука с неизбежностью пришла к выводу о том, что на землях современной Украины нашли свое зарождение и развитие рабовладельческие, феодальные, капиталистические, социалистические и новейшие государственные образования, а, следовательно, и их правовые и судебные системы.

1. Такими изначальными историческими государственными образованиями на территории современной Украины являются рабовладельческие образования, существовавшие в VII-III ст. до н. э. в виде: государства скифов, антично-греческого государства и боспорского царства. Общими признаками этих государственных образований, кроме территории, являлись также: исторический период, социально-экономическая формация, форма государственного устройства, правовые источники, судебная система, судопроизводство.

Скифское государство (Скифия) занимало степные земли Северного Причерноморья, степную часть Крыма современной Украины и за ее пределами. Столицей скифов был г. Амадока (современный Никополь), а затем Неаполь Скифский (под Симферополем). Изначально скифское рабовладельческое государственное сообщество образовалось как родоплеменной союз пришедших из Средней Азии скифских племен: «царских скіфів», «скіфів землеробів», «скіфів-орачів», «скіфів кочовиків» [4, с. 501-502]. Скифы покорили православянского население лесостепной Украины. Организацией управления Скифии была военная демократия. Определенную роль в государственном управлении играли народные собрания воинов, союзный совет, царский совет, совет старейшин. Особая роль принадлежала войсковому вождю – царю, власть которого, все больше усиливалась и переросла в неограниченную. Кандидатуру царя и его наследника утверждало народное собрание воинов. Царь, власть которого была наследственной, исполнял судебные функции. Основным источником права у скифов был обычай, преобразованный, соответственно, в интересах правящей верхушки, на правовой обычай. Наравне с правовым обычаем применялись правила, установленные царской властью. Эти правила регулировали обязательственные, земельные, брачно-семейные и другие правоотношения. Особо защищалась скифским правом частная собственность. Самыми опасными преступлениями в Скифии считались преступления против царя, его жизни и здоровья, против собственности, против обычаев, веры и бога. Эти преступления наказывались смертной казнью. Существовали и наказания в виде отсекания частей тела, изгнания, кровной мести. Судопроизводство по делам о государственных и других тяжких преступлениях осуществлялось по типу розыскного

процесса, а обо всех иных преступлениях в состязательном процессе [5, с. 15-16]. К I ст. до н. э. Скифия перестала существовать как государство по целому ряду причин, что не входит в планы настоящего исследования.

Античные государственные образования рассматриваемого периода (VII – I вв. до н. э.) явились результатом Великой греческой колонизации Северного Причерноморья: о. Березань (Борисфен), Тир (ныне Белгород-Днестровский), Ольвия (берег Бугского лимана), Пантикапей (современная Керчь), Тиритака (современное Аршинцево), Нимфей, Феодосия, Керкинитида (Евпатория), Херсонес Таврический (ныне Севастополь). По историческому типу греческие колонии были рабовладельческими, а по форме правления – демократическими и аристократическими республиками. Высшим органом законодательной власти были народные собрания, принимавшие декреты и законы и избиравшие советы городов, которые имели в составе коллегии (магистратуры). Среди таких коллегий особая роль принадлежала коллегиям: архонтов, номофилаков (стражей закона), стратегов, продиков (юридических советников), исполнявших прокурорские и адвокатские функции. В состав советов городов входил суд присяжных. Основными источниками права были правовой обычай, декреты и законы, издававшиеся народными собраниями и советами городов. Правовой защите подлежали имущественные, земельные, договорные, арендные, денежные, обязательственные, воинские, торговые правоотношения. Особенно регламентировалось право собственности. Судебную систему составляли городские суды различных уровней, структурно состоящие из нескольких отделов (коллегий), решавших специфические (отраслевые) правовые вопросы. Судопроизводство носило состязательный характер, поскольку кроме судьи в процессе активное участие принимали обвинители, защитники, свидетели. Особо тяжкими считались преступления государственного характера. Строго охранялась частная собственность. Среди наказаний применялись: смертная казнь, штрафы, конфискация имущества [5, с. 25-26].

Боспорское царство также сформировалось в рассматриваемый период. Особенно интенсивно заселение берегов Керченского залива греками происходило в VI – V ст. до н. э. Именно в этот отрезок времени сформировался союз нескольких государств-полисов, занимавших, затем, весь Керченский полуостров с центром в г. Пантикапей (Керчь). В Боспорском царстве социально-экономические отношения были идентичными греческим городам-колониям и местным племенным союзам, входившим в его состав. Боспорское царство было сложным государственным образованием, поскольку состояло из различных племенных союзов: греков, сарматов, синдов, скифов, торетов и др. [6, с. 309, 1062, 1098, 1105, 1214], которые имели свои государственные устои и властные органы с их особенностями. В Боспорском царстве были рабовладельцы, рабы, невольники. Формой правления была монархия во главе с царем. Региональные союзы имели своих местных царей со свитой. Боспорский царь обладал неограниченной государственной и судебной властью. По мере усиления власти Рима могущество Боспорского царства сводилось на нет, а после разграбления его готами и гуннами перестало существовать [6, с. 148, 302, 321]. Скудные сведения о боспорском праве позволяют судить о том, что его источниками были правовой обычай, законодательные акты царей, право греческих городов-полисов и римское право. Правом особо охранялись государственная и частная собственность, денежно-финансовая система, землепользова-

ние, товарное производство. Развитие получили договорные отношения в различных областях. Самыми общественно-опасными преступлениями считались преступления против собственности и личности. К наказаниям относились штрафы, конфискация имущества, смертная казнь [5, с. 32-33]. Анализируя изложенное, приходим к выводу о том, что на землях современной Украины у истоков формирования государственности были различные племена, народы, этнические общественные образования в которых возникали, развивались, совершенствовались, а в общем реформировались различные общественные, государственные, правовые, судебно-государственные, судопроизводственные отношения, на смену которым пришли иные государственные образования с более цивилизованными социально-экономическими формациями, как, в частности, Киевская Русь.

2. Ученые археолого-историко-правовых наук на основе научных открытий и исследований приходят к выводу о том, что украинский народ является автохтонным (первоначальное, исконное население страны) своей родины и жил на этой территории, начиная с неолита [3, с. 8]. Украинский этнос берет свое начало от племен антов, а затем полян, северян, древлян, бужан, волынян, уличей, тиверцев, хорватов. Летописец Нестор в «Повести временных лет» упоминает название «славян», а в особенности восточных славян, имевших свое княжение, как государственные институции. Представители полян-братья Кий, Щек, Хорий явились основателями города Киева – столицы Киевской Руси как государства. Принявший затем в 874 году христианство князь Оскольд Киевич, утверждал государственность с необходимыми атрибутами власти. После убийства в 882 году князя Оскольда, организованного новгородским князем Олегом, власть династии Киевичей сменилась властью Рюриковичей. Правление князя Олега (882-912 гг.) ознаменовано процессом завершения создания Киевской Руси. С этого момента и начинается реформаторский процесс судебной власти с ее структурами и украинской государственности в целом. Нас же будут интересовать только вопросы форм государства, судебной власти, судебной и правовой системы украинского государства на различных этапах его развития, изначально как разрозненных украинских земель под различным «владычеством», а затем уже и целостного украинского государственного образования.

Киевская Русь и ее государственный строй VI-XII ст. сформировалась, как раннефеодальная монархия. Государственную власть олицетворял Великий князь, полномочия и власть которого были неограниченными. Он был не только главным военачальником, но также ведал судом и возглавлял администрацию, принимал и изменял законы [7, с. 127]. Органами власти являлись боярский совет, вече. Имелись органы управления на местах (дворский, воевода, стольник, посадники, волостели, тиуны, мытники, вирники и др.) Правовая система Киевской Руси состояла из таких источников права, как: обычное право, договоры Руси с Византией 907, 911, 945, 971 гг., каноническое законодательство и текущее княжеское законодательство. Одним из определяющих правовых источников являлась Русская Правда в трех редакциях. Первая редакция 1016-1054 гг., состоящая из 17 частей. Вторая редакция 1054-1068 гг., содержащая 26 частей. Третья редакция 1068-1113 гг. включала 121 статью. В Русской Правде содержались правовые нормы гражданского, брачно-семейного, наследственного права, различных форм договоров. Относительно детальной регламентации подвергались уголовно-

правовые отношения. Учреждались два важнейших института уголовного права: о преступлении, о наказании и его видах. Определялись объект и объективная сторона, а также субъект преступления. Более четкие очертания приобрели судебная система и судопроизводство. По мнению Музыченко П. П., Судебная система представляла собой прочную структуру: суд общины, церковный суд, княжеский суд. Суд общины руководствовался правовым обычаем. Высшей мерой наказания было изгнание из рода с переходом имущества общине. Применялась и кровная месть. Церковные суды рассматривали дела обо всех правонарушениях, совершаемых духовенством и простыми людьми с нарушением морали, церковных законов, о прелюбодеяниях, колдовстве и семейных спорах [8, с. 42]. Судебный процесс носил состязательный характер и начинался с «заклича» потерпевшего на «торгу». При обнаружении у лица чужой вещи и объявлении себя добросовестным приобретателем начинался «свод». Имело место и «гонение следа» при поиске преступника. Судебными доказательствами были: личное признание своей вины, показания свидетелей «послухов и видоков», суды Божьи, присяга, жребий, внешние приметы. Применялись «поле» (поединок с оружием), испытания железом, водой. Самостоятельными доказательствами признавались и внешние признаки, а именно: побои, синяки, кровавые пятна на лице, не теле. Судебное решение выносилось в устной форме и исполнялось различными княжескими агентами, мечниками, верниками [8, с. 42-43].

Таким образом, Киевская Русь как древнерусское государство в основе своей отражало феодальные общественные отношения, что, в конечном итоге, наложило свой отпечаток на судоустройство, судопроизводство и правовую систему.

3. Следующий период украинской государственности характеризуется феодальной раздробленностью Руси периода XII – XIV вв. н. э. Этот период пришелся на смену раннефеодальному. Некоторые историки-правоведы период феодальной раздробленности Руси, особенно XII – XIII веков, называют этапом развитого феодализма Руси, поскольку отмечался рост производительности труда в сельском хозяйстве и ремесле, усиление и реформирование феодальной собственности, образование новых городов, рост торговых связей и культуры. Одновременно с этим обострялась социальная борьба, в результате чего появились устремления местных феодалов усилить княжескую власть по управлению «своей» землей, взять непосредственно и укрепить всесторонне государственно-властный механизм, усовершенствовать правовые способы подавления сопротивления закабаленных народных масс. В результате выше перечисленных явлений раздробленность Руси стала фактом [5, с. 92-93].

Основу общественного строя феодально-раздробленной Руси составляли феодалы-собственники земли и крестьяне. Феодальная часть населения состояла из князей, церкви, бояр различных уровней и сословий. Крестьянская среда, как социальная группа, возникшая в результате разложения первобытного общества и выделения семейного парцеллярного (раздробленного) хозяйства [6, с. 592. 9, с. 447], в рассматриваемый период, подразделялась на крестьян-общинников, вольных крестьян, зависимых крестьян, крестьян-холопов (придворных крестьян). С ростом городов появились ремесленники, торговцы с торгово-промышленной верхушкой городов. Весьма своеобразным в истории феодальной раздробленности Руси был государственный строй. Поскольку Русь этого периода была феодально раздроб-

ленной, состоявшей из полусамостоятельных государственных образований, то, по мнению некоторых ученых, это была своеобразная феодальная федерация с центром в Киеве [5, с. 99]. Государством правил не единый князь, а весь княжеский род. Причем, существовала такая форма, как княжеские съезды, где обсуждались и решались важнейшие государственные вопросы. В своих княжествах князья, в случае необходимости, собирали особую раду – думу, в состав которой входили дружинники, бояре, представители церкви. Имели место и городские вече. Местное самоуправление осуществлялось посадниками, тысяцкими, воеводами. На раннем этапе (XII – XIII веков) раздробленности Руси правовой основой были: правовой обычай, нормы права Русской Правды всех редакций, правовые решения княжеских съездов, княжеской думы, городского вече. Судебную систему раннего этапа раздробленности Руси олицетворяли: Великий киевский князь – верховный судья, князья своих княжеств, церковные суды. Судопроизводство носило обвинительный характер по форме процесса. Углубление раздробленности юго-западных земель Руси еще более проявилось с навалом татаро-монгольского ига, его опустошительных походов. Местное население низших слоев общества испытывало двойное давление как со стороны церкви и местной знати, так и со стороны золотоордынских феодалов.

4. Феноменом в этих условиях выглядит Галицко-Волынское княжество или его еще именуют державой (1199-1340 гг.), которое не только выстояло в условиях феодальной раздробленности, но и превратилось в могущественное государственное образование развитого феодализма с присущим ему общественным государственным строем, правовой и судебной системами. Изначально это были два разных княжества (Галицкое и Волынское). Столицей Галицкого княжества был город Галич (ныне Ивано-Франковская область), а Волынского княжества – город Волынь, а позже – с. Грудек (ныне на территории Польши). Между этими княжествами, как и между другими, были противоборства. Этим воспользовался волынский князь Роман, который в 1199 овладел Галичиной и объединил два княжества в единое Галицко-Волынское или его еще называют государством. Столицей Галицко-Волынского государства были сначала Галич, затем Холм (Польша), а с 1272 г. – г. Львов. Князь Роман расширил территорию Галицко-Волынского княжества от Карпат до Днепра, подчинив в XIII веке Киевское княжество с г. Киевом, и стал наследником Киевской Руси. С 1205 года, когда в войне с поляками погиб князь Роман, междоусобицы местных бояр привели к разъединению этих двух княжеств. Но с водворением местной знатию на престол Данила Романовича (Данило Галицкий) Галицко-Волынское княжество снова объединилось в одно государство с дальнейшим процветанием. Данило Галицкий в золотоордынский период сумел сохранить независимость, уплачивая дань хану, пополняя ханское войско галицко-волынской ратью. Получив поддержку Папы Римского Иннокентия IV, Данило Галицкий был им коронован и стал первым в истории украинским королем. Это вызвало тревогу со стороны Польши и Венгрии [10, с. 80-84]. Общественный строй Галицко-Волынского княжества имел много общего с Киевской Русью, но имелись и отличия. Ведущую роль играло старое боярство – «мужі галицькі», далее по рангу шли служебные князья под влиянием боярства, а затем церковная знать. Основную часть населения Галицко-Волынского княжества составляли селяне (смерды, холопы). Городское население состояло из ремесленников, купечества, подмасте-

рьев, обслуги. Великий князь был носителем верховной власти в Галицко-Волынском княжестве. В качестве источников, образывавших систему права были: нормы Русской Правды всех редакций, собрание постановлений галицко-волынских правителей, свод церковных учений о правосудии, церковные статуты, грамота князя Ивана Ростиславовича (1134 г.), завещание (рукописание) князя Владимира Васильевича (1287 г.), статутная грамота Владимиро-Волынского князя Мстислава Даниловича (конец XIII ст.), отдельные нормативные грамоты, договоры, поручения, Магдебургское право.

Нормы уголовного права неукоснительно охраняли право собственности, княжеский трон и власть. Предусматривались такие наказания, как: штрафы, конфискация имущества, изгнание и смертная казнь. Великий Галицко-Волынский князь, его правители и местные князья отправляли правосудие. Причем, верховным судьей был Великий князь. От имени князя судебные функции осуществлял и дворецкий (судья княжеского двора). Судопроизводство местного уровня осуществляли тысяцкие, воеводы, тиуны и посадники. Низшими судебными функциями обладали верники, мечники, отроки [10, с. 84-93].

Таким образом, Галицко-Волынское государственное образование состоялось в результате эволюции в историческом реформационном процессе унаследования и правопреемства лучших государственных и правовых традиций древнерусского и Киевского периодов Руси. Правовая и судебная системы, а также формы общественного и государственного строя отражали, закрепляли и защищали интересы, прежде всего, имущих слоев общества, а в конечном итоге закреплялось правовое положение феодально зависимого населения.

Список литературы

1. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. – М. : 1997. – 526 с.
2. Колодій А. М. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.» – Т. 2 : Д-Й, – 1999. – 744 с.
3. Музыченко П. П., Долматова Н. И. История государства и права Украины в вопросах и ответах. Ч. 1. – Х. : «Одиссей», 2003. – 288 с.
4. Кресін О. В. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.» 1998. – Т. 5 : П-С. – 2003. – 736 с.
5. Історія держави і права України : Підручник. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Т. 1. – Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцкий та ін. – К. : Концерн „Видавничий Дім „Ін юре”, 2003. – 656 с.
6. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: «Большая Российская энциклопедия»; СПб. : «Норинт», 2000. – 1456 с.
7. Гончаренко В. Д. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.» 1998. – Т. 3 : К-М. – 2001. – 792 с.
8. Музыченко П. П. Історія держави і права України : Навч. посіб. – 5-те вид., випр. і доп. – К. : Т-во „Знання”, КОО, 2006. – 437 с.
9. Современный словарь иностранных слов : Ок. 20 000 слов. – СПб. : «Дуэт», 1994. – 752 с.
10. Історія держави і права України: Підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.) В. І. Батриманко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін.; За ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.

Клименко В. Ф. Судово-правова реформа різних державних утворень на землях сучасної України від VII ст. до н.е. в першу половину XIV ст. н.е.: історико-правовий аспект / В. Ф. Клименко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2012. Т. 25 (64). № 2. 2012. С. 53-60.

Використовуючи метод матеріалістичної діалектики автор намагався з об'єктивною дійсністю показати зародження державності, державної влади, судової влади і її структурних елементів, а також розвиток, удосконалювання, а в підсумку реформування правової, судової систем і судочинства на землях сучасної України рабовласницького та багатонаціонального феодального утворень.

Ключові слова: соціально-економічна формація, суспільний лад, державна влада, судова влада, джерела права, правова система, суд, суддя, судова система, юрисдикція, судочинство, тип і форма процесу.

Klimentko V. F. Judicial - legal reform of various state formations on the grounds of modern Ukraine from vii item up to ad. on xvii item ad: hystorical-legal aspect / V. F. Klimentko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. - Series : Juridical sciences. 2012. Vol. 25 (64). № 2. 2012. P. 53-60.

Using a method of materialistic dialectics the author has tried to show with the objective validity origin of statehood, the government and its structural elements, and also development, perfection, and in a result reforming of legal, judicial systems and legal proceedings on the grounds of modern Ukraine from slaveholding and feudal serfdom the state formations.

Keywords: a social and economic formation, a social order, the government, judicial authority, sources of the right, legal system, court, the judge, judicial system, jurisdiction, legal proceedings, type and the form of process.

УДК 343.3:344(477)(09)

ЗАРОЖДЕНИЕ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПОГРАНИЧНИКОВ НА УКРАИНСКОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Курылюк Ю. Б.

*Высшее учебное заведение «Национальная академия управления»,
г. Киев, Украина*

В статье исследуется вопрос возникновения уголовной ответственности военнослужащих за нарушение правил несения воинской службы, в частности пограничной, в Причерноморском регионе во времена античности и во время пребывания украинских земель под властью Золотой Орды, а также влияние монголо-татарского права на уголовное право Украины тех времен.

Ключевые слова: истоки, генезис, нарушение правил, пограничная служба.

Изучение любого вопроса, в том числе уголовной ответственности за нарушение правил несения воинской службы, невозможно без изучения исторических аспектов его возникновения. В частности, это относится к изучению вопроса развития законодательства об ответственности пограничников за нарушение ими установленных правил несения пограничной службы на территории украинского государства, очерченного современными границами нашей Родины.

Исходя из указанных обстоятельств, изучение истоков уголовной ответственности за нарушение правил несения пограничной службы позволит глубже понять общественную опасность этого преступления, обусловленность существования уголовной ответственности за такое деяние, влияние некоторых исторических событий на возникновение нормативных актов, предусматривающих ответственность за указанные нарушения, а также влияние других государств на развитие военно-уголовного законодательства Украины.

Со времен независимости Украины вопросу, связанного с историческим развитием уголовной ответственности за преступления против установленного порядка несения воинской службы (воинские преступления), уделялось внимание такими учеными: Бодаевский В. П., Бугаев В. А., Гришук В. К., Денисов С. Ф., Дячук С.И., Карпенко Н. И., Михайленко П. П., Сенько Н. Н., Таций В. Я., Хавронюк Н. И. и другими. Однако вопрос происхождения проблемы уголовно-правовой охраны правил несения пограничной службы, в том числе её истоков, в Украине изучению не поддавался.

В украинской историко-правовой науке до настоящего времени достаточно распространённым остается узко-этнический подход к определению предмета истории государства и права Украины, который предусматривает изучение лишь тех государственно-правовых институтов, возникновение которых непосредственно связано

с историей украинского этноса. Но постепенно всё больше отечественных историков права склоняются к другому подходу – географическому, в соответствии с которым к предмету истории государства и права Украины должно быть отнесено изучение всех государственно-правовых институтов, существовавших в пределах современной территории нашего государства [1, с. 5].

В этой связи необходимым будет отметить, что история государственно-правового развития на территории современной Украины берет своё начало с середины I тысячелетия до нашей эры, когда у народов и племен Северного Причерноморья появляются первые государственные образования [2, с. 10].

Справедливо отмечает Лашенко Р. М., что первым древнейшим источником нашего права, как и вообще права каждого отдельного народа, был обычай. Из-за чего именно – вполне понятно. В древнейшие времена нашей истории у нас, украинцев, писаного права еще не было и быть не могло (письменность появляется у народа всегда позже), и наши предки руководствовались долгое время теми нормами, которые прятал в себе обычай [3, с. 20]. Кое-где нормы обычного права Украины были настолько совершенными и авторитетными, что их невозможно было вытеснить из системы действующего права, заставляя законодателя санкционировать их и признавать источником права [4, с. 26].

Однако даже в древнейшие времена уже начали встречаться письменные памятники украинской истории. Одной из них является «Присяга граждан Херсонеса», датированная концом IV – началом III века до нашей эры.

В соответствии с Херсонской присягой, на первом месте в праве греческих городов стояли преступления государственного характера. К ним можно отнести заговор, попытки свержения демократического строя, разглашение государственной тайны. Жестокому наказанию подвергался каждый, кто предавал, отдавал врагам город, а также его владения, замышлял недоброе против Херсонеса или его граждан [2, с. 27].

Во времена античности круг военных преступлений был незначительным. Как отмечает Гавриленко О. А., тогда существовало общее понятие «астратеи», занимавшего такие действия как уклонение от военной службы, бегство со службы, дезертирство. Известны и специальные юридические термины, определяющие отдельные составы военных преступлений: «липостратия» – уклонение от военной службы; «липотаксия» – дезертирство; «липовавтия» – самовольное оставление корабля, дезертирство с корабля; «анавмахия» – дезертирство во время морского сражения, отказ от участия в морском сражении [5, с. 36].

Конечно, проведенный анализ имеющихся исследований исторических источников права показал, что аналогов преступления, связанного с нарушением правил несения пограничной службы во времена античности не было. Однако есть достаточные основания утверждать, что уже тогда зародилась уголовная ответственность тогдашних украинских военнослужащих за совершенные ими преступления, в основном связанных с уклонением от воинской службы.

Как известно с X – XI веков нашей эры значительная часть южных и восточных областей современной Украины и Крым находились под властью монголо-татарского государства, которое также называют Золотой Ордой.

Будучи очень могущественным государством того времени, только за семьдесят лет монголо-татарское ханство увеличило свою империю втрое, добавив к суще-

ствующим землям Северный и весь Южный Китай, Корею, Вьетнам, часть Бирмы, Тибет, Иран и Ирак, Пакистан и Афганистан, большую часть современной Турции, Кавказ, Среднюю Азию и Казахстан, значительные территории России, Польши и наконец достигнув и Украины [6].

В связи с недостаточностью источников право монголо-татарского государства является одним из наименее исследованных. Источником права Золотой Орды, прежде всего, была Великая Яса Чингисхана, составленная в 1206 году в качестве наставления его преемникам. Еще одним источником права были нормы обычного права кочевых народов. С постепенной исламизацией Орды в ней начал действовать шариат. Он применялся, прежде всего, в городах и местностях с оседлым населением. Устные и письменные распоряжения и предписания ханов были для подданных, в том числе для феодальной знати, высшим законом, подлежащего немедленному и безусловному выполнению. Они применялись в практике государственных органов монголо-татар и высших должностных лиц государства [7, с. 93].

Когда Чингисхан, основатель могущества татар в странах востока, получил верховную власть, он установил некоторые основные правила и некоторые наказания и все это передал письменно в книге, которой дал наименование Ясы, иначе называется Ясак, но, по сути, это имя является Яса. Когда редактирование книги было закончено, он велел вырезать эти законы на стальных досках и сделал их кодексом для всей нации, который был незыблемым для всех его потомков [8, с. 10]. Монгольское слово Яса (ясак, джасак) означает «поведение», «декрет», «закон» или «устав». Великая Яса Чингисхана в полном виде, ни в оригинале, ни в списках не сохранилась, хотя восточные авторы XIII – XV веков, утверждают, что такие списки существовали. До нашего времени дошли некоторые отрывки, передаваемые через летописи и работы указанных историков [8, с. 10; 9, с. 106].

До недавнего времени про Великую Ясу говорили как о сборнике общепринятых монгольских правовых установок. Это происходило частично, поскольку статьи Ясы, относились к уголовному законодательству и наказания, привлекали больше внимания историков, чем любая другая часть этого кодекса [9, с. 106]. Основной задачей уголовного права Ясы было обеспечение мира и порядка в обществе и государстве [10, с. 128].

Как и все кодексы того времени, Яса Чингисхана была сборником обобщенных норм обычного права, действовавших на территории этого государства. Она вмещала 33 фрагмента (статьи) и 13 высказываний самого хана. Неудивительно, что Яса главным образом вмещала в себя правила военной организации монголо-татарского войска, а также значительное количество норм военно-уголовного права. Это можно объяснить выражением Рязановского В. А., что сущность организации государства Чингисхана сводилась к тому, что кочевым монгольским племенам был предоставлен чисто военный характер; они представляли собой постоянное организованное войско. Каждый кочевник-скотовод был одновременно и воином, входил в одну и ту же военно-гражданскую организацию. При такой организации народ составлял войско, а войско было народом [8, с. 29]. Полное милитаристское построение гражданского общества империи Чингисхана также обуславливает беспелляционную жестокость наказаний, установленных за нарушение норм Великой Ясы. В самом конце Ясы указано, что всякий, кто ее нарушит, лишится головы.

Историки приписывают военному законодательству Чингисхана строжайшую дисциплину его войска. Историк Хара-Даван Э. в частности отмечает, что дисциплина монгольского войска выражалась, между прочим, в том, что не было случаев оставления воинами поля боя, пока был поднят штандарт (знак) начальника. Железной дисциплине, которая заставляла людей отстаивать вверенное им дело, иногда до последнего человека, Чингисхан был обязан успехом в большинстве своих дел [11, с. 71].

Возвращаясь к теме нашего исследования, отметим, что в ходе проведенного анализа норм этого кодекса нами выявлено несколько норм, которые включают в себя строгое наказание за нарушение правил несения военной службы в том числе, на наш взгляд, и пограничной:

- кто без разрешения изменит свой пост, того подвергать смерти (статья 24);
- солдат наказывать за халатность, подвергая наказанию палками, иногда и смертной казни (статья 27);
- не быть предателем, за нарушение смертная казнь (статья 31);
- в делах необходима осторожность (высказывания 15);
- должностные лица и начальники, которые нарушают обязанность службы или не являются по требованию хана, подлежат смерти (высказывания 22).

Кроме приведенных статей, скорее всего, многими другими, недошедшими до нас, устанавливались различные обязанности военнослужащих.

Смертная казнь предусматривалась в значительном количестве преступлений, в том числе за нарушение правил несения военной службы. Однако мы не можем согласиться с утверждением Вернадского Г. В., что главной целью наказания, в понимании Ясы, было физическое уничтожение преступника, обуславливает важность смертной казни в этом кодексе [9, с. 112]. С этой точкой зрения можно было бы согласиться, когда бы за каждое преступление предусматривалась лишь смертная казнь. Вместе с тем, из тридцати шести фрагментов Ясы это наказание определялось только в тринадцати. Также, известно, что любая санкция предусматривает собой предупреждения совершения преступления, а уже потом наказание и исправление преступника. Еще Джон Локк отмечал, что наказание имеет целью запугивания и превенции [12, с. 230]. Именно поэтому строгая дисциплина и страх подвергнуться смертной казни создали условия безусловного выполнения монголо-татарским войском предписаний кодекса Чингисхана.

С постепенной исламизацией Яса Чингисхана продолжала действовать как один из источников мусульманского права. Как отмечает Лукашевич О. А., это право включало в себя два основных источника: законы (шар) и обычай (акт, крымский вариант – «чингисовое торе») [13, с. 8]. Некоторое время суд в Крыму проходил по Корану, согласно которому уголовными преступлениями считались: отсутствие веры, прелюбодеяние, грабеж, убийство, кража и пьянство [14, с. 499].

Конечно, мы понимаем, что у скептиков возникнет вопрос о том, какое отношение право Золотой Орды имеет к славянскому народу? И действительно, уголовное право монголо-татар трудно назвать украинским, однако оно сыграло выдающуюся роль в становлении и развитии уголовно-правой мысли на украинских землях. Русь находилась под непосредственной зависимостью от Орды, как экономической (оплачивая дань) так и военной. Лазарович М. В. отмечает, что русские князья были обязаны делегировать своих воинов в монгольское войско и участвовать в военных

нападениях [15, с. 66]. Тем самым украинские воины были обязаны соблюдать «чужое» уголовное право и нести ответственность наравне с монголо-татарским народом.

Таким образом, проведенное нами исследование дает возможность сделать следующие выводы.

Во-первых, право античных государств Северного Причерноморья сыграло значительную роль в истории древнеукраинского населения и имело весомое значение в становлении их правосознания. Правовые традиции античной цивилизации легли в основу правового развития населения средневековых городов Крыма, в том числе и уголовного права.

Во-вторых, первые военно-уголовные нормы на территории украинского государства, очерченного современными границами Украины, появились в конце IV – начале III века до нашей эры на украинском Причерноморье.

В-третьих, зарождение норм уголовного права на украинских землях, которые вмещали в себя ответственность за нарушение правил несения пограничной службы, произошло в предписаниях Великой Ясы Чингисхана.

В-четвертых, право Золотой Орды сыграло выдающуюся роль в становлении и развитии уголовно-правой мысли на украинских землях. Ознакомившись с монгольским уголовным правом, жители Руси переняли некоторые модели монгольской юриспруденции. Под их влиянием в систему наказаний украинского права вошли, неизвестные до этого, смертная казнь, а также телесные наказания, применявшиеся на Руси только к рабам.

Список литературы:

1. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба: навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Харків: ХНУВС, 2011. – 64 с.
2. Історія держави і права України: академічний курс: У 2 т.: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / ред. В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – Т. 1. – 646 с.
3. Лашенко Р. М. Лекції по історії українського права / Р. М. Лашенко. – К.: Україна, 1998. – 254 с.
4. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А. П. Ткач. – К.: Видавництво Київського ун-ту, 1968. – 170 с.
5. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба: навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Харків: ХНУВС, 2011. – 64 с.
6. Козлов Г. Темучин – каратель неразумных / Г. Козлов // Вокруг света: познавательный журнал, – 2006. – № 6 (2789). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/2709>.
7. Дюков Л. В., Таукелов А. Н. История отечественного государства и права: Учебник: [в 2 ч.] / Под ред. О. И. Чистякова. – Ч. 1 / В. В. Абашмадзе и др. – М.: БЕК, 1996. – 368 с.
8. Рязановский В. А. Монгольское право (преимущественно обычное) / В. А. Рязановский. – Харбин (Китай): Типогр. Н.Е. Чинарева, 1931. – 350 с.
9. Вернадский Г. В. Монголы и Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь: Леан; М.: Аграф, 2004. – 476 с.
10. Вернадский Г. В. История права. – Серия «Мир культуры, истории и философии» / Г. В. Вернадский. – СПб.: Издательство «Лань», Санкт-Петербургский университет МВД России, 1999. – 176 с.
11. Хара-Даван Эренжен. Чингисхан как полководец и его наследие: Культурно - исторический очерк Монгольской империи / Предисловие Л. С. Бурчиновой. – 2-е издание / Э. Хара-Даван. – Элиста: Калм. кн. изд-во, 1991. – 196 с.

12. Кримінальне право України: Заг. частина: Підруч. для студ. вищ. нав. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К.: МАУП, 2004. – 328 с.
13. Лукашевич О. А. Історія кримськотатарської державності та права у новий і новітній час: Навч.-метод. посіб. для студ., що вивчають історію держави та права України / А. О. Лукашевич, Ю. П. Бондарчук. – Кіровоград: КП «Центрально-Українське вид-во», 2001. – 58 с.
14. Василенко М. П. Вибрані твори у трьох томах: Том 1: Історичні праці / Упорядники: І. Б. Усенко (кер. колективу), Т. І. Бондарук, Є. В. Ромінський. Відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 608 с.
15. Лазарович М. В. Історія України: Навч. посіб. / М. В. Лазарович. – К.: Знання, 2008. – 683 с.

Курилюк Ю. Б. Зародження кримінальної відповідальності прикордонників на українському Причорномор'ї / Ю. Б. Курилюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 61-66.

У статті досліджується питання виникнення кримінальної відповідальності військовослужбовців за порушення правил несення військової служби, у тому числі прикордонної, у Причорноморському регіоні за часів античності та під час перебування українських земель під владою Золотої Орди, а також вплив монголо-татарського права на кримінальне право України тих часів.

Ключові слова: витоки, генезис, порушення правил, прикордонна служба.

Kuryliuk Y. Initiation of criminal responsibility of border guards at the Ukrainian Black Sea region / Y. Kuryliuk // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 61-66.

Issue on appearance of criminal responsibility of militaries for violation of rules of military line of duty, particularly Border Guard duty, in the Black Sea region in antique time and while being of the Ukrainian territories under the power of the Gold Home as well as influence of the Mongolian-Tartarian law on the criminal law of Ukraine at that time are searched in the Article.

Key words: origins, genesis, violation of rules, Border Guard Service.

УДК 94(477)“192/193”:369.03

СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У 20-Х РР. ХХ СТ.

Латишева О. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферопіль, Україна

Стаття присвячена детальному аналізу процесу становлення системи страхування життя українських селян, у виявленні причин непопулярності радянської системи особистого страхування, яке як добровільний вид страхування не знайшло масової підтримки сільського населення. На жаль страхування сільського населення випало з поля зору дослідників, тому заслуговує уважного вивчення.

Ключові слова: «народне страхування», поліс, страхове забезпечення, «нетрудові елементи».

Сільське населення виявляло байдужість до страхування життя, позаяк вважало сам факт укладання подібної угоди порушенням канонів православної церкви. Страхові агенти та установи, навіть представники церкви намагалися переконати селян в необхідності страхування, займаючись агітацією та пропагандою його матеріальних переваг. На їх заклики відгукнулися службовці, окремі заможні верстви суспільства, деяка частина інтелігенції [1], але не селяни, для яких майнове страхування було зрозумілішим, однак і воно не було пріоритетним, не кажучи про особисте страхування.

Формування радянської системи страхування життя розпочалося 6 липня 1922 р. після декрету про запровадження добровільного страхування життя від нещасних випадків [2], але за відсутності твердої валюти її становлення відбувалося повільно. Матеріально-фінансове забезпечення радянської валюти, якою став «червінець», зрушило справу з місця, відтак 1 березня 1924 р. з'явилися перші страхові поліси (угоди, договори). До 1 жовтня 1924 р. їх видавало Головне Правління Держстраху СРСР, а надалі Укрдержстрах виконував самостійні операції з правом прийому, відхилення та оформлення полісу [3]. Першими їх отримали жителі столичного Харкова, а за квітень-травень - Києва, Катеринослава, Чернігова, Житомира, тобто місцеві мешканці.

Страхуванню підлягали родина, на випадок смерті застрахованого, а також він сам, якщо досяг певного терміну та старості. Встановлювався мінімальний термін страхування – 10 років, а максимальний – до 80-літнього віку застрахованого. Впроваджувалося так зване «народне страхування», розраховане на дрібні страхові суми без медичного огляду, однак термін страхового забезпечення становив два роки. Держстрах спочатку обмежив страхові суми: по страхуванню без медичного огляду мінімально 200 крб., максимально понад 1000 крб., а з медичним оглядом – найменша 500 крб., найбільша 10000 крб. Страхувалися переважно службовці радянських установ, які мали також забезпечення по лінії соціального страхування.

Органам державного страхування не вдалося тоді схилити до особистого страхування життя жодного робітника, а селян тим паче.

Стягненням страхових платежів займалися інспектори-організатори та агенти страхових контор. Досвід страхування життя протягом першого року його фактичного запровадження показав, що основним соціальним контингентом страхових контор були службовці.

1 лютого 1925 р. Держстрах СРСР дозволив страхувати життя громадян з правом медичного огляду без обмеження максимуму страхової суми, а також тимчасове страхування, розраховане на 10 років, але без виплати страхового забезпечення на випадок смерті після дії полісу, тобто понад десять років. З листопада 1925 р. запровадили окреме страхування лише від нещасних випадків (на випадок смерті, постійної інвалідності, тимчасової втрати працездатності). До страхування особистого життя належало також страхування пасажирів залізничного, паротеплохідного, автобусного та повітряного сполучення, яке почало діяти з червня 1926 р. Того ж самого року Держстрах видав правила страхування від нещасних випадків, які перевидавалися українською мовою [4]. Особливості функціонування радянської системи страхування тоді відслідковував один із працівників Держстраху СРСР В.С.Гохман, фактологічні брошури якого виходили протягом другої половини 20-х років, але в контексті висвітлення переваг соціалістичної держави над капіталістичною [5]. Його колега С.М.Розеноєр також намагався переконати селянок у вигідності страхування життя, опублікувавши декілька агітаційних брошур у 1925-1926 рр. [6]. Незважаючи на їх ідеологічну складову, вони зафіксували важливу відомчу статистику з історії становлення радянської системи страхування життя, яка свідчила про суперечливість розвитку цього виду страхування, тому що воно мало ознаки обов'язкового стягнення страхових внесків, хоча належало до добровільного.

Страховання життя селянами відбувалося дуже мляво, з великою недовірою страховим органам. За переписом населення 17 грудня 1926 р. в селах мешкало 22 млн. селян, які зосереджувалися довкола 5 млн. господарств, розпорощених у 55 тис. сіл та хуторів і 40 тис. земельних громад [7]. Вони становили широке страхове поле, яке могло б дати потужні фінансові збори страхових внесків, тому у липні 1927 р. Держстрах запровадив спрощене селянське страхування життя. До страхування приймалися особи віком від 18 до 55 років без попереднього медичного огляду, без бюрократичного оформлення полісу, але при виплаті щорічної премії – 5 крб. Застрахований одержував через 20 років 150 крб., а у випадку його смерті страхове забезпечення одержувала родина – 75 крб. Кожному дозволялося застрахувати себе по чотирьох полісах, відтак мати 600 крб. після досягнення договірного віку, а в разі смерті – 300 крб. для родини [8]. За перших два місяці після проголошення цього виду страхування життя селян було укладено 1072 поліси на суму 160800 крб., а загалом серед застрахованих в Україні по лінії особистого страхування робітники становили 38%, службовці 56 %, селяни 1,5%, кустарі і непмани 1,3%, військові 1,8% та решта соціально-професійних груп 1,9% [9]. Основний контингент застрахованих зосереджувався в Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську, а також в промислових округах – Артемівській, Сталінській, Маріупольській, Криворізькій та сільськогосподарських – Полтавській, Тульчинській, Шепетівській, Кременчуцькій, Миколаївській, Волинській, Вінницькій, Білоцерківській та Берди-

чівській. Страхування було добровільним, тому охопити ним мільйони селян, які цуралися будь-яких грошових повинностей держави, навіть податку, було дуже складно.

Листи селян до редакцій «Крестьянской газеты», «Колгоспне село», до керівників державних та партійних органів влади переконливо доводять невдоволення фіскальними поборами – податком, самообкладанням, позиками, страховими стягненнями, які разом ставали надто обтяжливими для селянських господарств. Наприклад, 14 вересня 1924 р. до редакції «Крестьянской газеты» надійшов лист від селянина з с.Лютовка Синяньського району Охтирської округи Харківської губернії. «Живу я у селі, - писав він, - і від нічого робити пройшовся одним селом, послухав, про що гомонять селяни, і як вони живуть за робітничо-селянської влади. Чую якось плаче тут селянин, я запитав у чому справа, чого ти плачеш, що за біда трапилась. А він відповів: «Як тут, голубе, не плакати, коли цього року зовсім поганий врожай, і навіть насіння не повернув, а тепер приходять – давай податок. Звідки ж його брати, коли у мене одна корівонька та четверо душ сімейства, землі 4 десятини, а корову і ту записали до податку за 1 десятину, тут і для себе нічого їсти, а вони наполягають – давай податок за першу половину, а то проценти наростуть» [10]. За таких умов селянин не думав про страхування життя, яке однозначно вважав додатковим податком. Гнівним і одночасно саркастичним виявився лист селянина Я.Ю.Степанова з с.Ново-Миколаївка Лисогірського району Первомайської округи до голови ВУЦВКу Г.І.Петровського від 19 червня 1928 р., у якому писав про гноблення селян, про надмірне оподаткування, про примусове поширення облігацій селянської позики, про різні грошові стягнення, про загрозу чергового голоду. Висновок селянина, котрий наважився назватися, був сміливим: «Адже ви знедолили селянство» [11]. Грошові повинності селян, особливо для заможних груп, були приводом для накладання натурального штрафу за невиконання плану хлібозаготівель. Зокрема, 24 червня 1928 р. в с.Лазірки Тарандинцівського району Лубенської округи сільська рада почала стягувати штраф за ухилення об'єктів від оподаткування, а також «... всі борги по стягненню сільськогосподарського податку, страхвнесків та прострочених позик» [12]. Зайвий доказ примусового характеру так званого добровільного страхування, яке викликало спротив селян, позаяк грошові стягнення за страхування життя в умовах голодування виглядало зухвало і цинічно.

Для органів державного страхування мізерний відсоток охоплення селян особистим страхуванням життя був невтішним, тому вони, крім фіскальних методів діяльності, посилили агітаційно-масову роботу в сільських районах. Так, у 1927 р. в серії «Страхова бібліотека селянина» накладом 35 тис. примірників з'явилося оригінальне видання – виклад правил страхування життя селян в байках. На одній з обкладинок брошури була розміщена соціальна реклама такого змісту: «За 5 карбованців на рік (або 2 крб. 50 коп. за півріччя) кожен зможе придбати страховий поліс, що дає забезпечення в старості на суму 150 карбованців. Ця сума виплачується Держстрахом через 20 років від початку страхування. Якщо застрахований помре раніше цього терміну, навіть через місяць після страхування, однак Держстрах виплачує негайно 75 карбованців. Бажаючий може придбати 2, 3 або 4 поліси. Страхування приймається без медичного огляду з негайною видачею поліса в усіх кон-

торах та агентствах Держстраху» [13]. Проста і доступна реклама, яка була розрахована на багатомільйонне селянство – джерело стягнення коштів.

Незвична за формою пропаганда страхових правил свідчила про величезне прагнення державного органу проникнути на страхове поле, тобто в село, до кожного селянського двору. Кожна байка стосувалася конкретного параграфу правил спрощеного страхування життя селян, запроваджених у липні 1927 р., а також переповідала повсякденні турботи селян, їх побут, почуття, бажання, відтак зберігаючи мову оригіналу, розглянемо соціально-економічну та політичну мотивацію авторів та упорядників цього самобутнього засобу агітації, котрий увібрав стиль байок Крилова, соціального спрямування творів М.О.Некрасова та відомих у 20-х рр. агіток Д.Бедного. Передмова твору, яка була своєрідною преамбулою до змісту страхових правил, розкривала основні види майнового обов'язкового, добровільного окладного та понадокладного страхування. Дотримуючись атеїстичних поглядів, упорядники згадали попів, старий «царський побут – кабацький», «куркулів», протиставляючи їх біднякам-селянам. Обґрунтовуючи запровадження особистого страхування життя селян соціально-економічною доцільністю, його організатори устами селян промовляють:

«Коль нам на выручку идет Госстрах
И будет наша личность страховаться,
Так мы обязаны не только на словах,
Но и на деле также постараться,
Чтоб облегчить ему благое начинанье:
Крестьянской жизни страхованье !!»

Заклик про перехід від слів до справ – означав прагнення органів державної влади привернути увагу селян до чергового виду страхування. Байка «Два сусіда» переповідала про залежність селянського господарства від природи, від тракторного обробітку землі, від стихійного лиха, від наявності робочої сили в селянській родині, особливо від його голови – суб'єкта соціально-правових відносин. Говорилося про те, що у випадку його смерті страхове забезпечення (75 крб.) отримувала дружина, яке для господарства було важливим. Висновок агента-байкаря промовистий і заохочувальний:

«Смысл басни сей таков:
Разумный тот из мужиков
Кто, не жалея нескольких рублей
В заботах о семье своей,
И жизнь свою застраховать стремится.
Ведь мало-ль может что случиться?!»

Термін страхування був розрахований на 20 років, протягом яких сталися – колективізація, депортації так званих куркулів і підкуркульників, голодомор 1932-1933 рр., політичний терор сталінського режиму проти власного народу, війна, голод 1946-1947 рр. Колективізацію та назрівання чергового голоду селяни передбачили, тому не прагнули страхувати життя, позаяк держава не гарантувала його збереження, не кажучи про повернення страхового забезпечення. Вивезені до Сибіру українські селяни, яких сільські ради записали куркулями, не розраховували на подібний норматив особистого страхування життя:

«Коль двадцать лет условленных пройдет...

Но ежели этот срок мужик не доживет,
То страховую сумму тот в Госстрахе получает,
Кого сам застрахованный при жизни назначает
(Кто заключил с Госстрахом договор,
Тот застрахованным зовется с этих пор!).
Лицо ж, которому страхсумма выдается,
Тот выгодоприобретателем зовется...»

Матеріальна вигода від страхування життя не стимулювала селян, тому що термін отримання страхового забезпечення виявився надто віддаленим, а початок чергової соціальної революції на селі, яку започаткував Й.Сталін наприкінці 20-х рр., не додавала застрахованим та їхнім спадкоємцям оптимізму. Розкриваючи умови оформлення полісу, агітатор-байкар згадує про необхідність подання заяви до сільської ради, а «Коль ты неграмотный, распишется сосед, Да подпись пусть его заверит сельсовет». Для Держстраху важливо було досягти масової участі селян в особистому страхуванні життя, тобто розширити страхове поле, розгорнути страхову кампанію. Визначення «семейства вздумав обеспечить», «родней Советской власти нет», «полис на руки вручен», «смерть работника деньгами помогает», які мали соціально-психологічний контекст, намагалися переконати селянина в тому, що 5 крб. внеску – кошти незначні, через двадцять років він отримає 150, а у випадку його смерті одразу 75 крб. надійдуть родині. Висловлювалися застереження селян про «советские затеи», про відсутність грошових лишків, про можливість оформлення декілька полісів, щоб забезпечити старість тощо. Страхова агітка закликала:

Мораль сей басни такова:
Коль на плечах есть голова,
То не желей ты в год пяти рублей
Подумай о семье своей...

Автори байок-агіток згадували про «прехитрый нрав» селян, про те, що ніби «жизнь крестьян страхует nonче власть», про бажання оформити двадцять полісів, а можна лиш чотири, попереджали від самогубства – «в петлю головой», позаяк Держстрах не виплатить страховку («Коль жизни сам себя умышленно лишает, С себя Госстрах ответственность снимает!»). Застрахований мав письмово передати право отримання страховки дружині чи старшому синові або будь-кому, але зареєструвавши нотаріально в сільській раді. Страхові внески селян називали премією, але її отримував Держстрах від страхової суми. Якщо бракувало грошей для внесення премії, то для її погашення надавався термін – три місяці. Такою була пільга Держстраху:

«А если премии внести не мог
По полису в указанный ты срок,
Три льготных месяца дается –
И страхованье в силе остается»

За порушення терміну сплати страхових внесків видавалися так звані «випкупні суми»: за два роки розрахунку по страхових зобов'язаннях отримував 3 крб. і так далі, але з втратою різниці порівняно з тими, хто платив своєчасно. Селянин, оформивши поліс, ставав заручником власної доброї волі, позаяк мусив щорічно платити страхові внески, а інакше втрачав кошти. Якщо платив справно премії про-

тягом 8 років, то за двадцять років життя розраховував лише на 60 крб. страхового забезпечення. Існувала таблиця зменшення виплат залежно від кількості років внесення премії без боргу. Наприклад, селянин вчасно платив страхові внески протягом 13 років, тому при досягненні 20-літнього терміну одержував на випадок смерті 48 крб., тобто лише половину. Передчасна смерть застрахованого не давала автоматичного права його рідним на отримання страховки, позаяк треба було мати довідку сільської ради, рішення суду тощо. Завершувалася добірка байкою про те, що селянина на випадок смерті забезпечить лише Держстрах, а не попівські молитви та застереження («Не смей, несчастная, не смей туда ходить»). Селяни, судячи з відомчої статистики страхового поля, справді не поспішали до Держстраху за страховим полісом про особисте страхування життя. Вони не вели розмов про смерть, тому що залишалися віруючими, відтак вона була для них церковно-сакральним явищем, про яке знали з молитов у поминальні пасхальні дні. Не священнослужителі застерігали селян від страхування життя, а наявність ще однієї грошової повинності, віддалений термін отримання страховки, її «спрощена форма», але не дуже проста для селянського господарства бюрократична тяганина.

Страховання життя селян припадає на другу половину 1927 р., яке не знайшло масової підтримки сільського населення, тому що цей вид добровільного страхування вважався ними черговим податком. Держстрах намагався заохотити селян, схилити його до оформлення договору страхування особистого життя, але вибір був за майновим окладним страхуванням, зрозумілішим для дрібних сільськогосподарських підприємців.

Список використаних джерела та літератури:

- ¹ Даревский А. Организация страхования жизни в прошлом и предстоящие задачи Госстраха в настоящем / А. Даревский // Вестник Государственного Страхования. – 1922. – № 11-12. – С. 12–15.
- ² Звіт про діяльність Держстраху УСРР та план його робіт на 1927-28 рік. – Харків, 1928. – С. 225.
- ³ Звіт про діяльність Держстраху УСРР та план його робіт на 1927-28 рік. – С. 226.
- ⁴ Правила страхування від нещасних випадків. – Харків : Головне Правління Державного Страхування, 1926. – 24 с.
- ⁵ Гохман В. С. Очерки по страхованию жизни / В. С. Гохман. – М. : Главное Правление Госстраха, 1924. – 62 с.; Очерки по страхованию от несчастных случаев / В. С. Гохман. – М. : Госфиниздат, 1928. – 23 с.
- ⁶ Розеноер С. М. Крестьянка и советское страхование / С. М. Розеноер. – М; Л. : Госиздат, 1926. – 38 с.; Страховая агиткампания 1925 г. / С. М. Розеноер. – М. : ГП Госстраха СССР, 1925. – 38 с.
- ⁷ Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу. Історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Х., 1997. – С. 92, 127.
- ⁸ Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 227.
- ⁹ Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 232.
- ¹⁰ Голос народа. Письма и отклики рядовых советских граждан о событиях 1918-1932 гг. / [отв. ред. А. К. Соколов]. – М., 1997. – С. 107.
- ¹¹ Голос народа. Письма и отклики рядовых советских граждан о событиях 1918-1932 гг. – С. 213.
- ¹² Колективізація і голод на Україні : збірник документів і матеріалів / [упоряд. Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна]. – К., 1993. – С. 48.
- ¹³ Страхование жизни в деревне. Изложение крестьянского страхования жизни в баснях. – М. : Финиздат СССР, 1927. – С. 45.

Латышева Е.В. Страхование жизни украинских крестьян в 20-х гг. XX ст. / Е.В. Латышева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 67-73.

Статья посвящена данной научной работы состоит в детальном анализе процесса становления системы страхования жизни украинских крестьян, в выявлении причин непопулярности советской системы личного страхования, которое будучи добровольным видом страхования, не снискало массовой поддержки сельского населения. К сожалению, страхование сельского населения выпало из поля зрения исследователей, поэтому заслуживает внимательного изучения.

Ключевые слова: «народное страхование», полис, страховое обеспечение, «нетрудовые элементы».

Latysheva E.V. Страхование lives of the Ukrainian peasants in 20th XX item / E.V. Latysheva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 67-73.

Topicality consists in the detailed analysis of the process of establishing of the system of life-insurance of the Ukrainian peasants, in the exposure of reasons of unpopularity of the Soviet system of private insurance which being the voluntarily type of insurance did not find mass support of rural population. Unfortunately insurance of rural population has dropped out of sight of researchers and that is why it deserves thorough investigation.

Keywords: “national insurance”, police insurance, insurance coverage, “non-labour elements”.

УДК 340.1

ПРАВОВА АРГУМЕНТАЦІЯ У СФЕРІ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Ляшенко Р. Д.

Житомирський національний агроекологічний університет

У статті пропонується визначення правової аргументації. Аналізуються особливості здійснення правової аргументації на стадіях правотворчого процесу. Зроблено висновок, що у правотворчості може застосовуватись як раціональна, так і нераціональна правова аргументація.

Ключові слова: правова аргументація, правотворчість, лобювання, обґрунтування.

Формування права – це складне багатоаспектне соціальне явище, визначене взаємодією об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, що визначають і забезпечують утворення нових норм права. Це явище включає науковий аналіз, оцінку правової дійсності, вироблення поглядів та концепцій про майбутнє правове регулювання, передбачає максимальне врахування громадської думки, пропозицій і зауважень партій, громадських об'єднань, окремих громадян, фахівців-практиків і учених, що сформульовані у науковій літературі, публічних виступах, доповідних записках, листах, заявах та зверненнях тощо [1, с. 310].

Відомо, що правотворчий процес характеризується певною послідовністю, що знаходить свій вираз у його стадіях. Кожна стадія правотворчого процесу пов'язана з аргументацією, що передбачає обґрунтування певного положення. Причому аргументація супроводжується не лише поясненням, а й переконанням з метою необхідності прийняття нормативно-правового акта. Для підвищення якості правових рішень, зниження до мінімуму кількості неефективних нормативних актів необхідно щоб аргументація на користь їх прийняття була переконливою, щоб рішення такі приймалися у результаті раціональної дискусії. Оскільки за результатами правотворчої роботи – роблять висновки про державу в цілому, про рівень розвитку демократії, цивілізованості, культури. Людське суспільство завжди потребує точних і досконалих правових рішень. Не можна допускати прийняття поспішних, непродуманих, необґрунтованих правових рішень, адже будь-яка помилка законодавця спричиняє невинуваті матеріальні витрати та порушення інтересів громадян.

Вітчизняні та зарубіжні вчені-правознавці, зокрема: С.С. Алексєєв, О.В. Богачова, Н.Ю. Задирака, О.В. Зайчук, В.С. Ковальський, І.П. Козінцев, В.С. Нерсисянц, Н.М. Оніщенко, А.С. Піголкін, О.Ф. Скакун та ін., переважно досліджували окремі аспекти правотворчості: поняття, види, стадії тощо. Проте, поза увагою вчених залишається дослідження правової аргументації у процесі правотворчості.

Головна мета дослідження – виявлення особливостей та здійснення аналізу правової аргументації у процесі правотворчості.

Правова аргументація – це раціональний спосіб переконання суб'єктів правовідносин за допомогою усного або письмового впливу на них, що здійснюється шляхом висунення, обґрунтування і критичної оцінки тверджень, гіпотез, пропозицій із застосуванням юридичної термінології з метою зміни їх поглядів чи переконань.

Важливим елементом правової аргументації є наявність суб'єктів, які реалізують свою правосуб'єктність у процесі правотворчості. Залежно від суб'єктів розрізняють такі види правотворчості: правотворчість народу, парламенту, уповноважених органів державної влади (делеговану), органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств, установ, організацій (локальну) [1, с. 340]. О.Ф. Скакун виділяє ще й судову правотворчість, суб'єктами якої є Конституційний Суд України та Верховний Суд України [3, с. 306-307]. Перелічені суб'єкти можуть застосовувати у процесі правотворчості різні аргументи для переконання, починаючи від правових принципів, науково підтверджених фактів, статистичних даних до політичної пропаганди, критики тощо. Кінцева мета суб'єкта полягає у тому, щоб досягти згоди чи прийняття іншою стороною не лише запропонованих тверджень, тез чи рішень, але й тих аргументів, що й їх підтверджують [4, с. 69].

Заслуговує на увагу питання про особливості застосування правової аргументації на кожному етапі правотворчого процесу.

Як правило виділяють два етапи правотворчого процесу: допроектний (підготовка проекту) і проектний етап (безпосереднє прийняття нормативно-правового акта відповідним суб'єктом правотворчої діяльності).

Допроектний етап полягає в тому, що у суспільстві назріває потреба у врегулюванні нормами права певної соціальної проблеми. Оцінюють цю потребу як правотворчі органи, так і саме суспільство, яке через своїх лідерів, засоби масової інформації, може впливати на суб'єктів правотворчості.

Важливим засобом правової аргументації на цьому етапі є внесення *правотворчої ініціативи*, тобто обґрунтування юридичної значущості видання нормативно-правового акта. Правотворча ініціатива може належати громадянину, партії, громадському об'єднанню, депутату, Президенту тощо. Тобто, кожен може звернутися у будь-який правотворчий орган з пропозицією прийняти той чи інший нормативно-правовий акт, як фізична, так і юридична особа. Ця пропозиція може бути оформлена у вигляді проекту закону, постанови, указу і т.д. Вона може бути також висловлена у вигляді пропозиції. Внесені пропозиції розглядаються в порядку, визначеному Законами України «Про звернення громадян» або «Про засади державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності». Як стверджує Н.М. Мужикова, що хоча й участь громадян на початковій стадії правотворчого процесу є одним із проявів принципу демократизму правотворчості, проте, громадяни та суб'єкти господарювання досить рідко вносять пропозиції стосовно перспектив роботи органів влади, частіше надають беззмістовні, необґрунтовані пропозиції, спрямовані на лобіювання виключно власних інтересів [5, с. 133].

В рамках даного дослідження варто звернути увагу на таке явище як *лобіювання* у процесі правотворчості. Наприклад, профспілки можуть здійснювати вплив на членів Уряду, народних депутатів щоб домогтися прийняття чи скасування нормативно-правового акта, що регулює трудові правовідносини. Як зазначає В.Ф. Нестерович, у чинному законодавстві України є низка нормативно-правових актів, які

створюють можливості для здійснення лобіювання у правотворчому процесі, однак в умовах відсутності спеціального закону про лобіювання, а також нерозвиненості інститутів громадянського суспільства, високого рівня синкретичності бізнесу та влади, домінування негативних стереотипних уявлень щодо лобіювання, мінімізується їх правореалізаційна ефективність. Основною метою лобіювання є легальний вплив на процес прийняття органами державної влади чи місцевого самоврядування нормативно-правових актів, для закріплення у них інтересів зацікавлених осіб. До основних методів лобіювання автор відносить прямі та непрямі. Прямі методи полягають у здійсненні безпосереднього впливу шляхом: встановлення прямих контактів та проведення зустрічей з посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування; підготовки проектів нормативно-правових актів та винесення їх на обговорення відповідного органу; підготовки різноманітних досліджень, інших інформаційно-аналітичних матеріалів та розповсюдження їх серед посадових осіб; участі у роботі засідань парламентських і урядових комітетів, комісій, робочих груп, консультативно-дорадчих установ, створених при органах влади; консультування посадових осіб щодо положень проектів нормативно-правових актів, які обговорюється у відповідному органі влади. До непрямих методів належать публічні заходи, які спрямовані на підтримку певного нормативно-правового акта або для протистояння йому: відправка заяв, скарг, пропозицій поштою, телеграфних або факсимільних повідомлень чи іншої кореспонденції посадовим особам; проведення семінарів, конференцій, слухань тощо із залученням до їх роботи посадових осіб; проведення публічних зібрань громадян – мітингів, походів, демонстрацій чи пікетів; розміщення у ЗМІ різноманітних аналітичних матеріалів [6, с. 5,9-10, 16]. Отже, лобіювання є елементом правової аргументації, оскільки спрямоване на переконання органів державної влади чи місцевого самоврядування щодо необхідності прийняття нормативно-правових актів для захисту інтересів фізичних чи юридичних осіб.

Варто зазначити, що праву внесення правотворчої ініціативи завжди кореспондує юридичний обов'язок відповідного органу влади розглянути її, прийняти або відхилити.

Під час проектного етапу правотворчого процесу ухвалюється рішення про підготовку проекту нормативно-правового акта, розробляється його концепція, здійснюється попередній розгляд, відбувається обговорення проекту нормативно-правового акта та його прийняття.

Законопроекти, розроблені за дорученням або на замовлення Верховної Ради, а також ті, що вносяться Президентом України або Кабінетом Міністрів України, повинні подаватися з *супровідною запискою*, в якій визначаються: мета, завдання та анотація майбутнього закону; аргументація на користь його прийняття; місце закону в системі чинного законодавства; прогностичні показники його застосування. Законопроекти, підготовлені для внесення на розгляд Верховної Ради України за ініціативою Президента України, супроводжуються *пояснювальною запискою*, яка повинна містити обґрунтування необхідності їх прийняття, вказівку на їх місце у системі чинного законодавства, а також на очікувані соціально-економічні та інші результати їх застосування. У разі внесення проектів нормативно-правових актів, реалізація яких потребує фінансових та інших витрат за рахунок державного чи місцевих бюджетів (чи зменшення надходжень до бюджету), додаються їх *фінансово-економічне обґрунтування* та пропозиції щодо покриття цих витрат [7, с. 118].

Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [8] містить вимоги, яких повинні дотримуватись розробники при підготовці проектів регуляторних актів. Серед цих вимог, варто виділити ті, що відносяться до правової аргументації у процесі делегованої правотворчості, а саме: необхідність обґрунтування, чому визначена проблема потребує державного регулювання; обґрунтування, чому дана проблема не може бути розв'язана за допомогою діючих регуляторних актів; визначення очікуваних результатів прийняття запропонованого регуляторного акта, у тому числі здійснення розрахунку очікуваних витрат та вигод суб'єктів господарювання, громадян та держави внаслідок дії регуляторного акта; визначення цілей державного регулювання; аргументування переваг обраного способу досягнення встановлених цілей; опис механізмів і заходів, які забезпечать розв'язання визначеної проблеми шляхом прийняття регуляторного акта; обґрунтування можливості досягнення встановлених цілей у разі прийняття запропонованого регуляторного акта; доведення, що досягнення запропонованим регуляторним актом встановлених цілей є можливим з найменшими витратами для суб'єктів господарювання, громадян та держави; доведення, що вигоди, які виникатимуть внаслідок дії запропонованого регуляторного акта, виправдають відповідні витрати у випадку, якщо витрати та/або вигоди не можуть бути кількісно визначені; оцінка ризику впливу зовнішніх чинників на дію запропонованого регуляторного акта; обґрунтування запропонованого строку чинності регуляторного акта; визначення показників його результативності.

Отже, на стадії підготовки проектів нормативно-правових актів, правова аргументація є необхідною передумовою їх попереднього розгляду, обговорення та прийняття. Саме від достовірності та переконливості аргументів, заявлених на користь проекту нормативно-правового акту, залежить його прийняття для подальшого розгляду або відхилення.

На стадії попереднього розгляду проекту нормативно-правового акта та його обговорення залучаються зацікавлені органи, організації, громадськість. Форми обговорення різні: парламентські слухання, наради за участю наукової громадськості і зацікавлених міністерств тощо. Найважливіші законопроекти можуть бути винесені на всенародне обговорення. Після урахування пропозицій і зауважень проект остаточно відпрацьовується і редагується.

Як зазначає П. Сандевуар, правова аргументація члена парламенту, який намагається переконати у необхідності існування тих чи інших нормативних положень, як правило, пов'язана із застосуванням чуттєвих та емоційних факторів. Причому такі аргументи не завжди пов'язані з логікою, а спрямовані на захист певних цінностей: політичних, соціальних, іноді навіть особистих. Прикладів такої аргументації більш ніж достатньо. У цьому випадку суб'єкт правотворчості може вдаватися до психологічних аргументів: звертатися до справедливості, до доброї чи злої волі, егоїзму, альтруїзму, до правосуддя, солідарності, великодушності або жалю. Він використовує усю гаму соціальних стереотипів: нещасний орендар, безправний споживач, егоїстичний власник, вимогливий начальник, нещасний безробітний тощо. Ці приклади показують, що правова аргументація не завжди є раціональною, а й може залежати від почуттів чи емоцій [9, с. 218].

Так, на одному із парламентських слухань «Освіта в сільській місцевості», що відбулись 14 березня 2012 року, народний депутат К. Самойлик на підтримку

проекту Закону № 8622 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань освіти (щодо вдосконалення державної політики в галузі освіти)» наводила наступні аргументи: «сьогодні освіта в сільській місцевості стоїть на межі знищення»; «ви що сліпі, не бачите руйнації освіти? Чому не підтримуєте законопроект про пенсійне забезпечення освітян?»; «Батько-засновник Першої французької республіки Жорж Дантон свого часу сказав: “Після хліба найважливіше для народу – школа”. І дай Боже, щоб це гасло було для кожного, хто працює в Кабінеті Міністрів, в Адміністрації Президента і у Верховній Раді України» .

Таким чином, вищенаведені аргументи базуються на емоціях, почуттях, переживаннях автора законопроекту за сільську освіту. Тому аргументація на користь даного проекту була психологічною, а не раціональною. Зауважимо, що на підтримку даного законопроекту були наведені й інші аргументи: статистичні дані, фінансові показники, історичні довідки, обговорювались програми підтримки освіти у сільській місцевості, діючі нормативно-правові акти, юридичні колізії.

На наступній стадії – прийняття проекту нормативно-правового акта, відбувається його обговорення та офіційне прийняття простою більшістю голосів. Важливе значення на цій стадії надається висновкам Головного науково-експертного управління, зауваженням і пропозиціям, що висловлені Президентом, народними депутатами, профільними міністерствами, комітетами тощо. Причому ці зауваження стосуються самого тексту нормативно-правового акта. За правилами правотворчої техніки, до проектів нормативно-правових актів висуваються наступні вимоги: точність і визначеність юридичної форми: формулювань, речень, словосполучень і окремих термінів нормативно-правового акта; ясність і доступність мови для адресатів акта; спеціалізація та повнота правового регулювання техніки; конкретність правового регулювання; використання юридичних термінів, що є апробованими у правотворчій діяльності; компактність нормопроектних формул; системність та збалансованість нормотворчості; уніфікація форми і структури проектів нормативних актів. Точне і неухильне додержання всіх наведених вимог щодо нормопроекування в їх сукупності може характеризувати проект нормативно-правового акта як досконалий з технічної точки зору і свідчити про належну юридичну культуру з його підготовки і оформлення [7, с. 35-40].

Отже, правова аргументація на різних стадіях правотворчого процесу може бути як раціональною, тобто відповідати законам розуму, логіки, методологічним нормам і правилам, так і нераціональною – базуватись на емоціях, почуттях, переживаннях тощо. На наше переконання, перевагу слід надавати саме раціональній правовій аргументації, яка є найбільш переконливою. Наукове обґрунтування концепцій, проектів нормативно-правових актів забезпечить їх якість та ефективність у процесі правового регулювання ними правових відносин.

Список використаних джерел та література:

1. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / [Варламова Н. В., Лазарев В. В., Лаптева В. В. и др.]: под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсесянца. — М.: Норма, 2004. — 832 с.
2. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / [Зайчук О. В., Засць А. П., Журавський В. С. та ін.]: О.В. Зайчук (ред.), Н.М. Оніщенко (ред.). — 2-ге вид., переробл. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.

3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / Скакун О. Ф.; пер. з рос. — [2-е вид.] — Харків: Консум, 2006. — 656 с.
4. Рузавин Г.И. Методологические проблемы аргументации / Рузавин Г.И. — М., 1997. — 204 с.
5. Мужикова Н.М. Окремі аспекти до проектної та проектної стадій правотворчості облдержадміністрації у процесі прийняття управлінських рішень / Н.М. Мужикова // Держава та регіони. Серія: Державне управління. — 2011. — № 3. — С.131—139.
6. Несторович В.Ф. Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В.Ф. Несторович. — К., 2008. — 20 с.
7. Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, І.П. Козінець. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 192с.
8. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року № 1160-ІУ // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 9. — Ст. 79.
9. Сандевуар П. Введение в право / Сандевуар П. — М.: ИнтраТЭК-Р, 1994. — 324 с.

Ляшенко Р.Д. Правовая аргументация в сфере правотворчества / Р.Д. Ляшенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. — 2012. — Т. 25 (64). № 2. 2012. — С. 74-79.

В статье предлагается определение правовой аргументации. Анализируются особенности осуществления правовой аргументации на стадиях правотворческого процесса. Сделан вывод, что в правотворчестве может использоваться как рациональная, так и нерациональная правовая аргументация.

Ключевые слова: правовая аргументация, правотворчество, лоббирование, обоснование.

Lyashenko R.D. Legal argumentation in the law-making / R.D. Lyashenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. — Series : Juridical sciences. — 2012. — Vol. 25 (64). № 2. 2012. — P. 74-79.

In article definition of the legal argumentation is offered. Features of realisation of the legal argumentation at stages of law-making process are analyzed. The conclusion is drawn, that in law-making the legal argumentation can be used as a rational and irrational.

Key words: the legal argumentation, law-making, lobbying, foundation.

УДК 342.6

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУТНОСТІ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Мальцева Є. В.

*Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського,
м. Сімферополь, Україна*

Досліджується сутність виконавчої влади з метою підвищення якості її діяльності та переорієнтації на реалізацію прав та свобод людини та громадянина. Узагальнюються та вивчається досягнення науки теорії держави та права і юридичної практики як вітчизняного так і зарубіжного досвіду організації виконавчої влади.

Ключові слова: виконавча влада, глава держави, уряд, державний апарат, державне управління.

Успішне формування і функціонування суверенної, демократичної, соціальної, правової Української держави вимагає спеціальних наукових досліджень у сфері організації державної влади, громадського й політичного життя. Влада – це феномен вселюдського значення, а її організація – це одне із фундаментальних завдань, яке завжди стоїть перед людством і поза розв'язанням якого про цивілізаційність розвитку не може бути й мови. Осмислення важливості влади для ефективного функціонування держави відображене в численних публікаціях на цю тему. В науці теорії держави і права значна увага традиційно приділяється організації і функціонуванню органів виконавчої влади. Чимало цікавих і ґрунтовних досліджень функціонування назначених органів вже було виконано відомими вченими-юристами нашої держави та зарубіжних країн, і саме на них спирається у своїй статті автор. Проте аналіз наукових напрацювань з цього питання свідчить про те, що існує гостра необхідність у нових, поглиблених дослідженнях діяльності органів виконавчої влади для підвищення якісного рівня їх діяльності та змістовної переорієнтації системи цих органів на реалізацію прав та свобод людини і громадянина.

Наведене зумовлює актуальність теми нашої статті, її теоретичне і практичне значення для подальшого розвитку організаційно-правових засад виконавчої влади в Україні. Метою публікації є дослідження і узагальнення на основі врахувань досягнень науки теорії держави та права і юридичної практики, вітчизняного та зарубіжного досвіду організації виконавчої влади, визначення поняття органу виконавчої влади, його основних елементів, специфіки конституційно-правового статусу різних видів органів виконавчої влади.

Виконавчу владу у статті розглянуто як одну з трьох гілок державної влади, що організовує і спрямовує внутрішню і зовнішню політику держави, забезпечує здійснення втіленої в законах волі народу, захист прав і свобод людини. Під виконавчою владою розуміємо ті інституції, що здійснюють державну діяльність і складаються із сукупності державних органів і установ, які здійснюють владно-політичні та владно-управлінські функції у зазначеній сфері і забезпечують реалізацію ухвале-

них законів і рішень на всій території країни [1, с. 47-48]. У цьому розумінні за умов двоцентрової побудови виконавчої влади (як у напівпрезидентських республіках наприклад України) виконавча влада розподіляється між урядом та главою держави. Глава держави в Україні, як це неодноразово наголошувалося вченими і політиками, насправді не є окремою гілкою влади, інакше це б суперечило усім, навіть найсучаснішим, концепціям поділу влади. Водночас невинуватим є намагання повністю відокремити посаду Президента від виконавчої гілки влади, про що йтиметься далі.

Усі конституційні та публіцистичні евфемізми для опису посади Президента, наприклад «гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина», «арбітр нації» тощо, не повинні приховувати суті – Президент виконує функції, притаманні саме виконавчій владі. Тому говорячи про виконавчу владу в Україні, ми торкатимемось і проблем президентства, розглядаючи цю категорію як невід'ємну складову виконавчої влади.

Значення і сутність терміна «виконавча влада» досить широко висвітлюються в науковій літературі. Так, В. М. Шаповал розглядає виконавчу владу як одну з гілок влади у державі, що за теорією поділу влади є сукупністю повноважень і функцій по управлінню державою; одночасно це система державних органів і посадових осіб, що здійснюють ці повноваження та функції. Кількісно в цій системі домінують різні органи і посадові особи, що функціонують у сфері вузько визначеного державного управління. Їх позначають, як правило, узагальнюючими термінами «адміністративний апарат», або «апарат державного управління». Відповідні органи і посадові особи займаються адміністративною (управлінською) діяльністю. За своєю природою вони не є органами і посадовими особами, які здійснюють політичні (урядові) функції. Проте між ними існує тісний взаємозв'язок, вони становлять органічну єдність [2, с. 496].

Деякі російські автори зазначають, що виконавча влада – одна з гілок єдиної державної влади, функціонування якої можливе лише за умов реалізації принципу поділу влади. На неї покладається виконання законів, що їх ухвалює законодавча гілка – парламент. Виконавча влада самостійна і незалежна від інших гілок влади при здійсненні покладених на неї законом повноважень у межах компетенції, встановленої конституцією та законами.

Доцільно наголосити на особливому характері діяльності виконавчої влади – вона має відбуватися виключно в правовому полі, визначеному законами і конституцією держави, тобто бути спрямованою на виконання цих законів.

Російський дослідник В. Лазарев зазначає, що виконавча влада має другорядний, похідний характер. Усі дії виконавчих органів ґрунтуються на законі, вони не повинні йому суперечити і мають бути спрямовані на виконання закону. Звідси і назва – «виконавча» влада [3, с. 334].

Функція виконавчої влади полягає у здійсненні управлінської організаційної діяльності, спрямованої на виконання правових актів, ухвалених або безпосередньо народом, або його представницькими (законодавчими) органами. Саме така функція становить сутність усієї діяльності виконавчої гілки влади і характер повноважень її органів, визначає підзаконність усіх рішень цієї влади [4, с. 50-52].

Принципову відмінність виконавчої влади від інших гілок державної влади щодо предмета та сфери діяльності зазначено у монографії «Виконавча влада в Ро-

сійській Федерації», згідно з якою основним завданням виконавчої влади є організація виконання актів законодавчої влади та інших нормативних актів, через що ця влада і називається виконавчою [5, с. 8].

Грунтуючись на аналізі принципу поділу влади в чинних конституціях держав Східної Європи, аналогічного висновку дійшов й інший російський дослідник Д. Ковальов. Він вважає, що функція виконавчої влади полягає «у здійсненні управлінської, організаційної діяльності, спрямованої на виконання правових актів, ухвалених безпосередньо народом або його представницькими органами». Саме у цьому вона становить сутність усієї діяльності виконавчої влади, визначає зміст та характер повноважень її органів і підзаконність рішень. Вихід за межі повноважень й ігнорування законів призводять до втрати виконавчою владою своєї легітимної сутності.

Українські дослідники також наголошують, що завдання виконавчої влади полягає в управлінні соціальними та економічними процесами на підставах і в межах, встановлених законом.

Певна річ, закон не може охопити всіх нюансів багатоманітного життя, а управління не є лише застосуванням законів, яке, до речі, має бути творчим, оскільки закон фіксує лише загальні положення, а виконавча влада стикається з ситуативною необхідністю його тлумачення відповідно до конкретних умов. Однак таке застосування закону не має нічого спільного з адміністративним свавіллям та волюнтаризмом.

Подібно до того як парламент не обмежується законодавчою діяльністю, робота виконавчих органів не зводиться лише до виконання законів. Органи виконавчої влади можуть ухвалювати нормативні акти загального характеру, втручаючись у сферу компетенції законодавчих органів (делеговане законодавство та регламентарна влада), вони можуть перебирати на себе певні судові функції (Міжвідомча комісія з антидемпінгу), здійснювати контроль за роботою підпорядкованого їм апарату, а також позавідомчий контроль (наприклад, інспекція пожежного нагляду).

Саме на цих засадах дає своє визначення сучасної виконавчої влади Б. Ебзеев. На його думку, це державна діяльність, яка здійснюється відповідно до законів, але, залишаючись в їх межах, є значною мірою самостійною при розв'язанні завдань, що стоять перед державою [6, с. 96]. Виконавчі та розпорядчі органи державної влади розробляють обов'язкові норми, які визначають засоби діяльності виконавчої влади, і цим вона відрізняється від інших гілок державної влади за змістом [7, с. 60].

Отже, більшість дослідників наполягають на тому, що *головне у діяльності* органів виконавчої влади – виконання законів, втілення їх у життя, здійснення урядової влади. Саме тому їм надані й розпорядчі повноваження.

Виконання – основна функція органів державного управління, оскільки, щоб реалізувати в рамках закону рішення законодавчої влади, потрібен спеціальний виконавчий апарат. Виконавчий характер діяльності органів державного управління особливо підкреслюється підзаконністю управлінської діяльності.

Іншою функцією є розпорядча: органи виконавчої влади є водночас і розпорядчими. Органи державного управління від імені держави та з відповідними повноваженнями ухвалюють певні рішення, здійснюють керівництво підпорядкованими їм галузями, застосовують поряд з методами переконання і засоби державного примусу [8, с. 54]. І це не випадково. Хоча в забезпеченні дотримання законів беруть участь і

органи законодавчої влади, і суди, і громадяни, однак головна роль у виконанні законів належить органам виконавчої влади.

Лише вона в межах Конституції та чинних законів має право застосовувати примус до тих, хто зазіхає на існуючий конституційний лад. Такі повноваження виконавчої влади випливають з її конституційного призначення – забезпечення дотримання положень Конституції та реалізації законів на території всієї країни.

Структури виконавчої влади охоплюють практично всі сфери суспільного життя: економіку, науку, освіту, культуру, охорону здоров'я, соціальну сферу, гарантію безпеки та громадського порядку, організацію оборони та зовнішніх відносин. Думка французького вченого Т. Бребана про те, що «немає таких секторів суспільного життя, які б цілком випадали з-під сфери адміністративно-правового контролю» [9, с. 22], справедлива і за наших умов.

Сьогодні функції виконавчої влади не залишаються незмінними. Послідовне роздержавлення і монополізація економіки, запуск ринкового механізму не звільняють державу від виконання широких економічних, соціально-культурних та інших загальних і спеціальних функцій, а, як справедливо зауважує В. Цветков, зумовлюють виконання їх в інших формах та за допомогою інших методів, ніж раніше, – через сприяння утворенню ринків капіталу, житла, цінних паперів; прогнозування податкової, кредитної та дотаційної політики; пільгове кредитування, стимулювання науково-технічного прогресу тощо [10, с. 13-21].

Механізм виконавчої влади в різних країнах набуває різних форм. Як правило, це відносно розгалужена система державних органів, що функціонують на центральному та місцевому рівнях і мають як загальну, так і галузеву компетенцію. Основними елементами цієї системи є здебільшого глава держави та уряд, характер взаємодії яких між собою, а також з парламентом визначає особливості форми правління тієї чи іншої країни.

Глава держави у конституціях багатьох країн є представником нації, гарантом її єдності й цілісності, символом держави, чинником інтеграції, гармонійної та ефективної взаємодії гілок державної влади, оптимального функціонування її підрозділів. Він висуває або затверджує кандидатів на високі державні посади, керує радою безпеки, виконує обов'язки головнокомандувача збройних сил, виступає верховним представником держави у міжнародних відносинах. Дещо меншою є функціональна роль глави держави в парламентських монархіях (наприклад, у Великобританії, Японії та інших країнах) і парламентських республіках (Німеччині, Італії та ін.). Авторитетність інституту глави держави спирається на те, що він «очолює» й «репрезентує» цілу державу, начебто не опікується повсякденною політикою з її партійною боротьбою, парламентськими змаганнями, виборами. Як правило, статус глави держави є політично нейтральним.

На президента здебільшого покладаються такі функції: вироблення і здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, забезпечення законності, прав та свобод громадян і контроль у сфері державного управління; керівництво обороною країни (президент є головнокомандувачем збройних сил держави); представлення держави у міжнародно-правових відносинах і підписання договорів з іноземними державами; відзначення державними нагородами; помилювання засуджених та оголошення амністії.

У деяких президентських республіках систему виконавчої влади очолює президент, який є безпосереднім носієм цієї влади і сприймається як її уособлення. Президент – суб'єкт законотворчості – володіє правом законодавчої ініціативи, може ініціювати проведення референдумів, впливати на законотворчу діяльність парламенту, застосовуючи право вето. Він є уповноваженим одноосібно ухвалювати відповідні нормативні акти (виконавчі накази, декрети, укази тощо), які мають такий самий ступінь обов'язковості, як і ухвалені парламентом закони, і регулюють майже всі сфери життєдіяльності суспільства. Вплив президента на процес законотворення існує і в разі, коли йому дано право достроково розпустити парламент. Президент республіки, обраний всенародним голосуванням, діє самостійно, незалежно від будь-кого, не несе політичної відповідальності за свої вчинки та рішення перед жодним органом держави й нікому не підпорядкований (виняток становлять звинувачення у державній зраді, хабарництві, порушенні Конституції та в інших злочинах, які мають кримінальний, а не політичний характер).

Поряд з главою держави найважливішою складовою виконавчої влади є уряд – своєрідна верхівка системи виконавчої влади та один з вищих органів держави, компетенція якого лише умовно може бути зведена до виконання законів і завдань у сфері управління. До сфери діяльності уряду належать такі основні питання [11, с. 251]:

- втілення у життя законів та інших рішень законодавчої гілки влади;
- керівництво цивільною та військовою адміністрацією;
- керівництво внутрішньою та зовнішньою політикою;
- складання і виконання державного бюджету та інші питання.

А. Мішин вказує ще на деякі функції уряду [12, с. 221-225]:

- управління державним апаратом;
- виконання законів згідно з положеннями Конституції;
- нормотворча діяльність.

Інші дослідники звертають увагу на таку функцію уряду, як створення механізму виконання законів, систематичний контроль за їх виконанням органами виконавчої влади всіх рівнів та вживання заходів щодо усунення порушень [13, с. 97; 14, с. 460].

На думку багатьох українських дослідників, у нашій державі на жаль, створюється така політична система, яка має практично всі атрибути демократичної держави: парламент, регулярні вибори, опозицію тощо, однак процес прийняття рішень в Україні базується на авторитарних принципах, а головне – не є гласним, відкритим для громадськості. Влада у суспільній свідомості виступає своєрідною «чорною скринєю», адже часто важко зрозуміти, чим керувалися можновладці, ухвалюючи ті чи інші рішення.

Щоб забезпечити реалізацію державної політики, яка, за влучним визначенням Н. Меннінга та Н. Парісона, «полягає в тому, що уряд вибирає, що робити, а чого не робити» [15, с. 93], в будь-якій країні формується спеціальна структурна організація – державний апарат. Саме він є матеріальною силою державної влади.

Апарат держави – це система державних органів, що пов'язані між собою спільними принципами, єдністю кінцевих цілей та взаємодією, наділені владними повноваженнями, а також мають матеріально-технічні можливості для виконання своїх функцій.

Відповідно державний орган – це організований колектив, самостійна частина державного апарату, що має певну компетенцію, виконує публічні функції, його структура і діяльність регламентовані правом.

Окрім державних органів до складу державного апарату входять державні установи – організована група осіб, що не ухвалює владних рішень щодо інших осіб, проте обслуговує населення (наприклад, управління освіти), державу в цілому або її окремі органи (наприклад, армія).

Державні органи і установи функціонують через прийняття рішень та вчинення дій посадовими особами, яким надано індивідуальні повноваження, виконання яких має юридичні наслідки для інших осіб.

Отже, визначимо спільні родові ознаки державних органів:
вони виступають автономними частинами державного апарату;
виконують державні функції, реалізують публічний інтерес;
діють від імені держави, місцевої адміністрації і водночас від власного імені;
мають власну компетенцію;
несуть відповідальність перед державою за свою діяльність;
підпорядковані державним (муніципальним) органам вищого рівня (це не стосується лише вищих органів державної влади та суду);
засновуються державою;
їх статус, структура і діяльність регламентовані правом.

Щодо структури треба зазначити, що державний орган може складатися зі структурних підрозділів, посад, однак в окремих випадках не мати ані того, ані іншого (наприклад, адміністративна комісія).

Таким структурним підрозділом є адміністративне відомство. Під адміністративним відомством ми розуміємо систему органів управління, наділених спеціальною компетенцією, і керованих ними організацій, що підпорядковані єдиному центру.

Поряд з адміністративними існують й інші державні чи недержавні відомства. Особливістю перших (наприклад, Прокуратури України) є те, що ними керують виконавчо-розпорядчі органи, а їх управлінські підсистеми є складовою частиною апарату державного управління.

Узагальнення наукової літератури відносно поняття виконавчої влади і системи її органів дозволяє зробити висновок, що залежно від змісту повноважень функції виконавчої влади поділяються на керівну, регулюючу, розрахунково-аналітичну, організаційну й контрольну. За значущістю об'єктів і способів впливу виокремлюються два рівні функцій: основні, що відіграють загальну роль у житті суспільства (охорона громадського порядку й забезпечення національної безпеки, регулятивно-управлінська), і допоміжні, які обслуговують основні (нормотворча, оперативно-виконавча, юрисдикційна).

Згідно з характером завдань, що вирішуються, і правовим режимом вирізняють політичну й адміністративну функції. Змістом політичної функції є розробка державної політики. Це підготовка, пропонування й ухвалення відповідних рішень за принципом обов'язковості, накреслення шляхів (програм) їх виконання, здійснення кадрових призначень на ключові посади. Адміністративна функція втілює в життя державну політику через адміністративно-державне управління. Із функціонуванням

виконавчої влади прямо пов'язана правозастосовча, юрисдикційна й нормотворча види її діяльності.

Важливе значення для з'ясування поняття і сутності виконавчої влади має поняття державного управління. Відповідне поняття було вживане за радянських часів, коли ідея поділу влади подавалася як буржуазна і відповідно сприймався термін «виконавча влада». Саме ж державне управління трактувалось як відносно самостійний вид державної діяльності. І хоча термін «державне управління» широко вживається у вітчизняній літературі, він відсутній в Конституції України. Варто позитивно сприймати застосування термін «державне управління» в нормативно-правових актах, як це має місце в деяких указах Президента України.

Автор поділяє позицію, за якою державне управління у вузькому сенсі складає зміст виконавчої влади і забезпечує її функціональне наповнення. На основі різних точок зору правознавців і політологів про поняття виконавчої влади і її сутності автор пропонує наступне власне визначення виконавчої влади: виконавча влада – це галузь (сфера) публічної влади, зміст якої складає діяльність відповідних органів державної влади з метою здійснення управління як цілеспрямованого впливу на розвиток різних сфер суспільного буття шляхом реалізації їх владних повноважень методами і засобами, визначеними конституційним і, насамперед, адміністративним правом. Виконавча влада – це один з головних напрямів державної діяльності, який узагальнено визначається як державне управління, і водночас сукупність або система органів, котрі здійснюють повноваження за змістом цієї діяльності.

Узагальнюючи вищевикладені точки зору науковців та конституційні положення країн з різною формою правління зазначимо, що у країнах з парламентською формою державного правління відбувається дифузія виконавчої й законодавчої влади, а головним носієм першої є уряд на чолі з прем'єр-міністром країни, формування органів виконавчої влади та її здійснення суттєво залежить від парламенту. В країнах з президентською формою державного правління виконавча влада чітко відокремлена від законодавчої, а головним носієм виконавчої влади виступає президент держави, від якого в кінцевому підсумку залежать структура й функціонування всього механізму цієї влади. Виконавча влада в змішаних республіках розподілена між двома центрами – президентом і прем'єр-міністром (дуалізм) і як результат – посада президента юридично не належить до жодної з гілок державної влади, формування органів виконавчої влади та її здійснення залежать і від президента, і від парламенту, виконавча й законодавча гілки влади чітко не відокремлені одна від одної.

Список літератури

1. Політологічний енциклопедичний словник: [Навч. пос. для студентів вузів]. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. (Виконавча влада. / В. М. Шаповал) / [Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші]. – К.: «Укр. енциклопедія», 1998. Т. 1: А–Г. – 672 с.
3. Лазарев В. В. Общая теория права и государства. [Учебник] / В. В. Лазарев. – М.: Юристь, 2001. – 520 с.
4. Аверьянов В. Б. Функции и организационная структура органа государственного управления / В. Б. Аверьянов. – К., 1984. – 226 с.
5. Исполнительная власть в Российской Федерации. / Под ред. Ю.Н. Тихомирова. – М., 1996.
6. Эбзеев Б. С. Конституция. Правовое государство. Конституционный суд: [Учеб. пособие для вузов] / Б. С. Эбзеев. – М.: Закон и право, Юнити, 1996. – 349 с.

7. Пахомов І. Проблеми конституційної організації державної виконавчої влади в Україні / І. Пахомов // Проблеми реформування державної влади: конституційні та управлінські системи: [Тези доп. і наук. повідомлень наук.-практ. конф.]. – К., 1995. – 302 с.
8. Тихомиров Ю. А. Курс адміністративного права / Ю. А. Тихомиров. – М.: Спарк, 2001. – 652 с.
9. Брэбан Т. Французское административное право / Т. Брэбан. – М., 1988.
10. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Харків: Право, 1996. – 164 с.
11. Конституционное право: [Учебник] / Отв. ред. А. Е. Козлов. – М.: Издательство БЕК, 1997. – 435 с.
12. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / А. А. Мишин. – М.: Юстицинформ, 2009. – 332 с.
13. Судьи в зарубежных странах // Законодательство зарубежных стран. Обзор, информация. Вып. 2. Судебные системы западных государств. – М., 1991. – 120 с.
14. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе – М.: Юрид. лит., 1981. – 368 с.
15. Меннинг Н. Реформа государственного управления. Международный опыт / Н. Меннинг, Н. Парисон. – М.: Весь Мир, 2003. – 385 с.

Мальцева Е. В. Теоретико-правовые основы сущности исполнительной власти / Е. В. Мальцева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. Т. 26 (65). №2. 2012. – С. 80-87.

Исследуется сущность исполнительной власти с целью повышения качества ее деятельности и переориентации на реализацию прав и свобод человека и гражданина. Обобщаются и изучаются достижения науки теории государства и права и юридической практики как отечественного так и зарубежного опыта организации исполнительной власти.

Ключевые слова: исполнительная власть, глава государства, правительство, государственный аппарат, государственное управление.

Maltseva E. Theoretical and legal foundations of the essence of the executive power / E. Maltseva // Scientific Notes of Tavriada National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 26 (65). № 2. 2012. – P. 80-87.

Investigate the nature of the executive power to improve the quality of its operations and refocus on the rights and freedoms of man and citizen. Summarizes the achievements of science and study the theory of law and legal practice both domestic and international experience in the organization of the executive branch.

Keywords: executive power, head of state, the government, the state apparatus, state administration.

УДК 343.121.4

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Омельченко Т.В.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Аналізується процес закріплення суспільних відношень у сфері надання й отримання правової допомоги в нормах права в Україні.

Ключові слова: право на правову допомогу, реалізація конституційних прав у кримінальному процесі.

Аналіз виникнення і становлення правової допомоги дозволяє стверджувати, що її інституціоналізація в Україні починається з прийняття Конституції України 1996 року. Саме після цього розробляється Концепція формування системи безоплатної правової допомоги в Україні [1] і закон України «Про безоплатну правову допомогу» [2], що упорядковують суспільні відносини у сфері надання та отримання правової допомоги, розробляється структура інституту правової допомоги тощо. Усе це дає підстави для теоретичного узагальнення вже існуючого законодавства у сфері надання правової допомоги і розробки чітко структурованих міжгалузевих положень.

Питання, пов'язані з інститутом правової допомоги, неодноразово були предметом дослідження науковців і практиків. Розглядалися різні аспекти забезпечення права на правову допомогу, проте питання упорядкування суспільних відносин у норми права до цього часу є не достатньо висвітленими. Саме тому досить важливими залишаються дослідження шляхів перетворення суспільних відносин з надання й отримання правової допомоги взагальноправовий інститут в Україні.

Сучасне суспільство – це безліч правовідносин (цивільні, трудові, екологічні, адміністративні, процесуальні тощо), що виникають між різними суб'єктами права. Ускладнений рівень правових відносин не сприяє пересічному громадянину самостійно захищати особисті права і свободи, відтак це зумовлює не тільки необхідність постійного підвищення загального рівня правових знань, але й спонукає державу до розробки правил, які б гарантували отримання необхідної інформації щодо прав і обов'язків конкретної особи у певних правовідносинах.

Конституційними нормами визначено: 1) Україна є соціальна держава (ст. 1); 2) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [3]. Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє

суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості й піклується про зміцнення громадянської злагоди в суспільстві. Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності й відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї [4]. Соціальна спрямованість діяльності держави визначає її обов'язок створення ефективного механізму реалізації конституційних прав усіма громадянами, особливо соціально вразливим групам суспільства.

Україна є правова держава (ст. 1 Конституції України). Цей конституційний припис конкретизується у таких положеннях: 1) в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ст. 8); 2) чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9); 3) правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ст. 19); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24); права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55) та ін..

Реалізація значного кола особистих прав і свобод здійснюється за допомогою засобів, що мають нормативно-правове регулювання. Особливо це стосується реалізації конституційного права на судовий захист. Проте значне коло нормативних джерел, ускладненість юридичних понять і процедур спонукає особу звертатися за допомогою в роз'ясненні окремих термінів, положень, правових ситуацій, до осіб, які здатні відповісти на зазначені питання. Це можуть бути як правознавці, так і інші особи, які перебували у подібних життєвих ситуаціях і мають певний досвід. Кожний для себе особисто визначає, до кого звернутися. Якість наданої допомоги також буде різною. Але для виконання завдання держави щодо створення умов для реалізації соціальних, культурних і економічних прав людини, реалізації принципу верховенства права, саме держава зацікавлена у підвищенні якості надання правових роз'яснень.

Саме для забезпечення цих положень у Конституції України закріплено: «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» (ст. 59). Ця норма була прийнята у 1996 році, але й дотепер відсутні комплексні загально-правові теоретичні дослідження щодо змісту права на правову допомогу. Інститут правової допомоги помилково порівнюють з інститутом адвокатури або мають на увазі лише питання надання безоплатної правової допомоги чи розглядаються лише

окремі аспекти реалізації права на правову допомогу в межах відповідних галузей права або окремими суб'єктами, або розкривається закордонний досвід правового регулювання надання правової (юридичної) допомоги. Центром політико-правових реформ у 2004 році було видано посібник «Правова допомога в Україні: Зарубіжний досвід та пропозиції для України» [5], але це не монографічне дослідження, а скоріше порівняльний аналіз. Думається, що вкрай необхідним є теоретичне дослідження, де було б синтезовано напрацювання галузевих наук щодо правової допомоги і зроблено загальнотеоретичні висновки. Відсутність таких досліджень спонукає розглянути деякі теоретичні проблеми інституту правової допомоги.

Характеризуючи досвід Литви у сфері регламентування інституту правової допомоги О. Банчук зазначає, що вся сфера безоплатної правової допомоги в Литовській Республіці за своїм змістом поділяється на первинну і вторинну. Первинна допомога надається кожному, хто звернувся за її отриманням, у формі консультацій і роз'яснення законодавства й не може тривати довше ніж одна година. Таку допомогу надають юридичні клініки, окремі адвокати, юристи муніципалітетів за рахунок держави. Вторинна правова допомога полягає у представництві й захисті осіб в суді під час розгляду цивільних, адміністративних і кримінальних справ. Її надають спеціально створені для цього контори громадських адвокатів і окремі адвокати на підставі договорів з Міністерством юстиції. У таких конторах адвокати працюють на постійній основі й перебувають у трудових відносинах з державою. Управління у сфері надання безоплатної правової допомоги і контроль за якістю надання правової допомоги здійснюється Національною радою з безоплатної правової допомоги при Міністерстві юстиції Литви [6, с. 7].

У Франції в рамках Генерального секретаріату Міністерства юстиції Франції функціонує Служба з доступу до права й допомоги жертвам, яка складається з трьох підрозділів: бюро з правової допомоги; бюро з доступу до права; бюро з допомоги жертвам. Ці структури Служби займаються розробкою і керуванням правовою політикою щодо надання безоплатної правової допомоги, напрацюванням регуляторних актів у цій сфері, співпрацюють із радами департаментів Франції в питаннях створення пунктів доступу до права і будинків правосуддя та права. Пункти доступу до права виконують функцію надання первинних юридичних консультацій, де можна отримати консультацію не тільки адвокатів, але й безкоштовно скористатись консультаціями медіатора, нотаріуса і судового виконавця. У Будинках правосуддя і права, які виконують ту ж функцію, що й пункти доступу до права, юридичні консультації надають також представники суду та прокуратури. Бюро з надання безоплатної правової допомоги приймає рішення про надання чи відмову в наданні безоплатної правової допомоги в рамках розгляду кримінальної або цивільної справи в суді. При кожному бюро, залежно від завантаженості, функціонує кілька комісій, що складаються з представників адвокатури, міністерства юстиції, суду й громадськості. На випадок нагальної необхідності в наданні правової допомоги, наприклад, у випадку затримання особи, існує окремий порядок її надання. Так, працівник поліції зобов'язаний повідомити про факт затримання особи прокуратуру й колегію адвокатів, яка протягом двох годин надсилає затриманій особі адвоката, який в цей час перебуває на чергуванні. За результатами надання «невідкладної» правової допомоги адвокатом складається акт, де вказується інформація про майновий стан особи [7].

Аналіз вітчизняного й іноземного законодавства, юридичної літератури дозволяє виділити такі концепції реалізації права на правову допомогу:

1. Правова допомога реалізується лише в межах різного виду судочинства: а) тільки адвокатами; 2) адвокатами й іншими фахівцями; 3) будь-якою особою, за вибором людини.

2. Правова допомога реалізується в усіх сферах правового життя: а) тільки адвокатами; 2) адвокатами й іншими фахівцями; 3) будь-якою особою, за вибором людини.

До речі саме про судочинство йдеться у міжнародно-правових актах. Так, у ст. 11 Загальної декларації прав людини йдеться про те, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її винуватість не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечують усі можливості для захисту [8]. У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права вказується на те, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності: d) бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника [9]. У ст. 6 «Право на справедливий суд» у пункті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту; c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [10]. Про систему юридичної допомоги у різних видах судочинства йдеться у відповідних резолюціях Комітету міністрів Ради Європи: Резолюція (76) 5 Комітету міністрів Ради Європи про юридичну допомогу у цивільних, торгових та адміністративних справах від 18 лютого 1976 [11]; Резолюція (78) 8 Комітету міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і консультації від 2 березня 1978 [12].

Найбільш привабливою для людини є така концепція, коли отримання правової допомоги гарантується в усіх сферах правового життя, коли разом з професійними суб'єктами – адвокатами, правову допомогу надають і інші суб'єкти. Але в будь-якому випадку гарантування такого права – це обов'язок держави, відтак повинні бути передбачені випадки коли правова допомога надається лише професійними суб'єктами, у тому числі за рахунок Державного бюджету безоплатно для людини. Саме такий шлях обраний Україною.

Сучасним завданням законодавця є наповнення змістом права на правову допомогу в усіх сферах суспільного життя і, в першу чергу, у сфері кримінального судочинства. Лише наявності закону про захист цього права недостатньо, необхідні правові механізми його реалізації, коли людина могла б користатися правовою допомогою при нагальній потребі. Слід погодитися з О. Д. Святоцьким, В. В. Медведчуком, що «головне не в проголошенні самого права, а в його змісті та правовому механізмі забезпечення і здійснення» [13, с. 75-79]. Як справедливо від-

значає О. Ф. Скакун, проголошення будь-якого права людини, навіть закріпленого відповідними актами держави і його органів, не має значення (ніщо) без реальних гарантій його здійснення [14, с. 202].

Це дозволяє зробити такі висновки. Надання правової допомоги в Україні гарантується не тільки в межах реалізації конституційного права на судовий захист, не тільки в окремій галузі права (кримінально-процесуальній, адміністративній, цивільно-процесуальній тощо). Реалізація цього права гарантується в будь-яких правовідносинах, тобто інститут правової допомоги є загально-правовим інститутом. У залежності від виду правовідносин при виникненні, розвитку й припиненні яких він реалізується, можна говорити про види правової допомоги в залежності від галузі права: адміністративна правова, адміністративно-процесуальна, цивільна, цивільно-процесуальна, кримінальна, кримінально-процесуальна, екологічна, земельна, міжнародно-правова тощо. У цьому напрямі розвивається й законодавство України.

Список літератури:

1. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні: Указ Президента України від 9 червня 2006 року № 509/2006 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2006. – № 24. – Ст. 1764.
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 5290-VI [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577 (з наступними змінами та доповненнями станом на 18.09.2012).
3. Конституція України [Текст] // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1 Спеціальний випуск. – Ст. 2598.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11. – Ст. 422.
5. Правова допомога [Текст] : зарубіжний досвід та пропозиції для України / авт.-упоряд. О. А. Банчук, М. С. Демкова ; відп. ред. І. Б. Коліушко; Центр політико-правових реформ. – К. : Факт, 2004. – 336 с.
6. Банчук О. Якою бути системою безоплатної правової допомоги в Україні? [Текст] / О. Банчук // Юридичний вісник України. – 2005. – 25 червня - 1 липня. – № 25. – С. 7.
7. Французький досвід надання правової допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.org.ua/index.php/2010-03-07-18-06-07/lawhelping/459-2011-12-22-16-48-54>
8. Всеобщая декларация прав человека: Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года [Текст] // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
9. Международный пакт о гражданских и политических правах [Электронный ресурс] // Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (зі змінами станом на 27.05.2009) [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 215.
11. Резолюция (76) 5 «О юридической помощи по гражданским, торговым и административным делам», принята Комитетом Министров Совета Европы 18 февраля 1996 года [Текст] // Российская юстиция. – 1997. – № 6. – С. 4.
12. Резолюция (78) 8 «О юридической помощи и консультациях», принята Комитетом Министров Совета Европы 2 марта 1978 года [Текст] // Российская юстиция. – 1997. – № 6. – С. 3.
13. Святоцький О. Д., Адвокатура: історія і сучасність [Текст] / О. Д. Святоцький, В. В. Медведчук. – К. : Ін Юре, 1997. – 319 с.
14. Скакун О. Ф. Теория государства и права [Текст] / О.Ф.Скакун. – Х.: Консум; Университет внутренних дел, 2000. – 704 с.

Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». Том 25 (64). 2012. № 2. С. 88-93.

Анализируется процесс закрепления общественных отношений в сфере предоставления и получения правовой помощи в нормах права в Украине.

Ключевые слова: право на правовую помощь, реализация конституционных прав в уголовном процессе.

Omel'chenko T. V. Institucializaciya to the legal aid in Ukraine / T. V. Omel'chenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 88-93.

The process of consolidation of public relations in the sphere of provision and acquisition of legal assistance in the framework of legal norms in Ukraine is analyzed.

Key words: right on legal help, realization of the constitutional rights in criminal process.

УДК 340.132.85

ПРИНЦИП ЗАКОННОСТІ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Панова Н.С.

*Економіко-правовий факультет Національного університету «Одеська юридична академія»
у м. Сімферополі, Сімферополь, Україна*

Аналізуються основні проблеми формування адміністративно-правових засад забезпечення принципу законності у сфері державного управління як важливого елементу розвитку державного управління в сучасній Україні. Надаються пропозиції щодо вдосконалення системи чинного законодавства в частині нормативно-правового забезпечення розвитку державного управління на сучасному етапі.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративна реформа, адміністративно-правові відносини, виконавча влада, державне управління, законність.

Розвиток державного управління та адміністративно-правового впливу на нього включає в себе одразу ж декілька напрямів. Зокрема можна говорити про нормативне забезпечення розвитку системи органів виконавчої влади, інституту державної служби тощо. Дійсно, сучасний розвиток управлінських відносин в Україні з точки зору виконання органами державного управління своїх виконавчо-розпорядчих функцій ставить і перед наукою адміністративного права і перед адміністративним правом в цілому низку проблем, пов'язаних із забезпеченням базових принципів організації та функціонування системи державного управління, які закріплено в Конституції України. Звісно, виходячи зі змісту тих відносин, що відносяться до предмета адміністративного права, ми повинні говорити про декілька груп однорідних суспільних відносин, котрі, за словами В. Авер'янова, складаються: а) у ході державного управління сферами економіки, соціально-культурної та адміністративно-політичної діяльності, а також у ході реалізації повноважень виконавчої влади, делегованих державою органам місцевого самоврядування, громадським організаціям та деяким іншим недержавним інституціям; б) у ході багатоманітної діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення реалізації та захисту в адміністративному порядку прав громадян і юридичних осіб; в) у ході надання громадянам і юридичним особам різноманітних адміністративних послуг; г) у ході застосування заходів адміністративного примусу, включаючи адміністративну відповідальність щодо фізичних і юридичних осіб; ґ) у зв'язку з реалізацією юрисдикції адміністративних судів і поновленням порушених прав громадян; д) у ході внутрішньої організаційної діяльності апаратів усіх державних органів, адміністрацій державних підприємств, установ й організацій; е) у

зв'язку з проходженням державної служби або служби в органах місцевого самоврядування [1; 319].

Втім, на нашу думку, якщо ми розглядатимемо процес розвитку системи державної влади в аспекті постання України як правової, соціальної та демократичної держави, ми з необхідністю маємо погодитись з тезою, що відносини державного управління складають одну з основних сфер, яка потребує докорінних змін. Причому, якщо ми аналізуватимемо ці процеси саме в аспекті науки адміністративного права, то тоді стають очевидними й ті зміни, які ми об'єктивно спостерігаємо, а саме – поступову відмову від жорсткої прив'язки адміністративного права виключно до процесів управління, коли під ним мається на увазі владно-організуючий вплив на суспільні відносини.

У результаті цього в загальному масиві досліджень в галузі адміністративного права набуває особливої актуальності проблематика, що пов'язана з аналізом процесів розвитку системи регулювання відносин державного управління. Звісно, що як таке питання регулювання відносин державного управління є зашироким. Тому зараз ми пропонуємо звернутись до такої важливої складової даної теми як забезпечення принципу законності в регулюванні відносин державного управління. Така постановка питання не є випадковою. На наше переконання, однією з найважливіших задач, які стоять перед сучасною Україною в ході реалізації адміністративної реформи, є забезпечення законності в системі державного управління. В цьому сенсі, як цілком справедливо зазначає М. Солодаренко, законність – це одночасно і умова і критерій ефективності розвитку та реформування державного управління [2; 331]. Свої аргументи на користь цього положення пропонує і В. Чиркін, який доводить, що в умовах політичних та економічних транзитів питання забезпечення законності в сфері державного управління починають відігравати значно більшу роль, ніж у звичайних умовах стабільного політико-правового та соціально-економічного розвитку [3; 15]. До речі, в такому ж контексті це питання ще раніше піднімала О. Андрійко, яка в ході змістовного аналізу процесів розвитку виконавчої влади, переконливо продемонструвала, що породжена неефективністю мір щодо забезпечення законності в державному управлінні слабкість виконавчої влади несе всій державі в цілому серйозну загрозу [4; 30]. Причому ця загроза актуалізується практично у всіх без винятку сферах державного управління.

Водночас зазначена проблема, на нашу думку, має й ознаки практичної актуальності. Справді, процес державного управління стосується життя кожного без винятку громадянина. Більше того, доволі часто причиною численних порушень прав людини в Україні, різноманітних економічних, соціальних та інших негараздів є ніщо інше як порушення тих базових засад і принципів, які конституційно закладаються в основу регулювання відносин державного управління. У результаті цього спостерігаються численні порушення як в діяльності органів державної влади загалом, так і окремих посадових осіб. Одним з таких фундаментальних конституційних принципів, як було вказано вище, є принцип законності.

Саме тому, зважаючи на актуальність подібного дослідження, а також на його пряме відношення до розглядуваної нами теми, ми пропонуємо пильніше проаналізувати адміністративно-правові проблеми забезпечення принципу законності в регулюванні відносин державного управління. Для цього необхідно послідовно розв'язати такі завдання: а) розкрити загальний теоретичний зміст принципу закон-

ності в сфері державного управління; б) проаналізувати процес регулювання відносин державного управління з точки зору забезпечення принципу законності; в) окреслити основні проблеми, що постали сьогодні в Україні в контексті забезпечення законності в регулюванні відносин державного управління та намітити шляхи їх вирішення.

Відомо, що поняття законності в сучасній правовій науці тлумачиться одразу ж в декількох значеннях, серед яких прийнято виділяти: а) законність як метод; б) законність як принцип; в) законність як режим, завдяки якому забезпечується загальнообов'язковість юридичних норм в суспільстві та державі. Тому, характеризуючи теоретичний і практичний зміст цього терміна Ю. Шемшученко пише, що законність – це фундаментальна юридична категорія і одночасно комплексне юридично-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави [5; 498]. Водночас, як відмічає відомий російський адміністративіст Д. Бахрах, законність – це також обов'язкова наявність достатньої кількості юридичних норм високої якості поєднана з їх суворим дотриманням усіма без винятку суб'єктами права, і в першу чергу органами виконавчої влади [6; 601]. Так само на ролі принципу законності в процесі функціонування виконавчої влади наголошує А. Коваленко [7; 39].

Зрозуміло, що як така законність відіграє одну з ключових ролей в функціонуванні всієї держави і суспільства в цілому [8; 215]. Однак багато з дослідників наголошують на тому, що в сфері державного управління та адміністративно-правових відносин принцип законності, по суті, набуває визначальної ролі. Зокрема, М. Баглай та В. Туманов, описують законність як процес суворого додержання Конституції та законів, а також інших правових актів усіма органами державної влади, місцевого самоврядування, посадовими особами і громадянами [9; 143]. Саме це на думку згаданих дослідників дозволяє функціонувати системі державного управління, здійснювати цілеспрямований вплив на суспільні відносини, надавати управлінські послуги (адже, далеко не все предметне поле науки адміністративного права вичерпується відносинами управління) тощо. Водночас завдяки реалізації принципу законності налагоджується не лише система вертикального чи адміністративного впливу на суспільство та суспільні відносини з боку органів державної влади, а й формується складна мережа реординаційних зв'язків (на їх значущості наголошує В. Авер'янов [10; 296]), оскільки принцип законності розповсюджується не тільки на тих, для кого приймаються різноманітні нормативно-правові акти, а й на тих, хто їх приймає [11; 118]. У цьому сенсі, говорячи про адміністративно-правові проблеми забезпечення законності в регулюванні відносин державного управління, ми завжди повинні чітко пам'ятати про два аспекти цієї важливої теми. Адже загальним предметом правового регулювання державного управління є суспільні відносини, які формуються в сфері організації і діяльності органів державної влади [12; 63], які, в свою чергу, стосуються як функціонування самих органів державної влади (в цьому плані надзвичайної ваги набувають правова регламентація та нормативне забезпечення організації й діяльності органів державної влади й окремих посадових осіб), так і того, в який спосіб і завдяки яким правовим механізмам ці органи державної влади впливають на суспільство та окремих громадян.

Фактично цієї ж думки дотримуються і провідні вітчизняні вчені. Так, наприклад, В. Погорілко писав, що зміст законності полягає у чіткому і всебічному визна-

ченні статусу органів державної влади і посадових осіб, в наявності міцних конституційних основ їхньої організації і діяльності [13; 16], що є основою як функціонування держави загалом, так і реалізації нею функції державного управління. До речі, цікаву спробу розглянути функціонування державної влади та її органів через призму поняття “державне управління” робить А. Волощук [14; 300-308]. Серед західних дослідників у цьому контексті не можна обійти увагою позицію відомого французького фахівця у галузі адміністративного права Г. Бребана, який, висвітлюючи специфіку забезпечення законності в сфері державного управління, наголошував, що цей принцип включає в себе принаймні два важливі моменти, жоден з яких не може залишатись поза увагою. Це, з одного боку, діяльність органів виконавчої влади відповідно до закону, а, з другого – забезпечення його неухильного виконання [15; 171]. Погоджуючись з наведеною тезою Г. Бребана, Г. Атаманчук додає до цих двох властивостей законності в сфері державного управління ще одну надзвичайно важливу з нашої точки зору вимогу. Зокрема він зауважує, що помилково вважати, буцімто дотримання принципу законності є своєрідною самоціллю для виконавчої влади. Насправді, законність у сфері виконавчої влади є запорукою раціональності державного управління як такого, оскільки якщо окремі органи управління не виконують приписи законів, а також не забезпечують їх реалізацію, то тоді сам термін “система державного управління” просто втрачає свій сенс [16; 120].

Втім, якщо ми спробуємо відійти від загального розуміння поняття “законність” та висвітлити специфіку принципу законності в сфері регулювання відносин державного управління (про правомірність схожого методологічного кроку прямо пише В. Колпаков [17; 659]), то тоді ми можемо вказати, що вона ґрунтується на таких засадах: а) загальнообов’язковість законів для усіх органів державного управління та інших суб’єктів, що вступають у відносини державного управління; б) єдність у тлумаченні законів усіма суб’єктами відносин державного управління; в) неприпустимість протиставлення законності та доцільності в регулюванні відносин державного управління.

Тобто в процесі функціонування органів державної влади і насамперед її виконавчої гілки, оскільки у вузькому значенні державне управління характеризується як “самостійний вид державної діяльності, що має організуючий, виконавчо-розпорядчий, підзаконний характер, особливої групи державних органів (посадових осіб) щодо практичної реалізації функцій та завдань держави в процесі повсякденного і безпосереднього керівництва економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом” [18; 261], законність проявляється в тому, що всі рішення, які приймаються органами управління повинні відповідати чинному законодавству та встановленим законом процедурам і формам, не виходити за межі компетенції цього органу, і не суперечити загальним конституційним принципам, які формують основи функціонування правової системи України. Нині, вживаючи поняття “правова система”, ми маємо на увазі “правову організацію суспільства... сукупність внутрішньо узгоджених і взаємопов’язаних юридичних засобів, за допомогою яких держава справляє нормативний вплив на суспільні відносини” [19; 75].

Власне, вже з щойно наведеного визначення специфіки забезпечення принципу законності в сфері регулювання відносин державного управління можна вказати на одну з головних проблем, що постали в Україні на сьогодні. Дійсно, незалежно

від того, про яку саме сферу державного управління йде мова, ми маємо погодитись з тезою, що в процесі адміністративно-правового регулювання відносин державного управління першочерговим завданням є чітке встановлення компетенції та наділення органів державної влади та їх посадових осіб державно-владними повноваженнями. В цьому сенсі обов'язковою умовою вжитку такого поняття як "законність" є факт існування самих законів, оскільки за умови виникнення правового вакууму, ми не тільки не можемо говорити про чітке визначення правового статусу тих чи інших органів у системі виконавчої влади, але й взагалі стає неможливим вживати таке словосполучення як "відповідність дій органу влади закону". Звісно, значним кроком у напрямі забезпечення законності і формування законодавчої бази функціонування цілісної та відповідальної адміністративної системи стало прийняття Закону України від 7 жовтня 2010 року "Про Кабінет Міністрів України" [20], Закону України від 17 березня 2011 року "Про центральні органи виконавчої влади" [21]. Втім, прийняття вказаних законів не розв'язало всіх існуючих проблем у сфері забезпечення законності в регулюванні відносин державного управління.

Таким чином, наголошуючи на значенні забезпечення принципу законності в регулюванні відносин державного управління, перше на що необхідно звернути увагу з точки зору адміністративного права є чітка законодавча регламентація форм і способів самої адміністративної діяльності, оскільки за умов правової невизначеності, недосконалості законодавчої бази ми не можемо говорити ані про принцип, ані про метод, ані про режим законності. Більше того, якщо ми виходитимемо з класичного для юридичної науки розуміння законності як "верховенства закону над іншими нормативно-правовими актами чи документами", то і в цьому разі неточність і недосконалість законодавчого регулювання може призвести не тільки до виникнення колізій в законодавстві, а й до того, що норми найвищих державних законів (наприклад, Конституції України) не будуть реалізовуватись за причини відсутності відповідних правових механізмів.

Однак, цілком зрозуміло, що, характеризуючи актуальні адміністративно-правові проблеми забезпечення принципу законності в регулюванні відносин державного управління, ми повинні говорити не лише про загальні проблеми розвитку системи адміністративного законодавства в Україні, а й про те, що багато проблем у сфері державного управління породжується відсутністю чітко визначеної ієрархічної структури нормативно-правових актів, у результаті цього на рівні відомчої адміністративної нормотворчості можуть прийматись підзаконні акти, які не тільки змінують сферу законодавчого регулювання тих чи інших відносин, але й прямо суперечать закону, вихолощують його зміст, стають причиною порушення прав і свобод людини і громадянина. Як приклад схожої відомчої нормотворчості можна навести проблему із наданням, так званих, адміністративних послуг, порядок надання яких часто встановлюється тими чи іншими органами державної влади. У результаті цього доволі часто виникають такі проблеми, як: наявність не передбачених законами видів адміністративних послуг; поділ безплатної адміністративної послуги на кілька платних послуг; перекладення обов'язків адміністративних органів із збирання довідок або погодження документів на фізичних та юридичних осіб; вимагання від фізичних та юридичних осіб документів, не визначених законодавством або у не передбаченій законодавством формі; необґрунтоване справляння плати або необґрунтовано великі розміри плати за надання окремих видів адміністративних пос-

луг; встановлення в адміністративному органі графіка приймання громадян у незручний для них час; необґрунтовано тривалий строк надання окремих послуг; обмеженість доступу до інформації, необхідної для отримання адміністративних послуг; неналежне законодавче регулювання процедурних питань надання послуг; фактичне зобов'язування фізичних та юридичних осіб отримувати супутні платні послуги; віднесення до повноважень одного органу здійснення контролю і надання відповідних послуг; відсутність стандартів надання послуг; ставлення до фізичних та юридичних осіб як до прохачів, орієнтація не на задоволення потреб особи, а на формальне дотримання процедури тощо.

Повертаючись до визначення сутності принципу законності в регулюванні відносин державного управління, наголосимо, що його забезпечення передбачає як неухильне дотримання законів усіма органами державної влади (це, звісно, ж стає можливим за умови наявності самих цих законів), так і неможливість окремим органам державної влади чи посадовим особам змінювати приписи законів через надані їм повноваження видання підзаконних нормативно-правових актів. З цієї точки зору маємо вказати на граничну потребу прийняття Закону України “Про нормативно-правові акти”,

який би чітко зафіксував не тільки порядок видання та введення в дію окремих видів підзаконних нормативно-правових актів, а й закріпив наступні фундаментальні для забезпечення законності в регулюванні відносин державного управління положення: а) закон має вищу юридичну силу щодо усіх інших нормативно-правових актів ким би вони не видавались; б) нормативно-правові акти Президента України, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також нормативно-правові акти органів Автономної Республіки Крим та їх посадових осіб є підзаконними, приймаються на основі і на виконання Конституції та законів України і не можуть суперечити їм; в) права і свободи громадян та права інших суб'єктів, передбачені відповідно до Конституції України законами, а також гарантії цих прав і свобод та основні обов'язки громадянина не можуть бути обмежені чи скасовані підзаконними нормативно-правовими актами; г) підзаконні нормативно-правові акти не можуть встановлювати порядок реалізації конституційних прав і свобод громадян, який суперечить закону та фактично обмежує ці права і свободи, а також встановлювати юридичну відповідальність за правопорушення, якщо інше не встановлено Конституцією України. Законопроект “Про нормативно-правові акти” вже розглядався парламентом, але концептуальні вади законопроекту, в тому числі і його невідповідність окремим конституційним приписам завадили його прийняттю.

Водночас упорядкування нормотворчої діяльності різноманітних органів державної влади, що вступають в адміністративні правовідносини дозволить суттєво знизити рівень управлінського свавілля, покласти край як невинуватим претензіям окремих органів державної влади на додаткові повноваження, так і усталеній в системі владних відносин в Україні практиці нехтування інтересами і потребами людини і громадянина. Останній момент виявляється важливим з огляду на те, що в суспільній свідомості забезпечення законності часто асоціюється з гарантованістю прав громадянина стосовно чиновницького свавілля й відсутністю зайвих адміністративних перешкод.

Щоправда, поряд з побудовою загальної структури нормативно-правових актів необхідно звернути увагу й на проблему тлумачення і застосування законів у системі органів державного управління, оскільки останнім часом ми дедалі частіше засвідчуємо, що кожен орган адміністративного управління може не лише тлумачити, а й застосовувати закони на власний розсуд, чи, виходячи з власних інтересів. Зрозуміло, що така ситуація жодною мірою не сприяє забезпеченню законності в регулюванні відносин державного управління, а наростання схожих тенденцій може призвести до відчутних негативних наслідків в загальній системі державного управління. Тому видається доцільним закріпити на законодавчому рівні не тільки процедуру офіційного тлумачення законів (це повноваження належить виключно Конституційному Суду України), а й роз'яснення законів. Ця компетенція може належати: а) Верховному Суду України, коли Пленум Верховного Суду України з метою забезпечення одностайності і законності при здійсненні правосуддя дає судам загальної юрисдикції роз'яснення щодо застосування закону, які не можуть змінювати положень закону чи доповнювати його положеннями нового змісту; б) Верховній Раді України, яка у разі необхідності може прийняти постанову щодо роз'яснення змісту закону або окремих його положень, в якій положення самого закону не можуть змінюватись або доповнюватись; в) комітетам Верховної Ради України, які відповідно до їх компетенції з метою забезпечення більш чіткого розуміння змісту закону або окремих його положень у разі необхідності можуть давати роз'яснення закону.

Водночас, цілком очевидно, що, розглядаючи актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення принципу законності в державному управлінні України, ми не можемо обходити увагою питання щодо засобів її забезпечення. Традиційно до цієї системи засобів забезпечення законності у державному управлінні прийнято відносити наступні: а) контрольна діяльність у сфері державного управління з боку державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій; б) реагування органів державної влади на звернення громадян; в) здійснення спеціалізованого судового захисту порушених прав і свобод громадян у порядку адміністративного судочинства; г) притягнення до різних видів юридичної відповідальності посадових осіб органів державної влади за протиправні дії у сфері державного управління. Однак, на думку багатьох сучасних адміністративістів, у зазначеній системі провідна роль належить державному контролю в державному управлінні та функціонуванню ефективної системи адміністративної юстиції. Щоправда, щодо інституту адміністративної юстиції подекуди можна зустріти аргумент, що в законодавстві сучасних держав фактично не існує її однозначного та універсального визначення, а є лише різні модифікації адміністративної юстиції, які зорієнтовані на конкретні національні правові системи. Втім, попри всі відмінності в тлумаченні адміністративної юстиції, всі їх об'єднує те, що вона розглядається як одна з основних форм контролю за станом законності в сфері державного управління.

Список літератури

1. Авер'янов В. Б. Зміна домінант у доктринальному тлумаченні предмета адміністративного права / В. Б. Авер'янов // *Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*, 2005. – Вип. 16. – С. 317-325.

2. Солодаренко М. А. Державне управління: взаємозв'язок законності та ефективності / М. А. Солодаренко // Держава і право: 36 наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 29. – С. 324-331.
3. Чиркин В. Е. Основы государственной власти:[Монография] / В. Е. Чиркин. – М.: Юристъ, 1996. – 112 с.
4. Андрійко О. Ф. Контроль у демократичній державі: проблеми і тенденції:[Монографія] / О. Ф. Андрійко. – К.: Наукова думка, 1994. – 116 с.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / [Гол. редкол. Ю. С. Шемшученко]. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2. – 768 с.
6. Бахрах Д. Н. Административное право России: [Учеб.пособие] / Д.Н. Бахрах. – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – 640 с.
7. Коваленко А. А. Чи маємо достатнє забезпечення законності в сфері виконавчої влади? / А. А. Коваленко // Людина і влада. – 2001. – № 1-2. – С. 39-44.
8. Розова Т. В., Барков В. Ю. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: [монографія] // [Т. В.Розова, В. Ю. Барков] [За заг. ред. Т. В. Розова] – О: Юридична література, 2003. – 336 с.
9. Баглай М. В., Туманов В. А. Малая энциклопедия конституционного права / [Под ред М. В. Баглай] / [М. В. Баглай, В. А. Туманов] – М.: Изд-во БЕК, 1998. – 519 с.
10. Авер'янов В. Б. Методологічні засади реформування українського адміністративного права / В. Б. Авер'янов // Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 12. – С. 292 - 300.
11. Фридинский С. П. Законность нормотворчества как условие обеспечения прав и свобод человека и гражданина / С. П. Фридинский // Права человека в России и правозащитная деятельность государства. Сб. материалов Всероссийской науч.-практ. конф., 12 мая 2003 г. [Под ред. В. Н. Лопатина]. – СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2003. – С. 118 - 123.
12. Государственное управление: основы теории и организации: [Учебник] / [Под ред. В. А. Козбаненко]. – М.: Статут, 2002. – Т. 2. – 592 с.
13. Органи державної влади України:[Підручник] / [За ред. В. Ф. Погорілка]. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 592с.
14. Волощук А. М. Державне управління та реалізація окремих функцій державної влади / А. М. Волощук // Держава і право: 36 наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 19. – С. 300 – 308.
15. Брэбан Г. Французское административное право: [Учебник] / Г. Брэбан – М.: Прогресс, 1988. – 487 с.
16. Атаманчук Г. В. Обеспечение рациональности государственного управления: [монография] / Г. В. Атаманчук. – М.: Юридическая литература, 1990. – 352 с.
17. Колпаков В. К. Адміністративне право України :[Підручник] / В. К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
18. Адміністративне право України :[Підручник] / [За ред. Ю. П. Битяка] – Х.: Право, 2001. – 528 с.
19. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: [монографія] / Н. М. Оніщенко – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
20. Закон України від 7 жовтня 2010 року «Про Кабінет Міністрів України» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.
21. Закон України від 17 березня 2011 року «Про центральні органи виконавчої влади» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

Панова Н.С. Принцип законности в процессе развития государственного управления / Н.С. Панова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 94-102.

Анализируются основные проблемы формирования административно-правовых основ обеспечения принципа законности в сфере исполнительной власти как важного элемента развития государственного управления. Представлены авторские предложения относительно усовершенствования системы действующего законодательства в части нормативно-юридического обеспечения реформирования государственного управления на современном этапе.

Ключевые слова: административное право, административная реформа, административно-правовые отношения, исполнительная власть, государственное управление, законность.

Panova n.S. Principle of legality in the process of development of state administration / N.S. Panova
// Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 94-102.

Investigates the basic problems of forming the juridical administrative bases of legality in the sphere of executive authority. The contains a number of author's propositions concerning improvement of legislation system as to legal maintenance of state management reforming at the present stage.

Key words: administrative law, administrative reform, juridical administrative relations, executive authority, legality.

УДК 343.123.12 (44).

МІЖЕТНІЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ – ЧИННИК МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Халілев Р. А.

Національний університет державної податкової служби України

Розглядаються питання міжетнічних суперечностей як один з чинників міжетнічних конфліктів.

Ключові слова: міжнаціональні відносини, злочинність на міжнаціональному ґрунті, матеріальний збиток, мігранти, біженці, соціально незахищені групи, політичне позбавлення.

Загострення міжнаціональних відносин у ряді країн СНД тривалі і тяжкі наслідки міжнаціональних і інших озброєних конфліктів, активізація сепаратистських устремлінь з опорою на націоналістичні, релігійні, і часто агресивні настрої відносно осіб некорінної національності у ряді суб'єктів країн СНД, роблять надзвичайно актуальною проблему боротьби із злочинністю в умовах міжнаціональних і озброєних конфліктів.

Злочинність на міжнаціональному ґрунті останнім часом набуває масового характеру і завдає шкоди життю і здоров'ю громадян, їх власності, правам і свободам, міжнаціональним відносинам, основам конституційного ладу, громадського порядку і безпеки, діяльності державних органів і об'єктів життєзабезпечення і ін.

Ще Евріпід в 431 р. до н.е. сказав: «муки немає, важче, ніж батьківщина позбутися». В наші дні ця проблема залишається актуальною. Поки існують війни, переслідування, дискримінація і нетерпимість, існують і біженці. Вимушені покидати рідні місця з побоювання за своє життя і свободу біженці часто кидають все, будинок, майно, сім'ю і батьківщину – ради неясного майбутнього в чужій країні.

Їх тяжке положення – одна з найбільших трагедій нашого часу, а їх доля пов'язана з проблемами політичних прав і прав людини, що повинне турбувати кожную розсудливу людину. Згідно Уставу УВКБ (надання допомоги біженцям у всьому світі – завдання Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, яке було створено Генеральною Асамблеєю ООН і приступило до роботи в 1951 р.) біженцями вважаються особи, які покинули свою країну через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвами переслідування за ознакою раси, віросповідання, громадянства, політичних переконань або приналежності до певної соціальної групи і які не можуть або не бажають повернутися в неї.

Прямі матеріальні втрати в зонах міжнаціональних і інших озброєних конфліктів в пост СРСР складало близько 15 млрд. дол.

Найбільш значний збиток в колишніх союзних республіках зафіксований в Грузії, Азербайджані, Таджикистані і Росії (Чечня).

В результаті озброєних конфліктів на міжнаціональному ґрунті на території колишнього СРСР виникли значні потоки вимушених мігрантів – біженців, вимушених переселенців і переміщених осіб. За деякими даними, чисельність вимушених мігрантів із зон озброєних конфліктів складає близько 2,2 млн. чоловік. Переважна їх частина сконцентрована в державах Закавказзі: у Азербайджані – близько 920 тис. чоловік, у Вірменії – 380 тис., в Грузії більш – 300 тис.

Всього за 1988 – 1996 рр., за офіційними даними, вимушено покинули місця постійного мешкання в зонах озброєних конфліктів близько 3,1 млн. чоловік. А реально їх чисельність була більше 4 млн. чоловік. Частина з них вже повернулася в свої будинки: до Таджикистану повернулося близько 700 тис. чоловік, цей процес продовжується в основному з Афганістану, до Молдавії – близько 105 тис., в Нагірний Карабах – близько 50 тис., в Грузії, включаючи Абхазію і Південну Осетію, процес повернення біженців відбувається вельми поволі, як і в зоні осетино-інгушського конфлікту і в Чечні. Питання про повернення турок-месхетинцев в місця свого мешкання далеко від остаточного рішення. Вигнаних з узбекистану турок-месхетинцев прийняла Росія, але вони продовжують наполягати на наданні їм їх відвічних земель в Месхеті (Грузія). У цьому праві їм було відмовлено. З 1991 р. почалася їх часткова еміграція до Туреччини.

Масові переміщення людей, що бігли від тягот війни і етнічних чищень, кардинально змінили етнічний склад ряду територій колишніх радянських республік. В результаті втечі близько 200 тис. азербайджанців з Вірменії до Азербайджану чисельність азербайджанської общини Вірменії скоротилася до 8 тис. чоловік. Аналогічна ситуація спостерігається і в Азербайджані, який покинули близько 300 тис. вірмен. Переважна частина грузинського населення, що прожило в Абхазії, унаслідок етнічних чищень, що практикувалися абхазькими властями, бігли у внутрішні райони Грузії; декілька десятків тисяч грузин прибули з Південної Осетії.

Вимушені мігранти формують достатньо складну соціально – психологічну обстановку, а в районах їх масової притоки. У певних умовах біженці можуть зіграти виключно дестабілізуючу роль в державах, що надали їм притулок, інспіруючи спалахи соціальних вибухів.

Вимушені міграції породжують безліч проблем. Для держав, які покидають біженці (часто найбільш кваліфіковані кадри, що грають ключову роль в промисловості, науці, медицині, освіті і інших сферах зайнятості), все більш значущою стає проблема деградації цілих галузей.

З ще більшими проблемами стикаються держави-притулки, для яких вимушені мігранти – це величезні, невідповідні з можливостями країни, витрати на їх прийом і облаштування, серйозні внутрішньополітичні проблеми.

Не можна недооцінювати всю тяжкість економічного тягаря, який несуть приймаючі країни по облаштуванню біженців, вимушених переселенців і переміщених осіб. Особливо це помітно в державах Закавказзі, де вимушені мігранти складають 5-12 % населення. Ситуацію загострює і те, що економічна ситуація в цих республіках дозволяє вирішити такі ключові проблеми, як трудова зайнятість, забезпечення житлом, соціальне забезпечення вимушених переселенців.

Наприклад, в Азербайджані понад 210 тис. чоловік туляться в наметах, збірних будиночках, залізничних вагонах і землянках.

Разом з тим погіршується епідеміологічна обстановка в місцях масової концентрації мігрантів – через відсутність належних умов життя, невідповідності сфери медичного обслуговування.

У особливо складних умовах знаходяться соціально незахищені групи: старезні, інваліди, діти.

Загострення житлової проблеми, ситуації на ринку праці, погіршення епідеміологічної обстановки в місцях масової концентрації вимушених біженців нагнітають напруженість між ними і місцевим населенням. У таких випадках легко виникають тертя і конфлікти, особливо при значній етнокультурній дистанції.

Феномен суспільної свідомості нині такий, що багато місцевих жителів бачать в біженцях і переселенцях винуватців свого соціально-економічного положення, що погіршується, конкурентів на ринках житла і праці, де самі зазнають чималі труднощі. У деяких місцях, де сконцентрована переважна більшість вимушених біженців, ціни на житлі зросли, школи працюють у три зміни, в лікарні – не потрапити і т.д. Негативне відношення до біженців і переселенців у місцевого населення значною мірою пов'язане також з тим, що мігранти практично не зайняті у сфері виробництва, часто поповнюють ряди злочинців.

У дуже складному положенні знаходяться особи, переміщені, а межах країни. Що сподіваються на швидке повернення в свої будинки, налаштовані на тимчасове пристосування до умов, що змінилися, а не на інтеграцію в нове середовище ці особи чинять сильний тиск владній структури, а останні не в змозі прискорити процес їх повернення на постійне місце проживання. Особливо для Грузії і Азербайджану проблема переміщених осіб – одне з першочергових завдань, без рішення якої важко уявити дієву політичну стабілізацію цих держав.

Складне положення складається і в Росії, де зареєстровано близько 420 тис. біженців і вимушених переселенців, прибулих з нових незалежних держав, охоплених етнологічними і регіональними конфліктами, а також близько 120 тис. внутрішніх переміщених осіб із зон Осетино-інгушського і Чеченського конфліктів (не рахуючи декілька сотів тисяч чоловік, що перемістилися в межах Чечні).

Питання міжнаціональних відносин і конфліктів в деяких республіках колишнього СРСР, стоять вельми гостро. Нерідко ці відносини виходять за рамки правового поля і набувають характеру озброєного протистояння, що вабить вельми тяжкі наслідки, тобто масові людські жертви, економічний збиток і т.д. Загострення міжнаціональних відносин, утворення все нових вогнищ напруженості і конфліктів, лавиноподібне зростання злочинності на міжнаціональному ґрунті поставили перед ОВС ряд принципово нових складних завдань, нетрадиційних для них напрямів діяльності, що помітно розширили круг, по попередженню загострення міжнаціональних відносин.

Разом з тим слід зазначити, що, на жаль, самі вичерпні заходи надзвичайного характеру можуть лише на деякий час присікти зіткнення і інші протиправні дії, але не здатні погасити вогонь міжнаціональних конфліктів. Відомо, що основну роль в рішенні міжнаціональних і міжетнічних конфліктів грають політичні рішення органів державної влади. Саме шляхом діалогу, компромісів і політичного рішення органів державної влади з урахуванням законних інтересів учасників конфлікту можуть і повинні бути дозволені міжнаціональні конфлікти.

Список використаної літератури:

1. Мукомель В. Н. Демографические последствия этнических и региональных конфликтов в СНГ. 1994 г., С.66.
2. Внутренние вооружённые конфликты. Материалы научной конференции стран СНГ. М. 1993 г.
3. Лунеев В. А. Преступность XX века. М. 1997 г., С.115.
4. Проблемы управления в сфере межнациональных отношений. Саратов. 1998 г., С.38.
5. Здравомыслов А. Г. Международные конфликты в постсоветском пространстве. М. 1997 г.
6. Арсентев В. А. Этнические конфликты: история и современность. М. 1996 г., С.45.

Халілев Р. А. Міжетнічні суперечності – чинник міжнаціональних конфліктів / Р.А. Халіев // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 103-106.

Розглядаються питання міжетнічних суперечностей як один з чинників міжетнічних конфліктів.

Ключові слова: міжнаціональні відносини, злочинність на міжнаціональному ґрунті, матеріальний збиток, мігранти, біженці, соціально незахищені групи, політичне позбавлення.

Khalilev R. A. Mizhetnichni contradictions are a factor of international conflicts / R.A. Khaliev // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 103-106.

Examined question of mizhetnichni contradictions as one of factors of mizhetnichni conflicts.

Keywords: mizhetnichni relations, criminality on mizhetnichni soil, financial loss, mizhetnichni, refugees, socially unscreened groups, political deprivation.

УДК 342.25 (4)

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛИЗМА В ЕВРОПЕ

Шармоянц А.Н.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

Статья посвящена рассмотрению основных этапов возникновения регионализма в Европе. Проанализированы некоторые особенности и возможные перспективы развития регионализма в Европейском Союзе и их влияния на Украину, при сохранении ею внешнеполитического курса на евроинтеграцию.

Ключевые слова: регион, регионализация, евроинтеграция, субсидиарность, региональное нормотворчество.

В современном мире на фоне экономического, а также политического кризиса (во многом провоцируемого экономическим кризисом), обостряются и внутригосударственные противоречия, о которых уже практически забыли. Даже те благополучные государства ЕС, политические системы которых еще недавно казались сформированными и стабильными, олицетворявшие пример для подражания, вызывают тревогу и озабоченность мировой общественности. Актуальность рассмотрения проблем проявившихся в ЕС обусловлена декларированием в политических кругах Украины приоритетом для государства курса на евроинтеграцию. Опасность таких процессов многократно возрастает для такого относительно молодого государства как Украина со слабой, окончательно не сформированной политической системы и множеством нерешенных проблем.

Целью статьи является анализ тенденций и перспектив регионализма в ЕС. Подобный анализ и его возможное влияние на Украину при сохранении ею внешнеполитического курса на евроинтеграцию, до сих пор не проводился.

При этом автор учитывает исследования ученых-правоведов, которые прямо или косвенно касались поставленной темы: Ключкова Ю. А., Куарони К., Сюр Н. В., Толстухин А.Э., Трагнюк Л., Менделяев В., Энтин М. Л., Яковюк И. В., и др. Работы данных авторов не затрагивают некоторые аспекты развития региональной политики Украины в контексте курса на евроинтеграцию.

В настоящее время особенность устройства ЕС заключается в объединении разных уровней власти: наднационального (институты ЕС), национального (правительства государств) и регионального. Следовательно, можно говорить о создании трехуровневой Европы, где каждый уровень организации политической власти наделен соответствующими полномочиями, исходя из принципа субсидиарности. Процесс регионализации здесь рассматривается как процесс перераспределения компетенций, когда, с одной стороны, наднациональные институты расширяют свои полномочия, а с другой – регионы заявляют о своем обязательном участии в

решении ряда проблем, находящихся традиционно в компетенции государств. Таким образом, в ходе данного перераспределения компетенций местные органы власти, посредством увеличения своих прав, в том числе в области управления и регулирования различных сфер, расширили объем и сферы своей нормотворческой деятельности. В связи с этим отмечается региональная трансформация ЕС, связанная с процессом регионализации внутри государств, основанного на стремлении создать более гибкую систему управления и приблизить государство к гражданам. Отсюда следует, что интеграция ЕС происходит по двум параллельным процессам: европейского регионализма, затрагивающего государства члены ЕС, и основанного на желании регионов принимать обязательные решения, отстаивать свои интересы на наднациональном уровне, и регионализации самого Союза.

Зачастую это приводит к кризису национального государства, уменьшению его роли и формированию отношений, основными участниками которых есть регионы и наднациональные институты [1, с. 630]. В то же время регионы, как территориальные единицы государств, получают новые компетенции, что приводит к усилению национального самосознания [2]. Т.е., внутренние компетенции государств перераспределяются в интересах наднациональных международных образований и территориальных единиц самих государств. Важно отметить, что политико-правовой аспект понимания термина «регион» представлен в принятой Европейским парламентом в 1988 г. Хартии о регионализации, где регионы определяются как единицы обладающие историческим, географическим, культурным и другим родством; в них за населением признается право на образование территориальных единиц в разных формах – национального объединения или субъекта федерации [3, с. 504].

Начало процессу европейской регионализации положило создание первой региональной организации – Совета Европы (5.05.1949 г.). При нем в 1957 г. создается Постоянная Конференция местных и региональных властей Европы (с 17.01.1994 – Конгресс местных и региональных властей Европы), призванная объединить представителей региональных и местных органов власти. Данная цель получила свое оформление в Европейской хартии о местном самоуправлении (1985 г.), Европейской рамочной конвенции о трансграничном сотрудничестве между территориальными административными единицами или местными органами власти (1980 г.), Европейской хартии о региональных языках и языках меньшинств (1992 г.) [1, с. 630].

Договор 1957 г., учредивший Европейское экономическое содружество (ЕЭС), не содержал конкретные положения, касающиеся регионального уровня власти. Это было связано с тем, что ЕЭС был межгосударственным объединением, и преамбула Договора учреждавшего ЕЭС, указывала на стремление «объединить свои народные хозяйства и способствовать их гармоничному развитию... с целью уменьшения дистанции между отдельными областями и преодоления отставания отдельных областей с неблагоприятными условиями развития». Это положение нашло отражение и в ст. 158 Договоров об ЕС. Для его реализации был создан Европейский фонд регионального развития (ЕФРР). Постепенно процесс регионализации приобрел правовое измерение, содействующее институционализации этого процесса, который доказал рост роли регионов в жизни Европы. В 1988 и 1991 гг. Европейский парламент принял Хартию Содружества по проблемам регионализа-

ции и Хартию регионов Содружества, в которых призвал государства-члены, отличающиеся централизованной структурой, поддержать процесс регионализации [4, с. 326].

После подписания Договора о ЕС 1992 г. начал свою деятельность Комитет регионов – консультативный орган, состоящий из представителей региональных и местных органов, призванный обеспечить региональную политику и координацию деятельности регионов на общеевропейском уровне (ст. ст. 263-265 Договоров о ЕС) [5, с. 101]. Согласно ст. 203 Договора о ЕС, изменился порядок формирования Совета, в состав которого вместе с представителями государств-членов входят министры регионального и муниципального уровня с правом участия в законодательном процессе ЕС. Более того, закреплением в ст. 5 данных договоров принципа субсидиарности подчеркивается значение регионального уровня власти.

Результатом реализации тенденции, направленной против централизации власти на уровне институтов ЕС, происходит его регионализация, когда регионы, а не государства-члены рассматриваются как второй уровень власти, содействующий формированию Европы, основанной на сотрудничестве наднационального и регионального уровней организации политической власти. Следовательно, при дальнейшем усилении процессов регионализации и евроинтеграции на Европейском пространстве будет складываться ситуация при которой независимо от ранее существовавшей формы государственного устройства унитарные и федеративные государства входящие в ЕС постепенно преобразуются в новую форму государственной организации на основах ныне проводимой руководством союза региональной политики. При такой форме государственного устройства, ранее существовавшие политические и административные центры будут и далее утрачивать свое значение, растворяя свои полномочия между высшими органами ЕС и собственно регионами. Возможно, они останутся лишь национальной надстройкой в новом сверх государстве, тенденцию к превращению в которое сегодня все более и более демонстрирует ЕС.

При всем вышесказанном не стоит забывать и о прочих подводных камнях с трудно предсказуемыми последствиями, возникновение которых во многом связано с регионализацией. К таковым следует отнести усиление сепаратистских сил на европейском пространстве (фламандские националисты в Бельгии, каталонские националисты в Испании, шотландские националисты в Великобритании). 14 октября 2012 г. в бельгийском регионе Фландрия на коммунальных выборах победу одержала националистическая партия «Новый фламандский альянс», а осенью 2014 года пройдет референдум о независимости Шотландии от Великобритании и т.д.

Таким образом, процесс регионализации ЕС происходит параллельно как внутри государств – членов ЕС, так и в организации, оказывая друг на друга значительное влияние. Особенностью регионализации является преодоление национальных пределов, сепаратизма регионов внутри держав членов ЕС и трансформация представлений о национальной идентичности.

При дальнейшем усилении процессов регионализации и евроинтеграции на европейском пространстве будет складываться ситуация при которой, независимо от ранее существующей формы государственного устройства, унитарные и федеративные государства, которые входят в ЕС, превратятся в новую форму государственной организации, когда регионы, а не государства-члены будут рассматри-

ваться как второй уровень власти. При такой форме межгосударственного объединения ранее существующие политические и административные центры будут терять и дальше свое значение, растворяя свои полномочия между высшими органами ЕС и собственно регионами. При сохранении Украиной курса на вступление в Европейский Союз, а также реализации политики регионализации и евроинтеграции, споры научной общественности о лучшей для Украины форме государственно-территориального устройства не актуальны, поскольку в данном случае придется принять общеевропейские «правила игры», что для современной Украины, являющейся многонациональным государством, обладающей рядом уникальных особенностей ее регионов – культурных, исторических, экономических, политических, может негативно сказаться на дальнейшем развитии государства.

Список источников и литературы:

1. Ключкова Ю. А. Особенности процесса регионализации Европейского союза // Внешнеторговое право, 2007. – №1. – С. 628-631.
2. Куарони К. Важный фактор интеграции // Журнал Европейского Союза, 2005. № 1. [WWW документ]. Режим доступа. – http://www.delrus.ec.europa.eu/em/50/eu46_09.htm.
3. Маклаков В. В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть. – М., 2006. – 808 с.
4. European Parliament Resolution on Community regional policy and the role of the regions (18 November 1988): A2-218/88 // Official Journal, 1988.– С. 326.
5. Яковюк І. В., Трагнюк Л., Менделяев В. Азбука Європейської інтеграції. Навчально-методичний посібник під загальною редакцією І. Яковюка. – Харків: «Апекс+», 2006. – 168 с.

Шармоянц А.Н. Перспективи розвитку регіоналізму в Європі / А.Н. Шармоянц // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 25 (64). 2012. № 2. С. 106-110.

Стаття присвячена розгляду основних етапів виникнення регіоналізму в Європі. Проаналізовано деякі особливості і можливі перспективи розвитку регіоналізму в Європейському Союзі і їх впливу на Україну, при збереженні нею зовнішньополітичного курсу на євроінтеграцію.

Ключові слова: регіон, регіоналізація, євроінтеграція, субсидіарність, регіональна нормотворчість.

Sharmoyants A.N. Prospects of development of regionalism in Europe / A. Sharmoyants // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 107-110.

The article considers the main stages of regionalism in Europe. Analyzed some of the features and possible prospects of development of regionalism in the European Union and its impact on Ukraine, while maintaining its foreign policy of European integration.

Keywords: region, regionalism, European integration, subsidiarity, regional lawmaking.

УДК 328.185(338.45)

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Шукайло Т.И.

Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь

Данная статья посвящена проблеме коррупции. Коррупция является одной из самых острых проблем, среди глобальных проблем современности, от решения которой зависит дальнейшее развитие мирового сообщества в новом столетии. Эта статья продвигает антикоррупционную стратегию, которая опирается на экономическое развитие, демократические реформы, сильное гражданское общество и верховенство закона. Основываясь на этих принципах, автор рекомендует конкретные меры, которые необходимо осуществлять на национальном и международном уровне и подчеркивает необходимость координации экономической и социальной политики и развития гражданского политической культуры. Значимость исследования заключается в том, что рекомендации, приведенные автором, могут быть использованы в практике борьбы с коррупцией в любом современном государстве.

Ключевые слова: противодействие коррупции, антикоррупционная стратегия.

Коррупция сегодня является одной из самых злободневных проблем, решением которой занимается уже не одно поколение исследователей. В современных условиях глобализации, когда коррупция приобретает новые формы и виды, первоочередным является создание благоприятных условий для её искоренения.

Если проанализировать литературные источники, то можно констатировать, что существует множество разнообразных теорий, подходов к изучению основных методов борьбы с данным негативным явлением, однако представляется возможным рассмотреть только самые распространенные из них.

К числу наиболее положительно зарекомендовавших себя методов относится внутренний либо внешний механизм надзора. Что касается внутреннего контроля, то он включает внутренние механизмы и стимулы, существующие в самом аппарате управления: ясные стандарты исполнения должностными лицами своих обязанностей и строгий надзор над каждым служащим. С целью обеспечения надзора часто выделяют особые управления, которые функционируют автономно. К внешнему контролю относятся механизмы, которые имеют высокую степень независимости от исполнительной власти, такие как независимая судебная система, свобода слова и СМИ и др. Внешний контроль характерен для стран с рыночной экономикой и либеральной демократией. Предположительно, это связано с тем, что для реализации нормального функционирования рынка необходимы четкие правила, механизмы обеспечения выполнения обязательств, в том числе – эффективная правовая система, обеспечивающая здоровую конкурентную среду [1, с. 4-5].

Мы согласны с точкой зрения Селихова Н.В., который считает, что основной формой борьбы с коррупцией должен явиться контроль общества и государства за деятельностью чиновников государственного аппарата и представителями публичной власти, который, по его мнению, позволит обуздать коррупцию, нейтрализовать ее негативные последствия. Если государственный контроль за де-

тельностью публичных и должностных лиц предполагает осуществление этой функции с помощью системы государственных органов, то общественный контроль должен охватывать более широкую среду воздействия. Общество должно контролировать как лиц, наделенных властными полномочиями, так и функционирование системы государственных органов.

Исследуя виды государственного и общественного контроля, предлагаемые для ведения борьбы с коррупцией зарубежными и российскими специалистами, Н.В. Селихов разграничивает их по сферам воздействия на общественные отношения на законодательный контроль, административный контроль, финансово-экономический контроль, криминологический контроль [2, с. 34].

Законодательный контроль призван обеспечить ведение борьбы с коррупцией с помощью правовых норм как одного из самых высокоорганизованных механизмов регулирования социальных отношений. Законодательный (правотворческий) процесс связан с созданием нормативных актов, то есть официальных документов, принимаемых компетентными органами государства и содержащих общеобязательные юридические нормы. Устанавливаемые ими правила поведения соответственно приобретают общеобязательный характер исполнения всеми членами общества. Среди мер осуществления законодательного контроля одним из приоритетных направлений – принятие комплексных законов прямого действия, предназначенных для борьбы с проявлениями коррупции.

Необходимо обратить внимание на то, что в соответствии с руководством «Практические меры борьбы с коррупцией», подготовленное секретариатом ООН в 1990 г., предлагает странам мирового сообщества пересмотреть адекватность их уголовного и уголовно-процессуального законодательства современным требованиям, позволяющим реагировать на все проявления коррупции, принимать в их отношении соответствующие санкции, обеспечивающие ее надлежащее сдерживание [3, с. 4]. Принцип адекватности, заложенный в данной рекомендации, несомненно, требует отражения в формирующихся уголовном, уголовно-процессуальном, гражданском, административном и иных законодательствах. Это позволит обществу и государству посредством позитивного права эффективно бороться с различными проявлениями коррупции.

Суть административный контроль заключается в надзоре государства за деятельностью своего аппарата во всех сферах управления. Управленческая деятельность должна представлять собой осмысленное, целенаправленное воздействие государства в лице его компетентных органов на протекающие в обществе процессы. Однако это не умаляет необходимости осуществления контроля за государственным аппаратом и вызвано стремлением не допустить произвола его лиц и органов.

Согласимся с мнением Селихова Н.В., который считает необходимым пересмотреть вопрос о представительстве государственных служащих в коммерческих компаниях с долей государственного капитала. Согласно действующему законодательству государственным служащим запрещено заниматься другой оплачиваемой, в том числе предпринимательской, деятельностью, участвовать в управлении субъектами предпринимательской деятельности. Тем не менее наблюдается парадокс, когда многие чиновники (включая министров, их заместителей, главных специалистов и т.д.) различных министерств и ведомств официально занимают руководящие должности в управляющих советах крупных акционерных обществ и компаний за

соответствующее вознаграждение. Возникающее при этом сращивание государственных служащих с представителями предпринимательства фактически представляет собой узаконенную коррупцию. Такая порочная практика ставит должностных лиц министерств и ведомств в ситуацию постоянного конфликта личных и государственных интересов, который служит объективной основой для заинтересованной лоббистской деятельности и коррумпированности. Это свидетельствует о существующей возможности сращивания власти и собственности, что порождает новые высокоинтеллектуальные коррупционные технологии.

Финансово-экономический контроль государства в борьбе с коррупцией также представляет собой самостоятельный вид надзора. Его специфика обусловлена самой природой коррупции, точнее, одной из ее целей – стремлением коррупционеров использовать средства общества и государства в личных или корпоративных интересах. Совершаемые при этом злоупотребления, как правило, касаются двух сфер общественных отношений: финансово-экономических и отношений, связанных с осуществлением власти. В этой связи, общество и государство должны противостоять коррупции в сфере экономики, лишить возможности участников коррупционных отношений создавать собственную экономическую базу, подрывающую государственные основы и социальные устои. К необходимым специальным мерам финансово-экономического контроля следует относить жесткую бюджетную стратификацию, упорядочение отношений, связанных с собственностью, открытое конкурсное распределение государственных заказов на основе закупочного кодекса, декларирование доходов и имущества чиновниками всех уровней.

Помимо упомянутых видов контроля для борьбы с коррупцией необходимо также осуществление криминологического контроля. Его суть заключается в определении четкой концепции и стратегии борьбы с проявлениями коррупции, крайне необходимых в переходный период. Эффективно бороться с ними правовыми средствами и методами возможно лишь с приобретением ими статуса «правонарушений», то есть после того как они попадут в поле деятельности правовых норм. При таком условии у теоретиков и практиков появится возможность рассматривать коррупцию как правовое явление, определить ее место и роль в системе правонарушений, установить процедуры выявления, расследования и привлечения к ответственности участников коррупционных отношений, то есть в полной мере использовать охранительную функцию права [2, с. 36-37].

Отметим, что зарубежный опыт борьбы с коррупцией имеет важное значение и может быть учтен в национальной антикоррупционной политике. Сложно выделить какие-либо определенные методы борьбы против коррупции, тем более что борьба с этим явлением зависит прежде всего от специфики страны, уровня ее экономического благосостояния, институциональных, исторических, географических, культурных факторов. Однако обозначим особенности борьбы с коррупцией на примере ряда отдельных государств, таких как Канада, Япония, Сингапур. Так, одной из самых коррупционно независимых признается государственная служба Канады, где придается большое значение этическим стандартам на государственной службе, в этой связи с точки зрения коррупции государственная служба в этой стране является наиболее чистой. Законодательство о государственной службе Канады содержит комплекс административных запретов, связанных с совместительством на государственной службе. В Японии одним из важнейших направлений

борьбы с коррупцией является кадровая политика и гарантированная высокая оплата труда чиновников. Заметим, что Сингапур, получив независимость в 1965 г., оказался страной с одним из высочайших уровней коррупции во всем мире. Для борьбы с коррупцией были предприняты следующие шаги: - строгая регламентация действий чиновников, упрощение бюрократических процедур, жесточайший надзор над соблюдением высоких этических стандартов; - создано автономное Бюро по расследованию случаев коррупции (СРИБ). Примечательно, что коррупционеры, помимо исполнения обычного судебного приговора, обязаны возместить стоимость полученной взятки. Для тех, кто не в состоянии произвести полное возмещение, выносится более строгий судебный приговор. Если же обвиняемый в коррупционных отношениях уже умер, конфискуется его имущество. Благодаря этой стратегии Сингапур стал одним из наименее коррумпированных государств мира. Необходимо отметить, что в проанализированных выше основных антикоррупционных мерах зарубежных государств есть то, что можно позаимствовать для эффективной борьбы с коррупцией. Однако, стоит учесть, что заимствование не может быть слепым и полным, оно должно быть избирательным, с учетом результатов применения данной меры и национальных особенностей [4, с. 21-27].

Обратим внимание на то, что в числе современных основных стратегий противодействия коррупции наиболее эффективной выступает стратегия устранения условий коррупции, которая в целом замыкается не на коррупционере, а ориентирована на ликвидацию стимулов к совершению коррупционных правонарушений. Противодействие коррупции выступает инструментом антикоррупционной политики. Так, под механизмами противодействия коррупции следует понимать взятую в единство совокупность политических, юридических, управленческих средств, при помощи которых обеспечивается комплексное воздействие на антикоррупционную деятельность. Структура ключевых механизмов противодействия коррупции в органах государственной власти может включать следующие компоненты: политико-идеологические, политико-нормативные, политико-управленческие.

К основным компонентам политико-идеологических механизмов противодействия коррупции в органах государственной власти в современном обществе следует отнести: 1) развертывание системы антикоррупционного правового просвещения граждан, осуществление комплекса мер по воспитанию у граждан правового сознания, антикоррупционного менталитета, привитие навыков правового поведения в противодействии коррупции; 2) разработку рекомендаций гражданам при столкновении с фактами поборов, вымогательства, взяточничества и иных видов коррупционных проявлений в органах государственной власти, создание кодексов чести государственных служащих; 3) обеспечение свободы СМИ в получении и распространении информации о противодействии коррупции в органах государственной власти.

Говоря о сущности политико-нормативного компонента, отметим, что основным ресурсом противодействия коррупции выступает создание правовой системы, препятствующей совершению государственным служащими коррупционных сделок, которая включает обязательную независимую антикоррупционную экспертизу законопроектов с целью выявления наиболее типичных и формализованных проявлений коррупционности в тексте

принимаемых законов, содержащих четкие юридические дефиниции, исключающих неоднозначные формулировки, обладающих понятийным аппаратом, характерным для отечественной правовой системы, не содержащих коллизионных норм, а также чрезмерного количества отсылочных норм, наличие которых по наиболее принципиальным вопросам противодействия коррупции недопустимо.

Реализация приоритетных компонентов политико-управленческих механизмов противодействия коррупции в органах государственной власти позволяет повысить эффективность управления за счет сокращения избыточного контроля со стороны государства, путем обеспечения подотчетности государственной службы через доступ к финансовым документам государственных органов со стороны негосударственных организаций; прозрачности всех процедур осуществления государственных закупок, приватизации, реализации государственных проектов, выдачи государственных лицензий, государственных комиссионных вознаграждений, правительственных гарантированных займов, бюджетных ассигнований и процедур освобождения от налогов; использования технологий «электронного правительства», которое выступает как способ предоставления информации и оказания уже сформировавшегося набора государственных услуг гражданам, бизнесу, другим ветвям государственной власти и государственным чиновникам, когда личное взаимодействие между государством и заявителем минимизировано и максимально возможно используются информационные технологии; обязательного размещения всех принимаемых решений органами государственной власти в периодической печати и на сайтах в сети Интернет [5, с.13-15].

Таким образом, противодействие коррупцией является важнейшей задачей любого современного государства. Методы или меры противодействия коррупции можно подразделить на две достаточно общие группы. В первую группу входят меры борьбы с уже существующими проявлениями коррупции, т.е. с выявленными коррупционерами, во вторую – борьба с институциональными предпосылками, обуславливающими коррупцию, т.е. с потенциальной коррупцией.

Как уже было отмечено, в числе современных основных стратегий противодействия коррупции наиболее эффективной выступает стратегия устранения условий коррупции, которая ориентирована на ликвидацию стимулов к совершению коррупционных правонарушений. Структура ключевых механизмов противодействия коррупции в органах государственной власти может включать следующие компоненты: политико-идеологические, политико-нормативные, политико-управленческие.

В заключении, хотелось бы подчеркнуть основные меры по эффективной организации противодействия коррупции: – совершенствование антикоррупционного законодательства и дополнение его нормами, доказавшими свою эффективность в других странах; – принятие и реализация стратегий (программ, планов) мероприятий по борьбе с коррупцией; – создание специализированных антикоррупционных структур; – оценка (экспертиза) актов законодательства, локальных нормативных правовых актов и их проектов в целях выявления и устранения норм коррупционного характера (норм, реализация которых может повлечь коррупционные последствия); – усиление антикоррупционной составляющей кадровой политики и контрольной деятельности; – антикоррупционное образование и воспита-

ние; – учитывать зарубежный опыт борьбы с данным негативным явлением; – принятие других мер, которые направлены на повышение профессионального и нравственного уровня управленческого аппарата, сокращение бюрократии, объема дискреционных полномочий (полномочий действовать по собственному усмотрению) должностных лиц, числа разрешительных и согласовательных процедур, либерализацию экономики, развитие экономической и политической конкуренции, обеспечение свободы средств массовой информации.

Список использованных источников:

1. Бродман, Г., Риканатини Ф. Корни коррупции: важны ли рыночные институты? / Г. Бродман, Ф. Риканатини (пер. с англ.). – World Bank, 2008, – 22 с.
2. Селихов, Н.В. Формы борьбы с коррупцией / Н.В. Селихов // Российский следователь. – 2001. – №6. – С. 34-37.
3. Практические меры борьбы с коррупцией: Руководство, подготовленное Секретариатом ООН. – A/CONF.144/V.1990. – 29 may. – P.4.
4. Тимофеева, И.Ю. Методы противодействия коррупции: советы предпринимателям: учебно-практическое пособие / И.Ю. Тимофеева. – Смоленск: Некоммерческое партнерство «Единство студентов и бизнеса региона», 2010. – 68 с.
5. Гридякин, Д.А. Противодействие коррупции в органах государственной власти в современной России: политологический аспект автореф. дис. ...канд. полит. наук: 23.00.02 / Д.А. Гридякин; Куб. гос. ун-т. – Краснодар, 2009. – 26 с.

Шукайло Т.І. Актуальні аспекти протидії корупції / Т.І. Шукайло // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 111-116.

Стаття присвячена проблемі корупції. Корупція є однією з найгостріших проблем, серед глобальних проблем сучасності, від вирішення якої залежить подальший розвиток світової спільноти в новому сторіччі. Ця стаття просуває антикорупційну стратегію, яка спирається на економічний розвиток, демократичні реформи, сильне цивільне суспільство і верховенство закону. Грунтуючись на цих принципах, автор рекомендує конкретні заходи, які необхідно здійснювати на національному і міжнародному рівні і підкреслює необхідність координації економічної і соціальної політики і розвитку цивільного політичного культури. Значущість дослідження полягає в тому, що рекомендації, приведені автором, можуть бути використані в практиці боротьби з корупцією в будь-якій сучасній державі.

Ключові слова: протидія корупції, антикорупційна стратегія.

Shukaylo T.I. The Aktual'nye aspects of counteraction a corruption / T.I. Shukaylo // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 111-116.

This article deals with the problem of corruption. Corruption is one of the most acute issues among the global problems of the present, on its decision depends further development of the world community in the new century. This article promotes an anti-corruption strategy that rests on economic development, democratic reform, strong civil society and supremacy of law. Basing on these principles the author recommends concrete measures to be implemented at the national and international level and emphasizes the need for coordination with economic and social policy and the development of civil political culture. The importance of research consists in the fact that recommendations given by the author can be used in the practice of anti-corruption drive in any modern state.

Keywords: counteraction a corruption, anticorruption strategy.

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

УДК 346.2

ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА В АСПЕКТІ ВІДНОВЛЕННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА АБО ВИЗНАННЯ ЙОГО БАНКРУТОМ

Бекірова Е.Е.

Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського, Сімферополь, Україна

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів правового регулювання відновлення платоспроможності акціонерного товариства або визнання його банкрутом. На підставі проведеного аналізу положень оновленого законодавства запропоновано шляхі по вдосконаленню правового регулювання відновлення платоспроможності акціонерного товариства або визнання його банкрутом.

Ключові слова: банкрутство, платоспроможність, акціонерне товариство, заміщення активів, збільшення статутного капіталу

Основним критерієм належного функціонування суб'єктів господарювання є створення відповідних законодавчих засад регулювання їх діяльності, так відновлення платоспроможності або визнання банкрутом акціонерного товариства здійснюється на підставі Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі Закон), а також Закону «Про акціонерні товариства».

Необхідність вдосконалення відносин неспроможності виникла уже давно, у зв'язку з цим прийняття нової редакції Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» з'явилося виправданим та своєчасним. В свою чергу, Закон України «Про акціонерні товариства» вдосконалює акціонерну форму господарювання, регулює питання створення, функціонування та припинення діяльності акціонерного товариства але породжує низку проблем через колізію деяких його положень.

Оскільки від чіткої правової регламентації залежить ефективність реалізації процедури банкрутства забезпечення і задоволення вимог кредиторів, а також головна ціль правового регулювання відносин неспроможности, відновлення плато-

спроможності боржника, і як слід, існування господарюючого суб'єкта приведення у відповідність нормативного регулювання, заповнення прогалин та усунення колізійних аспектів вважається доцільним і необхідним.

Досліджуючи вказані нормативні акти слід звернути увагу на найбільш яскраві зміни до Закону серед яких заходи щодо запобігання банкрутству боржника, введення максимально можливих строків санації і ліквідації, введення вимоги продажу майна боржника тільки через аукціон, разом з цим закон містить деякі положення на підставі яких можливі певні зловживання новітніми законодавчими положеннями, шляхом їх трактування та використання зацікавленими особами.

Так, положення Закону щодо збільшення статутного капіталу акціонерного товариства, на думку законодавця, надасть можливість акціонерам неплатоспроможного боржника розрахуватися грошовими засобами які отримані від додаткової емісії акції [1].

Однак статтею 15 закону «Про акціонерні товариства» збільшення статутного капіталу акціонерного товариства для покриття збитків не допускається, ця заборона стосується випадків залучення додаткових внесків, оскільки збільшення статутного капіталу акціонерного товариства без залучення додаткових внесків здійснюється шляхом підвищення номінальної вартості акцій якій як спосіб збільшення статутного капіталу має інші джерела (реінвестування дивідендів, прибуток акціонерного товариства) [2].

Незважаючи на те, що збільшення здійснюється виключно для переведення зобов'язань товариства у цінні папери, втілення цієї норми неприпустимо до неплатоспроможного боржника з нестабільної майнової базою, оскільки породжує додаткові зобов'язання і загрозу зменшення індексу стягнення. Отже, для забезпечення задоволення вимог кредиторів, необхідним вважається, виключення з Закону норми щодо збільшення статутного капіталу боржника.

Згідно оновленню законодавству, з метою відновлення платоспроможності та задоволення вимог кредиторів план санації може передбачати відчуження майна боржника шляхом заміщення активів [1]. Визначена планом санації частина майна боржника з відповідною частиною його зобов'язань (за винятком зобов'язань, що виникають з вимог конкурсних кредиторів) можуть бути відчужені шляхом їх передачі господарському товариству, що утворюється боржником. Акції у статутному (складеному) капіталі такого господарського товариства включаються до складу майна боржника. Під час утворення господарського товариства йому передаються майнові активи (майно та майнові права) боржника, в тому числі відступаються права вимоги, а також на нього переводяться борги за вимогами поточних кредиторів.

Застосування інституту заміщення активів, на думку законодавця, дозволить зберегти діюче підприємство, врятує його від продажу майна долями и таким чином забезпечить продаж «працюючого бізнесу».

Однак, існує певна загроза що застосування цього положення призведе до фактичної легалізації існуючій практиці виведення ліквідних активів на інших, близьких до боржника суб'єктів господарювання, що фактично робить неможливим повернення у повному об'ємі грошей кредитору, и як слід знизить економічну ефективність процедури банкрутства. Отже, регламентує процедуру заміщення активів у

Законі необхідно передбачити ряд імперативних заходів забезпечувального характеру, дія яких була б спрямована на ефективну реалізацію процедури санації.

Також, не врегульованим залишаються відносини щодо обов'язку боржника(у процесі його ліквідації за загальною процедурою ліквідатора\ ліквідаційної комісії) звернутися до господарському суду із заявою про банкрутство у разі виникнення обставин, що свідчать про неплатоспроможність акціонерного товариства або загрозу такої. Так у Законі не передбачено процедуру такого звернення, строки, уповноважений орган, який ініціював би порушення такої справи.

Відповідно до Закону право на звернення до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство мають лише боржник і кредитор/ кредитори боржника. Оскільки в процесі ліквідації акціонерного товариства повноваження його органів переходять до ліквідаційної комісії, то вона повинна від імені боржника звернутися до суду з такої заявою. Правовими наслідками невиконання вимог відносно повідомлення є відмова у внесенні запису про ліквідацію юридичної особи до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, а також покладення на власника майна боржника/уповноваженої ним особи, керівника боржника, голову ліквідаційної комісії/ліквідатора, які допустили зазначені порушення солідарної відповідальності за незадоволені вимоги за грошовими зобов'язаннями щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інші види загальнообов'язкового державного соціального страхування, податків та зборів.

Тому у Законі слід передбачити можливість звернення до господарського суду з заявою уповноваженого органу у компетенції якого було б ініціювання справи про банкрутство неплатоспроможного акціонерного товариства.

Безумовно, прийняття новий редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» це позитивне явище у правовому регулюванні відносин неспроможності. Однак і положення вказаного закону потребують узгодження з іншими нормативними актами. В свою чергу правозастосовна практика виявить існуючі слабкі місця і доцільність деяких положень цього закону, адже вдосконалення законодавства процес безперервний.

Список літератури:

- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 22.12.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4212-17>
- Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.04.2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17>

Бекірова Э.Э. Совершенствование законодательства в аспекте восстановления платежеспособности акционерного общества или признания его банкротом / Э.Э. Бекірова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 116-120.

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов правового регулирования восстановления платежеспособности или признания банкротом акционерного общества. На основании проведенного анализа положений обновленного законодательства предложены пути совершенствования хозяйственного законодательства в сфере правового регулирования восстановления платежеспособности акционерного общества либо признания его банкротом

Ключові слова: банкрутство, платоспроможність, акціонерне товариство, заміщення активів, збільшення статутного капіталу

Bekirova E.E. Improvement of economic legislation in the aspect of restoring solvency stock company or declaration of bankruptcy / E.E. Bekirova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 117-120.

The article deals with some aspects of the regulations solvency restoration or recognition bankrupt company. Based on the analysis of the provisions of the updated legislation proposed ways to improve economic legislation in the field of regulatory solvency restoration company or a recognition of its bankruptcy.

Keywords: bankruptcy, solvency, joint stock company, replacement of assets, share capital increase.

УДК 347.23

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ І ПРАВА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Бірюкова Н.Н.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

Стаття присвячена науково-теоретичним надбанням визначення поняття власності, права власності і права державної власності. Право власності представлено в економічному і юридичному аспектах, а також в об'єктивному і суб'єктивному значенні. Право державної власності розглянуто через призму чинного законодавства.

Ключові слова: власність, право власності, право державної власності.

Тема власності більше двох тисячоліть є предметом пильної уваги багатьох соціальних наук, і тому на ній сфокусовано чимало різних теорій, ідей, уявлень, ідеалів тощо.

Право державної власності є складовою частиною інституту права власності, що обумовлює необхідність застосування його принципових положень до відносин державної власності. Тому розкрити сутність права державної власності та виявити перспективи його трансформації в сучасних умовах можна лише з урахуванням історичних закономірностей розвитку відносин власності взагалі та інституту права власності.

Власність загалом – належність економічних ресурсів будь-якого виду окремим індивідуумам, організаціям, соціальним групам чи державі. І. Кант відносить до власності «усяке вміння, ремесло, красне мистецтво чи науку», які надають засоби існування [1, с. 299]. Звідси випливає, що майном може бути абсолютно все. Це стосується і власності, яка належить окремому громадянину чи юридичній особі, тобто приватної власності.

Оскільки власність становить матеріальне підґрунтя розвитку суспільства, держава за допомогою юридичних норм закріплює, регламентує і захищає економічні відносини. Завдяки цьому вони перетворюються на правовідносини, що виступають у такій юридичній категорії, як право власності. В суспільстві з державно-правовою надбудовою економічні відносини власності неминуче одержують юридичне закріплення [2, с. 466]. «Власність становить економічну основу життя суспільства, будучи показником його добробуту й особистого добробуту громадян, – пише, наприклад, В.П. Ємельянов. – Тому охорона відносин власності, їх чітке

правове регулювання, захист прав власників від будь-якого неправомірного втручання – найважливіше завдання держави» [3, с. 3]. Через це, мабуть, власність і посідає (разом з зобов'язанням) центральне місце серед інших правових категорій.

Слід зазначити, що термін «власність» нерідко вживається для позначення приналежності комусь речей. Тобто, власність трактується як присвоєння засобів і продуктів виробництва за допомогою певної суспільної форми, що відображає таке ставлення особи до речі, коли вона вважає річ своєю, за умови, що інші вважають цю річ чужою. Отже, власність характеризується наявністю такої влади особи над річчю, яка визнана суспільством і регламентована соціальними нормами. Власник розпоряджається річчю своєю владою й у своїх інтересах. Для нього річ – своя, для не-власників, відповідно, – чужа.

Оскільки влада особи (власника) над річчю неможлива без того, щоб інші особи (які не є власниками речі) ставилися до неї як до чужої, власність означає відношення між людьми з приводу речей. На одному полюсі цього відношення — власник, що ставиться до речі як до своєї, на іншому – невластники, тобто, всі інші особи, що зобов'язані ставитися до неї як до чужої. Це означає, що вони зобов'язані утримуватися від будь-яких зазіхань на чужу річ, а, отже, і на волю власника мати цю річ.

Таким чином, власність – це суспільні відносини, що характеризуються двома основними ознаками: 1) вони виникають з приводу речей (майна); 2) вони мають вольовий зміст. З першої ознаки випливає, що власність – це завжди майнове відношення. Наявність другої ознаки зумовлює необхідність врахування значення такої категорії як «воля власника», встановлення меж волевиявлення власника.

Відносини власності становлять сутність всієї системи суспільних виробничих відносин будь-якої держави [4, с. 5]. І це дійсно так, оскільки їх розвиток забезпечує розвиток всієї соціально-економічної системи в державі, створення національного багатства. Іншими словами, вони є рушійною силою суспільного виробництва, науково-технічного прогресу.

Як правило, відносини власності розглядають у двох аспектах – економічному та юридичному. Безперечно, первісними є економічні відносини привласнення матеріальних благ в ході суспільного виробництва, які існують і розвиваються незалежно від волі і свідомості людей. Однак певна частина економічних відносин власності, в процесі яких індивіди за власною волею створюють, розподіляють та привласнюють матеріальні блага, може піддаватися правовому регулюванню тими чи іншими нормами права, в чому якраз і виявляється юридичний аспект власності. Відповідно економічні відносини власності, які набувають правової регламентації, стають відносинами права власності.

Сьогодні, однак, науковцями піддано сумніву неподільний дуалізм (економічний і юридичний) відносин власності. На думку В.М. Селіванова, власність – складна і багатопланова категорія, яка відбиває «різні аспекти різнобічного соціального буття – економічний, соціальний, юридичний, політичний, психологічний» [4, с. 7]. В принципі не може бути особливих заперечень проти такої оцінки відносин власності. Більше того, якщо керуватися критеріями автора, то можна називати й інші аспекти функціонування відносин власності, наприклад, культурний, етичний. Вивчення різнобічності змісту власності може мати не лише теоретичне, але й практичне значення, особливо в періоди реформування економіки. Однак, оскільки пред-

метом цього дослідження є аналіз права власності, то відповідно наша увага буде зосереджуватися на юридичному аспекті власності. Водночас важливо правильно визначити економічний зміст власності, без чого правові норми були б позбавлені предмета правового регулювання.

Економічний зміст власності полягає у створенні та розподілі матеріальних благ з метою їх виробничого і особистого споживання. Однак реалізація економічного призначення можлива лише за допомогою їх привласнення, яке здійснюється шляхом наділення учасників економічних відносин повноваженнями власника, що дає їм можливість панувати над речами. Таке панування забезпечується інститутом права власності, яким затверджуються приналежність матеріальних благ індивіду та його повноваження володіти, користуватися та розпоряджатися ними. Загальнови-знаним в юридичній літературі є той факт, що право власності регулює відповідну категорію економічних відносин, що одержали назву майнових відносин, у статичному їх становищі [5, с. 21-23; 6, с. 22-28; 7, с. 7; 8, с. 42-44]. Іншими словами, призначення права власності полягає, насамперед, в затвердженні приналежності матеріальних благ власникам. Однак цього недостатньо для того, щоб власність забезпечувала відтворюване виробництво, для функціонування якого необхідний товарообіг, що засвідчує динаміку майнових відносин. Ці відносини регулюються вже іншими нормами, зокрема нормами зобов'язального, спадкового права.

Важливо також відзначити, що право власності розуміється об'єктивному і суб'єктивному значенні. Так, в об'єктивному розумінні право власності – це певна сукупність правових норм, які закріплюють майно за конкретним суб'єктом та визначають його права володіння, користування і розпорядження цим майном. Сукупність цих норм в цілому утворює інститут права власності. Однак норми цього інституту містяться не лише в цивільному законодавстві, а й в інших галузях законодавства (конституційному, земельному, сімейному, адміністративному та ін.). На нашу думку, переважна частина норм, що регулюють відносини власності, міститься все ж таки в цивільному законодавстві. Тому представники цивільно-правової науки визнають право власності цивільно-правовим інститутом, не заперечуючи наявності в ньому норм комплексного характеру [9, с. 13, 212]. Деяко відмінну позицію зайняв Ю.С. Червоний, який вважає, що провідна роль у регулюванні відносин власності належить конституційним (державно-правовим) нормам, які встановлюють форми власності, рівність усіх суб'єктів права власності, гарантії права власності та обов'язки власників, не визначаючи при цьому, роль цивільно-правового регулювання [4, с. 43]. Не заперечуючи наявності в Конституції України 1996 р. основоположних норм щодо права власності, не можна водночас не помічати відсутності в ній безпосередніх праворегулюючих норм. Тому є всі підстави вважати, що саме в цивільному праві зосереджена основна частина норм, що регулює відносини власності на засадах конституційних принципів, але праворегулюючим, на наш погляд, є цивільно-правовий інститут власності. Що ж до норм інших галузей права, то, хоч вони також мають велике праворегулююче значення, але більшість з них є субсидіарними по відношенню до цивільно-правових норм. Норми інституту права власності розповсюджуються лише на ті майнові відносини, які набувають форму товарно-грошових відносин. У зв'язку з цим виникає питання про структурну приналежність норм кримінального, адміністративного права та інших галузей права, які забезпечують охорону права власності. В літературі було запропоновано вважа-

ти їх складовою частиною комплексного інституту права власності [11, с. 18-19]. Така позиція не є переконливою, адже, наприклад, норми кримінального права не регулюють відносин власності, не закріплюють повноважень власника, а охороняють лише ці права у випадку їх порушення. З цих міркувань немає підстав підтримувати цю точку зору.

Не менш важливим є визначення змісту суб'єктивного права власності. Так, у суб'єктивному розумінні право власності – це визначене законом право певного власника (фізичної чи юридичної особи, держави) здійснювати у відповідному обсязі володіння, користування та розпорядження стосовно належного йому майна на свій розсуд. Іншими словами, суб'єктивне право власності становить міру можливої поведінки власника. Суб'єктивне право власності є абсолютним, оскільки власнику протистоїть необмежена кількість осіб, які не мають права порушувати суб'єктивне право власності чи чинити перешкоди у його здійсненні. В цьому проявляється відмінність відносин права власності від інших, наприклад, зобов'язальних відносин, в яких чітко визначене коло зобов'язаних осіб один до одного.

Загальновизнаним є факт, що зміст суб'єктивного права власності становлять правовласника: володіння, користування та розпорядження. Навідміну від права власності в об'єктивному значенні, суб'єктивне право виникає у тієї чи іншої особи лише, як правило, внаслідок дій, спрямованих на привласнення майна шляхом укладання угод, приватизації, створення речі, прийняття спадка, заволодіння дарами природи тощо. Право власності не є єдиним суб'єктивним правом індивідів. Так, особи можуть набувати майнові права, що впливають із договорів оренди, зберігання, підряду, застави та ін. Але, на відміну від цих прав, підставою виникнення суб'єктивного права власності служить той чи інший конкретний факт привласнення майна, внаслідок чого у його набувача виникають усі три права одночасно.

Правомочності володіння, користування і розпорядження становлять зміст права власності і одержали серед юристів назву «тріада». Переважна частина вчених вважає, що походить тріада ще з римського приватного права [12, с. 104-108]. Перераховані правомочності, однак, не завжди вичерпно можуть характеризувати право власності. Вчені вважають, що можна виділити до півтори тисячі можливих варіантів правомочностей власника [13, с. 19-20].

Що стосується визначення права власності, то через його фундаментальність, багатоаспектність не існує і не може існувати єдиного такого визначення. В.П. Камишанський, розглядаючи цивільне право, у зв'язку з цим пише, що «...в науці цивільного права на сьогодні не існує визначення поняття права власності, яке б повною мірою відображало сутність даної правової категорії» [14, с. 20]. Серед науковців, на наш погляд, заслуговує уваги визначення «права власності», яке дане О.В. Дзерою, на думку якого – це визнане законом право, яке закріплює абсолютну приналежність майна особі (власнику) та визначає її права і обов'язки щодо цього майна. Це визначення могло б претендувати на вичерпну повноту, коли б в ньому зазначалось, що мається на увазі права володіння, користування і розпорядження.

В юридичній літературі радянського періоду велась досить активна дискусія щодо поняття права власності, переважно в суб'єктивному розумінні. Так, А.В. Венедиктов визначив право власності як «право власника використовувати засоби виробництва своєю владою і в своєму інтересі на підставі пануючої в даному

суспільстві системи класових відносин», зважаючи при цьому, що правомочності володіння, користування і розпорядження не вичерпують права власності особи [15, с. 41]. О.С. Йоффе фактично підтримав визначення дане А.В. Венедиктовим, доповнивши його посиланням на триаду правомочностей власника [16, с. 274]. Характерною рисою для багатьох визначень було акцентування уваги на тезі про здійснення права власності в своєму інтересі. Однак такий підхід до визначення права власності поділявся не всіма науковцями. Зокрема, зверталася увага на те, що право власності може здійснюватися власником також не в своєму інтересі або право на майно «в своєму інтересі можуть здійснювати особи, які не є власниками (наймачі майна)» [17, с. 194].

Ряд дослідників питання власності, зазначають М.В. Домашенко і В.Є. Рубаник, визначають власність через права. Таким чином, якщо поняття «власність» відображає стосунки типу «людина – власність», то поняття права власності, треба вважати, буде пов'язане із взаєминами між людьми з приводу власності, тобто у формі, яку можна уявити так: «людина (суб'єкт права власності) – власність (об'єкт права власності) – людина (не суб'єкт права власності)» [18, с. 64]. Через це право власності одночасно виступає як суспільні відносини, зміст яких розкривається за допомогою тих зв'язків і відносин, в які власник необхідно вступає з іншими людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

Важливу роль у системі відносин власності будь-якої держави відіграє державна власність.

Державна власність була відома ще в Стародавньому Римі. Як відомо, римляни досягли великих успіхів у розробці положень приватного права та права власності. Спершу римському приватному праву були відомі державна і общинна власність на землю та приватна власність на інше майно [19, с. 11]. Право державної власності на землю не могли набувати окремі індивіди. Племенам, родам, а згодом і окремим сім'ям земля надавалася лише в тимчасове користування.

У період феодалізму державна власність, в т. ч. і на території України і Росії, не одержала свого розвитку у зв'язку з роздробленістю держав та поділом територій на князівства, вотчини тощо. Так, у Московській державі в XV-XVII століттях земля могла належати на праві вотчинної та помісної власності, суб'єктами якої виступали приватні та колективні (община, монастир та ін.) особи [19, с. 11]. Юридичне не віділялася державна власність і в Україні в період гетьманства (XVII-XVIII ст.).

На сучасному етапі розвитку серед численних нормативно-правових актів в Україні, щодо питань власності, провідними є Конституція України, Цивільний та Господарський кодекси України.

У визначенні права власності, що наводиться у ч. 1 ст. 316 ЦК, вказується на основну рису цього права: воно здійснюється особою (власником) своєю волею в силу закону, незалежно від волі інших осіб.

Зокрема, важливе значення мають конституційні норми, які встановлюють форми власності (ст.ст. 13,41, 142,143 Конституції України), закріплюють рівність всіх суб'єктів права власності (ст. 13 Конституції України), гарантії права власності і обов'язки власників (ст.ст. 13 і 41 Конституції України).

Відповідно до ч. 1 ст. 134 ГКУ «право власності – основне речове право у сфері господарювання». Суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на підставі права власності, на власний розсуд, одноосібно або разом з іншими су-

б'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому майном, у тому числі має право надавати майно іншим суб'єктам для використання його на правах власності, господарського ведення, оперативного управління або на підставі інших форм правового режиму майна, передбачених Господарським кодексом. При цьому право господарського ведення є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням повноважності розпорядження стосовно окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених законодавством (ч. 1 ст. 136 ГКУ «Право господарського відання»). Правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення комерційної діяльності (ч. 1 ст. 137 ГКУ «Право оперативного управління»).

У Господарському кодексі (ч. 3 ст. 134) знайшло відображення положення п. 7 ст. 92 Конституції України, згідно з яким правовий режим власності визначається виключно законами України. До таких законів, окрім вище викладених, належить Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [20], «Про місцеві державні адміністрації» [21] тощо.

Г.Л. Знаменський та В.С. Щербина у науково-практичному коментарі до Господарського кодексу України в економічному аспекті власність розуміє як присвоєння матеріальних благ, сутність якого полягає у належності наявних засобів виробництва і одержуваних продуктів праці державі, територіальній громаді, окремому колективу чи індивіду. Це матеріально-речовий аспект процесу присвоєння, який характеризує ставлення людей до речі. Інший аспект присвоєння матеріальних благ – це суспільні відносини власності, що характеризують відносини між людьми, які ґрунтуються на розмежуванні «мого» і «чужого». Сутність його полягає у пануванні власника над річчю і усунення всіх інших суб'єктів від речі, або інакше кажучи, в недопущенні будь-яких перешкод власнику в здійсненні панування над річчю з боку невластника [22, с. 223-224].

Економічні відносини власності отримують юридичне закріплення у праві власності, яке виникає внаслідок правового регулювання зазначених економічних відносин. Правове регулювання відносин власності є одним з найважливіших напрямів нормотворчої діяльності держави. За допомогою права держава регулює: належність тих чи інших об'єктів власності певному суб'єктові (громадянину, колективу, державі); обсяг і зміст суб'єктивних повноважень власника, порядок і форми їх реалізації стосовно різних об'єктів; засоби і способи правової охорони відносин власності тощо.

«Якість» врегульованості відносин власності в Україні прекрасно ілюструє ситуація з визначенням нашим законодавством суб'єкта державної власності. Так, прийнятий ще до набуття Україною незалежності Закон України «Про власність» [23] оперував поняттям національного багатства України, створеного зусиллями народу України і належного йому на праві власності. До національного багатства Закон відносив як природні ресурси, так і основні засоби виробництва в промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку і т.д.

Однак в законодавстві, прийнятому після набуття Україною незалежності, з'являються два різних за змістом поняття – «власність Українського народу» і

«власність держави». Так, відповідно до ст. 13 Конституції України[24] і ст. 324 Цивільного кодексу України [25] природні ресурси – земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші ресурси, що знаходяться у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14 Конституції України). Все інше суспільне майно належить державі і, відповідно, перебуває в державній власності. Ця теза чітко закріплена в ст. 326. ЦКУ, а також впливає із ст. 1 ЗУ «Про управління об'єктами державної власності», відповідно до якої управління об'єктами державної власності – це здійснення Кабінетом Міністрів України, уповноваженими ним органами та іншими суб'єктами, визначеними законом, повноважень з реалізації прав держави як власника таких об'єктів[26].

Таким чином, величезний сегмент створеного українським народом майна законодавець закріпив за абсолютно невизначеним суб'єктом – державою. Бо з давніх часів мислителі намагалися відповісти на питання, що таке держава. Наукова полеміка свідчить не тільки про складність поняття «держава», але і про те, що воно є вторинним по відношенню до людей, які проживають на його території. Як же можна створене всіма громадянами майно визнавати власністю держави, якщо громадяни України ніколи не передавали державі свого права власності? Все вищевикладене свідчить про те, що в питанні суб'єкта державної власності законодавець повинен повернутися до абсолютно виправданого і справедливого підходу – власником всього державного майна є Український народ.

Список літератури

1. Кант И. Сочинения на немецком и русском языках. – Трактаты и статьи (1784–1786): в 2 т. / И. Кант. – Т. 1. – М., 1994. – 700 с.
2. Ковальчук О.Г. Приватна власність, свобода, відповідальність: взаємні зв'язки в контексті філософії права // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 466–472 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2011-1/11kogkfp.pdf>
3. Емельянов В.П. Защита права собственности уголовным законодательством / ISSN 1995-6134472 В.П. Емельянов. – Х.: Рубикон, 1996 – 269 с.
4. Селіванов В.М., Паламарчук В.О. Відносини власності в процесі демократичної трансформації українського суспільства // Економіко-правові проблеми трансформації відносин власності в Україні К, 1997 – С. 5-11.
5. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. – М., 1963. – 196 с.
6. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. – М., 1948.–834 с.
7. Маслов В.Ф. Основные проблемы права личной собственности в период строительства коммунизма в СССР. –Харьков: изд-во ХГУ 1968–320 с.
8. Червоний Б.С. Методологічні проблеми регулювання відносин власності в законодавстві України // Економіко-правові проблеми трансформації відносин власності в Україні. К., 1997. –С. 42-44.
9. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / Ц58 Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 864 с.
10. Дзера О.В. Розвиток права власності громадян в Україні. –К., 1996. –382 с..
11. Суханов Е.А. Лекции о праве собственности. – М., 1991. – 240 с.
12. Підпригора О.А. Основи римського приватного права: Підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів, – К.: Вентурі, 1997. – 333 с.
13. Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории: Пер. с нем. – М.: Юрид. лит., 1985. – 182с.
14. Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения /В.П. Камышанский – М.: ЮНИТИ, 2000. – 224 с.
15. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. – М., 1948. – 834 с.

16. Иоффе О.С. Советское гражданское право. – Ленинград, 1958. – 360 с.
17. Толстой Ю.К. Понятие права собственности // Проблемы гражданского и административного права. – Ленинград, 1962. – 324 с..
18. Домашенко М.В. Власність і право власності: Нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні / М.В. Домашенко, В.С. Рубаник. – Х. : Факт, 2002. – 550 с.
19. Пересунько С.І. Право державної власності в Україні (історія, сучасність, перспективи), Кіровоград, «Єлисавет», 1998 р. – 102 с.
20. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
21. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – Ст. 190.
22. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е вид., перероб. і допов. / За заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини; Кол. авт.: О.А. Беляєвич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін.. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.
23. Закон України «Про власність» // Відомості Верховної Ради УРСР – 1991. – № 20, – Ст. 249.
24. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 341.
25. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
26. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.

Бирюкова Н.Н. Теоретико-правовые аспекты определения понятия права собственности и права государственной собственности в Украине / Бирюкова Н.Н. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2012 – Т. , № 2. – С. 121-128.

Стаття посвячена науково-теоретическому определению понятия собственности, права собственности и права государственной собственности. Право собственности представлено в экономическом и юридическом аспектах, а также в объективном и субъективном значении. Право государственной собственности рассмотрено через призму действующего законодательства.

Ключевые слова: собственность, право собственности, право государственной собственности.

Biriukova N. Theory-legal aspects of concept determination of law property and statelaw property in Ukraine /Biriukova N. // Scientific Notes of Tavrida National V.I. Vernadsky University. – Juridical sciences. – 2012. Vol. № 2. – P. 121-128.

The article is devoted to scientifically theoretical property notions, law of property and government property. Law of property is submitted in economics and juridical aspects, and also in objective and subjective meaning. Law of government property is considered through the prism of current legislation.

Key words: property, law of property, state law property.

УДК 346.5(477)

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНЦИИ НА РЫНКЕ РИТЕЙЛА

Валитов С.С.¹, Грудницкий В.Н.²

¹*Донецкий национальный университет, Донецк, Украина*

²*Донецкий национальный технический университет, Донецк, Украина*

В статье рассмотрены проблемы применения законодательства о защите экономической конкуренции на рынке ритейла. На основании проведенного исследования подготовлены предложения по совершенствованию антимонопольных норм в торговом законодательстве.

Ключевые слова: антимонопольное законодательство, взаимозаменяемость товара, крупные торговые сети, границы рынка, поставщики, ритейл, стандарты.

Термин ритейл (англ. retail – розница) получил свое распространение в Украине в начале двадцать первого века в связи с начавшимся изменением структуры рынка услуг розничной торговли продовольственными товарами и появлением новых типов магазинов, среди которых необходимо выделить гипермаркеты, супермаркеты и минимаркеты. Необходимо отметить, что интенсивное развитие сетевой торговли является характерным в целом для современного мирового рынка розничной торговли, а в Украине его можно сравнить с неконтролируемым ростом трестов в девятнадцатом веке в Соединенных Штатах Америки.

С появлением ритейла изменилась система распределения продовольственных товаров: дистрибьюторы и розничное звено приобрели большую независимость от производственного сектора и благодаря близости к потребителю стали сильнее влиять на него. Вместе с тем на практике не всегда требования крупных торговых сетей могут быть обоснованными и учитывать интересы поставщиков. Это относится к такой деловой практике, как отсрочка платежей за реализованный товар, по сути являющейся коммерческим кредитом; дискриминационной политикой; невыгодным ценовым условием договоров, которые являются проявлением рыночной власти и т.п. Кроме того, ритейл, проводя жесткую ассортиментную политику в отношении поставщиков, ограничивая их круг, отрицательно влияет на развитие малого и среднего бизнеса. Таким образом, в связи с развитием новых

форм розничной торговли все более актуальным становится изучение проблем как защиты, так и развития экономической конкуренции на рынке ритейла.

Необходимо отметить, что проблемы правового регулирования защиты и развития экономической конкуренции на рынке ритейла практически не рассматривались в отечественной литературе. Поэтому целью данного исследования ставилось изучение возможности усиления воздействия антимонопольно – конкурентного законодательства на рынок ритейла, специфики его товарных и территориальных границ, договорной практики и подготовка предложений по совершенствованию антимонопольных и конкурентных норм в торговом законодательстве.

Рассматривая вопросы правового регулирования развития рынка ритейла нужно иметь ввиду, что имеется два пути решения проблемы – административный и проконкурентный. Первый путь связан, прежде всего, с регулированием цен на рынке розничной торговли посредством установления граничного уровня надбавок, рентабельности, декларирования цен и имеет целый ряд недостатков [1]. Как свидетельствует практика, такое государственное регулирование цен является неэффективным, поскольку товаропроизводители с целью уклонения от него переходят на выпуск продукции в другой упаковке и с другим содержанием продукта.

Второй путь решения проблемы лежит через установление для субъектов рынка ритейла определенных правил конкуренции, нарушение которых позволит государству активно вмешиваться в их хозяйственную деятельность, своевременно «поправляя» ее под антимонопольное законодательство. Такая постановка вопроса регулирования сетевой торговли в большой степени отвечает требованиям рыночной экономики.

Впервые попытка повлиять на рынок ритейла посредством антимонопольного законодательства была осуществлена в 2007 – 2008 годах. Основанием послужил резкий рост цен на подсолнечное масло. Антимонопольный комитет Украины организовал исследование в больших торговых сетях, в частности в супермаркетах, мегамаркетах и их договорной практики с поставщиками продовольственных товаров.

Оценивая итоги работы антимонопольных органов по осуществлению контроля за соблюдением субъектами рынка ритейла законодательства о защите экономической конкуренции можно отметить, что в целом она оказалась нерезультативной. На практике органы Антимонопольного комитета Украины столкнулись с целым рядом проблем его применения. Рассмотрим некоторые из них.

Следует отметить, что деятельность субъектов хозяйствования розничной торговли, связанная с предупреждением монополизации товарных рынков, регулируется статьями 22 – 24 Закона Украины «О защите экономической конкуренции» [2]. В частности, при слияниях, приобретении активов, долей, акций и других видов экономической концентрации им необходимо в определенных случаях получать согласие Антимонопольного комитета Украины. Однако, на практике рост крупных торговых сетей осуществляется, как правило, за счет нового строительства. Поэтому формирование монопольной власти на рынке ритейла оказывается вне пределов контроля со стороны государства.

Основной проблемой применения законодательства о защите экономической конкуренции на рынке ритейла является определение товарных границ этого рынка. Национальным стандартом Украины «Торговля розничная и оптовая» ДСТУ

4303:2004 определены следующие понятия некоторых форматов розничной торговли, в том числе гипермаркет, супермаркет и минимаркет [3].

Однако стандарт не описывает в полной мере все форматы магазинов, представленных на рынке розничной торговли. Кроме того, критерии отнесения магазинов к тому или другому формату, которые используются участниками рынка для его описания, отличаются от ДСТУ. Последнее не позволяет в полной мере сегментировать рынок ритейла как самостоятельный товарный рынок розничной торговли.

В рамках рассмотрения конкурентных дел в соответствии с Методикой определения монопольного (доминирующего) положения субъектов хозяйствования на рынке (далее - Методика) был проведен анализ положения на рынке розничной торговли продовольственными товарами в неспециализированных магазинах с преимуществом продовольственного ассортимента [4].

В соответствии с п. 5.1 Методики товарные границы рынка определяются путем формирования группы взаимозаменяемых товаров (услуг), в пределах которой потребитель при обычных условиях может легко перейти от потребления одного товара к потреблению другого.

Для более удобного исследования данного рынка, в частности, в рамках определения его товарных границ, оно проводилось в двух направлениях (сферах взаимоотношений):

- между поставщиками (производителями) продовольственных товаров и операторами розничной торговли продовольственными товарами, которые закупают их оптом для дальнейшей реализации в неспециализированных магазинах с преимуществом продовольственного ассортимента (далее – сфера закупок);

- между операторами розничной торговли, которые реализуют продовольственные товары в неспециализированных магазинах с преимуществом продовольственного ассортимента, и конечными потребителями (покупателями) этой продукции (далее - сфера розничной торговли).

Определяя товарные границы данного рынка в сфере закупок, следует отметить, что особенностью рынка закупок продовольственных товаров для их дальнейшей реализации в неспециализированных магазинах с преимуществом продовольственного ассортимента является то, что он включает закупку разных продовольственных товаров и их взаимозаменителей.

Процесс закупки и последующей продажи имеет такие основные этапы, как формирование ассортимента, прием товаров, обеспечение временного хранения, предпродажная подготовка, выкладка товаров, предложение товаров покупателю, расчет с покупателем, отпуск товаров в розницу в зависимости от торговых объектов разных форматов, куда поставляется продукция.

Заинтересованность поставщиков (производителей) продовольственной продукции в том, чтобы их товары закупались именно крупными торговыми объектами (гипер-, супер- и минимаркетами), объясняется тем, что эти торговые объекты:

- имеют крупные объемы продаж в сравнении с небольшими по размеру объектами торговли, что позволяет поставщику реализовывать через них значительно больший объем товаров;

- благодаря наличию крупных торговых площадей поставщик имеет возможность поставлять весь ассортиментный ряд продукции без ограничений;

- имеют специализированное технологическое оснащение (оборудование) для дробления, расфасовки, развески товаров;
- предоставляют места и время работы промоутерам, консультантам для проведения рекламирования, дегустации определенных товаров;
- имеют возможность самостоятельно рекламировать товары поставщиков, чем способствуют популяризации товара и увеличению объемов его продажи;
- разрабатывают план размещения мест выкладки товаров, осуществляют оформление мест реализации продукции;
- имеют надежные условия расчета с поставщиками, что является достаточной гарантией безопасного бизнеса для последних.

Необходимо обратить внимание на то, что другие торговые объекты, а именно: специализированные и мелкие магазины, которые не соединены в сети, ларьки, киоски и субъекты хозяйствования, которые действуют на этих же товарных рынках, не могут предоставить поставщику одновременно в комплексе такие услуги. Таким образом, невозможно считать равноценными (взаимозаменяемыми) покупателями продовольственных товаров для их дальнейшей реализации в розничной торговле вышеперечисленные торговые объекты и рынки – с одной стороны, и крупные торговые объекты: гипер-, супер- и минимаркеты – с другой стороны.

Определяя товарные границы рынка в сфере розничной торговли, следует отметить, что сфера розничной торговли не является однородной с точки зрения важных для конечного потребителя (покупателя) характеристик условий приобретения товаров и качества обслуживания. Эти характеристики розничной торговли, как важные для потребителя обстоятельства, включают такие условия приобретения товара, как гарантия качества товара, ассортимент по виду определенного товара, который позволяет делать выбор среди взаимозаменяемых товаров, ассортимент видов товарных групп, который позволяет осуществлять приобретение одновременно всего спектра или преимущественной части необходимых покупателю товаров различных видов, скорость и качество обслуживания покупателя, возможность безналичного расчета и т.д.

Магазины форматов минимаркет, супермаркет и гипермаркет направлены на удовлетворение именно таких потребностей потребителей. В супермаркетах, гипермаркетах и части минимаркетов предоставляется возможность самообслуживания, в процессе которого покупатель имеет свободный доступ к товару, самостоятельно их осматривает, отбирает и рассчитывается за выбранные товары в узле расчета. При этом все эти магазины используют подобные способы размещения и демонстрации товаров: открытая выкладка товаров, благодаря которой к ним обеспечен свободный доступ покупателей. Все эти магазины имеют широкий ассортимент товарных групп, что дает возможность покупателю удовлетворить свои потребности в приобретении одновременно всех необходимых продуктов первой необходимости. При этом обеспечивается взаимозаменяемый ассортиментный ряд товаров разных производителей и торговых марок во всех товарных группах. Все эти магазины, кроме продовольственных товаров, имеют в продаже также определенный ассортимент непродовольственных товаров, при этом доля непродовольственных товаров по отношению к продовольственным, как правило, незначительна, то есть, в каждом магазине имеется преимущество продовольственный ассортимент.

Эти характеристики создают специфический набор условий, которые соответствуют потребностям покупателей, и в совокупности создают особые потребительские свойства услуг по розничной продаже продовольственных товаров, которые создают для потребителя комфортные условия приобретения товаров, на которые все больше ориентируется потребитель.

Вместе с тем разный формат магазинов такого типа имеет значение для оценки рынка розничной торговли продовольственными товарами, поскольку каждый из вышеприведенных форматов магазинов имеет также и определенные отличия, а именно: разный размер торговых площадей и разный ассортимент продовольственных и непродовольственных товаров, а соответственно способен удовлетворить различный спрос, в основе которого лежит, в частности, покупательная способность потребителей и различные, в зависимости от обстоятельств, потребности.

Проблемы ограничительных практик, связанных с договорными взаимоотношениями между поставщиками и крупными торговыми сетями, в частности, регулируются статьей 13 Закона Украины «О защите экономической конкуренции», которая запрещает последним злоупотребление монопольным положением. Однако, установление неправомерного поведения требует надежных фактических доказательств, в том числе и со стороны поставщиков товаров. Практика же показывает, что поставщики не предоставляют такую информацию, поскольку боятся исключения своих товаров из списка поставляемых.

Так, в ходе рассмотрения антимонопольными органами конкурентных дел против крупных торговых сетей их деятельность по установлению в договорах поставки права требовать от поставщиков продовольственной продукции выплат таких вознаграждений (услуг) как: «за введение новой позиции вместо старой», «введение нового наименования товара», «размещение продукции Поставщика при первой поставке в каждый новый супермаркет», «за размещение товара на торговых полках и полетах» и «за размещение товара на кассовых полках», что по сути является переложением части собственных расходов, связанных с осуществлением торговой деятельности на поставщиков, чем ущемляются интересы последних и торговые сети получают более выгодное положение в конкуренции в сравнении с другими участниками рынка розничной торговли, которые не выдвигали к поставщикам подобных условий и соответственно не компенсируют часть расходов за счет других лиц, были признаны нарушением законодательства о защите экономической конкуренции, предусмотренные пунктом 2 статьи 50 и определенным частью 1 статьи 13 Закона Украины «О защите экономической конкуренции», в виде злоупотребления доминирующим положением на рынке путем совершения действий, которые привели к ущемлению интересов других субъектов хозяйствования, которые были бы невозможными при условии существования значительной конкуренции на рынке [2].

Вместе с тем, ни один из поставщиков продовольственной продукции в ходе расследования официально не подтвердил факта ущемления своих прав. В конечном счете такая ситуация отрицательно сказывается на благосостоянии конечного потребителя. Поэтому целесообразно в законодательство о внутренней торговле ввести нормы, запрещающие дискриминационные и другие условия договоров, ставящие в неравные условия поставщиков и розничных торговцев [5].

Вышеизложенное позволяет сделать следующие выводы и предложения.

Действующее торговое законодательство не позволяет сегментировать рынок ритейла, выделив из него такие крупные торговые сети, как гипермаркеты, супермаркеты и минимаркеты. Поэтому в национальные стандарты по торговле необходимо включить описание особенных потребительских свойств услуг, которые предоставляют крупные торговые сети и которые отличают их от других субъектов хозяйствования, работающих на этом же рынке.

Кроме того, в проекте Закона о торговле необходимо запретить крупным торговым сетям совершать в отношениях с поставщиками (продавцами) действия, направленные на получение дополнительных к традиционным торговым скидкам или вознаграждениям выгод. Отдельные статьи указанного закона должны регулировать конкретные сроки расчетов ритейла с поставщиками и ответственность за несоблюдение договорных отношений.

В целом, вырабатывая меры защиты экономической конкуренции от злоупотреблений монопольным (доминирующим) положением на рынке, необходимо руководствоваться принципом обеспечения баланса интересов на рынке ритейла. Для его реализации требуется выявление и учет всех интересов, задействованных на этом рынке – не только других предприятий розничной торговли или физических лиц–предпринимателей, но и поставщиков, потребителей, а также территориальных громад (например, когда перед органами местного самоуправления возникает вопрос о самодостаточности региона, также может идти речь о неоправданных препятствиях в проведении городской или региональной экономической политики и т.д.) и государства в целом (здесь возникает вопрос об экономической безопасности государства, проведении государственной экономической политики).

Выявление всех групп интересов представляет определенную сложность и требует наработки соответствующей практики и дополнительного законодательного регулирования. В качестве доказательной базы нарушения прав потребителей целесообразно проведение соцопросов профессиональными специальными организациями, получившими лицензию на проведение соответствующей деятельности в сфере хозяйственной деятельности, что обеспечивает независимость от заказчиков. При этом при выдаче лицензии или ее отзыве орган лицензирования должен учитывать мнение органов АМК Украины и Государственной инспекции Украины по вопросам защиты прав потребителей.

Установление интереса территориальной громады или государства в данной группе отношений требует принятия соответствующих решений органами местного самоуправления или Министерством экономического развития и торговли Украины, которые носят характер нормативного акта, распространяющего свое действие на всех субъектов хозяйственного права. Принятие таких решений осуществляется по инициативе органов АМК Украины или иных субъектов хозяйственного права.

При нарушении чьих-то интересов возможно вести речь и о нарушении прав, поскольку интерес составляет сущность конкретного права, и принимать меры для восстановления баланса интересов. При отсутствии конкретных законодательных норм, необходимо применять Конституцию Украины, нормы которой имеют прямое действие (ст..22, 23 и другие).

В законодательстве целесообразно предусмотреть участие органов АМК Украины в выработке и реализации не только государственной, но и региональной или местной экономической политики.

Список литературы

1. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів): Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. №1548 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua>.
2. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64. – (Зі змін. та доповн.).
3. Національний стандарт України «Роздрібна та оптова торгівля» Терміни та визначення понять ДСТУ 4303 : 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://profiwins.com.ua>.
4. Про затвердження методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002р. № 49 //Офіційний вісник України. – 2002. – №14. – Ст. 778.
5. Проект Закону України «Про внутрішню торгівлю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.

Валітов С. С., Грудницький В. М. Проблеми правового забезпечення конкуренції на ринку ритейла / С.С. Валітов, В. М. Грудницький // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2012. – Т. 25 (64), №2. – С. 129-135.

У статті розглянуті проблеми застосування законодавства про захист економічної конкуренції на ринку ритейлу. На базі проведеного дослідження підготовлені пропозиції щодо удосконалення антимонопольних норм в торговельному законодавстві.

Ключові слова: антимонопольне законодавство, великі торговельні мережі, взаємозамінність товару, межі ринку, постачальники, ритейл, стандарти.

Valitov S.S., Grudnytsky V.M. The Questions of the competition's legal support on the retail market / S.S. Valitov, V.M. Grudnytsky // Scientific notes of Tavriyskiy National University named after V.I. Vernadskiy. Series: Science of law. – 2012. – Vol. 25 (64), No. 2. – P. 129-135.

The article studies the problems of application of legislation on economic competition protection on the Retail Market. The study results in proposals prepared to improve the antitrust rules in commercial law.

Keywords: antimonopoly legislation, product interchangeability, large retail chains, Market Boundaries, suppliers, retail, standards.

УДК 347.12

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В СИСТЕМІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ

Мухамєдова Е.Е.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

В статті наводиться теоретико-правовий аналіз природи репродуктивних прав фізичної особи як особистого немайнового права фізичної особи на здоров'я. Досліджено законодавче закріплення даного права як на національному рівні, так і його нормативне врегулювання на міжнародному рівні. Розглянуто погляди науковців на визначення приватно – правової природи репродуктивних прав.

Ключові слова: особисті немайнові права, фізична особа, репродуктивні права, право на здоров'я, репродуктивне здоров'я.

В даний час надзвичайної актуальності набуло питання правового регулювання феномену відтворення людиною собі подібних. Свідомством цього може слугувати поява в міжнародних документах і науковій літературі терміну «репродуктивні права» людини. Дане питання актуалізується сьогодні й на рівні всього суспільства, адже як відомо в Україні протягом останніх десятиріч спостерігається тенденція зменшення чисельності населення, зниження народжуваності тощо. За даними щомісячної статистичної інформації Державного комітету статистики України щодо чисельності населення України спостерігається тенденція зменшення кількості постійного населення. Так, якщо станом на 1 вересня 2012 р. чисельність всього постійного населення України складала 45 млн. 559 тис., то вже станом на 1 жовтня 2012 р. – 45 млн. 378 тис. Така ж динаміка зменшення чисельності населення спостерігалася й у 2011 р. [1].

Необхідність охорони репродуктивного здоров'я сьогодні усвідомлена на державному рівні, про що свідчить схвалення Концепції Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006 – 2015 роки». Мета програми полягає у поліпшенні репродуктивного здоров'я населення України як важливої складової забезпечення соціально-економічного потенціалу країни [2]. Врегулювання даних питань здійснюється й на міжнародному рівні. Так, у Програмі дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку (Каїр, 1994 р.) зазначено, що репродуктивне здоров'я є не просто свідченням відсутності хвороб репродуктивної системи або порушень її функцій, а є станом повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, що передбачає можливість задовільного та безпечного сексуального життя, здатність до відтворення, право чоловіків і жінок на інформацію та доступ до безпечних, ефективних, прийнятних за вартістю методів планування сім'ї та інших інших ними методів регулювання народжуваності, що не суперечать закону, а також право на доступ до відповідних послуг з охорони здоров'я, що дають змогу жінці безпечно перенести вагітність та пологи, а батькам - створити найкращі умови для народження здорової дитини [3. с. 39] тощо.

Четверта Всесвітня конференція щодо становища жінок (Пекін, 1995 р.), зробила Статут про статеві і репродуктивні права, який включає наступні 12 прав: право на життя; право на свободу і безпеку особи; право на рівність та свободу від всіх форм дискримінації; право на приватне життя; право на свободу думки; право на інформацію та освіту; право на вирішення питання щодо вступу в шлюб, право на створення сім'ї та її планування; право на прийняття рішення: мати чи не мати дітей, а також щодо часу їх народження; право на охорону та захист здоров'я; право на користування досягненнями наукового прогресу; право на свободу зборів та участі в політичній діяльності; право бути вільним від тортур та принизливого ставлення [4]. Таким чином репродуктивні права розглядаються як комплексна категорія. Особливістю даного документа є те, що до репродуктивних прав особи відносяться основні загально визнані права людини, які тлумачаться з точки зору різних аспектів репродуктивних прав. Таким чином, питання визначення певного місця репродуктивних прав особи в системі особистих прав людини не вирішено й на міжнародному рівні. Адже дана категорія прав знаходить своє відображення у змісті багатьох прав людини.

При цьому відзначимо, що міжнародно-правові документи у сфері прав людини не закріплюють будь-які репродуктивні можливості чи права: не йдеться про них ні в Загальній декларації прав людини, ні в Міжнародних пактах про права людини, і в регіональних документах, зокрема, Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод. Міжнародні документи не містять конкретних рекомендацій державам щодо реалізації репродуктивних прав та розуміють репродуктивні можливості у складі невід'ємних прав людини. Ще одним прикладом може слугувати Віденська декларація і програма дій, прийнята 25 червня 1993 р. на II Всесвітній конференції з прав людини, яка, закріплюючи право кожного на користування результатами наукового прогресу та його практичного застосування, тільки підкреслює важливість міжнародної співпраці, особливо в біомедичних і біологічних науках. Віденська декларація загалом передбачає право кожної жінки на доступне і належне медичне обслуговування і на можливо широкий спектр послуг у сфері планування сім'ї тощо [5].

Враховуючи особливість статусу Європейського суду з прав людини, особливий інтерес викликають скарги, що подаються до нього державами-учасницями Європейської конвенції. У вирішенні таких специфічних питань Європейський суд виходить з того, що держави мають певну свободу вибору в їх регулюванні. Прикладом такого підходу Європейського суду є рішення у справі Косси проти Сполученого Королівства, у справі Брюггеманн і Шойтен проти Федеральної Республіки Німеччина, у справі Херц проти Норвегії та ін.). У всіх рішеннях Суд ухилився від формулювання будь-яких самостійних репродуктивних прав. Така загальна обережність притаманна всім міжнародним організаціям [6]. Це пояснюється відсутністю єдиної концепції визначення репродуктивних прав як на міжнародному рівні, так і на національних рівнях.

В нашій країні значним каталізатором розгляду даної проблеми є новітні досягнення у сфері біомедицини, що істотно розширили можливості лікування безпліддя за допомогою нових репродуктивних технологій. В даний час вітчизняне законодавство не закріплює окремої самостійної категорії «репродуктивні права», разом з тим багато норм книги другої Цивільного Кодексу України (далі – ЦК Украї-

ни) можуть розглядатися як основа для формування концепції репродуктивних можливостей. Ст. 281 ЦК України в контексті права на життя закріплює репродуктивні можливості фізичної особи. Можливо використання тільки дозволених на території України допоміжних репродуктивних технологій. Відповідно до ст. 290 ЦК України повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин тощо [7].

Проблема репродуктивних прав або окремих репродуктивних можливостей обговорювалася й в цивілістичній науці. Питання правового регулювання народжуваності піднімалися ще за радянських часів М. Н. Малєїною. Проте в своїх роботах вчена не застосовує термін «репродуктивні права». Наприклад, у дослідженні «Людина і медицина в сучасному праві» вона використовує термін «регулювання репродуктивної діяльності». Саме через таке поняття розглядаються такі права, як право на штучне переривання вагітності, штучне запліднення, медичну допомогу при безплідді та ін. [8]. Тобто, репродуктивні права як самостійна категорія особистих прав фізичної особи не визнавалася, оскільки мова йшла більшою мірою про методи державного впливу на одну із сфер людської діяльності.

На думку Р. О. Стефанчука тлумачення репродуктивних прав виключно як складової права на життя, що сприйняв ЦК України, є неприпустимим, оскільки право на життя має свою чітко визначену структуру. Дані права відмежовуються за об'єктом. Так, якщо об'єктом права на життя є особисте немайнове благо – життя особи носія цього права, то об'єктом репродуктивних прав є здійснення репродуктивної функції, що спрямоване на зачаття життя інших осіб. Розуміння репродуктивних прав виключно як складової права на охорону здоров'я також вважається вченим доволі вузьким розумінням, оскільки даним правам властива і низка позитивних повноважень. Репродуктивні права повинні розглядатися як система відокремлених особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують їх природне існування та спрямовані на здійснення репродуктивної функції фізичних осіб [9, с. 348-349].

Аналіз наукових джерел дає підстави зробити висновок про те, що в юридичній науці склалося декілька напрямів розуміння природи та місця репродуктивних прав особи: репродуктивні права носять самостійний відокремлений характер; другий напрямок ґрунтується на тому, що репродуктивні права мають свою приналежність або до права фізичної особи на життя та / або як складовий елемент права на здоров'я.

Схиляємось до того, що репродуктивним правам більшою мірою притаманна природа особистого немайнового права фізичної особи на здоров'я, невід'ємним елементом якого вони виступають. Здійснення особою репродуктивних можливостей відбувається в межах реалізації особистого немайнового права на здоров'я кожної фізичної особи, яке визначається як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а його приватноправове врегулювання дає можливість кожній особі самостійно обирати ті чи інші способи реалізації власних можливостей, в тому числі й репродуктивних.

Разом із тим, уявляється, що природа та сутність репродуктивних прав фізичної особи мають похідний характер від права людини на здоров'я. З цього приводу слушно видається думка Л. О. Красавчикової щодо розуміння права на здоров'я в широкому смислі слова, яке являє собою сукупність юридичних норм, що покликані

забезпечити нормальну життєдіяльність людини, її фізичне і психічне благополуччя [10, с. 140]. Дійсно, до структури такої комплексної категорії «здоров'я» належать й складові, що сприяють реалізації репродуктивних можливостей особи як в сфері її біологічного існування, так і в сфері забезпечення її духовного і соціального буття. Тому їх розгляд та розуміння сутності більш доцільним уявляється саме в контексті права людини на здоров'я.

Адже відносини, що складаються з приводу здоров'я особи, регулюються нормами різноманітних галузей права (адміністративного, цивільного, трудового, кримінального права тощо). Категорія право на здоров'я – це універсальна категорія, що дозволяє охопити усі правові приписи (як охоронні, так й регулятивні), що існують в цій сфері.

Виходячи з визначення "здоров'я", закріпленого в Статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я, яке розуміється як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, вважаємо, що особисте немайнове право фізичної особи на здоров'я носить більш широкий характер, ніж право на охорону здоров'я або права, які виникають у сфері медичних відносин як, наприклад, у зв'язку зі вступом особою "модусу "пацієнт".

Можна констатувати, що право на здоров'я в загальному розумінні вміщує всі перелічені немайнові права у сфері охорони здоров'я, так і медичних відносин, кінцевою метою яких є досягнення стану повного фізичного, душевного і соціального благополуччя. Законодавче закріплення природного права фізичної особи на здоров'я гарантує його охорону здоров'я, а приватно-правова регламентація даного права надає можливість кожній людині на свій розсуд вибирати ті чи інші способи досягнення стану повного фізичного, душевного і соціального благополуччя.

Враховуючи багатогалузевий характер регулювання відносин, що виникають з приводу здоров'я людини в широкому розумінні, можна вести мову про право на здоров'я в цивільно-правовому аспекті, як частина предмету цивільно-правового регулювання. Здоров'я це особисте нематеріальне благо, яке складає основу життєдіяльності людини.

Цивільне право регулює найбільш важливі і найбільш типові суспільні відносини шляхом закріплення в цивільно-правових нормах відповідні особисті немайнові права, які складають їх зміст. Адже цивільне право не в змозі нормативно регулювати і охороняти абсолютно всі особисті немайнові правовідносини, які виникають у суспільстві. Як справедливо відзначається в літературі, проведення надмірної дріб'язкової деталізації особистих немайнових прав фізичної особи є помилковим. Цивілістичні наукові дослідження не повинні гнатись за кількістю особистих немайнових прав. Вдосконалення системи особистих немайнових прав повинно здійснюватися шляхом правового осмислення, а не механічної юридизації медичних, біологічних та інших генетичних процесів та явищ. [9, с. 249].

З метою узгодженого регулювання особистих немайнових відносин особисті права слід розглядати, ґрунтуючись на сукупності існуючих між ними приватних і публічних зв'язків, в єдності природного існування і соціального буття фізичної особи.

В підтримку даної позиції слід відзначити, що відносно системи особистих немайнових прав фізичної особи спостерігається тенденція розгляду особистих немайнових прав фізичної особи у сукупності з майновими правами. Так І. В. Спаси-

бо-Фатєєва розглядає «феномен парних прав», який полягає в тому, що будучи протилежними за своєю природою, вони взаємно пов'язані. Цей зв'язок призводить до їх взаємообумовленості, взаємозалежності, взаємодоповнюваності [11, с. 139]. Враховуючи ознаку взаємодоповнюваності «парних прав», вважаємо, що такий підхід сприятиме створенню цілісної системи особистих прав людини, що має метою забезпечення найбільш ефективного їх регулювання.

Підсумовуючи наведене, уявляється доцільним змінити законодавче розміщення репродуктивних прав шляхом вилучення їх із ст. 281 ЦК України, яка регламентує право на життя фізичної особи, та включення репродуктивних прав як відособлену складову права фізичної особи на здоров'я. Адже у ЦК України прямо не закріплено право людини на здоров'я як таке. Однак, передбачені його складові, які покликані забезпечувати право на охорону здоров'я, а отже і право людини на здоров'я. Ст. 283 ЦК України закріплює право фізичної особи на охорону здоров'я, яке забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбаченою Конституцією України та законом. Крім загального закріплення права на охорону здоров'я, ЦК України також містить норми, спрямовані на його забезпечення та реалізацію. Зокрема, це положення частини 3 статті 281, статей 282, 284, 285, 286, 287, 290 ЦК України тощо. Тому репродуктивні права слід розмістити серед окремих статей ЦК України, що відносяться до елементів права на здоров'я.

В свою чергу репродуктивні права слід розуміти як права, що пов'язані із відтворенням людини, спрямовані на досягнення стану повного фізичного, психічного і соціального благополуччя у сфері здійснення репродуктивних можливостей (репродуктивного здоров'я) шляхом вільного вирішення питань дітородіння і планування сім'ї, та полягають у можливості вільного здійснення жінкою штучного переривання вагітності, здійснення за бажанням жінки або чоловіка стерилізації, застосування допоміжних репродуктивних технологій лише за медичними показаннями, а також характеризуються властивостями особистого немайнового права фізичної особи на здоров'я, у складі якого вони передбачаються, або невід'ємним елементом якого виступають.

Список використаних джерел:

1. Статистична інформація Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Про схвалення Концепції Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006 – 2015 роки»: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 р., № 244-р // Офіційний вісник України. – 2006 р., № 18, ст. 1352.
3. Доклад Международной конференции по народонаселению и развитию. Каир, 5-13 сентября 1994 года. – Нью-Йорк, 1995 г. – 189 с. (Издание Организации Объединенных Наций).
4. Статут про статеві і репродуктивні права (IPPF Charter on Sexual and Reproductive Rights). [Електронний ресурс]: Сайт Міжнародної федерації планування сім'ї (IPPF Central Office). Режим доступу: <http://www.ippf.org/en/Resources/Statements/IPPF+Charter+on+Sexual+and+Reproductive+Rights.htm>.
5. Віденська декларація і програма дій, прийнята 25 червня 1993 р. на II Всесвітній конференції з прав людини. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_504&p=-1270046853758371.

6. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / [Д. Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак]; науч. ред. Л. Б. Архипова. [Монография]. – М.: Издательство Московского независимого института международного права, 1998. – 598 с.

7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40 – 44. – Ст. 356; з наступними змінами і доповненнями.

8. Малеина М. Н. Человек и медицина в современном праве: уч. и практ. Пособие / М. Н. Малеина. – М.: БЕК, 1995. – 272 с.

9. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: Поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту / Р. О. Стефанчук. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2007. – 626 с.

10. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации: дис... доктора юрид. наук: 12.00.03/ Красавчикова Лариса Октябрьевна. – Екатеринбург, 1994. – 435 с.

11. Спасибо-Фатеева И. В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и определить значимость категории «парные права» и их виды / Спасибо-Фатеева И. В. – К.: Юринком Интер, 2010. – 1040 с. – (Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения) (сборник статей и иных материалов).

Мухамедова Э.Э. Репродуктивные права физической личности в системе личных неимущественных прав / Э.Э. Мухамедова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 136-141.

В статье приводится теоретико-правовой анализ природы репродуктивных прав физического лица как личного неимущественного права физического лица на здоровье. Исследовано законодательное закрепление данного права, как на национальном уровне, так и его нормативное урегулирование на международном уровне. Рассмотрены взгляды ученых на определение частно – правовой природы репродуктивных прав.

Ключевые слова: личные неимущественные права, физическое лицо, репродуктивные права, право на здоровье, репродуктивное здоровье.

Mukhamedova E.E. the Genesial rights for physical personality in the system of the personal unproperty rights / E.E. Mukhamedova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 136-141.

The article deals with theoretical legal analysis of reproductive rights as the personal non-property right of natural persons on a health. The legislative reserving of this right is investigational, both at national level and his normative settlement at an international level. The views of scientists are considered to determination privately-legal nature of reproductive rights.

Keywords: personal non-property rights, natural person, reproductive rights, right on a health, reproductive health.

УДК 346.1:346.3

ДОГОВІР КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ В СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ УКРАЇНИ

Переверзєв О.М.¹, Загрішева Н.В.²

¹*Донецький національний технічний університет, м. Донецьк, Україна*

²*Київський університет права НАН України, м. Київ, Україна*

Анотація: У статті досліджено питання місця та ролі договору комерційної концесії в системі господарських договорів України, аргументовано необхідність визначення істотних умов договору у Господарському кодексі України.

Ключеві слова: господарський договір, договір комерційної концесії, істотні умови договору, Господарський кодекс України.

З набуттям чинності в 2004 році Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) та Господарського кодексу України (далі – ГКУ) на теренах української держави з’явився новий, невідомий до нині інститут комерційної концесії. До того моменту правовідносини комплексної передачі виключних майнових прав інтелектуальної власності оформлювалися ліцензійними та іншими видами договорів. Імплементация зазначених норм дозволила наблизити національне законодавство до світових стандартів та використовувати загальноприйняту конструкцію договору.

Правове регулювання комерційної концесії в Російській Федерації досліджували С.О. Бобков, Ж.М. Бородин, О.М. Васильєва, договори комерційної концесії – Д.В. Шульга, А.В. Сланова, О.О. Орлова. В Україні інститут комерційної концесії в основному досліджувався лише в працях Я.О. Сидорова, договір комерційної концесії – І.І. Килимник. З точки зору господарсько-правової науки досліджувалися лише окремі питання, комплексного дослідження ще не проводилося. Натомість в цьому є нагальна потреба, і першим питанням в цьому дослідженні є питання місця та ролі договору комерційної концесії в системі господарських договорів України.

З урахуванням викладеного **метою** цієї статті є дослідження місця та ролі договору комерційної концесії в системі господарських договорів України.

Систематизація господарських договорів можлива лише за розуміння того, що:

1) господарський договір є специфічним правовим способом, який об’єднує публічні інтереси суспільства та приватні інтереси окремих суб’єктів господарювання [7, с. 86];

2) наявним різноманіттям господарських відносин (які у більшості випадків набувають договірної форми), та потребою врахування їх особливостей (специ-

фіки) при здійсненні щодо них регулювального впливу, що має за наслідок поглиблення процесів правової спеціалізації [1, с.62–122].

Оскільки ГКУ не містить визначення поняття «господарський договір», В.С. Щербина пропонує його встановити, виходячи із загального поняття «договір», визначеного ЦКУ, з урахуванням особливостей, властивих господарському договору: господарський договір – це домовленість суб'єкта господарювання з іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання, спрямована на встановлення, зміну бо припинення їх прав та обов'язків у сфері господарювання [8, с. 236]. О.А. Беяневич зазначає, що господарський договір є збірним (узагальнюючим) поняттям, до якого відносяться різні договірні типи, що мають схожі принципи нормативної регламентації [9, с. 452]. На думку С.А. Подоляк, господарський договір як засіб організації господарсько-договірних відносин є універсальною юридичною конструкцією, заснованою на угоді сторін і спрямованою на досягнення правової мети [10, с. 13].

Дослідимо морфологічну природу терміну «комерційна концесія». Концесійні правовідносини беруть свій початок за часів Стародавнього Риму: термін «концесія» походить від лат. *Concensio* – надання дозволу, поступка. Незважаючи на те, що система римського цивільного права була побудована на приватноправових засадах, не усяка річ могла бути предметом приватної власності чи належати на праві такої власності. Давньоримські юристи виділяли з множини речей, які слугують задоволенню потреб людини, особливі групи, що не можуть бути об'єктами права приватної власності. До цих груп входили речі, які не могли знаходитися у приватній власності, а й бути предметом розпорядження. За дослідженням В. Шретера, монополізація державою на свою користь певної діяльності обґрунтовувалась подальшою передачею такої діяльності приватним особам у вигляді виключного привілею за окрему плату. Таким чином, основними ознаками, які в 15–16 столітті поклали основу концесії є: визначення привілею чи права монарха, юридичне закріплення такого права та подальша передача приватним суб'єктам [2, с. 10–16, 23, 46–48; 5].

В Україні та Російській Федерації під правовідносинами, які охоплює поняття «комерційна концесія», розуміють правовідносини, що в міжнародному та зарубіжному законодавстві мають назву франчайзинг. Історичне коріння, що сформувало основу франчайзингу як складової сучасного господарського права України, тісно переплітається з передумовами виникнення концесії. Термін «франчайзинг» походить від англ. *Franchises* – ярмарок та інші місця для торгівлі, Оксфордський словник англійської мови визначає термін «franchising» «як всі права та свободи єпископатів... що надані королівською короною». Надання певних привілеїв, що дозволяють здійснювати певні дії на визначеній території за певну плату формували основу комерційної концесії протягом кількох століть [4, с. 14–20, 77–78].

На жаль, законодавцем не розкрито поняття комерційної концесії. О.О. Орлова узагальнивши визначення, що зустрічаються в науковій літературі, зазначає, що комерційна концесія – це спосіб ведення підприємницької діяльності, яка має на увазі створення широкої мережі підприємств (користувачів), які пов'язані з головною фірмою (правовласником) договором комерційної концесії, та функціонують під єдиним товарним знаком, що належить правовласнику, та дотримуються єдиних умов, стилю, методів і форм продажу товарів або надання послуг [3, с. 13–14]. Кла-

сифікація франчайзингу (комерційної концесії), на думку А. Цират, залежить від наступних факторів: 1) товарів, які підлягають збуту; 2) статусу франшизіата; 3) характеру підприємницької діяльності; 4) території; 5) наявності або відсутності прямих відносин між франшизіатом та франшизіаром; 6) комбінаційний франчайзинг. [12] Міжнародний інститут приватного права (UNIDROIT) виокремлює наступні види діяльності, які можуть бути предметом договору комерційної концесії: бухгалтерські та податкові послуги, технічні станції обслуговування автомобілів, салони краси, пивоварні, будівництво, продаж товарів за каталогами, прокат/надання в оренду авто, студії танців тощо [13].

Історично, договір комерційної концесії відноситься до класу так званих непоіменованих договорів (*contractus innominatis*): виникли з договірно-правової практики, не були закріплені законодавчо і в подальшому були визнані судовою практикою. За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодільцеві, а користувач зобов'язується дотримуватися умов використання наданих йому прав та сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду.

Економічні передумови формування та розвитку інституту комерційної концесії відносяться до розширення вже існуючого успішного бізнесу, його просування на інші території за рахунок надання у користування майнових прав на відому торговельну марку та супутніх об'єктів інтелектуальної власності. На підтримку такої думки наведемо дослідження Д.В. Шульги, який підкреслює, що привілей, у випадку комерційної концесії, має економічну привабливість як для правоволодільца, так і для користувача. Зазначимо, що у правовідносинах, які порівнюються, термін «отримання прибутку» формується під впливом двох факторів: строк отримання прибутку та розмір капіталовкладень. При комерційній концесії строк отримання прибутку є мінімальним при незначному розмірі капіталовкладень, на відміну, наприклад, від концесії, де строк отримання прибутку може сягати декількох звітних періодів за умови вкладення значних грошових сум. Отже, привілеями для правоволодільца є: – вигода від розширення бізнесу без великих фінансових витрат; – здійснення ефективного контролю за умовами реалізації продукції та послуг; – отримання доходу у вигляді роялті; – отримання додаткового прибутку за рахунок зниження витрат виробництва на одиницю продукції або послуг в результаті зростання масштабів виробництва. Привілеї для користувача: – можливість ведення бізнесу під відомою торговою маркою; – використання апробованої концепції бізнесу; – можливість отримання управлінських консультацій від експертів відповідної області; – зниження витрат на рекламу за рахунок спільної діяльності; – отримання послуг головної фірми в організації початкового та майбутнього навчання [4, с. 77–78].

Дослідивши історичні та економічні чинники приходимо до висновку, що: 1) історичні витоки комерційної концесії лежать у площині використання та розпорядження привілеєм; 2) метою комерційної концесії є розширення господарської діяльності суб'єкта підприємництва за умови надання ним прав використання відомої торговельної марки іншим суб'єктам підприємницької діяльності.

На думку В.С. Мілаш об'єктом комерційного договору є конкретне благо, щодо якого здійснюються взаємоузгоджені дії його сторін та досягається кінцевий

правовий ефект [1, с. 62–122]. М.І.Брагінський зазначає, що в більшості випадків предметом договору є майно, яке одна сторона зобов'язується передати іншій стороні (наприклад, товар в договорі купівлі-продажу). Предметом договору можуть бути також майнові права (наприклад, предметом договору про заставу може бути право оренди якого-небудь майна); роботи (в договорі підяду); послуги (в договорі перевезення); виключні права (у авторських договорах) тощо. [6, с. 240]

Предметом договору комерційної концесії є комплекс наданих прав – право на використання об'єктів права інтелектуальної власності, ділова репутація, комерційний досвід (ст. 366 ГКУ, ст. 1116 ЦКУ). Саме комплексна передача прав і вирізняє договір комерційної концесії від інших видів договорів у сфері інтелектуальної власності. Так, договори, визначені Главою 75 «Розпорядження майновими правами інтелектуальної власності» ЦКУ, спрямовані на: використання (ст. 1108 ЦКУ) та надання дозволу на використання об'єкта інтелектуальної власності (ст. 1109 ЦКУ); передачу виключних майнових прав (ст. 1113 ЦКУ). У більшості випадків через неврегульованість певних положень чинного законодавства (наприклад, різні строки набуття та припинення правової охорони об'єктів інтелектуальної власності) доволі складно, а інколи і неможливо, реалізувати вищезазначений перелік дій щодо різних об'єктів інтелектуальної власності в межах одного договору ст.1108, 1109, 1113 ЦКУ.

Суттєве значення при класифікації договорів необхідно приділяти правовому статусу сторін, що укладатимуть договір. На відміну від подібного ліцензійного договору (ст. 1109 ЦКУ), стороною договору комерційної концесії (правоволодільцем, користувачем) може бути лише фізична або юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність. Це впливає і з видів діяльності, які визначені UNIDROIT. Правовий статус сторін як суб'єктів підприємницької діяльності характерний для таких країн, як: США, Канада, Бразилія, Франція, РФ тощо. Окремо підкреслимо, що в Бразилії, крім зазначеної вимоги, існує жорсткий публічно-правовий порядок регулювання франчайзингових відносин: франшизіар має надати на ознайомлення до Бразильського інституту промислової власності комплект документів, в якому міститься інформація про франшизу, а у разі, якщо франшизіаром являється іноземна особа – отримати згоду в Центральному банку Бразилії та зареєструвати відповідний договір [12, с. 42]. Публічно-правовий порядок укладання договору комерційної концесії притаманний і національному законодавству. Згідно п. 2 ст. 367 ГКУ, договір підлягає державній реєстрації органом, який здійснив реєстрацію суб'єкта господарювання, що виступає за договором як правоволоділець. Якщо правоволоділець зареєстрований як суб'єкт господарювання не в Україні, то реєстрація договору здійснюється органом, який зареєстрував користувача.

Симбіоз принципу рівності сторін за договором та норм ст. 175 «Майново-господарські зобов'язання» ГКУ підкреслює рівноправність сторін договору комерційної концесії. Але з точки зору М.І. Кулагіна, між сторонами договору виникає залежність, яка має ознаки адміністрування: «практично повна залежність роздрібного комерсанта або невеликого підприємства обслуговування може бути встановлена за допомогою договору франшизи, за яким компанія надає іншим особам право використовувати певні торговельні знаки, назви, символи для визначення деяких видів діяльності, продуктів або послуг... Фактично, дрібні комерсанти є службовцями, що виконують вказівки корпорації» [11, с. 265–266]. З цим не можна погодитись

– діяльність і правоволодільця, і користувача направлена на досягнення загальної мети: отримання прибутку за умови підтримання високого рівня послуг на підставах, визначених договором. Адміністрування франшизіара, зазначає А. Цират, направлено виключно на охорону своєї інтелектуальної власності та ділової репутації [12, с. 93]. На думку автора, користувач отримуючи комплекс прав інтелектуальної власності, методик ведення бізнесу, технічну документацію тощо від правоволодільця, залишається вільним щодо здійснення господарської діяльності та реалізації принципів підприємництва (ст. 44 ГКУ). Контроль якості товарів, робіт, послуг, передбачений п.2 ст. 370 ГКУ, не свідчить про наявність організаційно-господарських (вертикальних) відносин, а направлений лише на дотримання та виконання договору належним чином. Правоволоділець не гарантує отримання прибутку користувачем, і користувач, укладаючи договір, розуміє, що діяльність буде здійснюватися в межах визначених договором, але на його власний ризик.

Наступною ознакою, яка підлягає дослідженню, є зміст договору. Перелік істотних умов договору комерційної концесії чинним законодавством не передбачено. Умови, передбачені ст. 180, 370, 371 ГКУ, ст. 1120-1129 ЦКУ не задовольняють реалізацію на практиці такого складного та багатогранного договору, яким є договір комерційної концесії. До 1 жовтня 2012 р. перелік істотних умов договору формувався з врахуванням норм ст. 17 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», проте після набрання чинності нової редакції закону такі врахування втратили чинність. Отже, на даний момент, формування змісту договору здійснюється на підставі принципу свободи договору, передбаченого ст. 6 ЦКУ, з врахуванням вимог: сфери діяльності, правового статусу правоволодільця, предмета договору, вимог, які висуває правоволоділець до користувача тощо. Враховуючи складність, множинність правовідносин, що регулюються договором комерційної концесії, нагальною потребою є визначення та деталізація істотних умов договору та законодавче їх закріплення нормами ГКУ.

Отже, правовідносини, які формують інститут комерційної концесії, належать до господарських відносин. Договір комерційної концесії є господарським договором на підставі якого може бути реалізовано право суб'єкта підприємницької діяльності щодо комплексної передачі/набуття прав інтелектуальної власності та комерційного досвіду. Потребує зміни та закріплення на законодавчому рівні, шляхом внесення змін до Господарського кодексу України, положення щодо істотних умов договору комерційної концесії.

Список літератури

1. Мілаш В.С. Комерційний договір у господарському праві: теоретичні проблеми становлення та розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / В.С. Мілаш / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 430 с.
2. Медведєва О.А. Концесія як правова форма використання державного майна у господарській діяльності недержавними суб'єктами : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / О.А. Медведєва. – Х., 2004. – 195 с.
3. Орлова О.А. Договор коммерческой концессии по российскому и зарубежному законодательству : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное право» / О.А. Орлова. – Саратов, 2003. – 187 с.
4. Шульга Д.В. Регулирование договора коммерческой концессии (франчайзинга) в гражданском праве России : дис.канд. юр. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное право» / Д.В. Шульга. – Волгоград, 2005. – 169 с.

5. Шретер В. Концессионное право / В. Шретер // Вестник промышленности, торговли и транспорта. – 1923. – № 9. – 10. – С. 1–15.
6. Актуальные вопросы гражданского права / Под ред. М.И. Брагинского; Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права.–М.: Статут, 1998. – 464 с.
7. Беяневич О.А. До питання про поняття господарського договору / О.А. Беяневич // Проблеми вдосконалення господарського законодавства України: тези виступів учасників Круглого столу (Київ, 17 квітня 2001 р.). – К., 2001. – С. 86.
8. Щербина В.С. Господарське право України: підручник / В.С. Щербина – [4-е вид., перероб. і допов.]. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.
9. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / [Боднар Т.В. Дзера О.В., Кузнецова Н.С. та ін.]; за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.
10. Подоляк С.А. Правові підстави та наслідки визнання господарських договорів недійсними та неукладеними в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / С.А. Подоляк. – К., 2010. – 215 с.
11. Кулагин М.И. Избранные труды. Серия «Классика российской цивилистики» / М.И. Кулагин. – М.: Статут, 1997. – 330 с.
12. Цират А. Франчайзинг и франчайзинговый договор : монограф. / А. Цират. – К., 2002 – 240 с.
13. Guide to International master Franchise Arrangements. UNIDROIT. – Rome, 1998. – P. 259–262.

Переверзев А.Н. Договор коммерческой концессии в системе хозяйственных договоров Украины / А.Н. Переверзев, Н.В. Загришева // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2012. – Т. 25 (64). №2. – С. 142-147.

В статье исследован вопрос места и роли договора коммерческой концессии в системе хозяйственных договоров Украины, аргументирована необходимость определения существенных условий договора в Хозяйственном кодексе Украины.

Ключевые слова: хозяйственный договор, договор коммерческой концессии, существенные условия договора, Хозяйственный кодекс Украины.

Pereverzev A.N. Franchise agreement in the system of economic agreements of Ukraine / A.N. Pereverzev, N.V. Zagrisheva // ScientificNotes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Series: Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64), №2 . – P. 142-147.

Question the place and role of a commercial concession in the system of economic agreements of Ukraine studied in the article, also argued the need to define the essential terms of the contract to the Commercial Code of Ukraine.

Keywords: business contract, contract of commercial concession, essential terms of the contract, the Economic Code of Ukraine.

УДК 349.6

ОСОБЛИВОСТІ БАНКРУТСТВА ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗГІДНО НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ БОРЖНИКА АБО ВИЗНАННЯ ЙОГО БАНКРУТОМ»

Розумович І. М.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У науковій статті досліджено питання щодо відображення в чинному законодавстві про банкрутство особливостей банкрутства особливо небезпечних підприємств, виявлено недоліки, що потребують подальших наукових досліджень та внесення змін до чинного законодавства України.

Ключові слова: об'єкт підвищеної безпеки, особливо небезпечне підприємство, банкрутство, екологічні вимоги.

Останніми роками в Україні спостерігається тенденція активізації процесу перетворень у різних галузях суспільства. Особлива увага при цьому приділяється питанням вдосконалення чинного законодавства та розробки нових правових важелів впливу на суб'єктів права. Не зосталася в стороні й сфера банкрутства суб'єктів господарювання. Нова редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» розроблялась з врахуванням судової та іншої практики. Це спроба усунути прогалини чинного законодавства та вдосконалити механізми реалізації правових норм. Але й в новій редакції не приділяється належної уваги механізмам банкрутства особливо небезпечних підприємств.

В науці екологічного і господарського права розглядаються проблеми в сфері банкрутства і діяльності об'єктів підвищеної безпеки. Серед найбільш значущих є наукові праці Андрейцева В.І., Каракаша І.І., Костицького В.В., Полякова Б.М. та інш. Але й досі не сформований механізм врахування екологічних вимог при банкрутстві об'єктів підвищеної безпеки.

Метою наукової статті є дослідження особливостей банкрутства об'єктів підвищеної безпеки згідно нової редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» шляхом порівняння двох редакцій закону.

Для досягнення поставленої мети ставляться наступні завдання:

- дати визначення поняттям «об'єкт підвищеної безпеки» та «особливо небезпечне підприємство» та виявити співвідношення між ними;
- охарактеризувати зміни до законодавства про банкрутство особливо небезпечних підприємств;
- запропонувати шляхи вирішення виявлених проблемних питань.

Чинне законодавство залежно від галузі права відрізняє поняття «об'єкт підвищеної небезпеки» та «особливо небезпечне підприємство». Перший термін дається в Законі України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», норми якого є складовою галузі екологічного права. Під ним розуміється об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру [1; 2, с. 95]. Разом з тим, з положень цього ж законодавчого акта можна зробити висновок, що такі об'єкти знаходяться у власності або користуванні юридичних або фізичних осіб. Отже, до об'єктів підвищеної небезпеки можна віднести небезпечні виробництва, споруди, пристрої, речовини та інш., що можуть негативно впливати на стан навколишнього середовища.

Під особливо небезпечними підприємствами законодавець розуміє суб'єктів підприємницької діяльності вугільної, гірничодобувної, атомної, хімічної, хіміко-металургійної, нафтопереробної, інших галузей, визначених відповідними рішеннями Кабінету міністрів України, припинення діяльності яких потребує здійснення спеціальних заходів щодо запобігання заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, майну, спорудам, навколишньому природному середовищу [2]. Таке визначення має місце в господарському законодавстві.

Порівнюючи обидва терміни ми прийшли до висновку про те, що співвідношення між ними зводиться до наступного. Об'єкт підвищеної небезпеки є складовою частиною майнового комплексу юридичної особи, тобто сам по собі він не може бути визнаний банкрутом, оскільки не є суб'єктом господарського права. Навпаки, особливо небезпечне підприємство є суб'єктом господарського права та може бути визнано банкрутом в господарському суді. Але, щоб підприємство визнали особливо небезпечним, його керівництво повинно надати господарському суду докази, що підтверджують належність його до такої категорії. Цими доказами й будуть виступати належні підприємству об'єкти підвищеної небезпеки.

Зміни до законодавства про банкрутство особливо небезпечних підприємств можна звести до наступних:

- а) скорочення терміну санації;
- б) деталізація норм щодо договору поруки;
- в) зміни в порядку реалізації майна.

Враховуючи, що нова редакція Закону про банкрутство передбачає скорочення деяких строків (стосовно окремих процедур), законодавець не обійшов увагою і термін санації особливо небезпечного підприємства. Якщо в чинній редакції санація може бути продовжена до десяти років при виконанні певних умов, то в майбутньому, така норма виключена з закону, оскільки практика показала недоцільність застосування такої норми. Це пояснюється, на наш погляд, тим, що термін у десять років лише затягує процедуру банкрутства та не вирішує питань врахування екологічних факторів в такому процесі. Проаналізувавши положення обох редакцій, ми прийшли до висновку про те, що скорочення строку санації особливо небезпечного підприємства буде лише приводом для найскорішого вирішення питань щодо екологічної безпеки діяльності підприємства чи її припинення.

Стосовно договору поруки можна сказати, що новою редакцією уточнюється перелік документів, що додаються до заяви про поруку. Однак позитивним, на нашу думку, є те, що поручитель, в ролі якого виступає Кабінет міністрів України, Рада міністрів АР Крим або органи місцевого самоврядування, може з'явитися у справі про банкрутство підприємства будь якої форми власності, а не тільки державної. Ця норма відповідає вимогам ЄС стосовно рівності всіх форм власності у справі про банкрутство.

Новою редакцією Закону про банкрутство передбачається новий порядок реалізації майна особливо небезпечного підприємства. Так, замість виключно конкурсу, що має місце в чинній редакції, з'явилася можливість проведення аукціону, що полегшує роботу і торгової організації, і арбітражного керуючого. Крім того, якщо внаслідок повторного проведення аукціону цілісний майновий комплекс не було продано, то продаж майна здійснюється частинами. Такі Лоти погоджуються з державним органом, до компетенції якого належить сфера діяльності цього підприємства-банкрута. Нові норми повинні позитивно відбитися на практиці, оскільки вони сприяють скороченню терміну процедури банкрутства шляхом реалізації майна декільком особам, які витрачають не такі великі кошти, ніж ті, що вони витратили б на покупку цілісного майнового комплексу.

Не зважаючи на те, що в нову редакцію Закону про банкрутство внесено деякі позитивні зміни, основні питання щодо врахування екологічних вимог при банкрутстві особливо небезпечних підприємств (особливостей) залишилися поза увагою розробників законопроекту та законодавця. Проблема процедури розробки законопроектів в Україні не нова. Слід констатувати, що в цьому процесі не завжди беруть участь спеціалісти вузьких напрямків. Так, до розробки статті 85 нової редакції Закону про банкрутство щодо особливостей банкрутства особливо небезпечних підприємств необхідно було залучати спеціалістів зі сфери охорони навколишнього середовища, а не тільки цивілістів та суддів. Відповідно в новій редакції не знайшли відображення питання врахування екологічних вимог при банкрутстві особливо небезпечних підприємств, що сьогодні дуже важливо для екологічної безпеки та сталого розвитку нашої держави. Крім того, незрозумілою залишається норма закону, що відносить всі вимоги щодо відшкодування витрат на заходи по запобіганню заподіяння можливої шкоди життю та здоров'ю громадян, навколишньому природному середовищу, а також відшкодування витрат на заходи з безпечного завершення діяльності до третьої черги. На наш погляд, ці вимоги слід віднести до другої черги.

Виходячи з вищевикладеного, слід зробити наступний висновок. Нова редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» більш детально регламентує правила банкрутства особливо небезпечних підприємств. Разом з тим, законодавство потребує більш детального відображення в ньому саме екологічних норм. Тому законодавчий акт, що нами розглядається, вимагає більш глибокого наукового аналізу та розробки змін відносно механізму врахування екологічних вимог при банкрутстві особливо небезпечних підприємств.

Список літератури

- ✓ Закон України «Про об'єкти підвищеної безпеки» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.

✓ Екологічне право України: підруч. для студ. Вищих навч. Закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.

✓ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». – Х.: Одіссей, 2012. – 128 с.

Розумович І.Н. Особенности банкротства особо опасных предприятий согласно новой редакции Закона Украины «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом» / Розумович І.Н. // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 148-151.

В научной статье исследован вопрос относительно отображения в действующем законодательстве о банкротстве особенностей банкротства особо опасных предприятий, выявлены недостатки, требующие дальнейших научных исследований и внесения изменений в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: объект повышенной опасности, особо опасное предприятие, банкротство, экологические требования.

Rozumovych I. Features of bankruptcy higher dangerous companies according to new Ukrainian law «About re-establishment of solvency of debtor or bankruptcy» / I. Rozumovych // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 148-151.

The research article makes an investigation into the matter of reflection in the current bankruptcy laws of the peculiarities of bankruptcy of high-risk enterprises, identifies the disadvantages, which require further scientific investigation and introduction of amendments to the current legislation of Ukraine.

Key words: high-risk facilities, high-risk enterprise, bankruptcy, environmental requirements.

УДК 347.998.72

ПОНЯТИЕ И ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ТРЕТЕЙСКОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Самко А.В.

Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь

В статье автором рассматриваются вопросы исторического становления третейского разбирательства как самостоятельного вида судопроизводства, анализируется понятие третейского суда согласно действующего законодательства Республики Беларусь.

Ключевые слова: третейский суд, третейское разбирательство, суд, судебная система, Республика Беларусь.

Третейское разбирательство как способ разрешения гражданско-правовых споров относится к древнейшим временам. Римское право легализовало эту форму урегулирования конфликтов, установив следующий порядок их разрешения: стороны обязаны были являться к претору, который утверждал избранного ими судью; решение по делу также предоставлялось претору, дававшему в случае необходимости указание о его принудительном исполнении.

Если обратиться непосредственно к белорусской истории, то следует сказать, что и в ней третейский суд имел свое место. В период возникновения славянской государственности функции арбитра принадлежали князьям, которые, отправляя функции "безгрешных судей", рассматривали споры и выносили по ним свои решения. Судебная деятельность князей на территории Беларуси ограничивалась верхами управляющего класса. Как утверждал Юхо И.А.; «они не могли судить единолично и должны были вершить правосудие вместе с членами Рады и другими лицами» [1, с. 45]. Сначала (до X века) приговоры князей-арбитров не носили обязательного характера для спорящих сторон. Конечные результаты зависели от их желания. В случае недовольства хотя бы одной из них дело решалось судебным поединком. Однако постепенно стал формироваться принцип обязательности судебных княжеских решений (или его должностных лиц), в соответствии с которым вердикты не подлежали пересмотру.

В средние века роль арбитров играли Феодалы. Арбитраж-ное покровительство приносило известную выгоду патронам, повышая их авторитет в обществе и удовлетворяя их материальные интересы. Таким образом, отправление функций арбитражирования в истории славянских народов было связано с социальным положением субъектов данных отношений. А потому такие отношения несли на себе отпечаток классовых связей. Во-первых, в качестве арбитров, как правило, выступали

представители эксплуататорских классов, во-вторых, обязанность подчинения решению арбитражного органа зависела от принадлежности к определенному сословию.

Целью арбитражного покровительства являлось примирение несогласных сторон. Однако, если свободный не примирившийся крестьянин имел право выбрать себе покровителя и остаться под его защитой, то для несвободной категории населения достижение примирения являлось обязательным условием.

На территории белорусского государства существовали судебные органы, которые следует считать прообразом третейских судов XX столетия. Это были полюбовные суды. Они рассматривали гражданские дела по искам между отдельными феодалами, которые сами избирали себе судей. Решения полюбовных судов исполнялись спорящими сторонами добровольно. Однако, допускалось и принудительное исполнение вердиктов вышеназванных учреждений через земские суды. Как отмечал Юхо И.А., полюбовные суды были широко распространены в Белоруссии, поскольку в них "стороны не должны были платить огромных судебных пошлин и больше доверяли судьям" [2, с. 126].

В белорусском советском государстве история рассматриваемого органа началась в 1918 году. Декретом о суде №1 была предусмотрена возможность для сторон по всем спорным, гражданским, а также частно – уголовным делам обращаться к третейскому суду (ст.5) [3]. (Ссылка на российские нормативные правовые акты, как источники права Беларуси, объясняется тем, что до января 1919 года Беларусь входила в состав Российской Федерации). Порядок деятельности третейского суда был определен Декретом ВЦИК от 16 (3) февраля 1918 г. В статье 1 данного декрета было указано: "Все споры по гражданским делам, за исключением лишь дел, подсудных специальным судам, или иным установленным на основании закона о трудовом договоре и о социальном страховании, а также все частно – уголовные дела, по которым налагаются наказания лишь по требованиям жалобщика или потерпевшего (как-то: по делам о личном оскорблении и т.п.) могут быть передаваемы сторонами на рассмотрение третейского суда" [4].

В соответствии с декретом от 16 (3) Февраля 1918 года третейский суд образовывался в составе одного посредника или одинакового числа членов третейского суда с каждой стороны и одного посредника, избранного членами третейского суда. На третейские решения в установленные для кассационных жалоб сроки допускались жалобы в съезды местных судей. В связи с вышеизложенным совершенно неслучайным выглядит то обстоятельство, что даже в официальном названии судов, действовавших в этот период, имелось название "третейский". Так, в Минском уезде и губернии действовал в 1918 году Третейский суд округа Острошицко-Городецкой волости. Заседал он в составе председателя - Временного судьи - и судей, которые являлись представителями от земледельцев и представителями от крестьян. Сторонами споров, которые рассматривались вышеназванным судом, выступали только Физические лица. Предметом судебного разбирательства являлись: споры о взыскании денег, о земле, о возмещении убытков за вырубленный лес. Спорное дело могло быть передано на рассмотрение третейского суда лишь с согласия обеих сторон. В противном случае третейский суд дело производством прекращал. Таким образом, можно согласиться с мнением О. Н. Шупицкой, о том, что на территории советской Белоруссии существовали и действовали третейские органы разрешения споров между гражданами, третейские суды Белоруссии рассматривали споры между гражданами.

данами только в том случае, если стороны выражали согласие на такое рассмотрение [5, с. 14]

На протяжении истории существования советского белорусского государства можно все же выделить период, когда к третейскому разбирательству споров между организациями проявлялось пристальное внимание. Следует отметить, что вызван этот интерес был волевым порядком - Постановлением Совета Министров СССР от 23 июля 1959 года "Об улучшении работы государственного арбитража", где законодатель указал, что "для усиления демократических начал в рассмотрении хозяйственных споров... допускается их разбирательство третейским судом». Такое заявление вполне отвечало курсу советского государства на дальнейшее развитие демократии, на передачу отдельных функций государственных органов общественным органам, развития общих начал во всех областях политической и культурной жизни, привлечения широких масс к управлению народным хозяйством, к охране социалистической собственности и общественного правопорядка [5, с. 14]. Однако, история распорядилась по-другому: третейские суды не стали основным органом для разрешения хозяйственных споров в советском государстве.

Обратимся к вопросу о регламентации понятия третейского суда и третейского разбирательства в законодательстве Республики Беларусь.

Судебная система государства – это совокупность судов – органов судебной власти, действующих на территории государства и построенных в соответствии с выполняемыми задачами и полномочиями.

В ст.5 Кодекса о судостроительстве и статусе судей Республики Беларусь[6] перечислены суды, входящие в судебную систему Республики Беларусь. К ним относятся:

- Конституционный Суд Республики Беларусь - орган судебного контроля за конституционностью нормативных правовых актов в государстве, осуществляющий судебную власть посредством конституционного судопроизводства.

- общие суды, осуществляющие правосудие посредством гражданского, уголовного и административного судопроизводства;

- хозяйственные суды, осуществляющие правосудие посредством хозяйственного и административного судопроизводства.

В Республике Беларусь также действуют Международный арбитражный (третейский) суд, Экономический суд СНГ, третейские суды не входящие в судебную систему, однако их деятельность способствует укреплению законности и правопорядка в стране, экономической стабильности.

Существующая до настоящего времени в Республике Беларусь правовая база, регулирующая деятельность третейских судов, не привела к их широкому распространению. Наиболее известной действующей структурой такого рода является Международный арбитражный суд при Белорусской торгово-промышленной палате.

26 января 2012 г. вступил в силу Закон Республики Беларусь от 18.07.2011 N 301-3 (в ред. от 13.12.2011 N 325-3) "О третейских судах" (далее - Закон) [7].

Согласно ст. 1 Закона третейским судом является организация, не входящая в судебную систему Республики Беларусь, создаваемая для разрешения споров в виде постоянно действующего третейского суда или третейского суда, создаваемого для разрешения конкретного спора (далее – третейский суд). Из приведенных положений Закона следует, что третейские суды не отнесены к судебной системе Республи-

ки Беларусь. Они являются негосударственными независимыми органами защиты имущественных и неимущественных прав и охраняемых законом интересов физических и (или) юридических лиц.

Третейский суд является негосударственным органом разрешения споров и не входит в государственную судебную систему, однако, несмотря на это, уполномочен государством в силу Закона рассматривать частноправовые споры и принимать по итогам их рассмотрения акты, обязательные для исполнения спорящими сторонами. При этом в необходимых случаях деятельность третейского суда сопровождается принудительной силой государства (например, при неисполнении решения третейского суда проигравшей стороной в добровольном порядке законодательство предусматривает механизм принудительного исполнения принятого решения). Таким образом, третейский суд, наряду с государственной судебной системой, является одним из органов судебной защиты гражданских прав.

Третейское разбирательство является эффективным механизмом разрешения споров, обеспечивающим конфиденциальность, экономичность и быстроту процедуры разрешения спора, позволяя спорящим сторонам сохранить деловые партнерские отношения, несмотря на возникшие разногласия, и характеризуется окончательностью и возможностью принудительного исполнения принятого решения.

Третейские суды имеют частный характер, поскольку образуются самими участниками гражданско-правовых отношений; государство не участвует в процессе их непосредственного формирования и непосредственной деятельности, ограничиваясь установлением общих правил их создания и деятельности, т.е. устанавливает законодательство, регулирующее третейское разбирательство.

Государственные суды созданы и осуществляют свою деятельность на основании законодательного акта, определяющего их статус, организацию и правовое положение, а также кодексов, регулирующих процедуру рассмотрения споров и дел. В частности, процедура разрешения спора в хозяйственных судах определена Хозяйственным процессуальным кодексом Республики Беларусь (далее - ХПК)[8], а в судах общей юрисдикции - Гражданским процессуальным кодексом Республики Беларусь (далее - ГПК)[9], которые носят императивный характер и полностью регламентируют процедуру рассмотрения спора, практически не оставляя права выбора той или иной модели процессуального поведения ни судьям, ни спорящим сторонам.

В отличие от них Закон определяет лишь общие положения и правила (порядок образования третейских судов, их компетенцию и общие правила третейского разбирательства), при этом подробно не регулируя все процедурные аспекты разрешения споров.

В постоянно действующих третейских судах подробные правила третейского разбирательства и процедурные вопросы разрешения спора регламентируются локальными актами, утверждаемыми юридическим лицом, образовавшим третейский суд. Этими локальными актами являются положение и регламент постоянно действующего третейского суда[10].

Положение постоянно действующего третейского суда - локальный акт, утверждаемый юридическим лицом, образовавшим третейский суд, который регламентирует правовой статус, организацию, порядок деятельности постоянно действующего третейского суда, а также определяет его взаимоотношения с юридиче-

ским лицом, образовавшим данный третейский суд, и другими юридическими лицами.

Регламент постоянно действующего третейского суда - локальный акт, утверждаемый юридическим лицом, образовавшим третейский суд, содержащий правила третейского разбирательства.

В силу того что указанные акты не являются нормативно-правовыми нормами, содержащиеся в регламенте третейского суда, в отличие от норм соответствующих кодексов и законов, регулирующих процедуру разрешения спора в государственном суде, не носят общеобязательного характера. Однако при заключении третейского соглашения о передаче спора на разрешение третейскому суду стороны, заключившие такое соглашение, делают регламент соответствующего постоянно действующего третейского суда неотъемлемой частью третейского соглашения и тем самым дают согласие подчиниться и следовать нормам, содержащимся в этом регламенте, и при разрешении спора эти нормы носят обязательный характер для сторон третейского соглашения.

При этом как Закон, так и регламенты третейских судов, как правило, довольно гибкие и оставляют достаточно свободы для определения и регулирования правил третейского разбирательства самим сторонам спора, которые могут согласовать эти правила в третейском соглашении или в ходе рассмотрения спора.

Благодаря этому использование третейского разбирательства позволяет максимально эффективно разрешать споры на условиях, которые в наибольшей степени отвечают интересам участвующих в них сторон, что, в свою очередь, повышает их уверенность в эффективном разрешении возникающих разногласий.

Таким образом, основными документами, регулирующими организацию деятельности третейского суда и процедуру разбирательства споров, являются Закон, положение о третейском суде и регламент третейского суда. В то же время, в некоторых случаях, в частности при необходимости задействовать принудительную силу государства по отдельным вопросам, возникающим в ходе или после третейского разбирательства (принятие мер по обеспечению иска, принудительное исполнение решений третейского суда), такие вопросы разрешаются государственными судами (без исследования обстоятельств спора и пересмотра принятых решений по существу спора) в соответствии с хозяйственным или гражданским процессуальным законодательством.

В соответствии со статьями 3 и 4 Закона существуют следующие формы третейских судов:

- постоянно действующий третейский суд (может являться некоммерческой организацией либо обособленным подразделением (подразделением) юридического лица

- третейский суд для разрешения конкретного спора (образуется сторонами третейского соглашения и прекращает свою деятельность с окончанием третейского разбирательства по этому спору)

Разделение третейских судов на постоянно действующие и созданные для разрешения одного спора - довольно устоявшаяся традиция.

Разделение третейских судов на две эти формы основано на очень простом критерии - сроке действия третейского суда. Если третейский суд создается на неопределенный срок и не ограничен в своей деятельности разрешением одного спора,

такие третейские суды рассматриваются как постоянно действующие. Если же третейский суд создается исключительно с единственной целью - для разрешения конкретного спора и прекращает свое существование с выполнением этой задачи, он рассматривается как третейский суд *ad hoc*, разовый третейский суд, созданный для рассмотрения одного спора. После разрешения такого спора и принятия по нему решения суд *ad hoc* прекращает свое существование.

Постоянно действующие третейские суды действуют на основании регламентов и положений, утверждаемых организациями - учредителями третейского суда. Суды для разрешения конкретного спора наиболее существенным образом отличаются от постоянно действующих третейских судов как раз тем, что они не имеют правил третейского разбирательства. Восполнять этот пробел приходится спорящим сторонам, которые либо самостоятельно устанавливают такую процедуру, либо присоединяются к регламентам постоянно действующих третейских судов.

В суде *ad hoc* нет фиксированных ставок размеров гонораров третейских судей, что отличает его от постоянно действующих третейских судов. Соответствующее вознаграждение третейским судьям определяется исключительно соглашением сторон.

В отличие от постоянно действующего третейского суда третейский суд для разрешения конкретного спора не имеет места нахождения, в котором осуществляется администрирование его деятельности.

В настоящее время в нашей стране уже зарегистрированы и действуют более 15 третейских судов, действующих в качестве обособленных подразделений юридических лиц, имеется также третейский суд, созданный в качестве некоммерческой организации – Постоянно действующий третейский суд «Новополоцкая третейская палата» [11].

Итак, рассмотрение вопроса о третейском способе разрешения внутренних споров на территории Белоруссии позволяет сделать следующие выводы:

1. Белорусское советское государство с самого начала своего возникновения признало третейский суд как орган разрешения споров между гражданами и организациями.

2. Третейский суд как форма защиты интересов физических лиц и орган разрешения споров между ними нормативно был разрешен, однако, на практике почти не существовал, за исключением двух-пяти первых лет существования молодого белорусского государства.

3. На первом этапе существования советского государства в Беларуси третейский суд не применялся, как способ защиты прав в конфликтах между организациями.

4. Взаимодействие хозяйственных и третейских судов призвано обеспечить защиту прав и законных интересов участников гражданского оборота, способствовать сохранению их партнерских отношений и повысить уровень правовой культуры белорусского общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Юхо Я.А. Кароткінарыгісторыі дзяржавы і права Беларусі: Вучэбны дапаможнік.-Мн.: Універсітэцкае, 1992.
2. Юхо И.А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. - Мн.: БГУ, 1978.

3. СУ РСФСР, 1917, №4, ст. 150.
4. СУ РСФСР, 1918, №28, ст. 336.
5. Шупицкая О.Н. Становление и развитие советских специальных органов хозяйственной юрисдикции в Белоруссии: историко-теоретический аспект : Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.Н. Шупицкая, БГУ. - Мн., 1995. - 18 с
6. Кодекс Республики Беларусь о судоустройстве и статусе судей: Закон Респ. Беларусь, 29 июня 2006 г., №139-З: (в ред. от 13.07.2012 г., № 417-З) // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО "ЮрСпектр". - Минск, 2012.
7. О третейских судах: Закон Респ. Беларусь, 18 июля 2011 г., № 301-З - (в ред. от 13.12.2011 г., № 325-З // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО "ЮрСпектр". - Минск, 2012.
8. Хозяйственный процессуальный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь, 15 декабря 1998 г., №219-З (в ред. от 30.12.2011 г., № 334-З) // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО "ЮрСпектр". - Минск, 2012
9. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь, 11 января 1999 г., №238-З (в ред. от 13.07.2012 г., № 417-З) // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО "ЮрСпектр". - Минск, 2012.
10. Об утверждении типового регламента постоянно действующего третейского суда: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 18 января 2012 г. № 52 // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО "ЮрСпектр". - Минск, 2012
11. Официальный сайт Министерства юстиции Республики Беларусь [Электронный ресурс]. - 2012. - Режим доступа: <http://www.minjust/PageR1.html>. - Дата доступа: 05.10.2012.
12. Типовой закон ЮНСИТРАЛ о международном торговом арбитраже (Принят в г. Нью-Йорке 21.06.1985 на 18-ой сессии ЮНСИТРАЛ) // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО "ЮрСпектр". - Минск, 2012

Самко А.В. Поняття і історичний розвиток третейського розгляду в законодавстві республіки Білорусь / А. Самко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. - 2012. - Т. 25 (64). № 2. 2012. - С. 152-158.

У статті автором розглядаються питання історичного становлення третейського розгляду як самостійного виду судочинства, аналізуються поняття третейського суду згідно чинного законодавства Республіки Білорусь.

Ключові слова: третейський суд, третейський розгляд, суд, судова система, Республіка Білорусь.

Samko Andrey. The concept and the historical development of arbitration in the legislation of the Republic of Belarus / A. Samko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. - Series : Juridical sciences. - 2012. - Vol. 25 (64). № 2. 2012. - P. 152-158.

In the article the author examines the questions of historical formation of the arbitration proceedings as an independent type of proceedings, the author analyzes the concept of the arbitration court according to the legislation of the Republic of Belarus.

Keywords: The arbitration court, arbitration proceedings, the judicial system, the Republic of Belarus.

УДК 347.95

НАЦІОНАЛЬНИЙ РЕЖИМ ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ОСНОВА МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ УКРАЇНИ ЩОДО СПАДКУВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА

Самойлов М.О.

КЮІ НУ «Юридична Академія України імені Я. Мудрого», Сімферополь, Україна

Стаття присвячена питанню впливу правового інституту національного режиму на норми міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах щодо спадкування взагалі та спадкування нерухомого майна зокрема.

Ключові слова: Національний режим, нерухомість, нерухоме майно, правовий режим нерухомості, спадкові відносини, колізія, колізійні норми, міжнародні договори, міжнародне приватне право.

Розвиток двосторонніх міждержавних відносин з іншими державами, приєднання України до багатосторонніх міжнародних договорів сприяє як успішному вирішенню на практиці колізійних питань, так і покращенню співпраці компетентних установ різних країн, які займаються питаннями спадщини, обтяженої іноземним елементом, а також підвищенню світового статусу України як європейської держави.

Дослідженню проблематики спадкування у міжнародному приватному праві присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців, зокрема А.А. Рубанова, Б.С. Антімонова, Л.П. Ануфрієвої, В.Г. Буткевича, В.В. Васильченка, Г.В. Галуценка, М.В.Гордона, К.О. Граве, А.С. Довгерта, В.К.Дронікова, Г.К. Дмитрієвої, Ю.О. Заїки, О.С. Іоффе, В.І. Кисіля, О.Р. Кибенко, В.М. Корецького, Х. Коха, О.О, Красавчикова, Л.А. Лунца, О.Л.Маковського, А.І. Муранова, Матвеева Г.К. А.Я. Сивоконя, В.І. Серебровського, Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк, А.Г. Хачатуряна, Я.М.Шевченко, Л.В. Шевчук, інших та наших власних. Останнім часом проблематика досліджуваного інституту привертає увагу широкого кола дисертаційних дослідників. Безпосередньо теми статті торкались, та були предметом нашого аналізу роботи О.Л. Зайцева «Розвиток права спадкування землі в Україні», Кармази О.О., «Спадкування у сучасному міжнародному приватному праві», Галуценка Г.В. «Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах і внутрішнє законодавство», Степанюк А.А. «Застосування колізійних норм щодо спадкування в міжнародному приватному праві».

Більшість з них торкається спадкового статусу громадян СРСР за кордоном та не відповідають реаліям часу і потребують перегляду. Недостатня теоретична ро-

зробленість проблеми, її безсумнівна наукова і практична значущість і актуальність викликають необхідність проведення досліджень наявних проблем теорії інституту спадкування у міжнародному приватному праві, одному з яких – питанню спадкування нерухомого майна й присвячена дана робота.

Мета статті полягає у дослідженні впливу основного інституту МПП – національного режиму законодавства, який Україна застосовує у відношення до іноземних громадян, на норми міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах на прикладі спадкування взагалі та спадкування нерухомого майна зокрема.

Врегулювання спадкових відносин з іноземним елементом здійснюється за допомогою міжнародних договорів, які А. Рубанов поділяє на два види: договори про надання правової допомоги і консульські угоди та конвенції [1, с.9].

З двадцятьма державами світу Україна як суверенна, незалежна держава уклала міжнародні договори про правову допомогу та правові відносини у цивільних справах (порядок їхньої дії на території України визначається Законом України „Про міжнародні договори України” [2]), тому досвід України у сфері міжнародно-правового регулювання відносин спадкування треба також вивчити на прикладі міжнародних двосторонніх угод про правову допомогу у цивільних справах.

Окрім цього, згідно із Законом "Про правонаступництво України" (ст. 7) [5] нотами України, надісланими у січні 1994 р. до посольств іноземних держав, з якими у СРСР були двосторонні договори про правову допомогу, про застосування цих договорів щодо України, а також відповідно до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів від 23 серпня 1978 р. в Україні застосовуються положення міжнародних угод СРСР, зокрема таких, як: Договір між СРСР та Народною Республікою Албанія про надання правової допомоги в цивільних, шлюбно-сімейних та кримінальних справах від 30 червня 1958 р., Договір між СРСР та Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах від 11 серпня 1978 р., Договір між СРСР та Туніською Республікою про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 26 червня 1984 р. та ін.

Роль цих актів у процесі регламентації спадкування полягає в тому, що вони комплексно регулюють всі істотні аспекти правовідносин з даного питання через визначення норм права, які підлягають застосуванню.

По-перше, вони встановлюють один з основних принципів, якому підпорядковуються правовідносини спадкування. Йдеться про принцип зрівнювання в правах (однак цей принцип не відображено у договорі між Україною і, наприклад, В'єтнамом, Грузією). Як стверджує Конвенція СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р., громадяни кожної з договірних сторін можуть успадковувати на території інших договірних держав майно або права за законом або за заповітом на рівних засадах і в тому самому обсязі, що і громадяни даної договірної країни.

Принцип зрівнювання громадян у правах означає, що „громадяни однієї Договірної Сторони прирівнюються у правах до громадян другої Договірної Сторони, що проживають на її території, щодо спроможності складання або скасування заповіту на майно, яке знаходиться на території другої Договірної Сторони, або на права, що повинні бути здійснені, а також відносно придбання у спадщину майна або прав. Майно

або права переходять до них на тих самих умовах, які встановлені для власних громадян договірної Сторони, що проживають на її території" (ст. 35 Договору між Україною та Латвійською Республікою, ст. 34 Договору між Україною і Литовською Республікою, ст. 34 Договору України та Естонською Республікою).

Аналізуючи принцип рівності у правах, відображений у міжнародних договорах, які уклала Україна з іншими державами, можна виділити ознаки цього принципу у галузі спадкування: *іноземці мають такі самі права та обов'язки як і громадяни України - набувати майно та права, бути спадкоємцем як за заповітом, так і за законом, одержувати спадщину, складати, змінювати та скасовувати заповіт*. В кожному конкретному випадку обсяг прав визначається законодавчим актом.

Принцип зрівнювання у правах тісно пов'язаний з іншим принципом міжнародного права - надання іноземцям „національного режиму". Принцип національного режиму закріплено у Конституції України: „Іноземці..., що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України." (ст. 26). Здатність іноземців мати спадкові права в Україні забезпечується також і цивільним законодавством України. Отже, в Україні законодавчо закріплено принцип національного режиму у питаннях не тільки правового статусу іноземців, а й у питаннях спадкування іноземцями. При цьому використання іноземними громадянами своїх прав та свобод в Україні не повинно завдавати збитків інтересам української держави, правам та законним інтересам українців та іншим особам.

Національний режим - це надання іноземцям такого режиму, який держава надає вітчизняним громадянам, тобто вона прирівнює іноземців у правах та свободах до місцевих громадян [6, с. 104-108]. Отже, зміст національного режиму у сфері спадкування, як стверджував А. Рубанов, має певні особливості і характеризується: принципом прирівнювання іноземців до місцевих громадян, окремим обмеженням порівняно з місцевими громадянами, наявністю особливих прав, які не надаються місцевим громадянам [7, с. 142]. Це означає, що іноземці мають право спадкувати за заповітом і за законом, закликатися до спадкування в порядку, встановленому українським законодавством, мати право на обов'язкову частку на рівних умовах з українськими громадянами. Будь-яке обмеження їхніх прав при спадкуванні за ознакою іноземного громадянства має бути визнане незаконним.

Тому відведення національному режиму особливого місця у сфері спадкування пов'язується, як зазначав Л. Лунц, із існуванням у праві деяких країн вилучень, спрямованих на те, щоб розширити коло випадків застосування власного права, або встановити у питаннях спадкування спеціальні привілеї для власних громадян, або обмежити права спадкування іноземців [8, с.414].

Найчастіше такі примітки стосуються іноземців та осіб без громадянства щодо спадкування ними земельних ділянок та інших природних ресурсів. В принципі, можливість подібних обмежень спадкових прав не виключена і в Україні, оскільки згідно з Конституцією та ЦК України із принципу національного режиму можливі винятки, за умови якщо вони встановлені законами чи міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України). Так, відповідно до ст. 81 Земельного кодексу України іноземні особи хоча й мають право приймати у спадщину землі сільськогосподарсь-

кого призначення, проте ці ділянки протягом року після прийняття спадщини *підлягають відчуженню*.

У законодавстві деяких країн, існують обмеження іноземців щодо набуття певних видів майна. Причому ці обмеження є законними, адже міжнародне право не перешкоджає державі надавати чинності нормативним актам, що обмежують здатність іноземців мати спадкові права. У Польщі іноземці у галузі спадкування раніше надіялися групою прав, яких не мали польські громадяни. Деякі польські вчені вказують, що це є „відхилення від принципу рівного поводження з громадянами іноземних країн”. [9]

Намагання не допустити обмеження спадкових прав своїх громадян, коли ці права повинні виникнути або здійснитися в іншій державі, пояснює включення в двосторонні договори про правову допомогу, учасником яких є Україна, спеціальних умов щодо застосування у сфері спадкування національного режиму.

Найбільш стисло та чітко принцип національного режиму, який застосовується у процесі спадкування, сформульовано у Договорі з Польщею: громадяни однієї Договірної Сторони можуть набувати на території іншої Договірної Сторони права на майно і інші права, одержуючи спадщину за законом або розпорядженням у випадку смерті на тих самих умовах і в такому самому обсязі, що і громадян цієї Договірної Сторони" (ст. 36 Договору). [10]

Отже, в Україні національний режим застосовується щодо прав іноземців згідно з правилами внутрішнього законодавства, так і згідно з нормами міжнародних договорів, які надають право іноземцям приймати чи відмовитися від спадщини, яка відкривається на території України, а також право складати, відмінити та скасовувати заповіт на майно, яке знаходиться на території іншої Договірної Сторони чи на українській території, тощо. В міжнародних договорах, нормативних актах України поняття "обсяг прав, пов'язаних із спадкуванням", містить у собі не тільки право на спадкування майна, але і право на укладання і скасування заповіту на майно, що знаходиться на території іншої договірної країни (а також спадкові права, що можуть бути здійснені у майбутньому). Окрім того, законодавство України вказує, що права іноземців щодо спадщини виникають на тих самих підставах, що і у громадян України, і спадщина переходить до спадкоємців незалежно від громадянства.

Принцип зрівняння у правах є основою національного режиму, оскільки визначає основні аспекти здатності іноземців мати права, що виникають при спадкуванні. Суть спадкових прав залишається незмінною як у випадку набуття їх іноземцями, так і у випадку набуття українськими громадянами. Об'єкт також залишається незмінним - спадщина (сукупність суб'єктивних прав та обов'язків спадкодавця).

По-друге, міжнародні договори про правову допомогу, учасником яких є Україна, встановлюють окремі колізійні норми щодо спадкування рухомого і нерухомого майна. Основними колізійними нормами договорів є ті, які визначають право, що застосовується до спадкових правовідносин. Всі без виключення договори виходять з так званого "дуалістичного принципу", тобто поділу майна, що успадковується, на рухоме та нерухоме. Щодо заповідача, зауважує Г.Дмитрієва, договори містять два критерії - громадянство та останнє постійне місце проживання [11, с.500-508].

Відповіді на питання, що саме варто вважати майном рухомим, а що - нерухомим, угоди не містять. Укладачі угод, мабуть, розраховували, що держави самі в

зможі зробити необхідну кваліфікацію. Проте договори, щодо яких було оформлено правонаступництво України, *містять норми про те, яке спадкове майно слід вважати рухомим, а яке нерухомим*. Зазначимо, що це треба вирішувати відповідно до законодавства Договірної Сторони, на території якої знаходиться це майно (ст. 31 Договору з Кубою, ст. 43 Договору з ФРН).

Тоді, як більшість договорів пов'язує спадкування рухомого майна з правом країни останнього постійного місця проживання спадкодавця, договори з В'єтнамом (ст. 34 Договору), Македонією (ст. 34 Договору), Молдовою (ст. 37 Договору), Чехією (ст. 38 Договору) передбачають, що до правовідносин щодо спадкування рухомого майна застосовується законодавство Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець на момент смерті.

Правові відношення щодо спадкування нерухомого майна регулюються договорами однотипно, а саме: до правовідносин щодо спадкування нерухомого майна застосовується законодавство Договірної Сторони, на території якої знаходиться таке майно (ст. 34 Договору з В'єтнамом, ст. 34 Договору з Естонією, ст. 36 Договору з Латвією, ст. 35 Договору з Литвою, ст. 34 Договору з Македонією, ст. 37 Договору з Молдовою).

Право спадкування нерухомого майна визначається за законами держави - місця його знаходження. Такий порядок установлено і Конвенцією СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р.

У договорах про надання правової допомоги, укладених Україною з республіками, що раніше входили до СРСР, чітко простежуються два критерії визначення юрисдикції держав щодо спадкування майна: громадянство або місце постійного проживання спадкодавця. Доречно стверджувати, що ці документи дотримуються принципів дуалізму. А. Рубанов зазначав, що договорам про надання правової допомоги, укладеним у 1950-60-ті роки СРСР з іншими країнами (Угорщина, Польща, Чехословаччина) були властиві й інші, моністичні підходи до спадкування майна. Вони полягали в тому, що визначення юрисдикції майна, що успадковується, здійснювалося на підставі лише одного з зазначених вище критеріїв [1, с.87].

У науці питання щодо розщеплення колізійної прив'язки для спадкування дискусійне: є прибічники як моністичного, так і дуалістичного напрямку. Так, А. Хачатурян наводить аргумент для збереження колізійної прив'язки в аспекті національного законодавства - фактор економічно цілісного зв'язку нерухомості з країною місця знаходження. Також він вказує, що використання формули прикріплення до закону громадянства спадкодавця призведе до „штучного вилучення відносин спадкування з-під дії правової системи, яка регулює всі інші ; відносини, пов'язані з цим видом власності" [12, с.38,39].

У доктрині дуалістичний принцип піддається критиці і вказуються його недоліки, які змушують долати перешкоди при застосуванні дуалістичної системи, зокрема, закликання до того самого спадкового майна різного кола спадкоємців (одне коло - для рухомого, інше - для нерухомого майна), різні частки спадкоємців, ускладнення їхнього становища необхідністю прийняття спадщини у різні строки та ін. Вчені В.Гридін, Є.Дріжчана [11, с.262-263; 12, с.147] прийшли до висновку, що прийняття подвійної прив'язки у МПрП щодо спадкування не є найкращим вирішенням цієї

проблеми, і пропонують моністичне вирішення цих питань у міжнародних договорах. Тільки договори з Польщею, Латвією, Македонією, Молдовою закріплюють порядок визначення майна, що входить до складу спадщини. Це дозволяє уникнути багатьох колізій.

Як же встановити компетентний правопорядок, що здатний регулювати перехід відмерлого майна у спадщину? Це питання на практиці породжує великі проблеми. Насамперед треба чітко з'ясувати, чи є держава спадкоємцем, чи спадкове майно переходить у власність держави за „правом окупації“. Вирішення цього питання залежить від позиції національного законодавства щодо спадкового (відмерлого) майна, яке переходить до держави.

Угоди про надання правової допомоги у цивільних справах пропонують такий механізм вирішення цієї проблеми. Спадкування відмерлого рухомого майна здійснюється відповідно до законів тієї держави, громадянином якої спадкодавець був до моменту своєї смерті. Нерухоме відмерле майно переходить до тієї держави, на території якої воно знаходиться (ст. 35 Договору з В'єтнамом, ст. 35 Договору з Естонією, ст. 37 Договору з Латвією, ст. 35 Договору з Македонією, ст. 46 Договору з Узбекистаном). Договір з Туреччиною передбачає інший механізм успадкування цього майна: „якщо померлий громадянин однієї з Договірних Сторін не має спадкоємця на території Другої Сторони, то його рухоме та нерухоме майно буде передано у власність тієї держави, на чій території воно знаходиться“ (ст. 31 Договору). Такий розподіл спадкової маси при переході до держави - рухомість переходить до держави, громадянином якого був померлий, нерухомість - до держави, на території якої вона знаходиться, - на нашу думку, є логічним і виваженим.

В Україні регулювання спадкових відносин з іноземним елементом здійснюється за Законом “Про міжнародне приватне право” та відповідно до міжнародних договорів про надання правової допомоги у цивільних справах. На сьогодні Україна, на жаль, не є учасником жодної міжнародної конвенції, яка містить матеріальні норми. Намагання не допустити обмеження спадкових прав своїх громадян, коли ці права повинні виникнути або здійснитися в іншій державі, пояснює включення в двосторонні договори про правову допомогу, учасником яких є Україна, спеціальних умов щодо застосування у сфері спадкування національного режиму.

У деяких міжнародних договорах України про правову допомогу в цивільних справах колізійних норм щодо спадкування взагалі немає або вони торкаються лише надання національного режиму в цій сфері та визначення права, яке застосовується до форми заповіту. У договорах, де приділено більше уваги питанням спадкування, ці норми не повністю висвітлені. Зрозумілим у зв'язку з цим є нагальна потреба укладання подібних договорів з іншими державами перш за все з державами ЄС. Найдивнішим є те, що з урахуванням потреб сотень тисяч українських громадян щодо врегулювання правових питань за кордоном, у 2008 – 2011 рр. Україною укладаються договори з Таїландом, Республікою Індія та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагірією, де статистично українських громадян не перебуває така велика кількість, як у державах ЄС.

У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення регулювання спадкових відносин з іноземним елементом при укладенні міжнародних договорів. Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є подальше дослідження інституту спадкування нерухомості, яке планується зробити в наступних наукових статтях.

Список літератури:

1. Рубанов А.А. Наследование в международном частном праве (отношения между социалистическими странами) / А.А. Рубанов. – М.: 1972. – 371 с.
2. Закон України „Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. № 50. Ст.540.
3. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: У 2 т. / М-во юстиції України; Редкол.: Л.М.Горбунова та ін. – К., 2004. – Т. 1: Двосторонні договори. – 471 с.
4. Закон України „Про правонаступництво України” від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст.617.
5. Ермолаев В.Г., Сиваков О.В. Международное частное право: Курс лекций / В.Г. Ермолаев, О.В. Сиваков. – М. 1998. – 273 с.
6. Рубанов А.А. Заграничные наследства: Отношения между социалистическими и капиталистическими странами / А.А. Рубанов. – М. 1975. 8. Лунц Л.А. Международное частное право: Особенная часть / Л.А. Лунц. – 2-е изд. – М., 1963. – 414 С.
7. Самойлов М.О. Специфіка спадкування польських фермерських господарств громадянами України / М.О. Самойлов // Вісн. НУВС: Спецвипуск. – Харків: НУВС, 2000. – С. 236–238.
8. Самойлов М.О. Умови придбання громадянами України нерухомості в Республіці Польща / М.О. Самойлов // Проблеми цивільного права: Тези наук. доповідей і повідомлень до конференції, присвяченої світлій пам'яті професора О.А. Пушкіна 21 травня 2001 р. – Харків: НУВС, 2001. – С. 67–70.
9. Международное частное право: Учебник / Под ред. Г.К.Дмитриевой. – М, Юрист. – 2001. – 656 с.
10. Хачатурян А.Г. Унификация коллизионных норм в международном частном праве / А.Г. Хачатурян. – К.: Наукова думка, 1993. – 62 с.
11. Гридин В.А. Вопросы брака и семьи в новых договорах СССР о правовой помощи с другими социалистическими странами / В.А. Гридин // Советский ежегодник международного права, 1980. - М, Госюриздат. – 1981. – С. 262-263.
12. Дрижчаная Е.Г. Коллизионные вопросы алиментирования детей в международном частном праве / Е.Г. Дрижчаная // Международное частное право. – К., 1985. – С. 147.

Самойлов М.А. Национальный режим как основа международных договоров Украины о наследовании недвижимого имущества / М.А. Самойлов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 159-165.

Статья посвящена вопросу влияния правового института национального режима на нормы международных договоров Украины о правовой помощи в гражданских делах относительно наследования вообще и наследование недвижимого имущества в частности.

Ключевые слова: Национальный режим, недвижимость, недвижимое имущество, правовой режим недвижимости, наследственные правоотношения, коллизия, коллизионные нормы, международные договоры, международное частное право.

Samoilov M. National law regime as a basis of Ukrainian international agreements in inheritance of real estate / M. Samoilov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 159-165.

The article focuses on the influence of the legal institution of national law regime to the norms of international treaties on legal assistance in civil matters regarding inheritance and the inheritance of all real estate in particular.

Key words: real estate, ordinary routine, the right of a private property.

УДК 366.63

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОСТУПУ ТА ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Шурупова К.В.

Криворізький національний університет, Кривий Ріг, Україна

У дослідженні автор розглядає актуальність проблем правового регулювання доступу та поширення інформації за допомогою мережі Інтернет, розвиток Інтернет-відносин в Україні та їх вплив на процес становлення національного інформаційного суспільства в нашій країні. Автор дає визначення таким поняттям, як: „веб”, „веб-сторінка”, „контент” та „аудіовізуальний контент”. В дослідженні висловлюється думка про те, що дуже скоро суспільство відмовиться від застосування терміну „засіб масової інформації”, оскільки останніми можна буде вважати широке коло засобів поширення інформації серед необмеженої аудиторії. Особлива увага приділена дослідженню сучасного стану і перспектив розвитку регулюванню, доступу та поширення інформації за допомогою мережі Інтернет.

Ключові слова: доступ до інформації, засоби масової інформації, веб, веб-сторінка, веб-сайт, веб-сервер, розподілена система, контент, аудіовізуальний контент.

Постановка завдання. Для України проблема правового регулювання доступу та поширення інформації за допомогою мережі Інтернет, розвиток Інтернет-відносин є надзвичайно актуальною з огляду на процес становлення національного інформаційного суспільства в нашій країні, а також визначення шляхів інтеграції до світового інформаційного суспільства.

З метою вирішення порушеного питання більш глибокого дослідження потребує питання вивчення природи зазначених суспільних відносин та їх чіткого визначення. Слід підкреслити, що саме з чіткого визначення основних понять має здійснюватися правове регулювання будь-яких суспільних відносин.

Відповідно до частини четвертої статті 20 Закону України „Про інформацію” порядок створення (заснування) та організації діяльності окремих засобів масової інформації визначаються законодавчими актами про ці засоби.

Сьогодні такими законодавчими актами є Закони України „Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” та „Про телебачення і радіомовлення”.

Так, Законом України „Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” під друкованими засобами масової інформації (пресою) в Україні розуміються періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію.

Відповідно до частини третьої статті 20 Закону України „Про інформацію” аудіовізуальними засобами масової інформації є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо.

Згідно зі статтею 1 Закону України „Про телебачення і радіомовлення” аудіовізуальний (електронний) засіб масової інформації – організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв.

З огляду на наведене, чинним законодавством визначений порядок створення (заснування) та організації діяльності друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації.

Проте, суспільні відносини у сфері поширення інформації мають тенденцію постійно змінюватися. З розвитком науково-технічного прогресу та мережі Інтернет виникає потреба у постійному вдосконаленні чинного законодавства у відповідній сфері.

Аналіз останніх досліджень. Для з’ясування окремих аспектів правового регулювання відносин в Інтернет велике значення мають роботи українських учених-правників. Зокрема, в Україні деяким питанням регулювання відносин, пов’язаних діяльністю в Інтернет, присвячено роботи Дутова М. М (право ЄС у галузі Інтернет), Мережка О. О. (визначення юрисдикції в мережі Інтернет), Гуцалюка М. І. (захист персональних даних), Бачила І. Л. (Інформаційне право), Гасенко В. І., Борисової Л. В., (правове регулювання Інтернет-технології в Україні), Макаренко Є. А. (поширення в Інтернет шкідливої інформації), Кохановської О. В., Виноградової Г. В. (правове регулювання інформаційних відносин в Україні), Пазюка А. В. (міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоніфікованої інформації) тощо.

Останні дослідження і публікації вітчизняних фахівців у сфері інформаційного права, зокрема, О. Баранова, В. Брижка, В. Горобцова, М. Іншина свідчать, що вони зробили значний внесок у дослідженні правового регулювання організації діяльності засобів масової інформації. Разом з цим, більш глибокого дослідження потребує питання правового регулювання поширення інформації засобами масової інформації в мережі Інтернет.

На думку М. Іншина, до основних переваг у використанні мережі Інтернет можна віднести можливість ознайомлення з необхідним друкованим або відео матеріалом у будь-який день та час, оперативність отримання інформації, можливість ознайомлення з додатковою інформацією, суттєве збільшення аудиторії, яка виявляє інтерес до відповідного видання або телерадіоканалу; можливість оперативного встановлення зворотного зв’язку через мережу Інтернет [1].

Метою публікації є розв’язання проблеми визначення масового характеру публічно поширюваної мережею Інтернет аудіовізуальної інформації, можливості доступу до неї, визначення порушень у цій сфері, а також розробка засад визнання самої мережі Інтернет засобом масової інформації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перш за все слід визначитися з базовими поняттями іншомовного походження, що існують сьогодні „де-факто”, широко застосовуються, але чітко не визначені на законодавчому рівні. Такими поняттями, зокрема, є: „веб”, „веб-сторінка”, „веб-сайт”, „веб-сервер”, „розподілена система”, „контент” та „аудіовізуальний контент”.

Необхідно зазначити, що велика кількість понять, які сьогодні широко застосовуються, ще не знайшли свого визначення у нормах права. У зв'язку з цим, у даній статті здійснюється спроба роз'яснити значення деяких з них.

Так, глобальна телекомунікаційна мережа інформаційних та обчислювальних ресурсів, яка служить фізичною основою для різноманітних розподілених систем, що надають доступ користувачам мережі Інтернет до аудіовізуального контенту має назву „Інтернет” або „мережа Інтернет”.

Визначення поняття „Інтернет” міститься у Законі України „Про телекомунікації” [2], згідно зі статтею 1 якого Інтернетом є *всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами. Іншими словами Інтернет можна розглядати як засіб комунікації між людьми.*

Мережа Інтернет разом з персональними комп'ютерами створює технологічну основу для розвитку міжнародної концепції „Всесвітнього інформаційного суспільства”.

У зв'язку з цим, під час правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з поширенням інформації за допомогою мережі Інтернет, слід враховувати наступне:

- мережа Інтернет немає власника, оскільки вона є сукупністю мереж, що мають різну географічну приналежність;
- мережу Інтернет не можна виключити цілком, оскільки маршрутизатори мереж не мають єдиного зовнішнього управління;
- мережа Інтернет стала надбанням усього людства;
- мережа Інтернет має багато як корисних так і шкідливих властивостей, що використовуються зацікавленими особами;
- мережа Інтернет, перш за все, засіб відкритого зберігання та розповсюдження інформації, у разі чого в останні роки з'явилися терміни „e-democracy” та „Internet democracy” [3] (електронна демократія та демократія в мережі Інтернет);
- мережа Інтернет може зв'язати кожен комп'ютер з будь-яким іншим, підключеним до мережі Інтернет, так само, як і телефонна мережа. Якщо телефон має автовідповідач, він здатний поширювати інформацію, записану в ньому, будь-кому хто зателефонує за даним номером. Сайти в мережі Інтернет поширюють інформацію за таким же принципом, тобто індивідуально, з ініціативи користувача;
- поширення інформації в Інтернеті має таку саму природу, як і чутки в соціальному середовищі. Якщо до інформації є великий інтерес, вона швидко поширюється широкому колу осіб, немає інтересу – немає розповсюдження.

Інтернет складається з багатьох тисяч корпоративних, наукових, урядових та приватних мереж, а також комп'ютерів користувачів. Об'єднання мереж різної архітектури та топології стало можливо завдяки протоколу IP (англ. Internet Protocol) і принципу маршрутизації пакетів даних. Протокол в даному випадку – це, умовно кажучи, „мова”, яка використовується комп'ютерами для обміну даними при роботі в мережі Інтернет. Для того щоб різні комп'ютери в мережі могли взаємодіяти, вони повинні „розмовляти” на одній „мові”, тобто використовувати один і той же протокол. Простіше кажучи, протокол – це правила передачі даних між вузлами комп'ютерної мережі.

Серед великої кількості протоколів, які використовуються в мережі Інтернет [4], найбільш відомим протоколом є HTTP (Hyper Text Transfer Protocol), тобто протокол передачі гіпертексту, який використовується під час пересилання веб-сторінок з одного комп'ютера на інший. Саме цей протокол є базовим для так званого „вебу”.

Терміни „веб” або „www” або „World Wide Web” або „всесвітня павутина” переважно означають розподілену систему, що надає доступ користувачам мережі Інтернет до аудіовізуального контенту, розташованого на різних комп'ютерах, підключених до мережі Інтернет. Проте, необхідно розуміти, що так званий „веб” – це тільки один з багатьох видів розподілених систем, що надають можливість доступу користувачам мережі Інтернет до аудіовізуального контенту.

Будь-яку інформацію, з якою користувач може ознайомитися в мережі Інтернет, умовно прийнято називати „контент”, тобто будь-яке інформаційно значуще (змістовне) наповнення інформаційного ресурсу (наприклад, веб-сайту). Якщо ж мова йде про текстову, графічну, звукову та відео інформацію, що входить до складу контенту в будь-якому поєднанні, то говорять про „аудіовізуальний контент”. Для надання можливості доступу користувачів мережі Інтернет до аудіовізуального контенту використовуються так звані гіпертекстові „веб-сторінки”, які можуть бути об'єднані та пов'язані між собою спільною темою, дизайном, посиланнями та створювати так званий „веб-сайт”. Розташування веб-сайту в мережі Інтернет здійснюється, як правило, на серверах, підключених до мережі Інтернет, тобто на так званих „веб-серверах”. Теоретично та практично веб-сервера можуть бути розміщені у будь-якому місці планети Земля, тобто як на території певних країн світу, так і за їх межами, наприклад, на кораблі в світовому океані або в Антарктиді.

З наведеного вище стає зрозумілим, що у випадку, коли мова йде про інформацію розташовану в мережі Інтернет, сьогодні, як правило, замість терміну „інформація” застосовуються терміни „контент” або „аудіовізуальний контент”.

У будь-якого аудіовізуального контенту, розміщеного в мережі Інтернет є автор(и), тобто конкретні фізичні особи. Автор може самостійно розмістити аудіовізуальний контент на ресурсах мережі Інтернет і стати постачальником контенту кінцевому споживачеві. Водночас, автор контенту може не тільки не бути постачальником контенту кінцевому споживачеві, а й навіть не мати прав на його розповсюдження.

У загальному випадку доставку контенту кінцевому користувачу (споживачу) можна представити у наступному вигляді: „автор аудіовізуального контенту” „споживач аудіовізуального контенту”. Термін „посередники” може „посередники” включати „власників прав на аудіовізуальний контент”, „виробників аудіовізуального контенту”, „контент-агрегаторів” і „контент-провайдерів”. Посередники можуть об'єднуватися один з одним при вирішенні питань постачання аудіовізуального контенту споживачам або бути взагалі відсутні (при самостійному розміщенні та постачанні автором аудіовізуального контенту з використанням можливостей мережі Інтернет).

„Власник прав на аудіовізуальний контент” представляє інтереси автора аудіовізуального контенту на договірній основі. „Виробник” бере участь у процесі виробництва аудіовізуального контенту. „Контент-агрегатор” здійснює накопичення аудіовізуального контенту, а „контент-провайдер” здійснює розповсюдження аудіові-

зуального контенту кінцевим користувачам (споживачам аудіовізуального контенту). Типовими представниками контент-провайдерів є такі всесвітньо відомі ресурси мережі Інтернет як: „YouTube.com” (США) та „RuTube.ru” (Росія). Типовим представником контент-агрегаторів є такий всесвітньо відомий ресурс новин в мережі Інтернет, як: „Feedzilla.com”. Кожний громадянин України, який має доступ до мережі Інтернет, за допомогою персонального комп'ютера або мобільного телефону, може за лічені хвилини розмістити аудіовізуальні матеріали на будь-яких Інтернет ресурсах, аналогічних з вищеназваними.

Враховуючи наведене, „постачальник аудіовізуального контенту” означає автора(ів) контенту, або власника прав на контент, або виробника контенту, або контент-агрегатора, або контент-провайдера, як окремо, так і об'єднаних у будь-якій комбінації один з одним з метою здійснення постачання аудіовізуального контенту споживачам [5].

За визначенням, наведеним у юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка та інших, засоби масової інформації – матеріальні та інші носії інформації, органи та організації (юридичні особи), зареєстровані у встановленому законом порядку, які забезпечують публічне поширення друкованої та аудіовізуальної інформації [6].

Аналізуючи чинне законодавство про інформацію, не можна чітко розмежувати такі поняття „засіб масової інформації” та „засіб масової комунікації”.

Проте, чинне законодавство про інформацію не містить визначення поняття „засіб масової комунікації”.

Необхідно зазначити, що пунктом 2 розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 січня 2010 року № 85-р передбачено розробити проект Закону України „Про основні засади державної комунікативної політики”, у якому, зокрема, визначити терміни „державна комунікативна політика”, „комунікація”, „засоби масової комунікації”.

Статтею 29 Закону України „Про інформацію” поняття „засіб масової комунікації” лише застосовується, без його визначення. Проте, аналізуючи положення абзацу третього частини першої цієї статті Закону, можна дійти висновку, що засобами масової комунікації поширюється інформація.

Водночас, Державним стандартом базової і повної середньої освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року № 24, до засобів масової комунікації віднесено телебачення.

У цьому сенсі також є цікавим визначенням поняття „суспільного телерадіомовлення” наведене Законом України „Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України”, згідно з яким суспільне телерадіомовлення – це телерадіоорганізація зі статусом єдиної загальнонаціональної неподільної і неприбуткової системи масової комунікації, яка є об'єктом права власності Українського народу і діє згідно з єдиною програмною концепцією.

У різних актах законодавства мова йде про застосування засобів масової інформації та способів електронної комунікації [7], створення комунікаційної інфраструктури для забезпечення отримання інформації, налагодження тісних зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації [8], поширення інформації через засоби масової комунікації [9] тощо. Зазначене не відповідає принципу юридичної визначеності, як складової принципу верховенства права.

У пункті 3.10. Методичних рекомендацій щодо положень про управління (відділи) з питань взаємодії з засобами масової інформації та зв'язків з громадськістю апаратів центральних і місцевих органів виконавчої влади, є посилання на засоби комунікації, до яких, зокрема, віднесено прес-конференції, брифінги, тематичні зустрічі з журналістами, поширення інформаційних матеріалів [10] тощо.

На сьогодні можна констатувати той факт, що немає єдиного тлумачення, співвідношення та застосування понять „засіб масової інформації” та „засіб масової комунікації”.

Відсутність чітких юридичних визначень понять може створити можливість для протиправних дій і зловживань, що неодмінно призводить до порушення прав і свобод людини.

На нашу думку, не можна ототожнювати поняття „засіб масової інформації” та „засіб масової комунікації”. Вирішення ж порушеного питання вбачається можливим за допомогою перегляду та чіткого правового визначення таких понять як: „інформація”, „масова інформація”, „засоби масової інформації”.

Вживаний сьогодні термін „комунікація” (англомовний термін “communication”) означає виключно процес передачі інформації від однієї особи до іншої [11], тобто „спілкування” – комунікаційну взаємодію людей або соціальних груп. З огляду на наведене, замість використання термінів „технічні засоби комунікації” або „електронні комунікації” краще використовувати термін „телекомунікації”, тобто „зв'язок за допомогою технічних засобів”.

Визначення вказаних термінів має бути настільки чітким, щоб їх користувачі мали змогу кваліфікувати чи можна віднести „особу, яка голосно вигукує в мегафон до необмеженого кола осіб”, „оголошення на паркані про продаж квартири”, „веб-сайт в мережі Інтернет, який відвідує щороку понад мільйону осіб” до засобів масової інформації.

На підставі наведеного робимо висновок, що масовою інформацією можна вважати інформацію, яка розповсюджується серед необмеженого кола осіб (більшого за те, що її створило). Тому стає зрозумілим, що абсолютно вся інформація, що розміщується в мережі Інтернет, автоматично стає масовою. Таким чином, будь-яка особа, яка створила веб-сторінку, веб-сайт, блог, форум або будь-який інший ресурс в мережі Інтернет, суто теоретично є власником засобу масової інформації. Підкреслимо, що на сьогодні чинним законодавством порушене питання не врегульовано.

Як зазначає В.М. Брижко, Інтернет створювався як мережа для вільного поширення й одержання корисних для суспільства даних з урахуванням норм права та морально-етичних принципів, що забезпечують соціальну справедливість та рух у напрямі до свободи [12].

Разом з цим, під „мережевим засобом масової інформації” розуміється будь-який веб-сайт в мережі Інтернет, зареєстрований як засіб масової інформації. В свою чергу, питання сумлінної добровільної реєстрації у законопроекті не порушується, що не може не викликати побоювань з приводу обмеження свободи Інтернету у випадку прийняття законопроекту у такій редакції.

Виникає припущення, що дуже скоро суспільство відмовиться від застосування терміну „засіб масової інформації”, оскільки останніми можна буде вважати широке коло засобів поширення інформації серед необмеженої аудиторії.

Зрозуміло, що рішення щодо розроблення проекту нормативно-правового акта має прийматися з урахуванням необхідності врегулювання суспільних відносин, виявлення прогалин і суперечностей у законодавстві, виконання відповідних міжнародних зобов'язань України. Правове регулювання певного кола суспільних відносин обов'язково має бути комплексним. Тобто, якщо із змісту нормативно-правового акта, який приймається, випливає необхідність у внесенні змін до інших чинних нормативно-правових актів одного з них рівня або його скасуванні, одночасно мають готуватися проекти відповідних нормативно-правових актів.

На замовлення координатора проекту ОБСЄ в Україні було проведено дослідження на тему „Регулювання діяльності засобів масової інформації під час виборів”. Зазначеним дослідженням до категорії „Інтернет-засобів масової інформації” віднесено телевізійні канали, радіо та газети, які розміщуються у мережі Інтернет, та в яких редакційні рішення приймаються на основі традиційних стандартів журналістської організації, разом з тим, до неї не входять веб-сайти іншого виду, наприклад, блоги та партійні сторінки [13]. Водночас, виникає питання стосовно того, чи можна вважати Інтернет-засобом масової інформації веб-сторінку в мережі Інтернет, власник якої не є журналістом, проте розміщує в мережі Інтернет різноманітні аудіо та відеоматеріали, аналітичні статті тощо.

Потенційно спірне питання пов'язано з тим, чи можуть бути встановленими для веб-сайтів правила, особливо стосовно „періодів мовчання” та опитувань громадської думки [13]. Тим паче, що як вже було зазначено, фізичне (технічне) розміщення веб-сайту можливо за межами держави. Це питання, на думку Джовани Майола та Міхаель Майер-Резенде, є частиною більш широкої дискусії про ступінь свободи, яким має володіти Інтернет, та того, до якої міри до цього інформаційного засобу можна реально застосувати правила. У цілому спроби контролю над Інтернетом доцільні у тих випадках, коли вони стосуються певного кола питань, наприклад, розпалювання ворожнечі та захисту неповнолітніх, разом з тим інші методи втручання у свободу Інтернету мають широко застосовуватися.

На нашу думку, з метою забезпечення ефективного правового регулювання відповідного кола суспільних відносин мова має йти про комплексний підхід у визначенні засад державної політики у цій сфері з подальшою підготовкою єдиного законопроекту. До цієї роботи обов'язково слід залучити також Міністерство транспорту та зв'язку, Національну комісію з питань регулювання зв'язку, Державний комітет інформатизації та Державний комітет телебачення та радіомовлення.

Зазначені рекомендації пропонуємо до розгляду під час законотворчої діяльності, що в подальшому сприятиме вдосконаленню інформаційного законодавства та відповідному забезпеченню державної інформаційної політики.

ВИСНОВКИ

Важливою ознакою сучасних загальносвітових процесів є розбудова світового інформаційного суспільства. У цьому універсальному процесі розвитку інформаційного суспільства залишається нерозв'язаним одне з найважливіших питань – становлення міжнародно-правових засад регулювання відносин, пов'язаних з функціонуванням мережі Інтернет, а також дослідження сучасного стану і перспектив розвитку такого регулювання. Розробка даної теми насамперед необхідна для таких інститутів та галузей міжнародного права, як міжнародно-правове регулювання науково-технічної співпраці, міжнародне інформаційне право, право міжнародної без-

пеки, міжнародна боротьба зі злочинністю, право міжнародних організацій, захист прав людини, які останнім часом є досить актуальними для міжнародної спільноти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сучасний стан та шляхи удосконалення взаємовідносин органів державної влади і засобів масової інформації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Інформаційне суспільство в Україні: інформаційно-правова культура, освіта, наука»], (Суми, 2008 р.) / Іншин М.І. – Суми: Довкілля, 2008. – С. 33 – 38.
2. Про телекомунікації: Закон України № 1280-IV.
3. Ильницький А.В. Internet demogasy [Електронний ресурс] /А.В. Ильницький// Научный блог. Либеральный клуб «Единой России». – 2012. - Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Internet_demogasy.
4. Вікіпедія. Протоколи передачі даних [Електронний ресурс] /Матеріали з Вікіпедії// Вікіпедія – 2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Сетевой_протокол
5. Красноступ А.В. Система та спосіб доставки аудіовізуального контенту споживачам. Міжнародна заявка на патент РСТ/UA2009/000022 [Електронний ресурс] / А.В.Красноступ // Центр інформаційної безпеки. – 2010. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [За ред.: Ю.С. Шемшученка, Ф.Г. Бурчак, М.П. Заблук та ін.] – К.: „Українська енциклопедія”, 1998. – (Серія: Юридичні науки). Т 4. – 1998. – 741 с.
7. Концепція Державної цільової програми підтримки та розвитку читання на період до 2015 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2009 року № 1228-р.
8. Концепція розвитку системи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на ринку комунальних послуг, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 липня 2008 року № 932-р.
9. Положення про Національний електронний реєстр антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 травня 2008 року № 504.
10. Методичні рекомендації щодо положень про управління (відділи) з питань взаємодії з засобами масової інформації та зв'язків з громадськістю апаратів центральних і місцевих органів виконавчої влади, затверджені наказом Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 26 березня 2003 року № 59, Міністерства юстиції України від 14 квітня 2003 року № 314/7.
11. Schwartz, Gary E.; Simon, William L.; Carmona, Richard. The Energy Healing Experiments. Simon & Schuster [Електронний ресурс] / Schwartz, Gary E.; Simon, William L.; Carmona, Richard// „All communication is a process of exchanging energy and exchanging information” p. 129. ISBN 0743292399. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Communication>
12. Швець М.Я. Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право: монографія / [за ред. М. Я. Швеця]. – К. : НДЦПІ АПрН України, 2007. – С. 233.
13. Джована Майола, Міхаель Майер-Резенде. Регулювання діяльності засобів масової інформації під час виборів / Джована Майола, Міхаель Майер-Резенде// Дослідження. – К.: „Видавництво „КІМ”. – 2008. – 84 с.

Шурупова К.В. Перспективы усовершенствования правового регулирования доступа и распространения информации с помощью сети Интернет / Шурупова К.В. // Ученые записки Таврийского национального университета им.В.И.Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012 – Т. 25(64), №2. – С.166-174.

В исследовании автор рассматривает актуальность проблем правового регулирования доступа и распространения информации с помощью сети Интернет, развитие Интернет-отношений в Украине и их влияние на процесс становления национального информационного общества в нашей стране. Автор дает определение таким понятиям, как: "веб", "веб-страница", "контент" и "аудиовизуальный контент". В исследовании высказывается мысль о том, что очень скоро общество откажется от применения термина "средство массовой информации", поскольку последними можно будет считать широкий круг средств распространения информации среди неограниченной аудитории. Особенное внимание уделено исследованию современного состояния и перспектив развития регулирования, доступа и распространения информации с помощью сети Интернет.

Ключевые слова: доступ к информации, средства массовой информации, веб, веб-страничка, веб-сайт, веб-сервер, разделительная система, контент, аудиовизуальный контент.

Shurupova K.V. Prospects of improvement of the legal adjusting of access and distribution of information by means of network the Internet / Shurupova K.V. // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky. Series: Juridical sciences. – 2012 – Vol.25 (64), №2. – P.166-174.

In research an author examines actuality of problems of the legal adjusting of access and distribution of information by means of network the Internet, development of Internet-relations in Ukraine and their influence on becoming of national informative society in our country. An author gives a decision to such concepts, as: "web", web "page", "content" and "audiovisual content". In research an idea speaks out that very soon society will give up application of term "medium of communication", as it will be possible the last to count the wide circle of facilities of distribution of information among an unlimited audience. The special attention is spared to research of the modern state and prospects of development to adjusting, access and distribution of information by means of network the Internet.

Keywords: access to information, mass, web medias, web, web site, server of web, deviational system, content.

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА

О ВЫМЫШЛЕННЫХ СЕРИЙНЫХ УБИЙЦАХ УКРАИНЫ

Ардашев Р.Г., Китаев Н.Н.

Иркутский государственный технический университет

Статья посвящена изучению достоверности публикаций о некоторых серийных убийцах Украины. Изложены результаты поисков, разоблачены некоторые мифы и легенды, сопровождающие описание обстоятельств этих тяжких преступлений.

Ключевые слова: серийные убийцы Украины, вымысел публикаций.

В настоящее время термины «серийные», «многоэпизодные» преступления прочно утвердились в оперативно-розыскной и следственной практике. Обычно под этим термином понимается совершение лицом (или группой лиц) нескольких преступлений, имеющих логическую связь: один и тот же объект посягательства, одинаковые мотив, способ, место совершения преступления и т.п.

Такая категория преступлений, как серийные убийства, характеризуется большой общественной опасностью, вызывает возмущение и негодование у населения, порождает массу ложных, панических слухов. Розыск виновного приходится нередко вести на обширной территории, и в связи с этим процесс установления истины по делу становится очень трудоемким. Как показывает следственная практика, многие из серийных убийц не совершали преступлений в районе своего места жительства (как судимые, так и не судимые преступники), нападали на ранее незнакомых им людей, что чрезвычайно затрудняло работу правоохранительных органов, допустивших ошибки при выявлении подозреваемых.

С учетом изложенного представляется познавательным изучение таких сообщений о серийных убийцах Украины, которые не нашли подтверждения при проверке этой информации.

В мировой практике расследования серийных убийств навсегда останутся памятным деянием, совершенным неустановленным преступником, условно названным «Джеком-Потрошителем». Именно такая подпись стояла в издевательском анонимном письме, полученном лондонской газетой «Таймс», хотя не исключено, что послание отправлено не убийцей, а каким-то любителям розыгрышей.

С 6 августа по 9 ноября 1888 года в бедных кварталах Лондона (Уайтчепел, Спитлсфилд и Стиппни) произошла серия жестоких убийств проституток. Преступления произошли в одно и то же время – от 23 часов до 4 часов утра. Всем потерпевшим преступник перерезал горло наискосок почти до шейных позвонков, а затем потрошил их тела, за что журналисты условно прозвали его «Джек-Потрошитель»

(Jack Ripper). Убийства прекратились так же внезапно, как и начались. За истекшие годы теме личности этого неустановленного серийного убийцы было посвящено более 200 книг, а в качестве подозреваемых назывались имена около ста человек, включая и женщин [1, с.147-152].

Среди возможных кандидатов на роль «Джека потрошителя» был назван украинец Александр Федорченко. Данный вывод сделал бывший следователь Скотланд-Ярда Джон Плиммер, выпустивший в 1998 году свою книгу – «По следам убийств в Уайтчепел: Изучение убийств, совершенных Джеком-Потрошителем, с использованием современных приемов полиции» [2].

Несмотря на внешний антураж книги и заявления автора о «современных» методах установления истины, содержание этого «труда» выглядит легковесным и не вызывает доверия. Плиммер утверждает, что в конце 80-х годов XIX века в лондонском районе Уайтчепеле жил и практиковал врач из России Александр Федорченко, отличавшийся неуравновешенным характером и склонностью к садизму. Полиция не могла найти против него веских улик, а примерно в 1890 году он уехал в Россию.

Далее Плиммер сообщает, что для получения «улик» он взял из дела «Джека Потрошителя» платок, предположительно принадлежавший преступнику, найденный возле трупа одной из жертв. Якобы, этот платок Плиммер привез в Болгарию, где дал поддержать «вещественное доказательство» слепой пророчице Ванге. Последняя будто бы сообщила, что искомый Федорченко уехал из Лондона в Санкт-Петербург, а затем в Полтаву, где убил ряд женщин и покончил с собой.

По утверждению Плиммера, после встречи с Вангой он приехал в Санкт-Петербург, где не смог отыскать в архивах никаких следов Федорченко. Зато в архивах Полтавы он, якобы, нашел уголовные дела, возбужденные в связи с серией убийств, совершенных Федорченко, который затем прибег к суициду (повесился). Казалось, отставной следователь Скотланд-Ярда более века спустя блестяще раскрыв загадку неуловимого убийцы, идентифицировав его, как жителя Украины.

О несостоятельности Ванги, как «криминалистического экстрасенса», мы уже писали [3, с.113-123], поэтому нет смысла комментировать ссылки на контакты с данным «специалистом». Что касается проверки причастности А.Федорченко к серии убийств женщин, то здесь одному из авторов пришлось обратиться в государственные архивы и крупные библиотеки.

Заведующий отделом Национальной библиотеки Украины им. В.И.Вернадского Т.В. Дробко сообщил об отсутствии информации про деяния Федорченко [4]. Аналогичный ответ получен от директора Центрального государственного исторического архива Украины И.Н. Кисиль [5].

Заведующий отделом справочно-библиографической и информационной работы Национальной исторической библиотеки Украины Г.В. Ефименко сообщил только краткий дайджест на английском и украинском языках упоминавшейся выше книги Д. Плиммера [6]. Такую же информацию представил заведующий отделом справочно-библиографического обслуживания Российской государственной библиотеки М.Ю. Нещерет [7].

Наиболее интересный ответ прислал заместитель директора Государственного архива Полтавской области В.В. Гудым: «...В документах Полтавского городского полицейского управления, г.Полтава, Полтавской губернии за 1890-1900 гг., Полтавского окружного суда, г.Полтава Полтавского уезда Полтавской губернии за

1872-1900 гг., прокурора Полтавского окружного суда за 1890-1900 гг., которые хранятся в Государственном архиве Полтавской области, сведений о гр. Федорченко Александре не выявлено» [8].

Таким образом, сообщения Д. Плиммера о документальном подтверждении причастности А.Федорченко к совершению серии убийств женщин – оказались вымыслом.

Украинский след «Джека-потрошителя» относится к числу тех легенд, которые создают склонные к сенсациям авторы книг о «криминальных исторических загадках», теща свое тщеславие и мистифицируя читателей.

Аналогичным вымыслом является сообщение в российских источниках об Алексее Сударушкине, который, якобы, был доктором медицинских наук и талантливым детским врачом, совершившем серию убийств своих пациентов, расстрелянном по приговору суда [9, с.348-351]. На самом деле образ Сударушкина создан журналистом В.Логиновым [10, с.10-11],

такого правонарушителя не существовало [11, с.10-11].

Другой материал о серийном убийце Украины поместила киевская «Новая интересная газета» в октябре 2006 г. Речь шла о «бесследном исчезновении» в период 1904-1905 гг. молодых девушек «в одном из глухих селений Полтавской губернии». Раскрытием дела занялся полицейский пристав Николай Солово, заподозривший в совершении этих преступлений местную гадалку Наталью Кравченю, жившую одиноко на хуторе. Несмотря на 65-летний возраст, гадалка выглядела лет на 40 моложе, увлекалась магической литературой. В ее отсутствие Н. Солово провел на хуторе негласный обыск, обнаружив обескровленные трупы семи пропавших девушек. Арестованная гадалка признала, якобы, совершение ритуальных убийств для собственного омоложения, но отказалась назвать подробности этой оккультной процедуры. Эксперты-психиатры признали убийцу вменяемой, после приговора она была казнена [12, с.12-13].

В этом материале настораживало отсутствие фамилии автора и конкретных сведений, которые обязательно имеют место, когда текст готовится по документальным источникам. Директор государственного архива Полтавской области А.П.Белоус сообщил: «...Согласно «Алфавитным указателям населенных пунктов Полтавской губернии» (ныне – Полтавская область) за 1900-1910 гг., хутор с названием Кравченя, Кравчени – не значится...В газетах за 1903-1912 гг., хранящихся в госархиве, упоминаний о Кравчене Наталье нет...По учетным данным Государственного архива Полтавской области, гр. Кравчени (Кравченя) Наталья не значится, также не значится Солово Николай...» [13].

Директор Полтавской областной универсальной библиотеки им. И.П. Котляревского Т.И. Зеленская сообщила, что работники отдела краеведческой литературы и библиографии по просьбе одного из авторов просмотрели Отчеты Полтавской губернской земской управы - по 1916 г., журналы «Хуторянин» - по 1917г.,

Обзоры деятельности Полтавской губернской земской психиатрической больницы – по 1915г. «Ни в одном из изданий нет информации подобного плана, а тем более упоминаний о серийной убийце Н.Кравчене...Достоверность публикации в киевской «Новой интересной газете» у нас вызывает сомнения...Во-первых, фамилия «Кравченя». Фамилия, встречающаяся на Украине, звучит как «кравчиня», т.е. портниха. Описываемые события настолько необычны и неординарны, что, если не

документальные свидетельства происходящих событий, то хотя бы, легенды, должны были сохраниться. Сотрудники отдела обращались к краеведам-любителям, но никто до сих пор ни о чем подобном не слышал» [14].

Следует согласиться с данным мнением о надуманности публикации про серийную убийцу Кравченко – в центральных периодических изданиях дореволюционной России об этом громком деле нет упоминаний вообще.

В контексте исследуемой нами темы не может остаться без внимания сообщение СМИ об аресте 15 августа 1990г. в г.Павлограде 49-летнего Владимира Светличного, «...которому предъявлено обвинение в 23 нападениях на малолетних девочек. На счету Светличного за шесть лет охоты числится 11 убийств, 7 изнасилований и 5 покушений на изнасилование...28 июля 1989 года В.Светличный ...убил свою родную дочь, 9-летнюю Олю. Этот монстр в человеческом облике так и не дождался суда. 8 сентября 1991 года его нашли повешенным в боксе СИЗО...» [15, с.424-425].

После смерти данного обвиняемого аналогичные нападения на девочек не прекратились. Лишь в 2005 году был арестован житель г.Пологи Запорожской области С.Ф.Ткач, 1952 года рождения, который за длительный период проживания на территории Украины совершил десятки убийств, а все преступления, инкриминируемые повесившемуся В.Светличному, были совершены Сергеем Ткачом, что признал начальник управления уголовного розыска УМВД Украины в Днепропетровской области В.Б.Мазан [16]. В декабре 2008г. Днепропетровским апелляционным судом С.Ф.Ткач приговорен к пожизненному лишению свободы. Владимир Светличный стал одной из жертв системы правоохранительных органов, оговорив себя в тех деяниях, которые не совершал. Серьезные изъяны в оперативно-розыскной и следственной практике при работе по серийным убийствам, приводящие к подобным трагедиям, описаны в трудах Н.П. Водько [17], А.Л. Протопопова [18] и других авторов, что выходит за рамки нашей темы.

Список вымышленных «серийников» Украины можно расширять при внимательном изучении журналистских материалов. Так, В.Белых сообщал о разоблаченном в 80-х годах минувшего столетия бывшем сотруднике МВД, который в форме капитана милиции, якобы, подвозил на личном автомобиле красивых женщин из аэропорта г.Киева, по дороге насиловал и убивал их [19]. Данная публикация была направлена одним из авторов для проверки в МВД Украины. Начальник управления информационных технологий Главного управления МВД Украины в Киевской области С.А.Валовой дал ответ, что такого «серийного» убийцы вообще не было [20].

Подобные сообщения о вымышленных убийцах имели место и в России, что нашло отражение в специальной литературе [21, с.74-76]. Думается, что при создании научных работ необходима качественная проверка достоверности источников, без ссылок на газеты или Интернет.

Список использованных источников и литературы:

1. Лаврин А.П. Словарь убийц / А. П. Лаврин. – М., 1997. – 416 с.
2. Plimmer, J.F. In the footsteps of the Whitechapel murders : an examination of the Jack the Ripper murders using modern police techniques / John F.Plimmer. – Lewes: Book Guild, 1998. – XII, 201 p/
3. Китаев Н.Н. Несостоятельность экстрасенсов в криминалистике на примере болгарской прорицательницы Ванги // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Юридические науки». Т.19 (58). № 1. 2006г. С.113-123.
4. Письмо от 24 мая 2012г. Личный архив Ардашева Р.Г.
5. Письмо № 02-575 от 28 мая 2012г. Личный архив Ардашева Р.Г.

6. Письмо № 32 от 27 июня 2012г. Личный архив Ардашева Р.Г.
7. Письмо № 62/148 от 31 мая 2012г. Личный архив Ардашева Р.Г.
8. Письмо № 06-13/437 от 17 августа 2012г. Личный архив Ардашева Р.Г.
9. Лаврин А.П. Словарь убийц / А. П. Лаврин. – М., 1997. – 416 с.
10. Логинов В. Дьявол во плоти // Совершенно секретно. – 1991. – № 7. – С.10-11.
11. Китаев Н.Н. Проблемы расследования отдельных видов умышленных убийств / Н.Н. Китаев. – Иркутск, 1992. – 168 с.
12. Полтавская ведьма. Чтобы сохранить молодость, она отправляла на тот свет невинных девушек // Новая интересная газета. – 2006. – № 10 (октябрь). – С.12-13.
13. Письмо № 07-12/4 от 18 января 2007г. Личный архив Китаева Н.Н.
14. Письмо № 64 от 23 февраля 2007г. Личный архив Китаева Н.Н.
15. Раззаков Ф.И. Бандиты времен социализма / Ф. И. Раззаков. – М., 1996. – 528 с.
16. Письмо № 6/17-К-7 от 8 февраля 2006 г. Личный архив Китаева Н.Н.
17. Водько Н.П. Почему так долго искали Чикатило? / Н. П. Водько. – М., 1996. – 112 с.
18. Протопопов А.Л. Расследование серийных убийств / А. Л. Протопопов. – СПб., 2006. - 280с.
19. Белых В. Маньяк выходит на охоту / В. Белых // Труд. 1991. – 2 июля.
20. Письмо № К-14 от 6 июля 2006 г. Личный архив Китаева Н.Н.
21. Китаев Н.Н. Об искажении фактов в специальной литературе по серийным убийцам // Уголовно-процессуальные и криминалистические чтения на Алтае. Вып. 2. Барнаул, 2003. – С.74-76.

Ардашев Р.Г., Китаев Н.Н. Про вигаданих серійних вбивць України / Р.Г. Ардашев, Н.Н. Китаєв // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 175-179.

Стаття присвячена вивченню достовірності публікацій про деяких серійних вбивць України. Викладено результати пошуків, викрито деякі міфи і легенди, що супроводжують опис обставин цих тяжких злочинів.

Ключові слова: серійні вбивці України, вигадка публікацій.

Ardashev R.G., Kitaev N.N. About the invented serial killers of Ukraine / R.G. Ardashev, N.N. Kitaev // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 175-179.

The article is devoted the study of authenticity of publications about some serial killers of Ukraine. The results of searches are expounded, some myths and legends, accompanying description of обставин of these severe crimes, are disrobed.

Keywords: serial killers of Ukraine, fiction of publications.

УДК 343.916/(477)(075.8)

**«ВОЄННИЙ СТАН», «БОЙОВА ОБСТАНОВКА» ТА «ЧАС
ПЕРЕБУВАННЯ НА ВІЙСЬКОВІЙ СЛУЖБІ», ЯК ОСОБЛИВІ
ОБСТАВИНИ ЧИННОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОМУ ЩОДО
ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ У ЧАСІ**

Бодаєвський В.П.

*Кримський економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана, Сімферополь, Україна*

Статтю присвячено проблемі чинності закону про кримінальну відповідальність щодо військових злочинів у часі. В рамках цього дослідження проведено аналіз специфічних обставин часу та розглянуто механізм їх впливу на чинність кримінального закону щодо військових злочинів у часі.

Ключові слова: воєнний стан, стан війни, воєнний час, бойова обстановка, бойові дії, воєнні дії, час перебування на військовій службі, чинність кримінального закону у часі.

Проблемі чинності закону про кримінальну відповідальність (далі – кримінальний закон) у часі присвячена велика кількість наукових праць і це не випадково, оскільки розглядуваний кримінально-правовий інститут є гарантом правильного вирішення кримінальних справ у багатьох випадках. Проте, в Україні зовсім не існує досліджень, які б стосувалися чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. Між тим, даний інститут відносно військових злочинів має свою специфіку, котра пов'язана з такими особливими обставинами часу, як «військовий стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі». В юридичній літературі України ці категорії розглядалися тільки у контексті характеристики ознак об'єктивної сторони та суб'єктів військових злочинів. Найбільш відомими науковими працями у цій сфері є роботи таких вчених, як В.О. Бугаєв, С.І. Дячук, В.І. Касінюк, В.А. Клименко, М.І. Карпенко, М.Й. Коржанський, М.І. Панов, М.М. Сенько, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, О.А. Чуваков та інші.

Значення вирішення досліджуваної проблеми особливо зростає у зв'язку з участю України, як рівноправного члена світової спільноти, в міжнародних миротворчих місіях (військових операціях), нестабільністю міжнародної обстановки та існуванням міжнародного тероризму.

Метою даної статті є проведення аналізу специфічних обставин часу та дослідження механізму їх впливу на чинність кримінального закону щодо військових

злочинів у часі, а також формулювання висновків стосовно розглядуваної проблеми та внесення пропозицій по її розв'язанню.

В науці кримінального права майже загальновизнаною є думка, що чинність кримінального закону у часі означає можливість чи неможливість застосування певного кримінального закону (у той чи інший час конкретного суспільно небезпечного діяння)» [1, с. 196].

Ці питання законодавець передбачив в статтях 4 і 5 Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК). Їх положення мають обов'язкову силу і для кримінального закону щодо військових злочинів, проте застосування окремих із них, в цьому випадку, залежить також і від настання, як вказувалося, відповідних обставин часу.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 4 КК України: «Злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння». У свою чергу, ч. 3 ст. 4 КК України встановлено, що: «Часом вчинення злочину визначається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності».

Застосування цих нормативних приписів Загальної частини КК України стосовно військових злочинів законодавець традиційно пов'язує з перебуванням армії на положенні мирного часу та в умовах воєнного стану чи їх підрозділів в умовах бойовій обстановці, а також з часом перебування особи на військовій службі [2, с. 129-130; 3, с. 5-6]. За прямими вказівками розділу XIX КК України окремі його статті або їх частини починають діяти тільки з моменту настання умов воєнного стану чи бойової обстановки і до їх закінчення. Тому, виникає необхідність визначитися із смисловим навантаженням, яку несуть в собі поняття «воєнний стан» та «бойова обстановка».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 06 квітня 2000 р., а також абз. 11 ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 р., воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Воєнний стан вводиться за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Скасовується воєнний стан за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України в разі усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. З пропозицією про скасування воєнного стану до Президента України може звернутися й Верховна Рада України. Про введення або скасування воєнного стану негайно оголошується в засобах масової інформації (статті 5 та 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Отже, законодавець зв'язав моменти настання та припинення дії умов воєнного стану з часом оголошення про це в засобах масової інформації, а тому, саме цей час повинен слугувати своєрідним орієнтиром набрання або припинення чинності кримінальним законом щодо військових злочинів, котрі розраховані на дані умови. Відповідно, і час вчинення військових злочинів в умовах воєнного стану повинен обмежуватися часом оголошення настання або припинення цих умов.

В даному випадку слід підкреслити, що на відміну від кримінального законодавства колишнього СРСР та КК Російської Федерації, чинний КК України не використовує поняття «воєнний час», замість нього, як вже вказувалося, передбачається термін «воєнний стан». Ці поняття, хоча і схожі за змістом, але не є тотожними. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 р., воєнний час настає з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій, а закінчується у день і час припинення стану війни. У разі збройної агресії або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про введення воєнного стану та подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії.

Отже, час введення воєнного стану може і не співпадати з часом оголошення стану війни, а крім того, під час введення та дії воєнного стану можуть не вестися і воєнні дії, а таким чином, він може існувати поза межами воєнного часу. Поняття «воєнний стан» за чинним законодавством військової сфери, на відміну від поняття «воєнний час», свідчить не тільки про об'єктивну обстановку даного періоду, але й про особливий правовий режим діяльності різних державних органів у цей час.

Якщо термін «воєнний стан» безпосередньо визначений вітчизняним військовим законодавством, то поняття «бойова обстановка» не знайшло такого закріплення в жодному нормативно-правовому акті України. Як наслідок цьому, є різне його визначення в юридичній літературі. Так, наприклад, М.І. Хавронюк вважає, що під бойовою обстановкою розуміється певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, за якими вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань [4, с. 102]. У свою чергу, М.І. Панов вважає, що бойова обстановка – це період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні і протиборстві з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції) [5, с. 13].

Загальні принципи тлумачення законодавства вказують на необхідність при застосуванні нормативних приписів кримінального закону щодо військових злочинів розглядати буквальный зміст терміну «бойова обстановка». Для визначення цього терміну необхідно звернутися до його етимологічного значення. В тлумаченому словнику С.І. Ожегова поняття «бойова обстановка» відноситься до категорій «бойовий», що означає ведення бою, та «обстановка» – стан, умови існування чогось. Термін «бій» С.І. Ожегов розглядає як озброєне зіткнення, битву [6,

с. 66, 557]. Радянська військова енциклопедія визначає бойову обстановку, як сукупність чинників та умов, що складаються в районі ведення бойових дій у відповідний час і котрі впливають на підготовку та виконання підрозділами, частинами та з'єднаннями бойового завдання [7, с. 551].

Отже, етимологічне значення терміну «бойова обстановка» пов'язано із станом військ в умовах бою. Офіційне визначення поняття «бій» надається в абз. 1 п. 1 глави 1 розділу 1 Бойового статуту Сухопутних військ, ч. II (батальйон, рота), введеного в дію наказом командувача Сухопутними військами Збройних Сил України від 29 грудня 2010 р. № 574 (далі – Бойовий статут), «бій – основна форма тактичних дій військ (сил), узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневр військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) для відбиття ударів противника, його знищення (розгрому) та виконання інших завдань в обмеженому районі протягом короткого часу. Бій може бути загальновійськовим, вогневим, повітряним, протиповітряним, морським».

Отже, бойова обстановка в узькому розумінні – це стан військ (сил) в умовах бою (основної форми тактичних дій), а в широкому розумінні – це стан військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) під час здійснення ними тактичних дій по виконанню бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу.

Поруч з терміном «бойова обстановка» в юридичній літературі зустрічаються терміни «бойові дії» та «воєнні дії», але вони не є тотожними. На наш погляд, поняття «бій» охоплюється поняттям «бойові дії», оскільки, як регламентується ч. 2 п. 3 глави 1 розділу 1 Бойового статуту, «Характерними рисами сучасного загальновійськового бою є:... швидкоплинність і динамічність бойових дій,... ». Звідси випливає, що й поняття «бойова обстановка» охоплює поняття «бойові дії», тобто вони співвідносяться як ціле та його частина. Радянська воєнна енциклопедія визначає бойові дії як організоване застосування сил та засобів для виконання бойових завдань частинами, з'єднаннями та об'єднаннями Збройних Сил [8, с. 539].

Що стосується співвідношення понять «бойові дії» (відповідно, «бойова обстановка») та «воєнні дії», то в цьому випадку слід погодитися з висловлюваннями М.А. Кудинова, котрий розрізняє їх посилаючись на те, що воєнні дії ведуться тільки на стратегічному рівні. [3, с. 18]. З цього приводу необхідно також зазначити, що дана позиція є традиційною для вітчизняної воєнної науці. Так, наприклад, Радянська воєнна енциклопедія визначає воєнні дії, як стратегічні дії Збройних Сил по розгрому противника на суші, у повітрі та на морі [9, с. 260]. На нашу думку, законодавчим підтвердженням цьому можуть слугувати цитовані нами положення ст. 4 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 р., де, як вже вказувалося, передбачається, що воєнні дії розпочинаються Збройними Силами України разом з іншими військовими формуваннями на підставі відповідного рішення Президента України.

Аналіз військового законодавства України (зокрема, положень глави 2 розділу 1 Бойового статуту тощо) вказує на те, що часові рамки умов бойової обстановки обмежуються строками отримання бойового завдання (бойового розпорядження чи наказу), на ведення бойових дій підрозділами, частинами, з'єднаннями, та виконання бойового завдання. В даному випадку необхідно звернути увагу, що наведені положення є основою позиції багатьох російських фахівців кримінально-правової сфери, які спеціалізуються на військових злочинах [3, с. 19; 10, с. 12].

Отже, саме з настанням зазначених обставин вступає в дію або припиняє діяти кримінальний закон щодо військових злочинів, котрий розрахований на період існування умов бойової обстановки. Відповідно, і час вчинення військових злочинів в умовах бойової обстановки обмежується рамками наведених обставин.

Бойова обстановка може створюватися не тільки на фронті, але і в тилу (наприклад, під час десанту противника або повітряних нальотів), а також мати місце як у військовий час, так і в мирний час (наприклад, при ліквідації прикордонних конфліктів тощо) [4, с. 102].

Дослідження нормативних приписів чинного закону України про кримінальну відповідальність щодо військових злочинів дозволяє поділити їх за часовими ознаками на три групи: 1) на нормативні приписи кримінального закону щодо військових злочинів дія яких не пов'язується з умовами воєнного стану чи бойової обстановки (передбачені статтями 406, 412, 414-417, 419, 422 КК України); 2) на нормативні приписи дія яких диференціюється у залежності від мирного часу та існування умов воєнного стану чи бойової обстановки (передбачені статтями 402-405, 407-411, 413, 418, 420-421, 423-426, 428, 431, 434 КК України); 3) на нормативні приписи, які діють тільки під час існування умов воєнного стану чи бойової обстановки (передбачені статтями 427, 429-430, 432-433, 435 КК України).

Третю групу нормативних приписів в науці кримінального права прийнято традиційно називати військово-кримінальним законодавством воєнного часу [2, с. 129]. На нашу думку, застосування цього терміну відносно чинного кримінального законодавства України є некоректним, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 3 КК України, законодавством України про кримінальну відповідальність є виключно Кримінальний кодекс України, а тому виділення зазначеної групи нормативних приписів в окреме законодавство було б неправильним.

Як вже вказувалося, чинність кримінального закону щодо військових злочинів обмежується також й часом перебування особи на військовій службі. Тому, військовослужбовці та прирівняні до них особи (військовозобов'язані під час проходження навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів) за злочини, що вчинені ними до військової служби, несуть відповідальність не за нормативними приписами кримінального закону щодо військових злочинів, а за загальнокримінальними нормативними приписами. І навпаки, особи, що вчинили військові злочини під час проходження військової служби, притягуються до кримінальної відповідальності за кримінальним законом щодо військових злочинів, й навіть якщо вони до цього моменту були звільнені із армії.

Таким чином, для того щоб правильно застосувати кримінальний закон щодо військових злочинів необхідно точно визначити : а) час його дії в залежності від мирного часу та від настання умов воєнного стану чи умов бойової обстановки; б) час вчинення військового злочину, тобто коли він вчинений у мирний час або в умовах воєнного стану чи в умовах бойової обстановці; в) чи знаходилася особа на військовій службі (для військовозобов'язаних – на навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборах) під час вчинення військового злочину.

На відміну від поняття «воєнний стан», котре має законодавчу регламентацію визначення, а також порядку його введення та скасування, визначення терміну «бойова обстановка» не передбачено жодним нормативно-правовим актом України. На сьогоднішній день вирішення даної проблеми відбувається шляхом буквального

тлумачення змісту вказаного терміну та застосування поняття «бій», що передбачено, наприклад, Бойовим статутом Сухопутних військ, а тому і межі існування умов бойової обстановки визначаються виходячи із регламентації терміну «бій». На нашу думку, такий підхід до розв'язання вказаної проблеми є порушенням основного принципу кримінального права – принципу законності.

Виходячи з цього, вважаємо за необхідне доповнити ст. 402 КК України приміткою, у якій пропонуємо визначити термін «бойова обстановка» для всіх статей розділу XIX КК України, котрі на нього посилаються, та передбачити критерії визначення початку та закінчення умов бойової обстановки. У зв'язку з вказаним, нами пропонується авторське визначення терміну «бойова обстановка», під якою слід розуміти стан військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) під час здійснення ними тактичних дій по виконанню бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу.

Список літератури

1. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С. Беницького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
2. Чхиквадзе В.М. Советское военно-уголовное право : учебное пособие / В.М. Чхиквадзе. – М. : Юрид. изд-во Мин. юст. СССР, 1948. – 452 с.
3. Кудинов М.А. Теоретические и правовые основы уголовной ответственности за преступления против военной службы, совершаемые в военное время и в боевой обстановке : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.А. Кудинов. – М., 2004. – 223 с.
4. Хавронюк М.І. Військові злочини : комент. законодавства / Хавронюк М.І., Дячук С.І., Мельник М.І. ; відп. ред. М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К. : А.С.К., 2003. – 272 с.
5. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 53000 слов / С.И. Ожегов; под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М. : Оникс : Мир и образование, 2008. – 1200 с.
7. Огарков Н.В. Советская военная энциклопедия. В 8-ми томах. Т. 7 // Под ред. Н.В. Огаркова. – М. : Воениздат, 1980. – 693 с.
8. Гречко А.А. Советская военная энциклопедия. В 8-ми томах. Т. 1 // Под ред. А.А. Гречко. – М. : Воениздат, 1976. – 637 с.
9. Огарков Н.В. Советская военная энциклопедия. В 8-ми томах. Т. 2 // Под ред. Н.В. Огаркова. – М. : Воениздат, 1979. – 654 с.
10. Маликов С.В. Расследование преступлений в районах вооруженного конфликта: монография // С.В. Маликов. – М. : Военный университет, 2005. – 170 с.

Бодаєвський В.П. «Военное положение», «боевая обстановка» и «время пребывания на военной службе», как особые обстоятельства действия уголовного закона касательно военных преступлений во времени. / В.П. Бодаєвський // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 180-186.

Статья посвящена проблеме действия закона об уголовной ответственности относительно военных преступлений во времени. В рамках этого исследования проведен анализ специфических обстоятельств времени и рассмотрен механизм их влияния на действие уголовного закона относительно военных преступлений во времени.

Ключевые слова: военное положение, состояние войны, военное время, боевая обстановка, боевые действия, военные действия, время пребывания на военной службе, действие уголовного закона во времени.

Bodayevskiy V.P. “Martial law”, “battle situation” and “ the time of stay at military service”, as special circumstances of criminal law action concerning military crimes in time / V.P. Bodajevskiy // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 180-186.

The article is devoted to the problem of the action of criminal responsibility law concerning military crimes in time. Within the framework of this research the analysis of specific circumstances of time has been conducted and the mechanism of their influence on the action of criminal law concerning military crimes in time has been investigated.

Keywords: a martial law, belligerency, war-time, battle situation, battle actions, military operations, time of stay at military service, the action of criminal law in time.

УДК 343.351

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРИЧИНЕНИЕ ИМУЩЕСТВЕННОГО УЩЕРБА ПУТЁМ ОБМАНА ИЛИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ДОВЕРИЕМ

Бугаев В.А.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

Статья рассматривает историческую обусловленность и правовую необходимость уголовного запрета на причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием в его генезисе и место этой правовой нормы в системе преступлений против собственности действующего УК Украины.

Ключевые слова: собственность, причинение имущественного ущерба, обман, злоупотребление доверием, мошенничество, преступления против собственности, уголовная ответственность.

В Разделе 6 Особенной части УК Украины 2001 г. «Преступления против собственности», ст. 192 предусматривает уголовную ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием. С учётом того, что ст. 190 этого же УК предусматривает ответственность за мошенничество (завладение чужим имуществом или приобретение права на имущество путём обмана или злоупотребления доверием), которое достаточно хорошо исследовано, представляет интерес генезис уголовно-правового закрепления ответственности по ст. 192 УК и её специфическое содержание.

Современная обусловленность уголовной ответственности за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием имеет свои правовые исторические предпосылки. Анализ истории развития украинского законодательства свидетельствует, что нормативно-правовое закрепление ответственности за посягательства на собственность предусматривалось в самых первых правовых памятниках. В последующем, в каждом новом уголовном законе данный вид ответственности получал дальнейшее развитие.

Исследование исторического аспекта установления уголовной ответственности за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием позволит определить истоки, предпосылки и причины необходимости установления уголовной ответственности за это преступное посягательство на современном этапе развития государственности Украины. Как в своё время отмечали известные учёные Г.А.Кригер и Н.Ф.Кузнецова - исследование юридических норм невозможно без выяснения конкретного общественного отношения, которое они регулируют, задач, которые ставил законодатель во время их принятия, конкретной обстановки, в которой эти нормы совершались и в которой они применяются. Без выяснения обстоятельств, которые привели законодателя к необходимости принятия той или другой нормы, анализ нормы будет неполным [1; С. 52].

С точки зрения диалектического материалистического подхода к историческим процессам, развитие общества и государства обусловлены в значительной степени возникновением и развитием института собственности, т.е. отношений между людьми по поводу владения, пользования и распоряжения имуществом и вытекающими из него благами как материальными, так и нематериальными. Собственность является основой производственных отношений, так как является основным условием функционирования производства. Поскольку само производство является экономической основой государства, то соответственно государство с момента своего образования будет вынуждено, исходя из инстинкта самосохранения, защищать институт собственности. Что, собственно говоря, мы видим на примере развития нашего национального уголовного законодательства.

История отечественного уголовного законодательства ведет начало от основного источника права Киевской Руси - Русской Правды. В нормах Русской Правды имущественным преступлениям отводилось значительное внимание. Так, наряду с кражей (татьбой), поджогом, повреждением движимого имущества, в положениях Русской Правды (ст. 12) была установлена уголовная ответственность за самовольное пользование чужим имуществом (конем, оружием). В Расширенной редакции Русской Правды (ст. 47) впервые устанавливается ответственность за корыстное злоупотребление доверием - невозвращение долга на протяжении длительного срока (нескольких лет). Сохранились аналогичные статьи и в Литовских статутах 1529, 1566 и 1588 г.г. [2; С. 77 – 80, 209], поскольку в Великом княжестве Литовском, как и в царстве Московском, на протяжении значительного исторического периода широко применялись положения Русской Правды.

Судебник Ивана III (1497 г.) предусматривал такие виды преступлений против имущественных прав как: разбой, похищение чужого имущества (татьба), повреждение или уничтожение чужого имущества, незаконное пользование чужим имуществом [3; С. 41]. Кроме ответственности за незаконное завладение чужим имуществом, в Судебнике уже появляется упоминание об ответственности за злостную невыплату долга, т.е. устанавливается уголовно-правовая охрана прав, возникающих из договорных обязательств. Согласно ст.55 Судебника злостное уклонение от уплаты по договору наказывалось передачей виновного кредитору в качестве холопа [3; С. 45, 94 - 95].

Аналогичные нормы содержались в Судебнике Ивана IV - Грозного (1550 г.) Более того, именно в этом уголовном законе впервые проводится разграничение между формами похищений - грабежом (открытым завладением имуществом) и разбоем (завладение имуществом, связанное с применением насилия). В ст. 58, в частности, проводится размежевание между кражей и мошенничеством [4; С. 137].

Изложенное позволяет сделать вывод, что Русская Правда, Литовские статуты и Судебники 1497 и 1550 г.г. содержали нормы, устанавливающие уголовную ответственность за посягательства на собственность, в числе которых отдельно - за самовольное использование чужого имущества. Следовательно, можно утверждать, что уже со времен Русской Правды прослеживается различие между посягательствами, связанными с обращением имущества в свою пользу - "похищениями", и посягательствами, в которых отсутствует обращение имущества виновными в свою пользу - незаконное пользование.

В уголовно-правовых источниках Российской империи появляются упоминания об ответственности за злоупотребление доверием и обман. Выделяется понятие имущественной недобросовестности. В частности, известный правовед Российской империи второй половины 19-го века И.Я.Фойницкий, анализируя положения Свода законов Российской империи, отмечал, что в состав, так называемой имущественной недобросовестности, входили уклонения от выполнения гражданских (имущественных) обязанностей; злоупотребление доверием; использование доверчивости, слабости, неопытности лица для причинения ему имущественного вреда; преступные имущественные договоры. Наказывалось даже обычное невыполнение договоров. Злоупотребление доверием рассматривалось как посягательство на имущественные интересы путем невыполнения той обязанности, которую виновный должен был выполнить [5; С. 107].

Раздел XII Свода законов Российской империи 1832 г. “О преступлениях и проступках против собственности частного лица” четко определял формы похищения: разбой, грабеж, кража и мошенничество. Предметами этих посягательств выступали чужие вещи, деньги или другое движимое имущество. Преступлениям, которые возникают из договорных и других обязательств, была посвящена Глава пятая Раздела XII. Большинство статей этой главы устанавливали уголовную ответственность за обманы, приводившие к возникновению невыгодных потерпевшему обязательств (ст. ст. 2280-2281), подлог в актах и обязательствах (ст. ст. 2282- 2289. В ст. 2295 была предусмотрена уголовная ответственность за передачу в наем или бесплатное пользование чужого имущества, без полномочий на такие действия. Причём из содержания данной статьи вытекало, что преступным являлась не только передача виновным другому лицу в пользование чужого имущества, но и пользование без разрешения чужим имуществом самым виновным (ч. 2 ст. 2295 - другая противозаконная выгода) [5; С. 115, 116].

Субъектами злоупотребления доверием согласно Уложению о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. могли быть не любые лица, а лишь те, которые согласно закону или договору имеют право распоряжаться чужим имуществом. Другую группу преступлений против собственности в теории уголовного права называли договорными обманами - особым видом мошенничества. Согласно Уложению в эту группу входили: обман для склонения к даче обязательств, сделка с несовершеннолетним посредством обмана, использование неосведомлённости стороны в договоре, использование недействующей доверенности, азартные игры, и т.п. [5; С. 121, 254 - 273].

Уголовное уложение 1903 г. предусматривало уголовную ответственность за договорные обманы, которые рассматривались как вид мошенничества и были аналогичными, предусмотренным ранее в Уложении о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. Однако Уголовное уложение 1903 г. содержало отдельную главу в разделе о преступлениях против собственности - о самовольном пользовании чужим имуществом, о других случаях виновной недобросовестности в отношении чужого имущества [6; С. 324].

Злоупотребление доверием охватывало круг неправомерных действий, которые составляли случаи использования доверия лиц во время заключения, выполнения, отсрочки любых договоров или обязанностей в отношении имущества. Ведущий учёный – правовед Российской империи конца 19-го – начала 20-го столетия,

профессор Санкт-Петербургского университета Н.С.Таганцев определял злоупотребление доверием, как противоправное умышленное причинение имущественного вреда лицом, которое было обязано охранять затронутые имущественные интересы и проявлять заботу о них, т.е. не выполнившим возложенной на него обязанности [6; С. 633].

Таким образом, в дореволюционном законодательстве Российской империи, в состав которой входила большая часть современной Украины, кроме установления уголовной ответственности за посягательства на чужое имущество, предусматривалась ответственность за незаконное самовольное использование чужого имущества, преступную неоплату по договорам о предоставлении услуг и выполнении работ, были упоминания об ответственности за незаконное потребление энергии. Эти посягательства рассматривались в большинстве случаев как самовольное использование имущества и злоупотребление доверием. Данные выводы для нас имеют научно-теоретическое значение, так как действующее Уголовное законодательство независимой Украины обеспечивает правопреемственность и дальнейшее развитие этих законодательных конструкций.

После Октябрьского переворота 1917 года, первый уголовный кодекс Украинской ССР был введен в действие в 1923 г. В 1927 г. был принят новый УК УССР, раздел VII которого содержал нормы, устанавливавшие уголовную ответственность за посягательства на собственность и назывался „Имущественные преступления”. Отдельной статьи, предусматривающей ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием, в данном законе предусмотрено не было. Вместе с тем, ст. 180 этого УК закрепляла уголовную ответственность за мошенничество, которое рассматривалось как получение с корыстной целью имущества или права на имущество.

В свою очередь, УК РСФСР 1926 г., в отличие от УК УССР 1927 г., регламентируя содержание мошенничества, включил в предмет этого преступления, кроме имущества права на имущество, также иные личные выгоды, чем по сравнению с названным УК Украины расширил содержание данного преступления и соответственно круг преступных мошеннических действий. Профессор А.Жижиленко, рассматривая УК РСФСР 1926 г. отмечал, что предметом посягательства в имущественных преступлениях выступает имущество как вещь и имущество в целом (широкое понимание имущества) [7; С. 7 - 8]. Представляется, что под имуществом в целом он имел в виду, как материальные вещи, так и имущественные выгоды.

Впервые самостоятельная уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием, в современном понимании, была закреплена в ст.87 УК УССР 1960 г. Причиной такого выделения было научно разработанное на протяжении ряда десятилетий понятие „хищение” и, как следствие, деление преступлений против собственности на корыстные преступления против собственности, которые содержат признаки хищения и другие корыстные преступления. Под хищением в тот период понималось содеянное с корыстной целью завладение или передача третьим лицам имущества, которое находилось в собственности владельца [8; С. 88].

Мошенничество было признано одной из форм хищения. Поэтому возникла необходимость в установлении уголовной ответственности не только за хищение государственного или коллективного имущества, но и за другие посягательства на

эту форму собственности в виде причинения имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием. Причём ответственность за аналогичные посягательства на личную собственность указанным кодексом предусмотрена не была. В 1986 году также были предусмотрены в качестве самостоятельных преступлений самовольное использование транспортных средств, машин или механизмов и нарушение правил пользования энергией или газом в быту. В 1992 г. эти составы были декриминализованы¹.

Здесь следует отметить, что проблемам понятий «хищение» и «похищение» в своё время уделял внимание ещё профессор Н.С. Таганцев. В частности под похищением он понимал завладение преступными способами чужого движимого имущества с целью обращения его в свою собственность. Как им было отмечено, похитить – означает взять или переместить имущественную ценность из владения пострадавшего во владение виновного. К имущественным преступлениям он относил: «воровство» – всякое противозаконное похищение чужого движимого имущества с целью присвоения; разбой – похищение чужого движимого имущества с помощью физического или психического насилия против лица пострадавшего; мошенничество – охватывающее все имущественные обманы (кроме похищения); вымогательство, присвоение [6, С.849, 850]. Названный учёный, как один из авторов проекта Уголовного Уложения 1903 г., отмечал, что в нём изначально предполагалось предусмотреть полное объединение всех видов похищения чужого движимого имущества в одно понятие имущественного «хищничества» [6, С. 820, 857].

По этому поводу Г.М. Борзенков указывал, что составители Уложения 1903 года исходили из наличия родового понятия похищения или имущественного «хищничества», близкого к современному понятию хищения, в связи с чем в первичном проекте предусматривалось объединить все случаи похищения чужого имущества в одно общее понятие имущественного «хищничества». Это намерение поддержали многие юристы, в том числе немецкие ученые. Однако в дальнейшем было признано, что подобное решение, «хоть и правильное теоретически, было бы слишком резким и поэтому нежелательным отклонением от действующей системы» [9; С. 392].

Таким образом, уголовно-правовая категория советского периода «хищение» явилась продолжением идеи, заложенной ещё при разработке Уголовного Уложения 1903 года. В современном уголовном праве России под хищением понимается совершенное с корыстной целью противоправное безвозмездное изъятие и (или) обращение чужого имущества в пользу виновного или других лиц, причинившее ущерб собственнику или иному владельцу имущества [10; С. 66].

В свою очередь на Украине, например, профессор Е.Л. Стрельцов в научно-практических комментариях к УК и в учебниках уголовного права вычленил в преступлениях против собственности три группы деяний: корыстные преступления, включающие две группы, и некорыстные. Однако, если 2002 г. корыстные преступления состояли, по его мнению, из хищений (ст.185-188, 190 и 191 УК) и без признаков хищения (ст.189, 192, 193), то в 2007 г. те же преступления он разделил на хищения и без признаков похищения. При этом обращает на себя внимание, что

¹ Примечание: см. Закон України “Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу Української РСР і Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення” від 07.07.1992 р. № 2547–ХІІ // Голос України від 06.08.1992. – № 148.

данные им определения хищения и похищения редакционно ничем не отличаются – «совершённое с корыстной целью противоправное безвозмездное изъятие или обращение чужого имущества в пользу виновного или других лиц, причинившее ущерб собственнику или иному владельцу этого имущества» [11; С. 353].

Такое изменение позиции украинских учёных связано с тем, что новый УК Украины от 5 апреля 2001 года отказался от понятия хищения и в Разделе 6 Особенной части «Преступления против собственности» и других употребляет термин «похищение», т.е. фактически вернулся к дореволюционным научно-теоретическим подходам по этой проблеме. Поэтому логичным является закрепление в статье 192 действующего УК Украины отдельного состава, предусматривающего ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием при отсутствии признаков мошенничества, если оно причинило значительный вред.

Для причинения имущественного ущерба, как и для мошенничества, также свойственно применение обмана или злоупотребления доверием, направленных на личное обогащение виновного. Однако в отличие от похищения при совершении этого преступления ущерб собственнику выражается не в уменьшении наличного имущества путем его изъятия из владения собственника, а в обращении виновным в свою собственность денежных сумм или иных ценностей, которые еще только должны перейти в собственность. Своими действиями виновный причиняет собственнику не положительный ущерб, что характерно для хищения, а ущерб в форме непередачи должного (упущенная выгода), т.е. собственник в результате совершения виновным обмана или злоупотребления доверием не получает того имущества или дохода, которые должны быть ему переданы согласно закону.

Всё изложенное в указанном разделе позволяет сделать следующие выводы.

Исторический анализ отечественных источников уголовного права дает основания утверждать, что норма об уголовной ответственности за незаконное использование имущества, уклонение от оплаты за предоставленные услуги, выполненные работы, потреблённую энергию имеет глубокую историко-правовую основу.

Уголовно-правовая категория советского периода «хищение» явилась продолжением идеи, заложенной ещё при разработке Уголовного Уложения 1903 года.

Новый УК Украины от 5 апреля 2001 года отказался от понятия хищения, и употребляет термин «похищение», т.е. фактически вернулся к дореволюционным научно-теоретическим подходам по этой проблеме, поэтому логичным является закрепление в ст. 192 этого УК отдельного состава, предусматривающего ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием.

Список литературы:

1. Кригер Г.А., Кузнецова Н.Ф. Проблемы социальной обусловленности уголовного закона. – М., 1977. – С. 52.
2. Юшков С.В. Русская Правда: происхождение, источники, ее значение. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1950. – С. 77 – 80, 209.
3. Штамм С.И. Судебник 1497 г. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1955. – С. 45, 94 – 95.
4. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т.2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 137.

5. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т.6. Законодательство первой половины XIX века. – М.: Юрид. лит., 1988. –С.107, 115, 116, 121, 254 – 263.
6. Таганцев Н.С. Уголовное Уложение 22 марта 1903 г. – СПб, 1904. –С. 324, 633, 849, 850, 820, 857.
7. Жижиленко А. Преступления против имущества и исключительных прав. Л., 1928. –С. 7- 8.
8. Кригер Г.А. Квалификация хищений социалистического имущества, изд.2–е, испр. и допол. – М.: Юрид. лит., 1974. –С. 88.
9. Курс уголовного права. Особенная часть. Том 3. Учебник для вузов. Под ред. доктора юридических наук, профессора Г.Н. Борзенкова и доктора юридических наук, профессора В.С. Комиссарова. – М.: ИКД Зерцало-М, 2002. – С. 392.
10. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2012. – С. 66.
11. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. Е.Л.Стрельцова. – Х.: ООО «Одиссей», 2002. – С. 353; Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. Е.Л.Стрельцова. –Х.: ООО «Одиссей», 2007. – С. 353.

Бугаєв В.А. Історичний аспект кримінальної відповідальності за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою / В.А. Бугаєв // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 187-193.

Стаття розглядає історичну обумовленість і провову необхідність кримінально-правової заборони за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою в його генезисі й місці цієї правової норми в системі злочинів проти власності чинного КК України.

Ключові слова: власність, заподіяння майнової шкоди, обман, зловживання довірою, шахрайство, злочини проти власності, кримінальна відповідальність.

BUGAYEV V. Istoricheskyy's bulls aspect of the criminal liability for causing of a property damage by a deceit or breach of confidence / V. BUGAYEV // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 187-193.

Article considers historical conditionality and necessity of a criminally-legal interdiction for causing of a property damage by a deceit or breach of confidence in its genesis and a place of this rule of law in system of crimes operating criminal offence Ukraine.

Keywords: the property, causing of a property damage, a deceit, breach of confidence, swindle, crimes against the property, the criminal liability.

УДК 760.345.1

ПРИНЦИП РАВЕНСТВА ГРАЖДАН В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ И РОССИИ

Волошин И. А.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В статье анализируются теоретические вопросы равенства граждан перед законом, как одного из засадных утверждений правовых положений, устанавливается через применение норм криминального законодательства Украины и Российской Федерации.

В статье указанные выводы относительно общего равенства граждан Украины и РФ как единственную правовую основу криминального закона.

Ключевые слова: правовой иммунитет; принцип равенства; принцип вины; принцип законности.

Равенство граждан имеет важнейшее политическое и правовое значение во всех сферах общественной жизни и образует фундамент юридического статуса граждан в правовом государстве.

Одной из современных задач украинской и российской юридической науки, нормотворческой деятельности и правоприменительной практики, связанных с утверждением демократических начал и созданием подлинно правового государства в Украине и Российской Федерации, является реальное обеспечение и защита прав и свобод человека и гражданина в соответствии с конституционным принципом равенства всех перед законом и судом. Согласно положениям этого принципа государство гарантирует равенство прав и свобод любому человеку независимо от пола, расы, национальности, языка, происхождения, имущественного и должностного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, а также других обстоятельств. Запрещаются любые формы ограничения прав граждан по признакам социальной, расовой, национальной, языковой или религиозной принадлежности. Мужчина и женщина имеют равные права и свободы и равные возможности для их реализации.

Принцип равенства граждан перед законом является одним из основополагающих универсальных правовых установлений по применению норм уголовного законодательства Украины и Российской Федерации. Данный принцип закреплен в ст. 1 ч. 6 УК Украины и ст. 4 УК РФ и является реализацией конституционного принципа равенства, установленного в ст. 24 Конституции Украины и ст. 19 Российской Федерации. Требование обеспечить равенство всех перед законом и судом закреплено во многих международных правовых актах. Согласно Всеобщей Декларации прав человека (1948 г.), «все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах» (ст. 1), «все люди равны перед законом и имеют право, без всякого различия, на равную защиту закона» (ст. 7); в соответствии с Международным Пактом о гражданских и политических правах, «все лица равны перед судами и

трибуналами» (ст. 14), «все люди равны перед законом и имеют право без всякой дискриминации на равную защиту закона» (ст. 26).

Понятие равенства стало все глубже проникать в общественное сознание, и сегодня государство признается демократическим только при условии, что оно признает принцип равенства в отношениях между людьми и между народами и прилагает необходимые усилия для осуществления его на практике. В настоящее время все большее внимание со стороны государства, общественных объединений и организаций, международных организаций, политических деятелей и ученых уделяется проблемам социального, экономического, политического, правового равенства граждан во всех сферах деятельности общества.

Однако соблюдение принципа равенства граждан перед законом является не только «золотым» правилом применения уголовного законодательства Украины и Российской Федерации, но и труднодостижимой реальностью в связи с наличием проблем применения данного принципа и нормы об ответственности за дискриминацию, которые обусловлены комплексом недостатков законодательного, управленческого, организационного характера. В связи с чем изучение всех правовых возможностей реализации принципа равенства перед законом в украинском и российском уголовном законодательстве актуализирует данную тему.

Принимая во внимание тенденцию определенной интеграции, как между правовыми системами различных государств, так и между отраслями внутри национальной правовой системы, следует заметить, что среди правовых норм имеются такие, которые содержат в себе правила как материального, так и процессуального характера [5, с. 76]. На наш взгляд, такая особенность отличает, в частности, принцип равенства граждан в сфере уголовного права.

Равенство граждан перед уголовным законом, будучи одним из наиболее "авторитетных" принципов, неразрывно связано со справедливостью как философской категорией, что позволяет оценить процесс привлечения к уголовной ответственности с позиций приоритета общечеловеческих ценностей.

На наш взгляд, в качестве юридической конструкции, на основании которой устанавливается равная обязанность лиц, привлекаемых к уголовной ответственности, претерпевать негативные последствия совершения общественно опасных деяний, должен выступать не уголовный закон, а состав преступления, закрепленный в действующем законодательстве.

В уголовном праве равенство граждан перед законом обеспечивается, прежде всего, признанием состава преступления единственным основанием привлечения к уголовной ответственности в соответствии со ст.2 УК Украины и ст. 8 УК РФ. Совокупность точно обозначенных в законе признаков состава преступления, характеризующих деяние как преступление, служит тем "единым масштабом", который обеспечивает реализацию равной для всех обязанности нести ответственность за совершение преступления.

Признание состава преступления единственным основанием уголовной ответственности служит гарантией осуществления принципа равенства граждан перед законом и для правоприменительных органов, так как означает их обязанность точно указать, а затем и доказать все признаки преступления, предусмотренные соответствующей уголовно-правовой нормой.

Принцип вины, также как и принцип законности, в сущности, отражает равенство граждан перед законом: если лицо виновно, оно должно нести ответственность по действующему закону вне зависимости от его должностного или иного положения. Поэтому, сопоставляя принцип вины и принцип равенства граждан перед законом (ст. 4 и 5 УК РФ), В.В. Мальцев приходит к парадоксальному выводу: «Согласно принципу вины, его онтологической интерпретации, субъект, виновный в совершении преступления, кто бы он ни был и что бы из себя не представлял, должен нести ответственность [6, с. 54]. Но ст.4 УК добавляет, что помимо этого все перед уголовным законом равны. Но равны в чем? В виновности, которая единственно обосновывает ответственность. Декларирование в УК принципа равенства граждан перед уголовным законом способно, таким образом, создать мнение о желании законодателя завуалировать фактическое неравенство, это касается и анализа ст. 1 ч.6 и ст. 23 УК Украины.

Принцип ответственности только при наличии вины отражает неразрывную связь вины и ответственности. Являясь специфическим уголовно-правовым методом регулирования общественных отношений, уголовная ответственность способна воздействовать на поведение людей и достигать своих целей лишь тогда, когда она возлагается на лиц, виновных в совершении преступлений. Кроме того, поскольку юридическим фактом, порождающим возникновение уголовной ответственности, в соответствии со ст.2 УК Украины и ст. 8 УК РФ является совершение деяния, содержащего все признаки состава преступления, а вина является необходимой составляющей и обязательным признаком любого состава преступления, предусмотренного действующим УК, следовательно, без вины уголовная ответственность невозможна, в соответствии со ст.23 УК Украины и ст. 24 УК РФ.

Равная для всех обязанность нести уголовную ответственность за совершение преступления составляет сущность рассматриваемого уголовно-правового принципа. Каждый гражданин, нарушивший уголовный закон, должен быть привлечен к ответственности, и никто не вправе быть устранен от уголовной ответственности (избежать юридической оценки содеянного), если в его деянии имеется состав преступления.

В науке уже отмечалась неразрывная связь оснований и принципов уголовной ответственности [8, с. 98], поэтому при разработке принципа равенства предоставляется возможным оперировать именно категорией состава преступления. При этом, поскольку конкретные составы являются конструкциями не тождественными, неправильно говорить о равенстве перед уголовным законом как множеством этих неравных конструкций. Анализируя ст. 4 УК РФ (принцип равенства), В.В. Мальцев приходит к выводу о том, что его традиционная формулировка исключает возможность установления либо усиления ответственности лиц, использовавших свое должностное положение для совершения более опасных преступлений, "а равная ответственность за неравные по своей общественной опасности деяния – это не менее грубое нарушение данного принципа" [6, с. 99]. Такой же точки зрения придерживается Е.Л. Стрельцов [8, с.78]. Следовательно, авторы допускают, что не существует равной по содержанию обязанности лиц, совершивших деяния, содержащие признаки различных составов, быть привлеченными к уголовной ответственности хотя бы потому, что должностное положение части из них повышает общественную опасность совершаемых ими деяний.

Следует сказать, что уголовно-правовой принцип равенства не содержит упоминания о равенстве граждан перед судом, а говорит только об их равенстве перед законом. Это свидетельствует о двух моментах: во-первых, – и это очевидно – о специфике предмета регулирования материального уголовного права, которое не охватывает сферу процессуальной деятельности суда, а во-вторых, о том, что уголовно-процессуальный принцип равенства граждан прежде всего имеет в виду равные права граждан – участников процесса, в частности обвиняемого и обвинителя, которые обладают этими правами для отстаивания перед судом своих утверждений и требований [5, с. 150].

Несколько ошибочным представляется мнение о том, что "перенесение" равенства с уголовного закона на состав преступления является индивидуализацией ответственности и предусматривается принципом справедливости уголовной ответственности. Следует заметить, что принцип справедливости в основном применяется в момент привлечения к ответственности с назначением мер воздействия, соответствующих деянию и личности преступника. Принцип равенства, в свою очередь, устанавливает некую точку отсчета, начальный статус лица, включающий его права и обязанности как субъекта данного преступления.

В науке активно разрабатывается вопрос о субъектах равенства в уголовном праве. Согласно УК Украины и РФ действие принципа равенства не распространяется на лиц, не являющихся гражданами: «Конституции Украины и РФ говорят о равенстве всех перед законом, о равенстве прав и свобод человека и гражданина. В названии же ст. 1 ч. 6 УК Украины и ст. 4 УК РФ упоминаются только граждане, хотя в содержании данной статьи речь идет о лицах, совершивших преступления. В этой связи название ст. 1 ч.6 УК Украины и ст. 4 УК РФ противоречат не только Конституции Украины и РФ, но и реалиям уголовно-правового регулирования. Дело в том, что в качестве потенциальных субъектов преступления (субъектов, способных нести уголовную ответственность) по украинскому и российскому уголовному законодательству выступают не только граждане, но и лица без гражданства и иностранные граждане. Поэтому слово "граждане" из названия рассматриваемой статьи следует исключить».

Из требования всеобщего равенства перед уголовным законом вытекают положения о равенстве в правах всех жертв преступлений, о недопустимости ущемления прав лиц, обвиняемых в совершении преступлений до вступления в силу приговора суда, о сохранении за ними неотчуждаемых прав, о равновеликом статусе в уголовно-правовых отношениях лиц, совершивших преступления, и государственных органов, об их взаимной ответственности. Из сферы действия принципа равенства перед законом исключены несовершеннолетние лица: «...в отношении ... возрастной категории лиц, совершивших преступления, — несовершеннолетних — принцип равенства не действует. Особенности личности несовершеннолетних преступников, а также совершенных ими преступлений не позволяют применять к ним те критерии определения содержания и размеров уголовной ответственности, которые предусмотрены в отношении взрослых преступников». Большое внимание заслуживает несоответствие принципу равенства перед законом наличия иммунитета у некоторых категорий граждан: «...иммунитет депутатов, судей должен распространяться только на их служебную деятельность. Что же касается таких общеуголовных преступлений, как убийство, изнасилование и т. п., все граждане незави-

симо от занимаемого положения должны привлекаться к ответственности на равных основаниях и в соответствии с принципом равенства всех перед законом».

В качестве «отступления» от принципа равенства можно привести также особые правила ответственности, установленные законом для несовершеннолетних, женщин, лиц, достигших пенсионного возраста, лиц, пользующихся иммунитетом, должностных лиц, лиц, выполняющих определенные функции. Согласование этих положений с принципом равенства перед законом осуществляется в науке обычно за счет ограничительного толкования самого принципа.

Подводя выводы можно сказать, что уголовная ответственность в Украине и Российской Федерации наступает лишь за общественно опасное деяние, содержащее состав преступления, предусмотренные Кодексами Украины и РФ, независимо от расы, цвета кожи, политических, религиозных и иных убеждений, пола, этнического и социального происхождения, имущественного положения, места жительства, языковых или иных различий, характеризующих лицо, его совершившее. Равенство граждан перед законом должно предполагать не только единую юридическую квалификацию поведения лиц при совершении ими деяний одного вида – это лишь внешние границы равенства, но и точную, с учетом внутривидовых свойств деяния, меру ответственности.

Список литературы:

1. Конституція України 1996р. // Відомості Верховної Ради України – 1996. – №30.
2. Конституция Российской Федерации 1993 г. – Москва, «Юрист». – 1993 г.
3. Уголовный кодекс Украины от 05.04.2001г. – Харьков, «Одиссей». – 2009 г.
4. Уголовный кодекс РФ от 1996 г. // Сборник кодексов РФ. – Москва, «Норма». – 2004г.
5. Колосов С.А., Кузнецов И.А. Соотношение уголовно процессуального и уголовного права // Государство и право. – 1996. – №12. – С. 76
6. Мальцев В.В. Принципы уголовного законодательства и общественно опасное поведение // Государство и право. – 1997. – №2. – С. 98
7. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т.1. – 450 с.
8. Стрельцов Е.А. Уголовное право Украины (Общая и Особенная часть). – Х., Одиссея. 2010. – 732 с.

Волошин І.А. Принцип рівності громадян у кримінальному праві: порівняльний аналіз законодавства України та Російської Федерації / І.А. Волошин // Вчені записки Таврійського Національного Університету ім. В.І.Вернадського, юридичні науки – 2012. Т.25 (64). – №2. – С. 194-198.

В статті аналізуються теоретичні питання рівності громадян перед законом, як одного з засадних тверджень правових положень, встановлюється через застосування норм кримінального законодавства України та Російської Федерації.

В статті вказані висновки щодо загальної рівності громадян України та РФ як єдину правову основу кримінального закону.

Ключові слова: правовий імунітет; принцип рівності; принцип провини; принцип законності.

Voloshin I.A. The principle of equality of citizens in criminal law: a comparative analysis of the legislation of Ukraine and Russian Federation / I.A. Voloshin // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 194-198.

The article analyzes the theoretical questions of equal protection of the law as one of the basic statements of the legal provisions established for applying criminal legislation of Ukraine and Russian Federation.

In the article are conclusions regarding the general equality of citizens of Ukraine and Russian Federation as a single legal framework of the criminal law.

Keywords: legal privilege, the principle of equality, the principle of guilt, principle of legality.

УДК 343.150.1

РОЛЬ СУДУ В ФОРМУВАННІ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Захаров Д. О., Руденко А. В.

*Кримський юридичний інститут Національного університету
«Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого», м. Сімферопіль, Україна*

Стаття присвячена теоретичним та практичним проблемам участі суду в перевірці та оцінці доказів у кримінальному процесі. Розглянута відповідність повноважень суду гарантіям захисту прав учасників судового розгляду і завданням кримінального судочинства.

Ключові слова: повноваження суду, перевірка судом доказів, визнання доказів неприпустимими.

Постановка проблеми. Визначення процесуального статусу суду у сфері доказування традиційно відноситься до найбільш складних проблем кримінального судочинства. Важливість детального дослідження даного питання пов'язана з його принциповим значенням для характеристики системи кримінального судочинства з позиції співвідношення публічних та змагальних засад. З цього приводу у статті планується розглянути напрямки впливу суду на формування доказової бази у кримінальному провадженні, які пов'язані із встановленням кола питань, що підлягають доказуванню, визначенням меж суддівського розсуду в ході здійснення перевірки та оцінки доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі в українській кримінально-процесуальній науці питання процесуального статусу суду щодо участі у доказуванні були відображені в працях Ю.П. Аленіна, Ю.М. Грошевого, С.М. Стахівського, Л.М. Лобойка, М.А. Маркуш, Г.П. Мельника, А.О. Ляш, С.В. Слинко, О.С. Степанова.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Новий КПК України не містить детальної характеристики мети, яка повинна бути досягнута судом за результатами дослідження доказів, а також містить з цього приводу певні протиріччя (наприклад, суд відсутній у переліку суб'єктів, які зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження (ч.2 ст.4 КПК України), але при цьому зобов'язаний здійснювати оцінку доказів, ґрунтуючись саме на всебічному, повному і неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження (ч.1 ст.94 КПК України)).

Формулювання цілей статті. Стаття має за мету дослідження ролі суду у доказуванні обставин кримінального провадження та визначення відповідності повноважень, які він у зв'язку з цим має, засадам кримінального провадження.

Практично вся діяльність учасників процесу здійснюється з урахуванням судової перспективи. Найбільш характерним прикладом є утримання від порушень закону при збиранні доказів. Визнання судом отриманого доказу недопустимим фактично робить безглуздою діяльність учасника з його пошуку і отримання.

Необхідність орієнтування суб'єкта доказування на суд підкреслював Л.Е.Владіміров, який визначав доказ як факт, що має своїм призначенням викликати у судді переконання в існування або неіснуванні будь-яких обставин, які складають предмет судового дослідження [1, с.23]. Роль суду у змагальному кримінальному процесі, крім інших складових, повинна включати забезпечення рівності сторін у доказуванні шляхом контролю за якістю використовуваних ними засобів доказування. Учасник, який використовує недопустимі докази, створює для себе необґрунтовані переваги, і обов'язком суду в даному випадку є відновлення рівності сторін шляхом застосування до даного учасника відповідних процесуальних обмежень. Таким чином, вибір позиції повинен здійснюватися з урахуванням того, що суд з власної ініціативи зобов'язаний реагувати на порушення закону, допущені в процесі збирання доказів, вибиваючи таким чином цеглини з фундаменту позиції того чи іншого учасника.

Стосовно сфери доказування активність суду може бути присутня, як мінімум, у двох площинах:

- 1) визначення кола питань, які повинні бути вирішені у конкретному кримінальному провадженні;
- 2) визначення того, які з джерел доказів необхідно використати для встановлення фактичних обставин кримінального провадження.

У першому випадку, загальне правило визначення меж суддівської активності, встановлено ч.3 ст.26 КПК України. Слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують тільки ті питання, які винесені на їх розгляд сторонами та вирішення яких належить до їх повноважень. У зв'язку з цим виникає питання про те, до якого ступеня правові позиції сторін будуть деталізувати предмет судового розгляду. Якщо розуміти це положення буквально, то слід його поширювати як на обставини, що відносяться до головного факту, так і на доказові (проміжні) факти. І в першому, і в другому випадку це може створити проблеми, пов'язані з неможливістю виконання судом покладених на нього зобов'язань щодо постановлення обґрунтованого та вмотивованого вироку. Суд, забезпечуючи змагальність процесу, зобов'язаний також дотримуватися вимог щодо належної оцінки доказів та до змісту вироку. Так, відповідно до положень ст.94 КПК України, суд зобов'язаний за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінальної справи, керуючись законом, оцінювати кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів - з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Тобто належна оцінка можлива за умови всебічного, повного і неупередженого дослідження всіх обставин кримінальної справи, уявлення суду про які можуть не збігатися з уявленнями сторін. Вимоги обґрунтованості та вмотивованості вироку пов'язані з формуванням самостійної позиції суду щодо існу-

вання чи неіснування обставин, що підлягають доказуванню. У зв'язку з цим положення ч.3. ст.26 КПК України вимагають додаткового тлумачення, яке повинне враховувати можливість суду визначати, які доказові факти, підлягають встановленню у кримінальному провадженні. Можливості суду в цьому напрямку можна проілюструвати на прикладі цивільного судочинства Франції, тобто галузі, яка традиційно відрізняється від кримінального процесу більшим ступенем змагальності та диспозитивності. Так, згідно із ст.8 ЦПК Франції, суддя вправі запропонувати сторонам подати пояснення з фактичним питань, які він вважає необхідними для вирішення спору [2, с.10]. Тобто, французький законодавець вважає, що таке повноваження відповідає засадам судочинства та не обмежує право сторін на доведення до суду власної правової позиції.

За новим КПК України суд виконує певні функції щодо визначення обсягу доказів, які підлягають дослідженню у судовому засіданні.

Так, згідно з ч.1 ст.321 КПК України, головуєчий у судовому засіданні спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження. На думку автора, до зазначених повноважень слід віднести й вирішення питання щодо належності або неналежності певних доказів.

Викликає певні питання характер повноважень, наданих суду ч.3 ст. 349 КПК України, яка регулює порядок визначення обсягу доказів. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспоруються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

Редакція даної статті дозволяє говорити про ініціативу суду щодо виключення з предмета судового спору певних обставин. На думку автора, досить проблематично дійти висновку про однозначну доведеність певних обставин, не вивчивши жодного доказу, оскільки на момент реалізації повноважень, передбачених ч.3 ст. 349 КПК України, суд у своєму розпорядженні має тільки реєстр матеріалів кримінального провадження, не маючи даних про їхній зміст. Для вирішення даного питання суд повинен мати, як мінімум, повне уявлення про зміст правових позицій сторін.

Новелою, пов'язаною також із визначенням обсягу доказового матеріалу, є регламентація визначення судом недопустимості доказів.

Положення ч.1 ст.87 КПК України дозволяють зробити висновок, що докази, отримані з порушенням закону можуть бути двох видів:

1) умовно недопустимі, недопустимість яких визначається судом з урахуванням фактичного впливу порушення на правильність встановлення обставин кримінального провадження та права учасників;

2) безумовно недопустимі, недопустимість яких встановлена в законі, який зобов'язує суд у кожному разі виявлення подібних порушень, визнавати отриманий доказ недопустимим.

Дана класифікація була прогнозована Ю.М.Грошевим, який ще у 1997 році провів аналогію порушень, допущених при збиранні доказів, з істотними порушеннями кримінально-процесуального закону, які є підставою для скасування судового рішення [3, с.120]. Необхідність диференційованого підходу до визначення наслідків

порушень кримінально-процесуального закону детально обґрунтовувалася Ю.М.Грошевим, В.І.Зажичьким, О.М.Ларіним, П.А.Лупінською, І.Л.Петрухіним, та, на думку автора, додаткової аргументації не вимагає.

Приклади, наведені у ч.2 ст.87 КПК України, визначають випадки презумпції недопустимості доказів без дослідження впливу зазначених порушень на права особи та достовірність доказової інформації. Так, протокол допиту особи, яку було допитано без повідомлення їй про право відмовитися від дачі показань, є недопустимим доказом незалежно від бажання особи скористатися цим правом.

Новий КПК України, регулюючи діяльність суду, містить певну кількість оцінних понять. На думку І.А.Тітка, під оцінним поняттям в кримінально-процесуальному праві, слід розуміти закріплене в нормі кримінально-процесуального права поняття, зміст якого не містить чітко визначеної, завершеної системи ознак, що зумовлює здійснення його конкретизації в кожному окремому індивідуально визначеному випадку за розсудом правозастосовувача [4, с.5]. Оцінним поняттям, пов'язаним із темою даної статті, є «очевидна недопустимість доказу», встановлення якої, тягне за собою обов'язок суду безпосередньо у судовому засіданні, без видалення до нарадчої кімнати, визнати неможливість дослідження та використання відповідного доказу (ч.2 ст.89 КПК України). О.А. Панасюк зазначає, що дана норма передбачає здійснення судом своїх повноважень за власним (суддівським) розсудом, тобто виключно на основі власного внутрішнього переконання, що формується на основі цілого ряду як правових, так і інших (особистісних, психологічних, моральних тощо) факторів. Такі повноваження, що здійснюються за розсудом суду, отримали в науці назву «дискреційні повноваження» [4, с.462]. Серед інших позицій щодо змісту суддівського розсуду, автор поділяє думку П.І.Люблінського, згідно з якою, розсуд - це право вільної доцільною оцінки щодо застосування за вказаними в законі підставами наданих даному органу повноважень [5, с.253]. При цьому, проводячи порівняння зі свободою вибору позиції з приводу реалізації прав, якими наділені учасники провадження згідно з основою диспозитивності, слід зазначити наступне. Диспозитивність припускає кілька варіантів поведінки учасника, кожен з яких в рівній мірі є законним. Суд, реалізуючи розсуд, зв'язаний вимогами встановленими законом до змісту судового рішення. У свою чергу, складно припустити існування в одному кримінальному провадженні декількох варіантів вироку, кожен з яких є законним, обґрунтованим, вмотивованим і справедливим. Аналогічно, прийняття судом або слідчим суддею рішення про застосування конкретної міри запобіжного заходу означає, що з усіх можливих варіантів, він обрав єдиний вірний, обумовлений обставинами даного провадження.

Вирішення питання про наявність очевидної недопустимості доказу має важливе значення. Перш за все, це дозволяє сторонам будувати свої позиції з урахуванням змін у доказовій базі, безпосередньо в ході судового розгляду, оскільки за загальним правилом суд остаточно вирішує питання недопустимості доказів у нарадчій кімнаті при постановленні судового рішення. На думку автора, до даної категорії можна віднести докази, які відповідають наступним ознакам. По-перше, це докази отримані за наявності порушень, перелічених у ч.2 ст.89 КПК України, оскільки їх недопустимість не пов'язана із фактичними наслідками даних порушень. По-друге, до цієї групи слід віднести випадки, коли можна говорити про презумпцію незаконності дій або рішень, в разі відсутності певних документів або матеріалів. Наприклад, прове-

дення обшуку вважається незаконним за відсутності судового рішення про можливість його проведення; порушення права на перехресний допит можна вважати встановленим за відсутності даних про присутність у судовому засіданні осіб, які можуть приймати у ньому участь; відсутність даних про залучення захисника, у випадках коли його участь є обов'язковою, дозволяє зробити висновок про порушення права особи на захист.

На думку М.Є.Шумило та Р.М.Шухавцова визнання доказів недопустимим здійснюється виключно у судовому порядку за клопотанням сторін. Це розширює змагальні можливості учасників процесу [6, 239]. Але дане твердження суперечить положенням ст.94 КПК України, яка покладає на суд обов'язок оцінити кожний доказ з точки зору допустимості. Відповідно, результатом цієї перевірки може бути лише висновок щодо допустимості або недопустимості конкретного доказу. Слід також навести позицію А.В.Смірнова та К.Б.Калиновського, які пропонують, в разі виникнення сумнівів відносно допустимості доказів застосовувати положення презумпції невинуватості щодо обов'язкового тлумачення сумнівів на користь захисту [7, с.102].

У висновку хотілося б відзначити, що, незважаючи на розширення засад змагальності та диспозитивності, в основу судового рішення покладаються висновки суду, які зроблені ним самостійно за результатами дослідження правових позицій сторін та доказів, наведених на їх підтвердження. Надання суду статусу суб'єкта, який повинен формувати свою позицію, обираючи між варіантами наданими сторонами, фактично знімає з нього відповідальність за обґрунтованість судового рішення. Безперечно правильною є думка Ю.М.Грошевого, що процесуальна форма робить суд незалежним [3, 112], але при цьому зміст процесуальної форми повинен гарантувати саме незалежність, об'єктивність та неупередженість суду, а не робити його байдужим до результату, повністю перекладаючи відповідальність за нього на сторони кримінального провадження.

Список використаних джерел

- *Владимиров Л.Е.* Учение об уголовных доказательствах. – Тула.: Изд-во «Автограф». – 2000. – 436 с.
- *Новый гражданский процессуальный кодекс Франции* / Пер. с франц. В.Захватаев / Предисловие А.Довгерт, В.Захватаев / Отв. ред. А.Довгерт. – К.: Истина, 2004. – 544 с.
- *Грошевой Ю.М.* Проблеми диференціювання порушень кримінально-процесуальних норм в доказуванні // Вісник Академії правових наук України. – 1997. - №2(9). – С.112-121.
- *Тітко, І. А.* Нормативна сутність оцінних понять в кримінально-процесуальному праві України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / І.А.Тітко — Х., 2009. — 20 с.
- *Панасюк О.А.* До проблеми класифікації повноважень суду першої інстанції на стадії судового розгляду в кримінальному провадженні // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). — Одеса: Фенікс, 2012. — 525 с.
- *Люблинский П.И.* Судейское усмотрение // Журнал Министерства юстиции. – 1904. - №10. – С.253-267.
- *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар.* / За загальною редакцією професорів В.Г.Гончаренка, В.Т.Нора, М.Є.Шумила. – К.:Юстініан, 2012. – 1224 с.

- Смирнов А.В. Калиновский К.Б. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под ред. А.В. Смирнова. СПб.: Питер, 2003. - 1008 с.

Захаров Д. А., Руденко А.В. Роль суда в формировании доказательственной базы в уголовном производстве / Д.А. Захаров, А.В. Руденко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 199-204.

Статья посвящена теоретическим и практическим проблемам участия суда в проверке и оценке доказательств в уголовном процессе. Рассмотрено соответствие полномочий суда гарантиям защиты прав участников судебного разбирательства и задачам уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: полномочия суда, проверка судом доказательств, признание доказательств недопустимыми.

Zakharov D.A., Rudenko A.V. The court's role in the formation of the evidentiary basis for criminal proceedings / D.A. Zakharov, A.V. Rudenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 199-204.

The article is devoted to theoretical and practical problems of judicial involvement in the review and evaluation of evidence in criminal proceedings. Having considered the relevant powers of the court safeguards for trial participants and purpose of criminal proceedings.

Keywords: power of the court, checking the court evidence, the recognition of evidence inadmissible.

УДК 343.288

К ВОПРОСУ О ПРЕВЫШЕНИИ ПРЕДЕЛОВ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ

Маслюков Д.А., Воспякова О.Ф.

Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь, г. Могилев, Беларусь

Статья посвящена одному из наиболее сложных с практической точки зрения вопросу о критериях разграничения необходимой обороны и превышения ее пределов. Авторы исследуют развитие этого правового института в различные исторические периоды, анализируют современное состояние норм уголовного законодательства в различных странах. Авторы выражают свой взгляд на проблему совершенствования дефиниции превышения пределов необходимой обороны в законодательстве Республики Беларусь.

Ключевые слова: необходимая оборона, пределы, законодательство Республики Беларусь.

Одним из обстоятельств, исключающих преступность деяния предусмотренных, в главе 6 Уголовного кодекса Республики Беларусь, является необходимая оборона.

Необходимая оборона, как и все другие институты уголовного права, появился вместе с возникновением государства и права и развивался в зависимости от целого ряда условий государственного и социального характера.

Первые упоминания о необходимой обороне содержатся в памятниках права различных исторических периодов. В одном из самых древнейших правовых памятниках – Законах Ману (Индия, около 1200-200гг. до н.э.), составленных в Древней Индии одной из жреческих школ, говорится: «Убивающий, защищая самого себя, при охране жертвенных даров, при защите женщин и брахмана по закону не совершает греха» [1]. Эти законы предусматривали, что убийство, совершенное в состоянии необходимой обороны, не наказывается. Так, в них указывалось: «Всякий может без колебания убить нападающего на него (с преступной целью) убийцу, будет ли это его учитель, дитя, старик или сведущий в Ведах брахман. Убиение человека, решившегося на убийство публично или тайно, никогда не делает виновным в убийстве. Это ярость в борьбе с яростью» [1].

Современное понятие необходимой обороны сформулировано в ст. 34 УК Республики Беларусь. Согласно ч.2 ст.34 «не является преступлением действие, совершенное в состоянии необходимой обороны, то есть при защите жизни, здоровья, прав обороняющегося или другого лица, интересов общества или государства от общественно опасного посягательства путем причинения посягающему вреда, если при этом не было допущено превышения пределов необходимой обороны» [2, с. 22].

Согласно закону (ч.1 ст. 34) «каждый гражданин имеет право на защиту от общественно опасного посягательства. Это право принадлежит лицу независимо от возможности избежать посягательства либо обратиться за помощью к другим лицам или органам власти» [2, с. 22].

Однако, как показывают данные социологических исследований, проведенных в Республике Беларусь, относящиеся к практической реализации института необходимой обороны, данное право используется гражданами редко (свыше 50% опрошенных) или даже крайне редко (около 40% респондентов). Среди причин такого положения названы: незнание данного права – 17%, незнание конкретных правил поведения в таком состоянии – 19%, боязнь наступления нежелательных последствий – 48%, известный лицу негативный опыт наступления подобных последствий – 11% и лишь 5% - недооценка собственных сил и возможностей.

Для того, чтобы причинение вреда посягающему было признано правомерным, необходимо соблюдение определенных условий, которые разработаны теорией уголовного права на основании норм законодательства и практики его применения.

Существует две группы условий правомерности необходимой обороны, относящихся к общественно опасному посягательству и к самой защите.

Из содержания ст. 34 следует, что посягательство должно быть:

- общественно опасным;
- действительным (реальным);
- наличным.

В свою очередь:

– защита осуществляется в целях охраны интересов личности, общества и государства;

– защита осуществляется путем причинения вреда посягающему;

– вред, причиненный при защите, не должен превышать пределы необходимости.

Из числа вышеперечисленных условий правомерности необходимой обороны открытым и наиболее сложным на практике является вопрос о критериях разграничения правомерной необходимой обороны от превышения пределов необходимой обороны. Но возник он не сегодня.

Еще Воинский Артикул Петра Первого 1715 года заметно ограничил реализацию права на оборону и приблизил ее регламентацию к современному звучанию. Артикул рассматривал оборону как исключительное право «нужного оборонения живота своего», т.е. жизни (арт. 156), и право убийства ночного вора, поскольку он «не для единой кражи, но чтобы и умертвить в дом ночью врывается (арт. 185)». Как видим, здесь уже достаточно точно просматривается требование о соразмерности обороны посягательству. Если нападающий не был вооружен, то обороняющийся мог применить оружие только в том случае, «если первый гораздо сильнее его и от него смертный страх» (арт. 157) [3, с. 8]. В Толковании арт. 157 определенно формулировались такие условия правомерности обороны, как ее своевременность («Состоит нужное оборонение временем...») и цель защиты, а не мести («И так смертное убийство из отмщения, нежели от оборонения учинил»); оговаривалась пониженная ответственность за превышение пределов обороны: «Ежели сыщется, что преступитель правил нужного оборонения преступил, и не так

прилежно смотрел, то он, понеже в начале достойные притчины имел к нужному оборонению, не животом, но по разсуждению судейскому жестоко, тюрьмою, штрафом денежным ли шпицрутеном имеет быть наказан...» [4, с. 356-357].

По сути, Воинские Артикулы значительно ограничивали право обороны, понимая ее не как оправдывающее обстоятельство, а как невменяемое, ненаказуемое убийство нападающего. Был резко сужен круг объектов обороны (жизнь и здоровье), причем оборона в Артикулах предстает исключительно в виде самозащиты. Устанавливались такие условия правомерности необходимой обороны, как своевременность обороны и соразмерность защиты и нападения.

В современном уголовном законодательстве понятие превышения пределов необходимой обороны впервые появилось в Основах уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1958 г. Статья 13 гласила, что «превышением пределов необходимой обороны признается явное несоответствие защиты характеру и опасности посягательства» [5]. В УК БССР 1960 года добавилось к нормативному материалу по обстоятельствам, исключающим преступность деяния, пожалуй, только одно: определение конкретных случаев превышения пределов необходимой обороны в нормах Особенной части с жесткой увязкой их к конкретным уголовно-правовым последствиям (ст.ст. 103, 109 УК) [6].

Уголовный кодекс Республики Беларусь 1999 года в ч.3 ст.34 определяет превышение пределов необходимой обороны как «явное для обороняющегося лица несоответствие защиты характеру и опасности посягательства, когда посягающему без необходимости умышленно причиняется смерть или тяжкое телесное повреждение» [2, с. 22].

Из этого определения очевидно, что понятие превышения пределов необходимой обороны в законе изложено в оценочной форме, что дает достаточно широкий простор для усмотрения правоприменителя.

Рассматривая вопрос о наличии или отсутствии состояния превышения необходимой обороны, необходимо установить:

- 1) имело ли место несоответствие защиты характеру и опасности посягательства;
- 2) было ли это несоответствие явным для обороняющегося лица;
- 3) выражалось ли оно в том, что обороняющемуся без необходимости и притом умышленно причинена смерть или тяжкое телесное повреждение.

Установление наличия превышения пределов необходимой обороны – процесс достаточно сложный, требующий учета всех обстоятельств происшедшего и условий правомерности необходимой обороны в совокупности.

Как решается вопрос о наличии или отсутствии превышения пределов необходимой обороны?

Для этого необходимо учитывать ряд обстоятельств, в частности:

- важность объекта, которому посягающий причиняет или может причинить вред и значимость объекта, которому в результате защиты причинен вред,

- орудия или средства нападения и защиты (т.е. любые материальные объекты, приспособленные для причинения вреда),
- способы нападения и защиты (например, нанесение беспорядочных ударов по всему телу или использование приемов рукопашного боя и нанесение ударов в наиболее важные участки тела и т.д.);
- количество нападающих и защищающихся,
- пол нападающих и защищающихся,
- их возраст,
- их физическое развитие и т.д..

Но следует учитывать, что, во-первых, посягательство в большинстве случаев носит преднамеренный характер и, наоборот, зачастую (примерно в 70% случаях) является неожиданным, внезапным для защищающегося. Во-вторых, замысел правонарушителя не всегда ясен. В-третьих, соотношение сил нападения и защиты, с точки зрения как физических возможностей, так и оснащенности, складывается, как правило, в пользу первого. Обороняющийся в большинстве случаев действует без достаточной уверенности в эффективности своих действий, его поведение в известной мере стихийно. Поэтому не явное, не очевидное несоответствие не только допустимо, но подчас неизбежно.

Поэтому вышеуказанные обстоятельства должны оцениваться в совокупности и применительно к каждому конкретному случаю. Но все это происходит в условиях лимита времени, что и вызывает проблему даже у опытных юристов.

Очевидно, что лицо, оказавшееся в состоянии необходимой обороны, не имеет возможности достаточно четко проконтролировать себя, чтобы не допустить превышения ее пределов.

Точно так же весьма трудно определить наличие или отсутствие превышения пределов необходимой обороны на практике при решении вопроса о квалификации содеянного.

Имеют место случаи, когда следственные и судебные органы в схожих ситуациях дают различную правовую оценку поведению обороняющегося.

Приведем два примера.

Судом Дзержинского района г. Минска по ст. 152 УК «Умышленное причинение тяжкого телесного повреждения при превышении пределов необходимой обороны» осуждена М., которая в процессе ссоры с бывшим мужем, нанесла ему удар ножом, причинив тяжкие телесные повреждения. Было установлено, что потерпевший постоянно пьянствовал, избивал жену, и тогда, когда произошла ссора, он также пришел домой в сильной степени опьянения, стал дебоширить, несколько раз ударил жену кулаком по лицу и, когда та сделала движение к телефону, решил, что она хочет звонить в милицию. Он вновь замахнулся на нее рукой с угрозой «убью». Обвиняемая посчитала, что он хочет опять ее ударить, схватила нож и нанесла им удар потерпевшему.

Другой пример Н. на почве личных неприязненных отношений устроил скандал со своей женой А., в ходе которого избил ее, нанеся удары кулаками в область лица, конечностей и туловища. Когда А. начала оказывать ему сопротивление, Н. взял нож, стал угрожать ей убийством, при этом нанес А. резанную рану щеки. По заключению судебно-медицинской экспертизы А. были причинены легкие телесные повреждения, не повлекшие за собой кратковременного расстройства здоровья.

Когда Н. занес руку для очередного удара, А. вырвала нож и нанесла им восемь ударов Н. в область лица и туловища. От полученных телесных повреждений он скончался на месте происшествия.

Следователем было вынесено постановление о прекращении предварительного расследования по уголовному делу в связи с наличием в действиях А. необходимой обороны. Учитывая количество ударов, их локализацию подобная правовая оценка представляется спорной.

Очевидно, что в основе различия в принятых решениях в приведенных примерах как раз и лежит оценочный характер понятия превышения пределов необходимой обороны.

Закон не дает четких критериев отграничения правомерной необходимой обороны от превышения ее пределов. Нет по этому поводу и разъяснений Пленума Верховного Суда Республики Беларусь.

Эта проблема требует дальнейшего исследования и обсуждения в целях выработки действенных рекомендаций по повышению роли института необходимой обороны в обеспечении безопасности граждан, их имущества и, в конечном счете, в укреплении правопорядка.

Некоторые ученые (Казаченко И., Орехов В., Сергеева О.) предлагают отказаться от института превышения пределов необходимой обороны и любой вред, причиненный посягающему в процессе защиты, признавать правомерным.

Подобная точка зрения заслуживает внимание, так как логично, что именно посягающий должен нести риск возможного причинения ему любого вреда. Как уже отмечалось, для обороняющегося посягательство почти всегда неожиданно, зачастую он может находиться в состоянии испуга, страха, сильной взволнованности, поэтому ему сложно оценить насколько защита соответствует характеру и опасности посягательства.

Вместе с тем, отказ от понятия «превышения пределов необходимой обороны» позволит маскировать случаи провокации конфликта для последующей расправы с его инициатором под прикрытием этого правового института. Представим следующую ситуацию. Человека провоцируют на причинение легкого вреда здоровью для того, чтобы, прикрываясь необходимостью защиты умышленно причинить ему в ответ тяжкий вред.

По мнению других авторов (Звечаровского И., Пархоменко С.), институт превышения пределов необходимой обороны следует сохранить, но указать в законе наиболее типичные ситуации, в которых действия обороняющегося, причинившего любой вред посягающему, признавались бы всегда правомерными [7, с. 10 - 11].

Таким образом решена данная проблема в законодательстве Болгарии, Франции, Украины и других стран.

Так в ч.3 ст.12 УК Болгарии 1968 г. указано, что «лимиты неизбежной защиты нельзя считать превышенными, где нападение имело место через сильное проникновение в помещение или через сильный грабеж со взломом» [8].

Согласно ч.5 ст.36 УК Украины 2001 г., наряду с понятием превышения пределов необходимой обороны, выделено положение, согласно которого «не является превышением пределов необходимой обороны и не имеет последствием уголовную ответственность применение оружия или каких бы то ни было иных средств или предметов для защиты от нападения вооруженного лица или нападения группы лиц,

а также для предотвращения противоправного насильственного вторжения в жилище либо другое помещение, независимо от тяжести вреда, причиненного посягающему» [9].

На наш взгляд, второй подход в совершенствовании института необходимой обороны предпочтительнее. Конечно, в законе нельзя дать исчерпывающий перечень всех возможных ситуаций. Но речь может идти о некоторых наиболее типичных, дающих гражданам возможность однозначно знать, когда и как они могут защищаться, не боясь быть привлеченным к уголовной ответственности. Подобный подход явился бы действенным средством предупреждения преступности.

Заслуживает внимание правовая оценка ситуаций, в которых речь идет о необходимой обороне либо о ее превышении, данная в ст. 37 УК России. Так, в соответствии с ч. 1 ст. 37 «Не является преступлением причинение вреда посягающему лицу в состоянии необходимой обороны, то есть при защите личности и прав обороняющегося или других лиц, охраняемых законом интересов общества или государства, от общественно опасного посягательства, если это посягательство было сопряжено с насилием, опасным для жизни обороняющегося или другого лица, либо с непосредственной угрозой применения такого насилия» [10].

В ч. 2 ст. 37 указано, что «защита от посягательства, не сопряженного с насилием, опасным для жизни обороняющегося или другого лица, либо с непосредственной угрозой применения такого насилия, является правомерной, если при этом не было допущено превышения пределов необходимой обороны, то есть умышленных действий, явно не соответствующих характеру и опасности посягательства» [10].

В ч. 2.1 ст. 37 предусмотрено, что «Не являются превышением пределов необходимой обороны действия обороняющегося лица, если это лицо вследствие неожиданности посягательства не могло объективно оценить степень и характер опасности нападения» [10].

Вышеизложенное позволяет сделать вывод о необходимости совершенствования института необходимой обороны (соответственно и превышение пределов необходимой обороны) в законодательстве Республики Беларусь.

Рассмотренная проблема не является единственной при изучении института необходимой обороны. Заслуживают внимания вопросы о конкуренции необходимой обороны с иными обстоятельствами, исключаящими преступность деяния, о разграничении мнимой и необходимой обороны и др. Поэтому совершенствование законодательной регламентации необходимой обороны не утратила своей актуальности.

ЛИТЕРАТУРА

1. <http://philosophy.ru/library/asiatica/indica/samhita/manu/rus.html> - С.Д. Эльманович. Законы Ману. – СПб, 1913.
2. Уголовный кодекс Республики Беларусь: принят Палатой представителей 2 июня 1999 г.: одобр. Советом Респ. 24 июня 1999 г.: текст Кодекса по состоянию на 13 июля 2012 г.- Минск: Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2012. –298 с.
3. Титов Ю.П. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / М., 1990. – 479 с.
4. Российское законодательство X-XX веков: Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. М., 1986 – 512 с.

5. <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6067.htm> - Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик, 1958 г.
6. <http://pravo.kulichki.com/zak/year19xx/doc50222.htm> - Уголовный кодекс БССР, 1960 г.
7. Звечаровский, И. Ответственность за нарушение условий правомерности необходимой обороны / Законность. – 1998. – №8.
8. <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-bolgarii/2/> - Уголовный кодекс Болгарии
9. <http://meget.kiev.ua/kodeks/ugolovniy-kodeks/razdel-8/> - Уголовный кодекс Украины
10. <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/> - Уголовный кодекс Российской Федерации.

Маслюков Д.А., Воспякова О.Ф. До питання про перевищення меж необхідної оборони / Д.А. Маслюков, О.Ф. Воспякова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 205-211.

Стаття присвячена одному з найбільш складних з практичної точки зору питанню про критерії розмежування необхідної оборони і перевищення її меж. Автори досліджують розвиток цього правового інституту в різні історичні періоди, аналізують сучасне полягання норм кримінального законодавства в різних країнах. Автори виражають свій погляд на проблему вдосконалення дефініції перевищення меж необхідної оборони в законодавстві Республіки Білорусь.

Ключові слова: необхідна оборона, межі, законодавство Республіки Білорусь.

Maslyukov D.A., Vospyakova O.F. To the question about exceeding of limits of necessary defensive / D.A. Maslyukov, O.F. Vospyakova Zakharov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 205-211.

This article deals with the problem of one of the most complex, from a practical point of view the question of the criteria of differentiation of self-defense and exceeding its limits. The authors explore the development of legal institutions in different historical periods, analyze the current state of the criminal law in various countries. The authors express their view on the issue of improving the definition of excessive force in the legislation of the Republic of Belarus.

Keywords: necessary defensive, limits, legislation of Republic Byelorussia.

УДК 343.50

НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ДИСКІВ ДЛЯ ЛАЗЕРНИХ СИСТЕМ ЗЧИТУВАННЯ, МАТРИЦЬ, ОБЛАДНАННЯ ТА СИРОВИНИ ДЛЯ ЇХ ВИРОБНИЦТВА: СПІРНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Радіонов І.І.

Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, Сімферополь, Україна

Розглянуто проблеми кримінально-правової кваліфікації злочину, передбаченого ст. 203-1 КК «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва». На підставі аналізу законодавства, а також складу злочину, передбаченого ст. 203-1 КК, визначено межі бланкетності цієї кримінально-правової норми. Доведено, що суб'єктом розглядуваного злочину має визнаватися будь-яка особа, які здійснює діяльність з ознаками господарської. В разі порушення авторського права або суміжних прав під час вчинення незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування або інших передбачених ст. 203-1 КК діянь особами, які здійснюють господарську діяльність, вчинене слід кваліфікувати за правилами ідеальної сукупності злочинів, передбачених ст. 203-1 і 176 КК.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальна відповідальність, незаконний обіг, диски для лазерних систем зчитування, матриці, обладнання, сировина для їх виробництва.

Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва належить до одного з найбільш розповсюджених злочинів у сфері господарської діяльності. В Україні кримінальна відповідальність за цей вид злочину вперше була встановлена законом від 17 січня 2002 р., яким Кримінальний кодекс України (далі – КК) доповнено ст. 203-1 «Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва». В подальшому закон від 6 липня 2005 р. виклав цю статтю КК у новій редакції, яка з урахуванням змін у санкції цієї норми законом від 15.11.2011 року, є чинною до теперішнього часу.

Аналіз судової практики застосування ст. 203-1 КК показує, що за більш, ніж шестирічний час її існування судами не вироблено єдиних підходів до кваліфікації передбаченого цією нормою злочину. Складнощі щодо її застосування виникають внаслідок неоднакового розуміння банкетного змісту диспозиції ст. 203-1 КК, що призводить, перш за все, до неоднакового визначення судами ознак суб'єкта цього злочину. Інше питання, яке неоднозначно вирішується судами – це наявність або відсутність ідеальної сукупності злочинів, передбачених ст. ст. 203-1 та 176 КК, у випадках, коли при вчиненні незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування порушуються авторські або суміжні права. Оскільки ж від вирішення цих питань значною мірою залежать межі кримінальної відповідальності осіб, які вчинили

ці суспільно небезпечні діяння, то судова практика має, ґрунтуючись на теоретичних положеннях науки кримінального права, знайти чіткі і науково обґрунтовані рішення щодо цих та інших спірних питань кваліфікації передбаченого ст. 203-1 КК злочину. Зважаючи на це дослідження цієї теми є актуальним.

Протягом останніх років проблеми кримінальної відповідальності за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва були предметом наукових досліджень таких вітчизняних учених, як П.П.Андрушко, О.О.Дудоров, В.М.Киричко, О.О.Перепилиця, П.С.Берзін, А.В.Філіпп та інші. Але значна кількість проблем лишилася вирішеною недостатньо.

Метою роботи є визначення рівня бланкетності кримінально-правової норми, передбаченої ст. 203-1 КК, і вирішення на цій підставі таких спірних проблем кваліфікації розглядуваного злочину, як визначення ознак його суб'єкта та наявність або відсутність ідеальної сукупності цього злочину з порушенням авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК). Для досягнення цієї мети використовуватимуться такі наукові методи пізнання, як діалектичний, формально-логічний, історико-правовий, метод системного аналізу та соціологічні методи.

Вперше ст. 203-1 КК було доповнено 17 січня 2002 р. Зазначене рішення законодавця обґрунтовувалось необхідністю внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів у зв'язку з прийняттям закону «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування». Внаслідок змін чинного законодавства, внесених законом від 6 липня 2005 р., ст. 203-1 КК має назву «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва», а частина 1 встановлює відповідальність за незаконне виробництво, експорт, імпорт, зберігання, реалізацію та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинені у значних розмірах.

Аналіз як тексту ст. 203-1 КК, який був чинним до 6 липня 2005 р., так і чинного на теперішній час свідчить про банкетний характер диспозиції цієї норми. На це вказує як словосполучення «порушення законодавства, що регулює...», вжите в попередньому тексті ст. 203-1 КК, так і словосполучення «незаконний обіг», що використане в чинній редакції цієї статті. Додатковим підтвердженням цьому є і історія прийняття цієї норми: вперше вона була введена до кримінального законодавства одночасно з прийняттям закону «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», а наступні зміни відбулись на підставі закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо впорядкування операцій, пов'язаних з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, обладнання та сировини для їх виробництва)».

Етимологічно термін «банкетний» походить від слова бланк (від французького «blank» - білий) і тлумачиться українськими словниками як друкована стандартна форма документа, що заповнюється конкретними даними. [1] Тобто банкетна диспозиція кримінально-правової норми з точки зору її змісту, закріпленого безпосеред-

ньо в кримінальному законодавстві, являє собою лише форму документу, зміст якої заповнюється іншими нормативно-правовими актами, що не належать до кримінального законодавства. Саме з таких позицій і визначено поняття та зміст банкетної диспозиції Конституційним судом України в рішенні від 19 квітня 2000 р., справа № 1-3/2000 № 6-рп/2000 за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі). Цим рішенням визначено, що банкетна диспозиція кримінально-правової норми лише називає або описує злочин, а для повного визначення його ознак відсилає до інших галузей права. Основна особливість банкетної диспозиції полягає в тому, що така норма має загальний і конкретизований зміст. Загальний зміст банкетної диспозиції передається словесно-документною формою відповідної статті Особливої частини Кримінального кодексу України і включає положення інших нормативно-правових актів у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в тексті статті. Саме із загальним змістом банкетної диспозиції пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності. Конкретизований зміст банкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом.

В теорії кримінального права зазначається, що банкетна диспозиція являє собою структурний елемент заборонної кримінально-правової норми, який безпосередньо лише абстрактно називає або описує ознаки складу злочину, а для їх конкретизації відсилає (прямо чи опосередковано) до приписів інших галузей права, що можуть бути формалізовані у нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та правових звичаях, і які виступають додатковою нормативною підставою кримінально-правової кваліфікації.[2, с. 76]

Наукове дослідження цих питань дозволили зробити, на нашу думку, цілком обґрунтований висновок щодо рівня банкетності кримінально-правової норми. Він полягає в тому, що банкетна норма хоча і потребує конкретного наповнення положеннями інших галузей права, але при цьому зберігається і її самостійне кримінально-правове значення. Більш того, положення інших галузей права, якими заповнюється зміст кримінально-правової норми, в кримінально-правовій регламентації відіграють допоміжну роль, оскільки вони застосовуються не самостійно, а лише поряд з нормою кримінального закону. З цього випливає, що рівень банкетності кримінально-правової норми визначається саме у кримінальному законі [2, с. 33; 3, с. 79].

З цих позицій, на нашу думку, слід вирішувати питання і щодо змісту банкетної диспозиції ст. 203-1 КК. Проведений історико-правовий аналіз показує, що рівень банкетності кримінально-правової норми, яка встановлює відповідальність за незаконні дії з дисками для лазерних систем зчитування, матрицями, обладнанням та сировиною для їх виробництва, суттєво змінений після викладення ст. 203-1 КК у новій редакції згідно закону від 6 липня 2005 р. При внесенні до КК цієї статті на підставі закону від 17 січня 2002 р. відповідальність було встановлено за порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва. Аналіз цих положень, а також законодавства, яке регулює зазначені в попередній редакції

ст. 203-1 КК відносини, показує, що межі бланкетності розглядуваної кримінально-правової норми законодавець визначав на рівні порушення вимог закону «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. та «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. Щодо закону «Про авторське право і суміжні права» в редакції від 11 липня 2001 р., то він є «наповнювачем» змісту бланкетної диспозиції іншої статті КК – ст. 176 «Порушення авторського права та суміжних прав». Остання має інший об'єкт кримінально-правової охорони, а тому при здійсненні під час незаконних діянь з дисками для лазерних систем зчитування, обладнанням та сировиною для їх виробництва також порушення авторського права і суміжних прав вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 203-1 та 176 КК.

Після внесення змін до диспозиції ст. 203-1 КК згідно закону від 6 липня 2005 р. відбулось розширення переліку незаконних діянь з дисками для лазерних систем зчитування, матрицями, обладнанням та сировиною для їх виробництво – окрім виробництва, експорту та імпорту цих предметів криміналізовано їх зберігання, реалізацію та переміщення. В такий спосіб відбулося розширення меж бланкетності диспозиції ст. 203-1 КК, оскільки до кола її «наповнювачів» увійшов і закон «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» в редакції від 10 липня 2003 р., на що звернуто увагу наукової літературі [4]. Ст. 9 цього закону визначає порядок зберігання та перевезення, а ст. 10 – порядок здійснення роздрібною торгівлі примірниками аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних. Згідно цих приписів роздрібна торгівля зазначеними предметами, не маркованими контрольною маркою, забороняється, їх перевезення територією України дозволено лише з метою, визначеною в ч. 2 ст. 9 цього Закону, а зберігання здійснюється виключно відтворювачами або імпортерами цих примірників.

З цього випливає, що до заборонених видів господарської діяльності закон відносить здійснення роздрібною торгівлі немаркованими контрольними марками примірниками аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, їх зберігання неналежними суб'єктами і перевезення територією України. Остання дія дозволяється лише у випадках, коли такі примірники доставляються для зберігання у складських приміщеннях, що належать їх імпортерам, експортерам та відтворювачам, а також не підлягають маркуванню відповідно до ч. 5 ст. 8 Закону «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних».

Проведений аналіз кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва дозволяє визначити її місце в системі норм і інститутів кримінального права. Зазначена норма, входячи до складу інституту «Злочини у сфері господарської діяльності», має спільний з іншими нормами, які входять до цього інституту, родовий об'єкт – відносини, які складаються у сфері господарсь-

кої діяльності. В межах зазначеного інституту передбачена ст. 203-1 КК норма взаємодіє з іншими нормами цього інституту, являючи собою спеціальну норму.

З цих позицій слід вирішувати і спірні питання кваліфікації передбаченого ст. 203-1 КК, і, перш за все – визначення суб'єкта цього злочину. Текст диспозиції розглядуваної кримінально-правової норми (як до внесення змін на підставі закону від 6 липня 2005 р., так і чинної) жодних обмежень щодо суб'єкта цього злочину не містить. У теорії кримінального права пануючою на сьогоднішній день є визначення суб'єкта цього злочину як спеціального, тобто який є: 1) службовою особою суб'єкта господарської діяльності – юридичної особи, або 2) фізичною особою – суб'єктом підприємницької діяльності. При цьому таке рішення науковцями пропонувалось як до викладення ст. 203-1 КК у новій редакції згідно закону від 6 липня 2005 р. [5], так і щодо чинної редакції цієї статті [6, 7].

Аналіз судової практики з цього питання показує, що єдине розуміння поняття суб'єкта злочину, передбаченого ст. 203-1 КК не вироблено, а тому рішення, які приймаються судами з цього питання є вельми суперечливими. Проведене нами вибіркове вивчення поміщених у Єдиний державний реєстр судових рішень України [8] 122 вироків у кримінальних справах про незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, винесених судами різних регіонів України за період з 2007 по 2011 р., показало такі результати. Суспільно-небезпечні діяння, за які особи на підставі цих вироків були притягнуті до кримінальної відповідальності, майже у всіх випадках були однотипними: особа придбала на оптовому ринку чи в іншому місті у невстановленої особи певну кількість незаконно виготовлених і немаркованих контрольними марками дисків для лазерних систем зчитування із записами художніх фільмів, музичних творів або комп'ютерних програм. У подальшому зазначені диски (у кількості від 200 до 1000 шт.) незаконно переміщувалися територією України (наприклад, з оптового ринку в Одесі до м. Полтава або в межах одного населеного пункту), незаконно зберігалися за місцем проживання засудженого, а потім при спробі незаконно реалізувати вилучалися працівниками правоохоронних органів. У більшості випадків реалізація таких дисків здійснювалась на ринках або перед входом на ринки, в окремих випадках – в торгових відділах магазинів, де здійснюється продаж дисків для лазерних систем зчитування. В одному із вироків зафіксовано продаж дисків у вагонах електропоїздів приміського сполучення, в п'яти – перед приміщеннями залізничних вокзалів.

За даними дослідження із 125 осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за таке діяння, 68 не підпадали під запропоновані ознаки спеціального суб'єкта злочину, передбаченого ст. 203-1 КК, тобто не були а ні службовою особою суб'єкта господарювання, який здійснює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, або експорт чи імпорт обладнання та сировини для їх виробництва, а ні громадянином-підприємцем, який здійснює таку саме діяльність. При цьому кримінально-правова оцінка судами незаконного обігу такими особами дисків для лазерних систем зчитування поділилась таким чином: 17 осіб або 25% від їх загальної кількості було засуджено за відповідними частинами ст. 176 КК – «Порушення авторського права та суміжних прав», а 51 або 75% - за відповідними частинами ст. 203-1 КК «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх вироблення». Серед останніх 36 осіб ніде не

працювали або працювали у зовсім іншій сфері (наприклад, диспетчером у таксопарку), а 15 осіб працювали реалізаторами або продавцями-консультантами за трудовими договорами з фізичними або юридичними особами – суб'єктами господарської діяльності.

Приймаючи те або інше рішення, суди на його підтвердження посилались фактично на однакові обставини – особа не зареєстрована в якості фізичної особи суб'єкта підприємницької діяльності і не є посадовою особою суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи, не має дозволу на здійснення такої діяльності, а тому її діяльність з переміщення, зберігання і реалізації контрафактних дисків для лазерних систем зчитування є незаконною. Але при цьому неоднакове розуміння судами банкетної складової норми, передбаченої ст. 203-1 КК, призводила їх до різних висновків.

Так, якщо обмежувати банкетну складову норми, передбаченої ст. 203-1 КК, лише законом «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», то висновок щодо обмеження кола суб'єктів цього злочину виглядає цілком природним. Саме таке рішення і пропонує П.П.Андрушко, який, посилаючись на вказаний Закон, зазначає, що його дія поширюється лише на суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, а також експорт, імпорт обладнання та сировини для їх виробництва (ч. 1 ст. 2 Закону). Згідно ж з абз. 14 ст. 1 Закону «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. суб'єктами господарювання визначаються зареєстровані в установленому законодавством порядку юридичні особи незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, які проводять господарську діяльність, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Тому зроблено висновок, що суб'єкт цього злочину – спеціальний [7]. Але, як було доведено раніше, кримінальний закон встановив більш широкі межі банкетності норми, ознаки якої встановлені в ст. 203-1 КК, ніж наповнення її змісту лише законом «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування».

Враховуючи викладене, а також те, що родовим об'єктом цього злочину виступають відносини у сфері господарської діяльності, які в такий спосіб охороняються від здійснення певних її видів з порушенням чинного законодавства, то відповідальності за його вчинення мають підлягати: 1) фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності; 2) службові особи суб'єкта господарювання; 3) особи, які не є службовими особами суб'єкта господарської діяльності, але здійснюють певні види діяльності за трудовими або цивільно-правовими договорами (наприклад, продавці-консультанти); 3) особи, які здійснюють діяльність, яка має ознаки господарської, без державної реєстрації суб'єкта господарської діяльності. Саме тому судова практика, як зазначалось раніше, в переважній більшості випадків йде шляхом кваліфікації за ст. 203-1 КК діянь, вчинених особами, які не були зареєстровані як фізичні особи – суб'єкти господарської діяльності і не виступали службовими особами таких суб'єктів, але здійснювали певні види забороненої господарської діяльності. Остан-

ня, про що свідчить аналіз судової практики, як правило, полягала в реалізації, зберіганні і переміщенні територією України дисків для лазерних систем зчитування, немаркованих контрольними марками.

Інше питання, яке належить вирішити на підставі системного аналізу норми, передбаченої ст. 203-1 КК, та її місця в системі норм та інститутів кримінального права – це співвідношення з нормою, передбаченою ст. 176 КК «Порушення авторського права і суміжних прав». Як уже зазначалось, на нашу думку, закон «Про авторське право і суміжні права» в редакції від 11 липня 2001 р., являючи собою «наповнювач» змісту бланкетної диспозиції ст. 176 КК, не виступає в такій якості щодо ст. 203-1 КК «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва». Про це свідчить як належність норм, передбачених статтями 203-1 і 176 КК до різних кримінально-правових інститутів, так відсутність у конструкції ст. 203-1 КК ознак складеного злочину, який поглинав би також і передбачене ст. 176 КК завдання шкоди авторському праву або суміжним правам [9]. За таких умов у разі порушення авторського права і суміжних прав при здійсненні передбаченого ст. 203-1 КК незаконному обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва вчинене належить кваліфікувати за сукупністю злочинів: ст. 203-1 КК та ст. 176 КК.

Таким чином, викладене дає підстави для наступних висновків:

1. Рівень бланкетності кримінально-правової норми, яка встановлює відповідальність за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, визначений ст. 203-1 КК, встановлює наповнення її конкретизованого змісту наступними законами: «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17 січня 2002 р., «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р., «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. та «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» в редакції від 10 липня 2003 р.

2. Аналіз цієї кримінально-правової норми дає підставу для висновку про її місце в системі норм і інститутів кримінального права. Зазначена норма, входячи до складу інституту «Злочини у сфері господарської діяльності», має спільний з іншими нормами, які входять до цього інституту, родовий об'єкт – відносини, які складаються у сфері господарської діяльності. В межах зазначеного інституту передбачена ст. 203-1 КК норма взаємодіє з іншими нормами цього інституту, являючи собою спеціальну норму.

3. Суб'єктами цього злочину можуть виступати: 1) фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності; 2) службові особи суб'єкта господарювання; 3) особи, які не є службовими особами суб'єкта господарської діяльності, але здійснюють певні види діяльності за трудовими або цивільно-правовими договорами (наприклад, продавці-консультанти); 3) особи, які здійснюють діяльність, яка має ознаки господарської, без державної реєстрації суб'єкта господарської діяльності.

4. В разі порушення авторського права і суміжних прав під час незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва вчинене належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 203-1 КК та ст. 176 КК «Порушення авторського права і суміжних прав».

Список літератури:

1. Словопедія – Режим доступу <http://slovopedia.org.ua/36/53393/235429.html>.
2. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / Г.З.Яремко – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 432 с. – С. 76.
3. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник / В.О.Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 79.
4. Губанова А.В. Сучасний стан проблеми кримінальної відповідальності за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва/ Губанова А.В // Право і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 179-185.
5. Андрушко П.П. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за загальною редакцією Гончаренко В.Г., Андрушка П.П. / П.П.Андрушко, Т.М.Арсенюк, О.Ф.Бантшишев та ін.. – К., – «ФОРУМ», 2005, у трьох книгах – книга 2. Особлива частина. – 674 с. – С. 354, 355.
6. Киричко В.М., Перепелиця О.І. Злочини у сфері господарської діяльності за Кримінальним кодексом України та в судовій практиці: науково-практичний коментар / В.М.Киричко, О.І.Перепелиця; за заг. Редакцією В.Я.Тація. – Х.: Право, 2010. – 784 с. – С. 75.
7. Андрушко П.П. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за загальною редакцією П.П.Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В.Фесенка. / П.П.Андрушко, Т.М.Арсенюк, О.Ф.Бантшишев та ін.. – К.: Алерта; КРН; Центр учбової літератури, 2009, у двох томах – том 1. – 964 с. – С. 662.
8. Єдиний державний реєстр судових рішень України – Режим доступу <http://www.revestr.court.gov.ua/>
9. Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання / Зінченко І.О., Тютюгін В.І. – Харків:Ю «Фінн», 2008. – 336 с. – С. 48-78.

Радионо́в И.И. Незаконный оборот дисков для лазерных систем считывания, матриц, оборудования и сырья для их производства: спорные вопросы уголовно-правовой квалификации / И.И. Радионо́в // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 212-220.

Работа посвящена проблемам уголовно-правовой квалификации преступления, предусмотренного ст. 203-1 УК «Незаконный оборот дисков для лазерных систем считывания, матриц, оборудования и сырья для их производства. На основании анализа законодательства, регулирующего оборот в Украине дисков для лазерных систем считывания, матриц, оборудования и сырья для и производства, а также состава преступления, предусмотренного ст. 203-1 УК, установлены пределы бланкетности этой уголовно-правовой нормы. Доказано, что субъектом рассматриваемого преступления является любое лицо, осуществляющее деятельность с признаками хозяйственной. При нарушении авторского права и смежных прав во время совершения незаконного оборота дисков для лазерных систем считывания или иных предусмотренных ст. 203-1 УК деяний, совершенное следует квалифицировать по правилам идеальной совокупности преступлений, предусмотренных ст. ст. 203-1 и 176 УК.

Ключевые слова: уголовная ответственность, незаконный оборот, диски для лазерных систем считывания, матрицы, оборудование, сырье для их производства.

Radionov I.I. Illegal circulation of disks for laser systems of reading, matrixes, the equipment and raw materials for their manufacture: questions at issue of criminally-legal qualification / I.I. Radionov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 212-220.

Work is devoted problems of criminally-legal qualification of the crime provided by article 203-1 of Criminal Code of Ukraine «Illegal circulation of disks for laser systems of reading, matrixes, the equipment and raw materials for their manufacture. On the basis of the analysis of the legislation regulating a turn in Ukraine of disks for laser systems of reading, matrixes, the equipment and raw materials for and manufactures, and also structure of the crime provided by article 203-1 of Criminal Code of Ukraine, are established maintenance limits in this criminally-rule of law statutory acts of other branches of the right. It is proved that the subject of a considered crime is any person who is carrying out activity with signs economic. At copyright infringement and the adjacent rights during fulfillment of illegal circulation of disks for laser systems of reading or other provided article 203-1 of Criminal Code of Ukraine of acts, perfect it is necessary to qualify by rules of ideal set of the crimes provided by the item of articles 203-1 and 176 of Criminal Code of Ukraine.

Keywords: Criminal liability, illegal circulation, disks for laser systems of reading, a matrix, the equipment, raw materials for their manufacture.

УДК 343.23:343.37

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Скворцова О.В.

*Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського,
м. Сімферополь, Україна*

У статті аналізуються багатогранність і неоднозначність наявних понять економічних злочинів; пропонується авторське визначення "злочинів у сфері економіки" з урахуванням положень і будови чинного вітчизняного кримінального законодавства.

Ключові слова: економічні злочини, поняття, економіка, злочини у сфері економіки.

Для кримінального права України зміст поняття злочину у сфері економіки не настільки визначений, як для кримінального права Росії. Так, в українській юридичній науці термінологічні звороти "злочини в сфері економіки", "економічні злочини", "економічна злочинність" використовуються досить часто. У той же час, їх зміст, як правило, не визначається або визначається недостатньо чітко, що зумовлює *актуальність* нашого дослідження. *Метою* роботи є визначення змісту поняття злочинів у сфері економіки з урахуванням положень і побудови чинного кримінального законодавства України.

У вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі аналізу таких злочинів завжди приділялася велика увага, оскільки вони посягають на наявний порядок економічних відносин, що становлять основу життєдіяльності будь-якого суспільства. У різні роки дослідженнями сутності економічних злочинів займалися такі вчені, як Б. В. Волженкін, Н. О. Лопашенко, Є. Л. Стрельцов, А. Н. Трайнін, В. Я. Тацій, П. С. Яні, Б. В. Яцененко та інші.

Як українські, так і зарубіжні дослідники пропонували численні визначення поняття злочинів у сфері економіки, які відрізнялися тими чи іншими ознаками. Проте, на наш погляд, складність і багатогранність самого явища економічної злочинності, динамічна зміна кримінальної політики в економічній сфері не дають можливість розраховувати на остаточне і однозначне рішення цього питання.

Як алогічне сприймається ототожнення економічних злочинів суто з традиційно майновою злочинністю (крадіжкою, пограбуванням, розбоєм тощо). Включаючи й такий компонент, економічна злочинність при цьому має свої особливості та є більш складним і узагальненим елементом кримінально караних діянь в цілому. З урахуванням використання витончених способів приховання слідів, виконавців, злочинно отриманих коштів у економічному злочині, сам факт його здійснення виглядає часто сумнівним і важко доказовим. При скоєнні ж традиційних майнових злочинів є злочинець, якого треба спіймати, а наявність самого злочину в більшості

випадків очевидна. Окрім цього, різну міру ефективності має застосування одних і тих самих видів покарань до суб'єктів складових злочинності, що аналізуються. Наприклад, позбавлення волі має менш стримуючий ефект відносно суб'єкта традиційно майнового злочину. Застосування цього заходу щодо економічного злочинця ефективніше, оскільки він боїться втратити свій соціальний статус, репутабельність, репутацію ділового партнера.

На тлі переходу до багатоукладної економіки робляться спроби ототожнення економічних злочинів тільки з бізнесом, тобто веденням справи в протиправних формах з метою незаконного збагачення, що відповідає пануючим уявленням країн ринкової орієнтації. При цьому занадто вузьким виглядає розуміння економічної злочинності як злочинності корпорацій, адже економічні злочини скоюються не лише від імені та в інтересах підприємств. До того ж, відповідно до чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України, суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа (ч. 1 ст. 18 [1]), тобто кримінальна відповідальність юридичних осіб відсутня.

Що ж можна назвати злочинами у сфері економіки, виходячи з реалій сьогодення? Дати точну відповідь досить складно. І цю складність, що вимагає логічного вирішення, породив законодавець.

На цей час існують різні підходи у визначенні поняття економічних злочинів. Проте, враховуючи нашу зацікавленість у змісті цього поняття з точки зору кримінально-правового аспекту, основну увагу слід приділити об'єкту кримінально-правової охорони, а не іншим його складовим (наприклад, особі в контексті кримінологічного змісту поняття злочинів у сфері економіки).

У кримінальному праві Росії поняття і зміст економічних злочинів обґрунтовується наявністю в КК РФ [2] узагальнюючого розділу VIII "Злочини у сфері економіки", який включає злочини проти власності (глава 21 КК РФ), злочини у сфері економічної діяльності (глава 22 КК РФ) і злочини проти інтересів служби в комерційних і інших організаціях (глава 23 КК РФ). Розділ виділений за ознаками спільності родових об'єктів включених в нього злочинів; усі вони в тій або іншій мірі посягають на різні за змістом економічні стосунки. У Кримінальному кодексі України такий розділ відсутній.

Визначимо причини об'єднання таких різних за характером і змістом злочинних посягань, як посягання на власність, злочини у сфері економічної діяльності і посягання на інтереси комерційних і інших організацій, в один розділ російського кримінального законодавства: єдина, але різноваріантна економічна мотивація практично всіх включених у нього злочинів; підвищена громадська небезпека цих злочинів; наявність єдиної основи для криміналізації цих діянь (громадська небезпечна поведінка в сфері мікро- або макроекономіки); єдині принципи криміналізації і єдині криміногенні ознаки. Існує ще одна, може бути, головна причина для об'єднання злочинів в розділі VIII КК РФ. Ця причина полягає в єдиній сфері скоєння цих злочинів – економіці [3, с. 1]. А найменування цього розділу – "Злочини в сфері економіки" – відбиває "межі поширення описуваних суспільно небезпечних діянь" [4, с. 3].

Поняття економіки трактується дуже широко: "Це само господарство в широкому значенні цього слова, тобто сукупність усіх засобів, предметів, речей, субстанцій матеріального і духовного світу, які використовуються людьми в цілях забезпечення умов життя, задоволення потреб. Економіку потрібно сприймати як систе-

му, що створена і використовується людиною для життєзабезпечення, відтворення життя, підтримки й поліпшення умов існування" [5, с. 7]. Навіть у спрощеному словарному розумінні економіка (із старогрецького – "правило господарювання") є народним господарством країни, тобто системою галузей виробництва, "продукт яких забезпечує потреби суспільства" [6, с. 569]. Не менш широке визначення економіки дають і криміналісти: "Самим загальним чином економіка може бути визначена як система суспільного виробництва, що здійснює власне виробництво, розподіл, обмін і споживання необхідних суспільству матеріальних благ, в тому числі продукти і послуги" [7, с. 8]. Відповідно до цього зміст стосунків усередині економіки різноманітний, багато з яких охороняються від порушень за допомогою кримінального закону, переважно розділом, який спеціально присвячений економічним злочинам. Злочини, що посягають на однорідні економічні стосунки, об'єднані в глави розділу VIII КК РФ [3, с. 2].

До липня 2011 року, з урахуванням чинних положень кримінального законодавства України, в число економічних злочинів можна було включити: розділ VI КК України "Злочини проти власності" (крадіжка, грабіж, шахрайство тощо) і розділ VII КК України "Злочини у сфері господарської діяльності" (фіктивне підприємництво, легалізація (відмивання) прибутків, отриманих злочинним шляхом тощо). З липня 2011 року економічні злочини наповнилися новим змістом. У зв'язку з набуттям чинності новим антикорупційним законодавством [8] розділ XVII КК України був доповнений новими складами злочинів, що регламентують відповідальність за посягання у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права і професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (перевищення повноважень посадовцем юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, комерційний підкуп такої особи, зловживання повноваженнями особами, що надають публічні послуги тощо).

Виходячи з реалізованого в КК РФ широкого підходу до визначення злочинів, зазначених як економічні, нові склади розділу XVII КК України можна також віднести до групи злочинів у сфері економіки, хоча вони посягають не лише на стосунки економічного характеру, що виникають, реалізуються і припиняються в процесі економічної діяльності, але й на інші стосунки, що характеризують інтереси служби в юридичних особах приватного права та у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, які не завжди мають економічний характер. Такий крок буде основою для конструювання в українському кримінальному законодавстві категорії, що відбиває новітні форми злочинних посягань в економічній сфері. Традиційні для розділу XVII КК України злочинні посягання у сфері службової діяльності (зловживання владою або службовим станом, перевищення влади або службових повноважень, посадовий підлог, посадова халатність тощо) є злочинами проти порядку управління. Основним об'єктом цих кримінальних діянь є нормальна діяльність публічного апарату управління, а не економічні стосунки, тому безумовне включення їх в коло злочинів у сфері економіки є нелогічним.

Злочини у сфері економіки порушують економічні права фізичних і юридичних осіб. Такі злочини об'єднує той факт, що вони заподіюють значний матеріальний збиток. Це може бути крадіжка особливо цінного майна, наприклад, з музеїв; приховання майна або обставин, що свідчать про те, як було нажито це майно та ін. Злочини у сфері економіки – розкрадання, протидія законній господарській діяльно-

сті або маніпулювання на фондовому ринку, шахрайство з фінансовими ресурсами чи виготовлення або збут підроблених грошей або цінних паперів, контрабанда або ухилення від сплати податків, обман споживачів, підкуп особи, що надає публічні послуги, або зловживання повноваженнями посадовцем юридичної особи приватного права тощо – в тій або іншій мірі є посяганнями на економічні інтереси держави та інших суб'єктів, пов'язаних з економічною діяльністю.

Виходячи з викладеного вище, з урахуванням ознак злочину, зафіксованих законодавцем в ч. 1 ст. 11 КК України [1], можна зробити висновок, що на цей момент "злочини у сфері економіки" – це вид суспільно небезпечних, протиправних, кримінально караних, винних діянь, які посягають на однорідні економічні стосунки; завдають шкоди економічним інтересам держави, що охороняються законом, інтересам фізичних і юридичних осіб внаслідок скоєння злочинів проти власності, злочинів у сфері господарської діяльності, а також злочинів у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права і професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Позначені діяння, як відзначалося раніше, знаходять свою реалізацію в єдиній сфері скоєння злочинів, а саме в економіці, і, відповідно, переважний збиток злочинними посяганнями заподіюється саме їй.

Список літератури :

1. Уголовный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 5 февраля 2012 года). — Х.: «Одиссей», 2011. — 248 с.
2. Уголовный кодекс РФ от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ // СЗ РФ. — 1996. — № 25. — Ст. 2954.
3. Лопашенко Н. А. Преступления в сфере экономики: Авторский комментарий к уголовному закону (раздел VIII УК РФ) / Н. А. Лопашенко. — М.: Волтерс Клувер, 2006. — 720 с.
4. Благов Е. В. Преступления в сфере экономики: Лекции / Е. В. Благов. — М.: Юрлитинформ, 2010. — 216 с.
5. Курс экономики / Под ред. Б. А. Райзберга. — М., 1997.
6. Современная экономика: Общедоступный учебный курс. — Ростов н/Д., 1996.
7. Яковлев А. М. Социология экономической преступности / А. М. Яковлев. — М., 1988.
8. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції в Україні» від 7 квітня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 40. — ст. 404.

Скворцова О.В. Поняття преступлений в сфере экономики / О.В. Скворцова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. — 2012. — Т. 25 (64). № 2. 2012. — С. 221-224.

В статье анализируются многогранность и неоднозначность имеющихся понятий экономических преступлений; предлагается авторское определение «преступлений в сфере экономики» с учетом положений и строения действующего отечественного уголовного законодательства.

Ключевые слова: экономические преступления, понятие, экономика, преступления в сфере экономики.

Skvorcova O.V. Concept of Crimes in the Field of Economy / O.V. Skvorcova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. — Series : Juridical sciences. — 2012. — Vol. 25 (64). № 2. 2012. — P. 221-224.

Many-sided nature and indeterminacy of present concepts of economic crimes are analysed in the article; author's definition of "crimes in the field of economy" is offered, taking into account positions and structure of current domestic criminal legislation.

Keywords: economic crimes, concept, economy, crimes in the field of economy.

УДК 343.2

НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОBOB'ЯЗКІВ МЕДИЧНИМ АBO ФАРМАЦЕВТИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ

Чеботарьова Г.В.

Кримський економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

В статті розглядаються ознаки об'єктивної сторони складу злочину. передбаченого ст. 140 КК (неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником), а також пропонується встановлення кримінальної відповідальності за необгрунтоване медичне втручання.

Ключові слова: злочин, медичний або фармацевтичний працівник, професійні обов'язки, неналежне виконання, медична допомога.

В сучасній Україні соціальні галузі, такі як сфера медичної діяльності, потребують першочергової уваги, особливо ретельного правового регулювання та захисту, тому що охорона людини, її життя і здоров'я має бути одним із найважливіших напрямків державної політики.

Особливо небезпечними дефектами діяльності в сфері медицини є вчинення її представниками правопорушень та злочинів, що, на жаль, не є винятковими випадками. Проблеми кримінальної відповідальності працівників медицини за результати своєї професійної діяльності періодично привертають увагу правознавців як в Україні, так і за її межами, однак через суперечності у кримінальному законодавстві та дефіцит науково обгрунтованих рекомендацій щодо його застосування нерідко виникають суттєві труднощі при вирішенні питань притягнення до кримінальної відповідальності медичних або фармацевтичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків.

Правильне застосування кримінального закону щодо випадків неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником передбачає, зокрема, чітке встановлення ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 140 КК, що й є метою цієї статті.

З об'єктивної сторони неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником характеризується: а) недбалістю чи б) несумлінним ставленням до професійних обов'язків, що потягло шкоду у виді тяжких наслідків для хворого. При найбільш загальному підході неналежне виконання професійних обов'язків – така поведінка винного, що перебуває в межах цих обов'язків, однак при цьому не відповідає їх вимогам. Для з'ясування змісту

об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 140 КК необхідне встановлення: 1) якими є професійні обов'язки суб'єкта злочину; та 2) якими є критерії визнання його професійної поведінки належною (і, відповідно, неналежною). Звідси слідує що склад зазначеного злочину відсутній в разі, коли невиконана (неналежним чином виконана) дія особи перебуває за межами професійних обов'язків суб'єкта.

Лікування хворих є лише однією з багатьох складних проблем, які повинен вміти правильно вирішувати сучасний лікар [1,с.7]. Тому професійні обов'язки конкретного медичного чи фармацевтичного працівника, про які ідеться в ст. 140 КК, можуть і виходити за межі суто медичної діяльності (наприклад, до них може належати дотримання правил протипожежної безпеки в службових та побутових приміщеннях, хоч порушення цих правил медичним працівником отримає іншу юридичну оцінку – наприклад, при виникненні пожежі з людськими жертвами – за ст. 270 КК). Необхідно відрізнити й професійну медичну діяльність та діяльність медичних працівників, пов'язану із виконанням ними суто службових функцій [2,с.с.85-86].

Неналежною є професійна діяльність медичного (фармацевтичного) працівника, здійснена у такий спосіб, який суперечить або неповною мірою відповідає встановленим нормам, правилам та стандартам, виробленим у сфері медицини. «Неналежним, – пише В.О.Глушков, – є лікарювання при наданні медичної допомоги без виконання вимог сучасної медичної науки, зневажливого ставленні до виконання професійного обов'язку, порушенню вимог деонтологічного порядку» [3,с.91]. Невірними ці дії є, зокрема, у випадку, коли він не виконав якість обов'язкові, відомі в медицині вимоги (наприклад, не визначив резус-приналежність крові при її переливанні, при операції з приводу травми живота не здійснив ретельної ревізії органів черевної порожнини) [4,с.85]. Так, кваліфікувавши дії палатної медичної сестри за ч. 2 ст.140 КК, місцевий суд дійшов висновку про доведеність її вини у неналежному виконанні нею 15 квітня 2008 р. своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого до них ставлення, а саме проведення маніпуляції по постановці очисної клізми з порушенням алгоритму постановки катетера та використанні не передбаченого для цієї процедури катетера малолітньої, що призвело до розриву прямої кишки та розлитого перитоніту, що знаходиться у прямому причинно-наслідковому зв'язку зі смертю малолітньої. З пояснень експерта вбачається, що смерть наступила внаслідок розлитого перитоніту, обумовленого розривом товстого кишківника при проведенні маніпуляції по постановці очисної клізми з застосуванням не передбаченого для цієї процедури урологічного катетера «Фолея», яка проводилась з грубим порушенням алгоритму постановки катетера [5].

Хоч у назві ст. 140 КК ідеться лише про злочинну дію (неналежне виконання суб'єктом своїх обов'язків), однак в її диспозиції вказується і на бездіяльність (невиконання обов'язків). Назва норми значно вужча за змістом від її диспозиції (що є технічним недоліком законодавства). Отже, за змістом цього закону, у складі злочинного діяння може набувати форми не лише дії, а й бездіяльності. Цю обставину обґрунтовано визнають деякі дослідники цього питання. Так, О.О. Дудоров визнає невиконання професійних обов'язків як не вчинення медичним або фармацевтичним працівником тих дій, які він «в силу виконуваної роботи зобов'язаний був вчи-

нити», тобто як бездіяльність [6,с.с.323-324]. Отже, в цьому випадку діяння розглядається як дія або як дія, поєднана із бездіяльністю.

На думку Р.Л. Ахметшина, невиконанням професійних обов'язків є повна бездіяльність медичного або фармацевтичного працівника, коли він міг і повинен був виконати професійні обов'язки (не проведено призначених маніпуляцій, дезінфікуюча обробка інструментів та матеріалів, не дотримано правил щодо виготовлення ліків та ін.), а неналежне виконання є там, де винні особи хоча і виконують свої професійні обов'язки, але не так, як цього вимагають правила, інструкції і інші нормативні акти (перед введенням антибіотику не проведено пробу на алергічну чутливість, введення препарату в дозах, що не відповідають призначенню та ін.) [7,с.39]. Отже, в останньому випадку цей автор пов'язує неналежність виконання лише з порушеннями певних правил.

Хоча медична (і фармацевтична) діяльність регламентується численними офіційними правилами, але існуючі офіційні документи не вичерпують та і не можуть передбачити всього різноманіття дій медичних працівників, тим більш зважаючи на особливості індивідуального протікання захворювання у кожного хворого. Діагностика та лікування всіх без винятку захворювань не можуть бути передбачені вичерпним чином офіційними документами. Одним (однак, підкреслимо, не єдиним) з критеріїв оцінки якості дій медичного або фармацевтичного працівника виступають також певні положення медичної науки й лікарської практики. При цьому слід зважати на те, що в медицині нерідко співіснують різні методи діагностики та лікування одних і тих самих захворювань. Правомірність такої різниці впливає з результатів наукових досліджень, підкріплюється щоденною медичною практикою [8,с.с.63-64]. Тому діяльність медичного працівника при наданні медичної допомоги чи послуги згідно з канонами однієї з визнаних методик, за наявності інших (альтернативних) не може означати неналежність виконання цим суб'єктом професійного обов'язку.

З соціальним та медико-правовим питанням вимірювання якості медичної допомоги безпосередньо пов'язана кримінально-правова проблема оцінки належності (сумлінності) виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх обов'язків. Медична допомога, яка, власне, є «ядром» виконання професійних обов'язків, про які ідеться в ст. 140 КК, охоплює велику кількість лікувальних, профілактичних та інших заходів, які повинні здійснюватися відповідними працівниками. Зважаючи на особливу сферу соціальних відносин, в яких задіяні медичні (і фармацевтичні) працівники, від несумлінного, недбалого, самонадійного їх ставлення до своїх професійних обов'язків з високою імовірністю може настати шкода здоров'ю чи й життю пацієнта. З іншого боку, навряд чи сучасний рівень знань про людину та стан медичної науки й практики породжують ілюзію всесильності останніх в боротьбі із загрозливими для людини факторами. Тому несприятливі результати в медичній діяльності – не винятковий випадок. Їх можна виявити в практиці кожного лікаря – навіть найвідомішого, найдосвідченішого. Наприклад, досить багато їх наводить з особистого досвіду в одній зі своїх книг такий видатний медик, як М.М. Амосов [9,с.с.1-400; 10,с.с.159-164].

Безумовно, що не всі захворювання закінчуються благополучно для пацієнта. Їх несприятливі результати, як вже говорилося, можуть бути обумовлені різноманітної природи чинниками, що впливають на несприятливий результат захворювання

та його лікування, а це, своєю чергою, викликає чимало проблем при юридичній оцінці поведінки медичних працівників, причетних до процесу лікування. Для нормального, прогресивного розвитку медичної діяльності вкрай важливо виробити чіткі уявлення щодо параметрів визнання медичної допомоги належною та навпаки, неналежною, неякісною. Як слушно зазначає Р.Ю.Гревцова, «очевидно, що і медичні послуги, і медична допомога повинні відповідати вимогам нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання порядку надання певних видів медичної допомоги/послуг, а також таким документам, як клінічні протоколи та нормативи надання медичної допомоги з відповідних лікарських спеціальностей» [11, с.5].

У системі охорони здоров'я України розробляються та впроваджуються критерії, стандарти, еталони структури, процесу та результату медичної допомоги. Серед них за обов'язковістю виконання можна розрізнити рекомендаційні стандарти (методичні рекомендації, інструктивні листи, виконання яких не вимагає точного слідування раз і назавжди затвердженій методиці, у виконанні яких можливі варіанти) і нормативні стандарти у вигляді законів, постанов, наказів тощо, які, відповідно, мають виконуватися обов'язково. До такого виду стандартів належать, передусім, затверджені наказами МОЗ клінічні протоколи надання медичної допомоги.

У системі надання медичної допомоги основними визнаються наступні медико-технологічні документи: клінічні настанови, які відповідають на питання: «Що може бути зроблено?» (еталонний варіант клінічної практики на основі останніх досягнень медичної науки), стандарти медичної допомоги, уніфіковані клінічні протоколи медичної допомоги – «Як повинно бути зроблено в умовах країни?», локальний протокол медичної допомоги (маршрут пацієнта) – на питання «Як це повинно бути виконано в конкретному закладі охорони здоров'я?» [12]. Водночас, справедливо визнати, що, зважаючи на специфіку медичної діяльності, будь-який стандарт в цій сфері не може гарантовано та точно рекомендувати лікарю, як діяти в тій чи іншій ситуації. Лікар ухвалює самостійне рішення, спираючись на власні знання й досвід, виходячи із клінічної симптоматики. При цьому «об'єктивна нестандартність» організму людини та його захворювань для успішного лікування пацієнта може змусити відійти від вимог, закріплених у медичному стандарті. Правомірність цього відхилення має оцінюватися із врахуванням наявності особливих обставин, які створюють реальну можливість шкоди життю або здоров'ю людини при точному виконанні медичним працівником таких вимог (наприклад, якщо особливі обставини не знайшли відображення у стандарті, або стандарт є застарілим) [13].

Приймаючи подібні застереження, тим не менш *слідування медичного працівника стандартам лікування (або порушення останніх), в сучасних умовах слід розглядати як основний критерій правомірності його поведінки* (на що, до речі, дуже мало уваги звертається в сучасній кримінально-правовій літературі). Фахівці в галузі медичного права цю відповідність також виносять до критеріїв належного надання медичної допомоги [14, с.476].

Окрім порушень стандартів лікування, неналежність виконання професійних обов'язків може полягати в недотриманні суб'єктом положень інших нормативних або правових актів, що регулюють медичну діяльність. Наприклад, зважаючи на Перелік медичних протипоказань до проведення профілактичних щеплень [15], не-

належним виконанням професійних обов'язків є щеплення будь-якої вакцини без перевірки наявності в пацієнта алергії на будь-який компонент вакцини, захворювання нервової системи, що прогресують та інших протипоказань.

Джерелами професійних обов'язків є також службові інструкції, документи внутрішнього обігу, в яких в межах окремих закладів та установ охорони здоров'я закріплюються функціональні обов'язки конкретних представників медичного персоналу.

Не можна погодитись із В.Флорею, який вважає, що правила, методи медичної допомоги, невиконання яких є підставою кримінальної відповідальності медичного працівника, можуть утворюватися на основі судових прецедентів [16,с.22]. Навіть якщо автор мав на увазі судові рішення по справах, в яких розглядалися правопорушення медиків, важко, тем не менш, уявити, що лікар в ході здійснення лікувально-профілактичних заходів керуватиметься рішенням, яке ухвалює суддя (особа з вищою юридичною освітою).

У дослідженнях судової, слідчої, судово-експертної практики порушення професійних обов'язків медичними працівниками зводиться у кілька груп: 1) порушення технічні (залишення при операціях сторонніх предметів в порожнинах та ранах, застосування неналежних лікарських препаратів, надмірне дозування лікарських препаратів в анестезіологічній практиці, помилки при використанні медичної техніки тощо); 2) порушення тактичні (частіше зустрічаються в роботі хірургів та акушерів-гінекологів – помилкове визначення показань до операції, невірний вибір часу проведення операції, її обсягу та ін); 3) порушення діагностичні (не розпізнання або помилкове розпізнання хвороби, в результаті чого настають тяжкі наслідки). Останній вид порушень вважається найбільш розповсюдженим в медичній практиці [17,с.38]. При цьому зазначені групи порушень можуть бути взаємоумовленими, між ними не існує чіткої межі: порушення діагностичні здатні потягти порушення технічні й тактичні, технічне порушення – зумовити наступне тактичне тощо. Так, в одному випадку пацієнтці правильно поставлено діагноз гострого апендициту та перитоніту, проведено відповідне хірургічне лікування, однак не забезпечено належного контролю перебігу захворювання. Перитоніт призвів до розвитку інтоксикаційного синдрому, що помилково було сприйнято за рак. Лікування, проведене у відповідності з цим діагнозом, призвело до низки ускладнень, які призвели до летального наслідку [18,с.9].

Проблема якості медичної допомоги вимагає торкнутися досить давно відомої в медичній діяльності проблеми необґрунтованого медичного втручання. Його можна розподілити на умисне (які можна назвати «зловживанням медициною»), та необережне, коли втручання здійснене внаслідок несумлінного чи недбалого виконання професійних обов'язків медичним працівником (поверхового огляду, невірного поводження з діагностичною апаратурою, помилкової постановки діагнозу), або добросовісної помилки медичного працівника. «Класичним» прикладом умисного зловживання є постановка завідомо неправильних діагнозів та схилення пацієнта до невинуватених чи непотрібних йому медичних процедур. Наприклад, у 70-90-ті роки ХХ ст. у США працівники одного з великих центрів охорони здоров'я у Флориді забезпечували постійний приплив пацієнтів умисними обманними діями. Хірург Д.Керроу робив операції коронарного шунтування (пересаджував у серце пацієнта здорові судини), що забезпечує циркуляцію крові в обхід пошкоджених

судин. Хоч майже половина пацієнтів могла бути вилікувана лікарськими засобами і подібна операція була для них необов'язкова, клієнтів умовляли піти на шунтування.

Подібні випадки відомі й в Україні. Наприклад, працівниками ДСБЕЗ МВС виявлено, що в одному із комунальних закладів охорони здоров'я в Луганській області керівництво та деякі представники медичного персоналу багатьох пацієнтів лікували свідомо неправильно, оперували навіть у випадках, коли в цьому не було найменшої потреби, з метою отримання від пацієнтів та їх родичів винагороди за такі незаконні дії [19,с.6]. За даними, оприлюдненими у ЗМІ, більш ніж 1 млрд. грн. втрачають громадяни України внаслідок свідомого обману з боку медичних працівників [20].

Необережне необгрунтоване медичне втручання може бути кваліфіковане за ст. 140 КК. Окремого припису, що надавав би можливості боротися з умисним «медичним шахрайством», яке також є небезпечним для здоров'я українців, чинне законодавство не містить. За певних умов ці дії можуть кваліфікуватися за «загальними» статтями про злочини проти життя та здоров'я особи та проти власності. Наприклад, якщо пацієнтові завідомо невірно ставиться діагноз і з метою імітації лікування умисно проводиться хірургічна операція, тобто втручання у цілісність та функціонування органів, тканин його тіла, вчинене діяння може бути кваліфіковане як заподіяння тілесного ушкодження (ст.ст. 121, 122, 125 КК). Водночас, така оцінка не зовсім точно, як на нашу думку, відобразить соціальну природу й механізм посягання подібних діянь на об'єкти кримінально-правової охорони. У цьому зв'язку вбачається доцільним виділення в розділі II Особливої частини КК окремою нормою підставу відповідальності за них. Вона могла б виглядати наступним чином:

«Стаття 141-1 Необгрунтоване медичне втручання

1. Умисне необгрунтоване медичне втручання, яке заподіяло шкоду здоров'ю пацієнта –

карається...

2. Ті самі діяння, що потягли тяжкі наслідки для пацієнта –

карається...».

Список використаних джерел та літератури:

1. Келановски Тадеуш. Пропедевтика медицины / Тадеуш Келановски; пер. с польск. – М.: «Медицина», 1968. – 168 с.
2. Бердичевский Ф. Ю. Уголовная ответственность медицинского персонала за нарушение профессиональных обязанностей / Ф. Ю. Бердичевский. – М. : Юрид. лит., 1970. – 128 с.
3. Бородин С. В. Квалификация преступлений против жизни / С. В. Бородин. – М.: Юрид. лит., 1977. – 239 с.
4. Ковалев М. И. Об уголовной ответственности медицинских работников за ненадлежащее лечение / М. И. Ковалев, И. Г. Вермель // Уголовное право в борьбе с преступностью: межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск : Свердловский юридический ин-т, 1987. – С. 82–89.
5. Архів Нововолинського міського суду Волинської області. Справа №1-73-09.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 5-те вид., переробл та доповн. – К.: Юридична думка, 2008. – 1216 с.
7. Ахметшин Р. Л. УК в медицине. Взгляд врача на составы преступлений в медицинской сфере / Р. Л. Ахметшин. – Донецк : Издатель Заславский А.Ю., 2007. – 56 с.
8. Громов А. П. Права, обязанности и ответственность медицинских работников / А. П. Громов. – М.: Медицина, 1976. – 227 с.

9. Амосов Н. М. Мысли и сердце / Н. М. Амосов. – [Изд. 3-е, перераб., расшир. и доп.]. – Донецк : Сталкер, 1998. – 400 с.
10. Бобров О. Е. Медицинские преступления : правда и ложь / О. Е. Бобров. – Петрозаводск : Изд-во ИнтелТек, 2003. – 200 с.
11. Гревцова Р. Ю. Актуальні правові питання здійснення лікарської діяльності / Р. Ю. Гревцова // Здоров'я України. – 2008. – № 2. – С. 5.
12. Уніфікована методика з розробки клінічних настанов, медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги, локальних протоколів медичної допомоги (клінічних маршрутів пацієнтів) на засадах доказової медицини (частина перша) [Електронний ресурс] / [укладачі: А. В. Степаненко, А. М. Морозов, В. Т. Чумак та ін.]. – К.: Міністерство охорони здоров'я України; ДП «Державний фармакологічний центр» МОЗ України, 2008. – Режим доступу : <http://www.moz.gov.ua/ua>
13. Маляева Е.О. Медико–правовые проблемы ответственности медицинских работников [Електронний ресурс] / Е. О. Маляева, К. В. Маляев. – Режим доступу: <http://www.u№№.ru/pages/issues/vest№ik/999>
14. Стеценко С.Г. Медичне право України: підручник / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сеньюта ; за заг. ред. д.ю.н., проф. С. Г. Стеценка. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 507 с.
15. Перелік медичних протипоказів до проведення профілактичних щеплень: затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України 03.02.2006 р. № 48.
16. Флоря В. Нарушение по халатности правил и методов оказания медицинской помощи / В. Флоря // Закон и жизнь. – 2005. – № 2. – С. 20-24.
17. Крылов И. Ф. Врач и закон / И. Ф. Крылов. – Л.: «Знание», 1972. – 48 с.
18. Чепельська Т. Ціна лікарської помилки / Т. Чепельська // Моменти. – 2009. – 26 червня. – С. 9.
19. Погукай Т. Ескулапів – здириків вивели на чисту воду / Т. Погукай // Іменем закону. – 2009. – № 33 (5679). – С. 6.
20. Облудні рецепти: Канал 1+1. Програма «Новини ТСН» від 28 вересня 2008 р., 20. 00 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://1plus1.tv/news/28-09-2008>.

Чеботарева Г.В. Ненадлежащее выполнение своих профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником: проблемы уголовно-правовой характеристики объективных признаков преступления / Г.В. Чеботарева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. – С. 225-231.

В статье рассматриваются признаки объективной стороны преступления, предусмотренного ст. 140 УК Украины (ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником), а также предлагается установление уголовной ответственности за необоснованное медицинское вмешательство.

Ключевые слова: преступление, медицинский или фармацевтический работник, профессиональные обязанности, ненадлежащее выполнение, медицинская помощь.

Chebotareva G.V. Improper performance of their professional duties by medical or pharmaceutical employee: problems of criminal and legal characteristics of objective crime attributes / G.V. Chebotareva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 225-231.

The author discusses the signs of objective side of a crime, foreseen in article 140 of the Criminal Code of Ukraine (improper performance of their professional duties by medical or pharmaceutical employee), and proposes to criminalize the unwarranted medical intervention.

Key words: crime, medical or pharmaceutical employee, professional duties, improper performance, medical activities.

УДК 343.98

ПРОГНОСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Чернецький О.К.

***Кримський юридичний інститут Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава мудрого», Сімферополь, Україна***

У статті розглянуто питання, щодо діяльності слідчого при проведенні слідчого експерименту, а саме прогнозуванню дослідних дій, що вперш за все є запорукою забезпечення ефективності його проведення. Проаналізована теоретична основа слідчого експерименту. Висвітлені питання щодо прогнозування слідчим перспективи і можливості проведення слідчого експерименту на етапі підготовки до нього.

Ключові слова: слідчий експеримент, відтворення обстановки й обставин події, прогнозування.

Ми вже звертали увагу на те, що дослідження характеру експериментальних дій носить важливе значення не тільки для визначення результату експерименту, але й в науковому плані. Оскільки саме при проведенні експериментальних дій (тобто на динамічній стадії) проявляються тактичні прийоми слідчого експерименту. В цьому сенсі правильно зазначає А.Р. Ратінов проте, що саме дослідні дії є серцевиною слідчого експерименту [1, с. 323]. Визначивши перспективи і можливості проведення слідчого експерименту на етапі підготовки до неї, слідчий здійснює управління поведінкою особи, показання якої перевіряються, під час її проведення. Тому він повинен уміти передбачати можливі ситуації слідчої дії, поведінку підозрюваного, його окремі дії і розраховувати на конкретні результати дослідів. Така діяльність слідчого охоплюється поняттям "криміналістичне прогнозування" [2, с. 14; 3, с. 14]. Об'єктом прогнозу в даному випадку є діяльність по розкриттю і розслідуванню злочину [4, с. 42].

У криміналістичній літературі зазначається, що прогностична діяльність слідчого має ймовірнісний характер і зумовлена неповнотою інформації про істотні обставини справи [5, с. 57]. Щодо цього є потреба відзначити, що прогнозування при проведенні слідчого експерименту вирізняється наявністю вихідної інформації про досліджувані обставини. До моменту прийняття рішення про проведення цієї слідчої дії слідчий уже має у своєму розпорядженні показання допитаної особи, які необхідно перевірити, дані огляду місця події, показання інших співучасників, висновки судової експертизи тощо.

З'ясування ролі й значення слідчого експерименту на досудовому слідстві тісно пов'язане з дослідженням його психологічних характеристик як окремої слідчої дії. Як зазначає В.О. Коновалова, в першу чергу, ставиться питання про необхідність

проведення експерименту й прогнозування його результатів. Необхідність проведення експерименту випливає з аналізу наявних у справі доказів, що формують певну версію. Можливість дослідження виниклої версії шляхом слідчого експерименту припускає обов'язкову оцінку названих доказів [6, с. 10].

Проведення слідчого експерименту, як і будь-якої іншої слідчої дії, повинне бути цілеспрямованим. Тільки ясне розуміння мети експерименту може зробити його результати найбільш ефективними. Визначити мета експерименту — значить чітко спрогнозувати дослідні дії, що підлягають перевірці дослідним шляхом. Ми згодні, що слідчий зобов'язаний передбачити, що виконання досвідчених дій, проведених з метою перевірки якихось даних або слідчих версій, буде сприяти безпосередньо або надалі з'ясуванню обставин, що входять у предмет доказування [7, с. 68].

В криміналістиці на можливість і доцільність розвитку прогностичної діяльності слідчого звертали увагу багато вчених, так окремі питання криміналістичного прогнозування були висвітлені в роботах наприклад, В. О. Коновалової - у зв'язку з аналізом принципів наукової організації та психологічних характеристик діяльності слідчого [8, с. 23]; В. Є. Богинського — при розгляді проблем тактики та психології проведення допитів на попередньому слідстві і судовому розгляді [9, с. 51-58]; П. Д. Біленчука — в аспекті дослідження поведінки обвинуваченого при розслідуванні злочинів [10, с. 28]; І. Я. Фрідмана та О. П. Сапуна-проблемні питання вивчення діяльності експертних установ та теорії експертизи; Г. О. Зорина - при вивченні спеціальних логіко-психологічних методів у слідчій діяльності; О. М. Васильова і М. П. Яблокова — стосовно до проблеми використання даних криміналістичного прогнозування в методиці розслідування; та ін..

Загальні проблеми теорії криміналістичного прогнозування були розглянуті такими вченими як, В. А. Журавель, Г.Л. Грановський, Л.Г. Горшенін та ін..

Не вдуваючись в теоретичні дискусії, ми згодні з В.А. Журавлем, що за масштабом охоплення обставин і фактів, що відображуються в прогностичних судженнях, за обсягом розв'язуваних завдань в судово-слідчій практиці прогнозування диференціюється на стратегічне, тактичне та індивідуальне. Перше пов'язано з прогнозуванням перспектив розслідування і судового розгляду по справі в цілому, з моделюванням наслідків процесуальних рішень, що приймаються і заходів щодо нейтралізації або мінімізації негативних результатів їх реалізації та ін. Друге пов'язане з прогнозуванням результативності планованих тактичних операцій, слідчих дій та прийомів з метою вирішення тактичних завдань у конкретних ситуаціях розслідування і судового розгляду, а також наслідків використання одержаних результатів у доказуванні, ступеня тактичного ризику і засобів його мінімізації тощо. Третє прогнозування спрямоване на складання прогностичної моделі щодо: а) можливої поведінки професійних і непрофесійних учасників на попередньому розслідуванні та судовому розгляді (наприклад, поведінка обвинуваченого на допиті, його реакції, форми протидії та ін.); б) можливого прояву в невстановленого і незатриманого злочинця та його спільників елементів доказової поведінки; в) можливого місця і часу вчинення нового злочину, що готується; г) варіантів підготування можливих місць приховування осіб, причетних до вчинення злочину, та ін. [11, с. 269-270].

Найбільш доцільніше розглянути тактичне та індивідуальне прогнозування, бо саме від цих прогнозів залежить результативність слідчого експерименту. Як зазначає В.О. Коновалова, саме прогноз результатів як визначення найбільш імовірно-

го рішення завдань, що перевіряються цією слідчою дією, створює впевненість у його необхідності [6, с. 12].

Прогнозування проведення слідчого експерименту — це передбачення можливості проведення тих чи інших дослідницьких дій, можливого негативного прояву складових дослідів, варіантів поведінки учасників слідчого експерименту та їх психологічних та фізичних можливостей. У самій суті слідчого експерименту, якщо його розглядати, як структуру пізнавального процесу, можна виділити такі основні етапи:

діагностику сприймання, збір та опрацювання фактів

прогнозування етапності проведення дослідних дій та інтуїтивне передбачення результативності.

Останнє можливе лише на основі достатнього запасу, як наукових так і практичних знань і навичок. Якщо цими знаннями не володіє слідчий, то він не зможе правильно розробити прогноз проведення дослідних дій, побудувати план та успішно провести цю слідчу дію.

Особливо функція прогнозування здійснюється на стадіях прийняття рішення і підготовки до проведення слідчого експерименту. Вважаємо, що прогнозування може здійснюватися по наступних напрямках:

прогнозування лінії поведінки особи, показання (дії) якої перевіряються дослідним шляхом (це можуть бути, як підозрювані так і свідки);

прогнозування мотивів участі цієї особи у проведенні перевірки показань на місці [12, с.310];

прогнозування ситуацій в процесі проведення слідчого експерименту;

прогнозування її результатів слідчого експерименту (визначення достовірності);

прогнозування негативних обставин (наприклад, створення перешкод для проведення дослідних дій, втечі підозрюваного під час проведення слідчої дії, нападу на слідчу групу з боку його співників та ін.).

Крім того, прогнозування ситуацій майбутнього слідчого експерименту визначає обрання слідчим власної лінії поведінки, відповідних тактичних прийомів та їх систем. У психологічній літературі відмічається необхідність прогнозування мотивів участі підозрюваного (обвинуваченого) у слідчому експерименті [12, с. 262]. На нашу думку, воно дозволяє слідчому передбачати небажані мотиви (приміром, бажання підозрюваного заплутати слідство, переконатися в тому, що докази, які мають значення для розслідування, не були виявлені при огляді місця злочину, втекти під час проведення слідчої дії та ін.) [7, с. 131-132].

На досудовому слідстві у процесі збору і оцінки доказової інформації слідчим виникає необхідність проведення слідчого експерименту. Оцінка, осмислення вже отриманих доказів і їх співвідношення з певною версією припускає перевірку її шляхом слідчого експерименту. Ми згодні, що у процесі оцінки доказів формується внутрішнє переконання слідчого про їх відносність до події, значимості і ролі у встановленні істини в справі. У процесі формування внутрішнього переконання на основі поступового нагромадження фактів можуть виникнути сумніви в істинності якого-небудь факту, сумнів у правильності його оцінки або в його існуванні. Виникле припущення слідчий перевіряє різними шляхами, у числі яких найбільш інформативним і діючим може виявитися слідчий експеримент [6, с. 11].

Дійсно, саме в процесі осмислення отриманих фактів, особливо якщо є протиріччя між ними і, у слідчого виникають сумніви (припущення) стосовно дій вчинених підозрюваним, або можливостей свідків (наприклад, бачити підозрюваного та ін.). Тому, необхідність проведення слідчого експерименту визначається обставинами, які викликають сумніви в можливості здійснення певних дій (у можливості якої-небудь події, явища) у конкретних умовах і відповідним чином [13, с. 195].

Сутність слідчого експерименту представляє дослідження й оцінку тих або інших психофізіологічних можливостей людини: сприйняття якої-небудь події, факту за певних умов (наприклад, побачити об'єкти, почути голос людини, шум мотора, відчутти сморід, визначити температуру предмета і т.д.); здійснення конкретних дій (підняття ваги, проникнення через отвір, подолання відстані із заданою швидкістю і т.д.). Крім того, перевіряються вміння, навички (відкрити замок певним способом, виготовити кліше підробленої печатки і т.д.).

Переконавшись у необхідності проведення даної слідчої дії, слідчий повинен розв'язати питання про можливість його здійснення:

- можливість відтворення (або моделювання) матеріальної обстановки, максимально подібної з тієї, у якій відбувалися дії, що перевіряються, або події;
- можливість відтворення (моделювання) суб'єктивних, психофізіологічних факторів;
- можливість проведення (моделювання) самих дослідних дій.

Незважаючи на наявність певних труднощів, відтворення обстановки все-таки можливо. Зокрема, незважаючи на те, що не можна абсолютно точно повторити обстановку (пора року й доби, метеорологічні умови, освітленість, і т.д.), можна підібрати максимально подібні умови, тобто сприяти об'єктивності результатів експерименту. Це повною мірою ставиться й до моделювання дій, крім злочинних.

На дані обставини звертали увагу більшість авторів, наприклад В.О. Коновалова відмічала, що за структурою й характеру організації слідчий експеримент ставиться до найбільш складних слідчих дій. Тому перш ніж вирішувати питання про його проведення, слід визначити необхідність його в кожному конкретному випадку. Рішенню цього завдання передують розгляд питання про можливість його проведення, при цьому аналізу зазначають: 1) можливість таким шляхом перевірити припущення; 2) можливість залучення для його проведення певних осіб; 3) можливість відтворити обстановку, необхідну для експерименту; 4) допустимість проведення експерименту з погляду процесуальних і етичних вимог [6, с. 12].

Крім того рішення о проведенні слідчого експерименту слідчий повинен приймати з урахуванням умов реальності його підготовки і здійснення. На наш погляд, до критеріїв оцінки реальності проведення слідчого експерименту належать: технічна можливість відтворення умов дослідів (дослідних дій), моделювання об'єктів і процесів які складають сутність експерименту. В процесі підготовки необхідно в першу чергу, осмислити принциповий характер майбутніх дослідів [14, с. 272].

На наш погляд, сутність осмислення характеру і технології майбутнього слідчого експерименту складає діяльність, яка має схожість з моделюванням, що схематично дає можливість спрогнозувати схематичну модель структури дослідів. Шляхом такого модулювання вирішується питання про те, яка інформація необхід-

на для того, щоб спланувати, підготувати та провести слідчий експеримент [15, с. 78].

Прогностична функція слідчого експерименту припускає аналіз і сортування отриманої інформації в залежності від ступеня її значимості для проведення дослідів. Аналіз інформації по справі дозволяє осмислити, спланувати і здійснити підготовку наступних дослідів.

Список літератури:

- 1) Ратинов А.Р. Следственная психология для следователей / А. Р. Ратионов. – М: Юрлитинформ, 2001. – 352 с.
- 2) Журавель В.А. Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / ХЮИ. – Х., 1983. – 14 с.;
- 3) Шепитько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. акад. НАН України В.Я. Тація. – Х.: Право, 2001.
- 4) Журавель В.А. Основы теории криминалистического прогнозирования // Криминалістика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учебник / В. А. Журавель / Под ред. проф. В.Ю. Шепитько. – Х.: Одиссей, 2001.
- 5) Денисюк С. Ф., Шепитько В. Ю. Обыск в системе следственных действий (Тактико-криминалистический анализ): Научно-практическое пособие / С. Ф. Денисюк, В. Ю. Шепитько. – Х.: Консум, 1999.
- 6) Коновалова В.Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента / В. Е. Коновалова. – К.; РИО МВД Украины, 1976. – Вып. 12.
- 7) Глазырин Ф.В. Психология следственных действий: Учеб.пособие / Ф. В. Глазырин. – Волгоград: НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1983. – 136 с.
- 8) Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя / В. Е. Коновалова. – К.; РИО МВД УССР, 1973.
- 9) Богинский В.Е., Пороженко С. М. Прогнозирование в допросе подозреваемого / В. Е. Богинский, С. М. Пороженко // Криминалістика и судебная экспертиза. – К., 1980. Вып. 21.
- 10) Биленчук П.Д. Криміналістичне дослідження обвинувачуваного / П. Д. Биленчук. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1995.
- 11) Журавель В. А. Проблематику та методологію криміналістичного прогнозування / В. А. Журавель. — Харків: Право, 1999. — 304 с.
- 12) Андросюк В.Г. Інформаційно-комунікативні слідчі дії / В. Г. Андросюк // Юридична психологія: Підручник/ За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Ін Юре, 2000. – С. 310.
- 13) Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР.— Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984.— 240 с.
- 14) Дулов А.В., Нестеренко. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, Нестеренко. – Минск, Изд-во «Высшая школа», 1971. – С.272
- 15) Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Р. С. Белкин / Под общ.ред. А.И. Винберга. – М.: ВШ МВД СССР, 1959. – С. 78.
- 16) Васильев А.Н., Планирование расследования преступлений / А.Н. Васильев, Г.Н. Мудьюгин, Н.А. Якубович. – М., Госюриздат 1957. – 199 с.

Чернецкий О.К. Прогностическая деятельность следователя при проведении следственного эксперимента / О.К. Чернецкий // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 232-237.

В статье рассмотрены вопросы, относительно деятельности следователя по проведению следственного эксперимента, а именно прогнозированию опытных действий, что в первую очередь является залогом обеспечения эффективности его проведения. Проанализирована теоретическая основа след-

ственного эксперимента. Освещенные вопросы относительно прогнозирования следователем перспектив и возможностей проведения следственного эксперимента на этапе подготовки к нему.

Ключевые слова: следственный эксперимент, воспроизведение обстановки и обстоятельств события, прогнозирование.

Cherneckiy O.K. Prognosticheskaya activity of investigator during the leadthrough of investigation experiment / O.K. Cherneckiy // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 232-237.

Questions are considered in the article, in relation to activity of investigator during the leadthrough of investigation experiment, namely to prognostication of experimental actions, that above all things is the mortgage of providing of efficiency of his leadthrough. Theoretical basis of investigation experiment is analysed. Lighted up questions in relation to prognostication of prospects and possibilities of leadthrough of investigation experiment an investigator on the stage of preparation to him.

Keywords: investigation experiment, reproducing of situation and circumstances of event, prognostication.

УДК 343.1:343.222.4

ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ – ЯК СТАДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Юрченко Л. В., Забабуріна А. Г.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті аналізуються положення кримінального та нового кримінального процесуального законодавства України щодо притягнення до кримінальної відповідальності – як стадії кримінального провадження в порівнянні з нормами КПК України (1960 р.).

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальна відповідальність, притягнення до кримінальної відповідальності, стадія кримінального провадження.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу 13 квітня 2012 року (далі – КПК) зумовлює радикальну зміну вітчизняної кримінально-процесуальної доктрини, починаючи, навіть, з назви. Згідно до нового КПК вводиться така дефініція як «кримінальне провадження». На цьому етапі постає питання, чи є дане поняття аналогічним до визначення, яке характеризує кримінальний процес?

Термін «кримінальний процес» походить від латинського «criminalis» – злочинний, і «process» – просування вперед. Ці слова в сполученні набувають іншого, дещо відмінного від буквального змісту: провадження з притягнення до кримінальної відповідальності та покарання за вчинений злочин. Поняття «кримінальний процес» вживається в чотирьох значеннях: 1) діяльність органів та осіб щодо розслідування, судового розгляду і винесення рішення по кримінальному провадженню; 2) галузь права, яке регулює цю діяльність; 3) правова наука, яка вивчає цю діяльність; 4) наукова дисципліна, в ході викладення якої студенти вивчають теорію кримінального процесу, кримінально-процесуальне право і кримінально-процесуальну діяльність [5].

Перше значення нам надає правозастосовна діяльність. А наступні три існують у просторі науки. Зараз законодавець, проаналізувавши практику і застосовуючи досягнення науки, вирішує сам надати визначення кримінальному провадженню в нормативно-правовому акті.

Згідно до п. 10 ст. 3 Нового КПК: кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Таким чином, ми бачимо, що поняття кримінального провадження являє собою безперервний рух, послідовний перехід від однієї стадії до іншої.

Отже, можна зазначити, що кримінальний процес і кримінальне провадження характеризують схожі явища: чітка послідовність взаємопов'язаних елементів – стадій. Тож, звернемось до науки: стадії – це порівняно самостійні етапи кримінально-процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів і процесуальних засобів діяльності, а також підсумковими рішеннями [6]. Це визначення, у зв'язку із однаковим змістовим навантаженням, можна використовувати не лише в кримінальному процесі, а й в кримінальному провадженні.

Для того, щоб усвідомити сутність змін, необхідно порівняти стадії кримінального процесу і кримінального провадження. Вчені виділяли за старим КПК України (1960р.) такі стадії кримінального процесу: порушення кримінальної справи, досудове розслідування (дівання і досудове слідство), попередній розгляд справи суддею, судовий розгляд, апеляційне провадження, виконання вироку, касаційне провадження, перегляд кримінальних справ за нововиявленими обставинами та перегляд судових рішень Верховним Судом України.

Згідно ж до нового КПК України (2012 р.) скасовується така стадія кримінального процесу, як порушення кримінальної справи. Так, відповідно до ч.2 ст. 214 КПК (2012 р.) досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. При цьому постанова про порушення кримінальної справи не складається, а закінчення досудового розслідування оформляється обвинувальним актом, затвердженим прокурором (стаття 291). Друга стадія – судове провадження в першій інстанції поглинула «попередній розгляд справи суддею», тепер суддя отримує матеріали справи безпосередню під час розгляду справи у судовому засіданні. Це має позитивно вплинути на процес, так як з боку суддів ліквідують упередженість і прихильність до позиції обвинувачення через попереднє ознайомлення суддів з матеріалами, наданими цією стороною. Судове провадження поділяється в свою чергу в суді першій інстанції на підготовче провадження (глава 27) і сам судовий розгляд (глава 28) та судове провадження з перегляду судових рішень (розділ V).

Але законодавець в законі веде мову про ще одну стадію, про яку не згадується у визначенні кримінального провадження в попередній правовій доктрині. А саме, притягнення до кримінальної відповідальності - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення – п.14 ст. 3 КПК.

Притягнення до кримінальної відповідальності має розглядатися як стадія кримінального переслідування згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 року в справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України. Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

Згідно з кримінально-правовою доктриною інститут притягнення особи до кримінальної відповідальності знайшов відображення лише в науці. З прийняттям нового КПК змінюється підхід, тепер це комплексне утворення, що існує і в теорії кримінального права і реалізується в кримінальному провадженні, завдяки введення відповідної стадії.

Пропонуємо проаналізувати стадію притягнення до кримінальної відповідальності і безпосередньо «кримінальну відповідальність», щоб мати змогу відповісти на питання, чи вдалося законодавцю нормативно реалізувати інститут науки кримінального права.

Кримінальна відповідальність – це реакція держави на вчинений особою кримінального правопорушення та форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру. Така реакція знаходить своє вираження у певному правозастосовному акті органу держави – обвинувальному вирокі суду. В зв'язку з цим розрізняють матеріальну і процесуальну підстави кримінальної відповідальності. Матеріальною підставою визнається злочин, а процесуальною – обвинувальний вирок суду. Відповідно до ч. 2 ст. 2 КК особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Передумовою притягнення особи до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення є здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Таким чином, виникнення кримінальної відповідальності пов'язане з фактом вчинення злочину конкретною особою. У цей момент між нею і державою виникають кримінально-правові відношення і кримінальна відповідальність. Забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, можливе лише за умови швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Якщо злочин не буде зафіксовано правоохоронними органами або не буде розкрито, то виникло правовідношення не наповниться реальним змістом, а кримінальна відповідальність залишиться нереалізованою, тобто не отримає свого розвитку в інших елементах. Вона залишиться нереалізованою і в тих випадках, коли правоохоронні органи та суд, встановивши обставини вчинення кримінального правопорушення, вважатимуть можливим на підставі кримінального закону і за наявності необхідних умов звільнити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (злочин), від кримінальної відповідальності або при ухваленні рішення про закриття кримінального провадження.

Тому притягнення до кримінальної відповідальності передуює кримінальній відповідальності та має стадійний характер. Поняття "притягнення до кримінальної відповідальності" не тотожне поняттю "кримінальна відповідальність". Особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності тільки після постановлення судом обвинувального вироку, який набрав законної сили. Кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. За вироком суду вона може зводитись тільки до осуду особи, яка вчинила злочин, і звільнення її від покарання. Особу може бути засуджено умовно чи з відстрочкою виконання вироку.

Кримінальна відповідальність виникає з моменту вчинення злочинного діяння і закінчується або реалізацією покладених заходів кримінально-правового ха-

рактеру, або погашенням судимості, або закінченням терміну давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Таким чином, формами реалізації кримінальної відповідальності є: засудження, яке полягає в засудженні винного за вчинення злочину; покарання, яке не збігається з поняттям кримінальної відповідальності, і являє собою міру державного примусу, що полягає у позбавленні або обмеженні прав і свобод особи, визнаного винним у вчиненні злочину, і судимість, яка породжує певні правообмеження для особи, засудженої за вчинення злочину, з дня набрання обвинувальним вироком законної сили до моменту погашення або зняття судимості.

Стадія кримінального провадження «притягнення до кримінальної відповідальності» починається з моменту повідомлення про підозру і внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Початком реалізації кримінальної відповідальності є виявлення особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. Отже, це є спільним елементом, так як обидва поняття з'являються з моменту появи такого суб'єкту як підозрюваний.

Наступну точку дотику становлять строки. Першою стадією кримінального провадження є досудове розслідування. Відповідно до ст. 214 КПК слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування.

Початок перебігу строку на досудовому розслідуванні, як вказує О. Банчук, визначається моментом «офіційного повідомлення особі компетентним органом державної влади про наявність припущення про те, що цією особою вчинене кримінально каране правопорушення», ознаки якого були виведені Європейським Судом з прав людини. Тому, кримінальне обвинувачення може вважатися пред'явленим у випадках затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, повідомлення про підозру у вчиненні злочину, тощо [4, с.8]. Так, у кримінально-процесуальному законі України з'явився новий термін «повідомлення про підозру» (Глава 22 нового КПК).

Досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання (ст. 215 нового КПК). Строк досудового розслідування починається з моменту повідомлення особі про підозру (ст. 219 нового КПК), а раніше за нормами старого КПК (1960 року) – з моменту винесення постанови про порушення кримінальної справи (ст. 120, 104, 108) [2].

Таким чином, з моменту повідомлення особі про підозру в стадії досудового розслідування починається новий етап, де з'являється новий учасник кримінального провадження – підозрюваний (ст. 42 нового КПК).

Під час досудового розслідування після повідомлення особі про підозру можуть бути отримані нові докази, які тягнуть необхідність зміни повідомлення особі про підозру. У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, щодо вручення письмового повідомлення особі про підозру, передбачені ст. 278 КПК.

У новому КПК процедурі повідомлення про підозру присвячена ціла глава – 22, таким чином підкреслюється значимість цього інституту. До того ж законодавець приділяє особливу увагу йому в зв'язку з тим, що з моменту повідомлення про підозру в скоєнні кримінального правопорушення кримінальна процесуальна діяльність переходить до нової стадії кримінального провадження – початку притягнення до кримінальної відповідальності п.14 ст. 3 КПК. Кримінальна відповідальність — кримінально-правове поняття, пов'язане з кримінальним покаранням особи. Відповідно ж до чинного законодавства, а саме ст. 2 КПК покарання винної особи є одним із основних завдань кримінального провадження в цілому: «...щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини...». Кримінальна відповідальність реалізується в стадії судового розгляду.

Строки давності притягнення до кримінальної відповідальності встановлюються Кримінальним кодексом України у ст. 49: два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі; три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі; п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості; десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину [7]. Межі кримінальної відповідальності визначаються обсягом обвинувачення.

Таким чином, виникнення кримінальної відповідальності пов'язане з фактом вчинення злочину конкретною особою. Вона може бути реалізована тільки через належну правову процедуру, встановлену кримінальним процесуальним законом, шляхом встановлення всіх обставин вчинення кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, та визнання судом такої особи винною та призначенні щодо неї кримінального покарання на підставі обвинувального вироку, що набрав законної сили. Особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, доки її не буде визнано судом винною

Так автори Науково-практичного коментарю КПК, вказують, що під терміном «притягнення до кримінальної відповідальності» позначається кримінальна процесуальна діяльність органів досудового розслідування та прокурора, починаючи з моменту повідомлення особі прокурором або слідчим за погодженням з прокурором про те, що вона підозрюється у вчиненні злочину [8, с. 270].

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна виділити наступні характерні риси притягнення до кримінальної відповідальності як стадії кримінального провадження:

1. що це, насамперед, кримінальна процесуальна діяльність органів досудового розслідування та прокурора – сторони обвинувачення та суду, який здійснює функцію правосуддя;

2. така кримінальна процесуальна діяльність може бути здійснена тільки в межах строків давності притягнення до кримінальної відповідальності;

3. діє в межах стадій кримінального процесу (провадження) – досудового розслідування та судового провадження;

4. вона починається з моменту повідомлення особі про підозру в скоєнні кримінального правопорушення та появи такого суб'єкту кримінального провадження – підозрюваного – сторони захисту;

5. не співпадає з початком кримінально-процесуальної діяльності сторони обвинувачення, а саме початком стадії досудового розслідування (ст. 214 КПК), яка починається з моменту внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

6. продовжується у випадку складання обвинувального акту та появи обвинуваченого – сторони захисту та підтримання в суді прокурором державного обвинуваченого або потерпілим – приватного обвинувачення, у випадках передбачених законом;

7. закінчується реалізацією кримінальної відповідальності щодо конкретної особи тільки тоді, коли вступає до законної сили обвинувальний вирок, яким особа визнана винною та їй призначено покарання.

Список використаної літератури

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 травня (№ 90–91).
2. Кримінально-процесуальний кодекс України із змінами та доповненнями станом на 1 вересня 2012 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
3. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затверджено Наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 року N 69.
4. Банчук О. Розумний строк розгляду справи у суді: європейські стандарти та українські реалії // Адвокат. – 2005. – № 11 (62). – С. 7–10.
5. «Кримінальний процес» під ред. Грошевого, Капліної – Харків, «Право» 2010, Режим доступу: <http://forlawyer.com.ua/knigi/ugolovnyy-process-2/>
6. Азаров «Кримінально-процесуальне право України. Загальна частина(конспект лекцій до семінарів та екзаменів)», 2011 р., Режим доступу: <http://studrada.com.ua/content/кримінально-процесуальне-право-україни-загальна-частина-конспект-лекцій-до-семінарів-та-екза>.
7. Кримінальний Кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 05.04.2001 № 2341-III, Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. - К.: Юстініан, 2012. - 1224 с.

Юрченко Л.В., Забабурина А.Г. Привлечение к уголовной ответственности - как стадия уголовного производства // Ученые записки Таврического национального университета В.И. Вернадского. – 2012. – Серия «Юридические науки». – Том 26 (65). – 2012. – №2. – С. 238-243.

В статье анализируется уголовное и новое уголовное процессуальное законодательство Украины относительно привлечения к уголовной ответственности как стадии уголовного производства в сравнении с УПК Украины (1960 г.).

Ключевые слова: уголовное производство, уголовная ответственность, привлечение к уголовной ответственности, стадия уголовного производства.

Yurchenko L., Zababurina A. Bringing criminal charge - as the stage of the criminal proceedings // Uchenye zapiski Taurida national V. I. Vernadskiy university. – 2012. – Series «Low sciences». – V. 26 (65). – № 2. – 2012. – С. 238-243.

This article analyzes the criminal and the new criminal procedural legislation of Ukraine on bringing criminal charge - as the stage of the criminal proceedings against the standards of the CPC of Ukraine (1960).

Keywords: criminal proceedings, criminal responsibility, bringing criminal charge, stage of criminal proceedings.

УДК 342.5:002.6

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ РЕЖИМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Бєлєвцева В.В.

*науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук, м. Київ,
Україна*

Статтю присвячено дослідженню питання щодо основних станів стабільності держави. У роботі наведено авторські бачення на адміністративно-правові режими забезпечення стабільності держави, надано їхню характеристику та пропозиції щодо подальшого їх посилення.

Ключові слова: адміністративно-правовий режим; стабільність держави; сектор безпеки; безпекові правовідносини.

Адміністративно-правові режими покликані регулювати різні «державні стани» і способи стабільного функціонування держави. В даний час, в Україні значно зросла кількість законодавчих колізій, пов'язаних з безпековими правовідносинами. З'являються нові суб'єкти і об'єкти, методи адміністративно-правового регулювання сектору безпеки, перебудовуються загальновизнані і з'являються нові суспільні відносини і зв'язки. Разом з тим, існує досить багато недоліків та прогалин в правовому регулюванні стабільності держави, тобто у сфері функціонування адміністративно-правових режимів. Це завдає чималу шкоду структурам сектору безпеки, діяльності її суб'єктів та стабільності держави загалом.

Питанням дослідження різних аспектів адміністративно-правових режимів, їх складових присвячено у різні часи багато наукових праць відомих вітчизняних та закордонних авторів, зокрема, Аверьянова В., Бандурки О., Бахраха Д., Битяка Ю., Венделя Ж., Гарашука В., Додіна Є., Конопльова В., Комзюка А., Ласточкіна В., Маїляна С., Настюка В., Негодченка О., Опришка В., Остапенка О., Петкова О., Пономаренко Г., Рушайла В., Ярмакі Х. та інші. Проте, й досі існує низка проблем у сфері регулювання стабільності держави та забезпечення її безпеки.

В рамках даної роботи ми приділимо увагу адміністративно-правовим режимам забезпечення стабільності держави та її безпеки.

Вже неодноразово відзначалося у науковій літературі конституційні аспекти надзвичайного положення як одного з державних станів. Згідно ст. 106 Конституції України Президент приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації - з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України. Умови, обставини і порядок введення надзвичайного стану передбачаються відповідним законами [2]. Виділимо наступні характеристики надзвичайного стану: а) це особливий правовий режим діяльності органів державної влади, підприємств, установ і організацій; б) це режим, що допускає обмеження прав і свобод фізичних і юридичних осіб, покладання на них додаткових обов'язків; в) обмеження встановлюються законом; г) це тимчасова міра, що вводиться на користь забезпечення безпеки громадян і охорони конституційного ладу, швидкої нормалізації життєдіяльності держави.

У Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» врегульовані підстави введення надзвичайного положення - усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства. Надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим [12].

Передбачені особливі форми державного управління при надзвичайному стані. Тобто, в умовах надзвичайного стану Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні і місцеві органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, а також військове командування та його представники (далі - військове командування), підприємства, установи і організації відповідно здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України та законами України, і забезпечують виконання заходів, передбачених цим законодавством України [12].

Вживані заходи означають 1) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан; 2) обмеження руху транспортних засобів та їх гляд; 3) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства; 4) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; 5) заборона страйків; 6) примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб []. Отже, режим надзвичайного стану припускає використання як традиційних, так і особливих адміністративно-правових заходів.

На цьому фоні вважається необхідним відмітити докладнішу законодавчу регламентацію надзвичайного стану в іноземних державах. У Польщі, наприклад, передбачене загальне поняття «надзвичайний режим» об'єднує такі його види, як

надзвичайне положення, військове положення і стан війни. На конституційному рівні врегульовані підстави їх введення і суб'єкти, натомість у спеціальних законах та декретах - елементи цих режимів [13].

Ще одним різновидом адміністративно-правового режиму є забезпечення мобілізаційної системи держави. У 1993 р. прийнятий Закон України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», цей Закон встановлює правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, повноваження і відповідальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів [8]. Принципами мобілізаційної підготовки і мобілізації є: централізоване керівництво; завчасність; плановість; комплексність і погодженість; персональна відповідальність за виконання заходів щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації; додержання прав підприємств, установ і організацій та громадян; гарантована достатність; наукова обґрунтованість; фінансова забезпеченість [8]. Детально врегульовані в даній сфері повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади, державних органів, органів місцевого самоврядування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації. Визначені обов'язки підприємств, установ і організацій та громадян щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Можна виявити елементи адміністративно-правових режимів в законах, присвячених обороні і безпеці Української держави. У цих сферах потрібні рухомі «запасні» регулятори для певних ситуацій. Так, в Законі України «Про оборону України» встановлюються засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони [8].

У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни [8].

У свою чергу Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає зміст правового режиму воєнного стану (порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб) та відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану [9].

Метою введення воєнного стану є створення умов для здійснення органами державної влади, військовим командуванням, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями наданих їм повноважень у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її

територіальній цілісності [9].

Більш виразно дані елементи закріплені в Законі України «Про основи національної безпеки України». Дані нормативні характеристики безпеки та її об'єктів, суб'єктів її забезпечення, принципів і елементів системи безпеки, загрози безпеці, коли раніше здійснювані превентивні заходи доповнюються ситуаційними. Чітке регулювання функцій виконавчих органів влади поєднується з визначенням повноважень Президента, Верховної Ради, Ради безпеки і оборони та інших органів, а також їх взаємин [10].

До основних об'єктів безпеки відносяться: людина і громадянин - їхні конституційні права і свободи; суспільство - його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність [10].

Суб'єктами забезпечення національної безпеки є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян [10].

Загрози національній безпеці - наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [10]. Загрози національним інтересам і національній безпеці України детально перераховані у ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України».

Отже, безпека держави досягається проведенням єдиної державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, системою заходів економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, адекватних загрозам життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави. З метою створення і підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів безпеки в Україні розробляється система правових норм, регулюючих відносини у безпековій сфері, визначаються основні напрями діяльності органів державної влади і управління у даній сфері, формуються або перетворюються органи забезпечення безпеки і механізм контролю і нагляду за їх діяльністю. Для безпосереднього виконання функцій щодо забезпеченню безпеки особи, суспільства і держави в системі виконавчої влади відповідно до законодавства України утворюються відповідні державні органи. Систему безпеки утворюють органи законодавчої, виконавчої та судової влади, державні, громадські й інші організації та об'єднання, громадяни, що беруть участь в забезпеченні безпеки держави відповідно до законодавства, а також безпосередньо законодавство, яке регламентує безпекові відносини.

Доречно відзначити регулювання подібних режимів в іноземних державах. Наприклад, в Конституції Румунії є ст. 93 «Виняткові заходи», в якій передбачено введення «облогового» положення або надзвичайного положення [1]. У Конституції ФРН ст. 115-а і ще десять статей присвячені порядку введення стану оборони. В рамках особливого режиму діють Уряд, федеральний канцлер, сили федеральної

прикордонної охорони, міністри земель. Пункт 3 ст. 115-ї передбачає порядок повернення до нормального положення на основі федерального закону [3].

Ще одну політико-нормативну характеристику стабільності держави - охорону державних кордонів - можна виявити в рамках конституційно-адміністративного режиму. У Законі України «Про державний кордон України» чітко врегульований режим державного кордону. Він включає наступні вимоги та правила: зміст режиму державного кордону; виліт і посадка повітряних суден; контроль при перетинанні державного кордону; пропуск осіб, транспортних засобів, вантажів через державний кордон України; мирний прохід через територіальне море України; порядок заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів у внутрішні води і порти України; обов'язок іноземних невійськових суден і військових кораблів додержувати у водах України навігаційних та інших правил; заборона промислової, дослідної та пошукової діяльності іноземних невійськових суден і військових кораблів у водах України; заборона плавання і перебування невійськових суден і військових кораблів в окремих районах вод України; порядок здійснення господарської діяльності на державному кордоні України; тимчасове припинення сполучення через державний кордон України у разі загрози поширення інфекційних хвороб, карантин [5].

Режим державного кордону встановлюється вказаним законом, іншими законодавчими актами України та міжнародними договорами України. З урахуванням взаємних інтересів України та суміжних держав окремі правила режиму державного кордону можуть не встановлюватися, а характер встановлюваних правил може бути спрощеним.

У загальних правових рамках регламентуються прикордонний режим і режим в пунктах пропуску через державний кордон. У прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, встановлюється прикордонний режим, який регламентує відповідно до вказаного вище Закону та інших актів законодавства України правила в'їзду, перебування, проживання, пересування громадян України та інших осіб, провадження робіт, обліку та тримання на пристанях, причалах і в пунктах базування самохідних та несамохідних суден, їх плавання та пересування у внутрішніх водах України. Прикордонний режим включає правила: в'їзд у прикордонну смугу; провадження робіт; особливості прикордонного режиму в частині внутрішніх вод України; режим у пунктах пропуску через державний кордон України [5].

Детально врегульовані повноваження державних органів, прикордонних і інших військ у сфері охорони державного кордону. На жаль, прикордонні режими порушуються не тільки «ззовні», але й «зсередини», її охоронцями, що не достатньо врегульовано у законодавстві України з питань відповідальності.

Інша правова характеристика стану стабільності держави міститься в митних режимах. Доцільно пригадати, що митне законодавство, яке складається з Митного кодексу України та інших правових актів, регулює порядок забезпечення митних меж і митного простору держави. Митний режим - комплекс взаємопов'язаних правових норм, що відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і обумовлюють їх використання після митного оформлення. З

метою застосування законодавства України з питань державної митної справи запроваджуються такі митні режими: 1) імпорт (випуск для вільного обігу); 2) реімпорт; 3) експорт (остаточне вивезення); 4) реекспорт; 5) транзит; 6) тимчасове ввезення; 7) тимчасове вивезення; 8) митний склад; 9) вільна митна зона; 10) безмитна торгівля; 11) переробка на митній території; 12) переробка за межами митної території; 13) знищення або руйнування; 14) відмова на користь держави [4].

Митні режими встановлюються виключно Митним кодексом України. Декларант має право обрати митний режим, у який він бажає помістити товари, з дотриманням умов такого режиму та у порядку, що визначені цим Кодексом. Поміщення товарів у митний режим здійснюється шляхом їх декларування та виконання митних формальностей, передбачених цим Кодексом. Митний режим, у який поміщено товари, може бути змінено на інший, обраний декларантом за умови дотримання заходів тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, встановлених відповідно до закону для товарів, що поміщуються у такий інший митний режим. Вимогам та правилам, що закріплюють зміст кожного режиму, присвячені окремі статті Розділу 5 Митного кодексу України.

При цьому слід зауважити, що доцільно було б розробити та прийняти спеціальні нормативно-правові акти майже по кожному з митних режимів, в яких більш детально необхідно врегулювати питання відповідальності у сфері порушення законодавства щодо цих режимів.

Продовжуючи тему вбачається за необхідне відзначити, що зовнішньоторговельна діяльність будь-якої держави припускає її ефективне регулювання. Для нашої держави загальний правовий режим регулювання даної сфери введений Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність». На території України згідно з цим Законом запроваджуються такі правові режими для іноземних суб'єктів господарської діяльності: національний режим, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України. Національний режим застосовується щодо всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів цієї діяльності, пов'язаної з їх інвестиціями на території України, а також щодо експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом з Україною до економічних союзів; режим найбільшого сприяння, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та/або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги по них встановлюються в рамках спеціального режиму, визначеного нижче. Режим найбільшого сприяння надається на основі взаємної угоди суб'єктам господарської діяльності інших держав згідно з відповідними договорами України та застосовується у сфері зовнішньої торгівлі; спеціальний режим, який застосовується до територій спеціальних економічних зон [7].

Особливий режим господарської, у тому числі зовнішньоторговельної, діяльності на території вільних економічних зон встановлюється Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», іншими законами і нормативно-правовими актами України [6].

Особливо відзначимо важливе значення використання такого засобу, як режим

протекціонізму. Відомий з давніх часів, нині в нашій державі він реалізується у трьох напрямках - обмеження імпорту шляхом квот і мита, жорсткіші фіскальні заходи до імпортерів виробників, захист вітчизняного ринку від ввезення неякісної продукції. На жаль, застосування режиму протекціонізму в Україні відбувається непослідовно і суперечливо.

Узагальнюючи викладене, відзначимо, що Українській державі з метою забезпечення належного стану стабільності необхідна реформа системи адміністративно-правових режимів, тобто чітке визначення предметів і об'єктів системи адміністративно-правових режимів, її принципів; законодавчого відмежування системи адміністративно-правових режимів від інших, близьких за формами і цілями, видів діяльності; перегляду системи органів, які здійснюють режимні функції, законодавчого закріплення їх вичерпного переліку та правового статусу, усунення паралелізму і дублювання в роботі; розробки механізму взаємодії органів, які формують систему адміністративно-правових режимів, як між собою, так і з іншими державними органами; подальшої деталізації в нормативних актах принципу законності, відповідно до якого система адміністративно-правових режимів може здійснюватися лише: а) компетентними органами (посадовими особами); б) у межах їх режимних повноважень; в) з дотриманням процедур (термінів, форм, методів тощо) видачі відповідного дозволу, заборони, припису; удосконалення і законодавчого закріплення режимного провадження; посилення відповідальності посадових осіб, до повноважень яких відносяться режимні функції; удосконалення механізму захисту прав громадянина і людини, які звертаються в органи, що здійснюють адміністративно-правові режими.

Список використаних джерел:

1. Конституція Румунії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ekvator.ucoz.ru/00002/ROM/Page-1.html>.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. - 1996 р. - № 30. - Ст. 141.
3. Конституція ФРН. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_ru1.htm.
4. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // Офіц. вісн. України. - 2012. - № 32. - С. 9. - Ст. 1175. - Код акту 61290/2012.
5. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII // Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 2. - Ст. 5.
6. Про загальні засади створенні і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон: Закон України від 13.10.1992 р. № 2673-XII // Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 30. - Ст. 676.
7. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII // Відом. Верхов. Ради УРСР. - 1991. - № 29. - Ст. 377.
8. Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII // Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 44. - Ст. 416.
9. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII // Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 9. - Ст. 106.
10. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відом. Верхов. Ради України. - 2003. - № 39. - Ст. 351.
11. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 06.04.2000 р. № 1647-III // Відом. Верхов. Ради України. - 2000. - № 28. - Ст. 224.
12. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III // Офіц. вісн. України. - 2000. - № 15. - С. 7. - Ст. 588. - Код акту 15660/2000.
13. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.loc.gov/law/help/guide/nations/poland.php>

Белевцева В.В. Административно-правовые режимы обеспечения стабильности государства / В.В. Белевцева // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. – Серия: Юридические науки. – 2012. – Т.25 (64), №.2 – С. 244-251.

Статья посвящена исследованию вопроса относительно основных состояний стабильности государства. В работе приведены авторское виденье на административно-правовые режимы обеспечения стабильности государства, предоставлены их характеристики и предложения относительно последующего их усовершенствования.

Ключевые слова: административно-правовой режим; стабильность государства; сектор безопасности; правоотношения в сфере безопасности.

Belevtseva V. Administrative legal regimes of providing of stability of the state / V.V. Belevtseva // Scientific Notes of Taurida National V.I.Vernadsky University. – Series: Juridical Sciences. – 2012. – Vol.25 (64), No.2 . – P. 244-251.

The article is devoted to research of question in relation to the ground-states of stability of the state. The authors seeing is in-process resulted on the administrative legal regimes of providing of stability of the state, given their description and suggestions in relation to subsequent their strengthening.

Keywords: administrative legal regime; stability of the state; sector of safety; safety relationship.

УДК : 343.97

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО РОЗШУКУ ОВС УКРАЇНИ

Біляєв В. О.

Донецький юридичний інститут, м. Донецьк, Україна

У статті розглянуто актуальні аспекти нормативно-правового забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку ОВС України. Визначено перспективи законодавчої та відомчої регламентації питань організації діяльності оперативних працівників.

Ключові слова: підрозділи карного розшуку, правова основа, правове регулювання.

Органи внутрішніх справ, структурним елементом яких є підрозділи карного розшуку, належать до органів державної виконавчої влади, а тому правові підстави та порядок їх діяльності являються об'єктом нормативно-правової регламентації. У відповідності до статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» були визначені права та обов'язки підрозділів карного розшуку як суб'єктів ОРД [1]. Додаткові правові положення, якими регламентується діяльність оперативних працівників як робітників міліції закріплені у законі України „Про міліцію” [2]. Відповідно ж до Кримінального процесуального кодексу України оперативним працівникам карного розшуку надається право здійснювати гласні та негласні слідчі дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого та прокурора (стаття 41 КПК) [3], що, поряд з іншим, визначає їх кримінально-процесуальні повноваження. Проте, окремий нормативно-правовий акт, яким було б визначено правовий статус підрозділів карного розшуку та систематизовано повний перелік прав та обов'язки оперативних працівників, на сьогодні, відсутній, що, свідчить про недосконалість та недостатність правового забезпечення їх діяльності. Сучасний стан неповної регламентованості на законодавчому рівні повноважень оперативних працівників служби карного розшуку визначає чисельні колізії широкого спектру оперативно-службовій діяльності практичних підрозділів, які призводять до:

1. Перенавантаження оперативного складу функціями, що непов'язані з безпосереднім виконанням їх основного комплексного завдання – здійснення оперативно-розшукової протидії злочинності.

2. Відсутності системної організації діяльності підрозділів карного розшуку через прорахунки у визначенні стратегічних пріоритетів спрямування сил цієї служби. Дана проблема деталізується як прямий причинно-наслідковий зв'язок між організаційними факторами функціонування системи підрозділів карного розшуку, при

якому їх нормативно регламентовані завдання та повноваження впливають на досягнення загальної стратегічної мети.

Означені та інші проблеми пов'язані, в першу чергу, з сучасними недоліками нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності взагалі та неоднозначним розумінням законодавцем, науковцями і практиками правової основи діяльності оперативних підрозділів, що й визначає актуальність розглядуваних у статті питань.

Питання правового регулювання діяльності оперативних служб органів внутрішніх справ та кримінального розшуку, зокрема, традиційно розглядаються у оперативно-розшуковому контексті. Загальні правові засади функціонування оперативних підрозділів та проблеми нормативного забезпечення окремих напрямів діяльності досліджувались такими вченими як О.М. Бандурка, Б. И. Бараненко, О. М. Джужа, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, В.А. Некрасов, В.Л. Регульський, І.В. Сервецький, І.Р. Шинкаренко [4; 5; 6; 7; 8; 9; 14] та багатьма іншими. Незважаючи на це загальна ідея щодо необхідності прийняття «односуб'єктних» законів з метою правової регламентації діяльності окремих служб ОВС так і залишається невтіленою на законодавчому рівні, що, на нашу думку, також пов'язано з недостатнім дослідженням відповідних проблем.

Метою статті є з'ясування сучасного стану та проблем правового забезпечення діяльності підрозділів кримінального розшуку органів внутрішніх справ України з метою визначення нормотворчого напрямку формування оперативно-розшукової стратегії протидії злочинності.

Необхідність правового регулювання діяльності правоохоронних органів та їх оперативних підрозділів визначається основним призначенням правового регулювання як цілеспрямованого впливу за допомогою правових (юридичних) засобів на поведінку людей та суспільні відносини [10, С.257]. У більш широкому контексті йдеться про спеціальну діяльність держави в особі її органів і посадових осіб з впорядкування суспільних відносин, шляхом встановлення правових норм і прийняття індивідуально-регламентованих рішень з юридично важливих питань, що виникають у межах цих відносин [11, С.163].

Правове регулювання є дією права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, якими є норми права. Сукупність правових засобів, за допомогою яких поведінка суб'єктів суспільних відносин приводиться у відповідність до потреб і дозволів, що містяться у відповідних нормах становить механізмом правового регулювання. Складовими такого механізму є: норми права (або правова основа), зі змісту яких починається правовий вплив на суспільні відносини; правові відносини, тобто суспільні відносини, що реалізуються в межах визначених нормами права; акти реалізації прав та обов'язків – діяльність суб'єктів, що виконують переписи правових норм [12, С.219-220]. Відповідно до цього, механізм правового регулювання системи підрозділів кримінального розшуку є реалізацією оперативними працівниками прав та обов'язків під час здійснення ними повноважень, що передбачені нормами права.

Тривалі дискусії щодо віднесення до правової основи оперативно-розшукової діяльності різних за юридичною силою нормативно-правових актів, визначили сучасний, фактично, подвійний правовий статус оперативних підрозділів. Так, з одного боку, їх права та обов'язки регламентовані на законодавчому рівні, а з

іншого – відомчими інструкціями та наказами, значний перелік яких становить державну таємницю.

В часи існування СРСР незважаючи на різні точки зору щодо природи та змісту оперативно-розшукової діяльності, позиції вчених, як правило, збігалися відносно її правової основи, до якої відносили законодавчі акти, відомчі накази, настанови та інструкції. Таке місце відомчих нормативних актів у складі правової основи оперативно-розшукової діяльності пояснюється недостатньою на той час регламентацією ОРД у законодавчих актах [13].

Серед сучасних українських науковців переважає думка про віднесення до правової основи оперативно-розшукової діяльності виключно законодавчих актів [8]. Проте це положення дотепер не реалізовано у правотворчій діяльності, адже у такому випадку регламентація прав та обов'язків оперативних підрозділів та їх працівників має здійснюватись виключно законами. Враховуючи, що основне спрямування сил карного розшуку полягає у реалізації ними негласних заходів, у оперативно-розшуковій науці склалося переконання про необхідність регламентації питань організації і тактики проведення оперативно-розшукових заходів за допомогою відомчих нормативно-правових актів. До того ж закон не може мати статус обмеженого доступу. Тому додатково виникають ще й наступні питання:

1. Чи потребують повноваження оперативних підрозділів та їх працівників додаткової регламентації у законі, окрім законодавчого закріплення їх прав та обов'язків?

2. Які саме нормативні положення організації і тактики оперативно-розшукової діяльності потребують віднесення до державної таємниці та чи є дотримання такого загального принципу доцільним в сучасних умовах?

Вагомою тезою, яка підтверджує необхідність віднесення до джерел правового регулювання оперативно-розшукової діяльності виключно законодавчих актів є те, що процес правового регулювання пов'язаний зі збереженням принципу законності, і передбачає перш за все порушення на законодавчому рівні [14, С. 18]. Додатковим аргументом цього є норма статті 19 Конституції, відповідно до якої виключно законом мають бути передбачені не лише підстави і повноваження, але і спосіб діяльності відповідних підрозділів та їх посадових осіб.

Розглядаючи цю проблему з точки зору необхідності узгодження законодавства України з міжнародно-правовими стандартами, та спираючись на принцип верховенства права, закріплений у ст. 8 Конституції, ми переконані, що правовою основою діяльності підрозділів карного розшуку, необхідно вважати виключно законодавчі акти, тобто Конституцію і закони України. Потрібно також погодитись з тим, що повноцінна законодавча регламентація діяльності оперативних підрозділів має не тільки заповнити порожні місця у законодавстві, але й усуне підґрунтя для маніпулювань відносно незаконності ОРД і поширених порушеннях у цій сфері [15, С. 94].

Сучасний погляд, відповідно до якого до правової основи оперативно-розшукової діяльності додатково відносять підзаконні нормативні акти пояснюється їх взаємопов'язаністю із законами та тим, що у практичній діяльності може виникати необхідність здійснення оперативно-розшукових заходів в умовах недостатньої законодавчої регламентації, а тому оперативні працівники в своїх діях повинні керуватися нормами, які закріплені у відомчих актах та, відповідно, доповнюють прогалини законодавства [16, С. 22-24]. Схожої думки дотримуються також законодавці

Росії та Білорусі, які відносять до правової основи оперативно-розшукової діяльності відомчі нормативно-правові акти [17; 18]. У тому ж контексті визначаються окремі рівні правового регулювання суспільних відносин, що виникають під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Вони розглядаються в залежності від юридичної сили нормативного акту і просторових меж поширення його дії. Відповідно визначають три рівні правового регулювання, а саме:

1. Базовий або конституційний рівень, де правове регулювання здійснюється на рівні конституції.

2. Середній рівень передбачає правове регулювання суспільних відносин у кодексах і законах.

3. Деталізований рівень правового регулювання складають підзаконні нормативно-правові акти, які в свою чергу поділяються на нормативні акти законодавчої та виконавчої влади; нормативні акти міжвідомчого характеру; нормативні акти суто відомчого характеру [11, С.166].

Викладений погляд на природу правової основи оперативно-розшукової діяльності дозволяє виділити у її складі два елементи – основний, або законодавчий, що відображає перші два рівні правового регулювання та допоміжний, який, безпосередньо, не становить правової основи ОРД, а лише деталізує законодавство. На нашу думку, такий підхід не суперечить принципам і суті правової держави, тому що відомчі нормативні акти здійснюють лише тлумачення норм, які існують у законодавчих актах [9].

Законодавчі та інші нормативно-правові акти, які становлять основу діяльності підрозділів карного розшуку можна класифікувати в залежності від спрямованості правового регулювання суспільних відносин:

1. Нормативні джерела, що визначають загальну правову основу, принципи та стратегічні завдання діяльності всіх правоохоронних органів: Конституція України, міжнародні договори та угоди, укази Президента, що стосуються загальних питань протидії злочинності, постанови Верховної Ради України.

2. Законодавчі акти та відомчі накази, що регламентують питання організації діяльності оперативних підрозділів та визначають правові умови застосування сил та засобів оперативно-розшукової діяльності, права та обов'язки оперативних працівників, порядок взаємодії з підрозділами слідства під час кримінального провадження та використання результатів негласних слідчих дій: Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, закони України “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про міліцію”, “Про прокуратуру”, “Про Службу безпеки України”, Наказ МВС України „Про затвердження Інструкції про оперативно-розшукову діяльність органів внутрішніх справ”, тощо.

3. Нормативно-правові акти з питань протидії окремими видами злочинної діяльності: закони України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними”, “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”, Наказ МВС України „Про затвердження Інструкції з організації роботи органів внутрішніх справ України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів” та ін. [19].

Враховуючи широку спрямованість діяльності підрозділів карного розшуку

зважимо і на те, що проблема правового регулювання їх діяльності не може розглядатися в якості суто оперативно-розшукової. Різні аспекти цієї діяльності також входять у предмет вивчення галузей права, які регулюють діяльність широкого кола суб'єктів протидії злочинності та правовідносин, що виникають як результат цього у відповідних сферах правоохоронної практики. Тому система правового регулювання діяльності підрозділів карного розшуку є комплексом норм конституційного та кримінального права, кримінального процесу, адміністративного права та адміністративної діяльності, оперативно-розшукового законодавства та деяких інших галузей.

Потреба деталізації та тлумачення порядку реалізації повноважень оперативних працівників у нормативно-правових актах МВС, на нашу думку, також існує. Це пояснюється, перш за все тим, що діяльність оперативних підрозділів відбувається за відсутності стабільних умов функціонування їх системи. Ускладнення оперативної обстановки на певній території обслуговування чи за окремою лінією роботи вимагає управлінського втручання та організаційного корегування заходів, що здійснюються. Такий стан потребує своєчасної відомчої правотворчості, адже це дозволяє нормативно впорядковувати діяльність оперативних підрозділів в умовах, які не можуть бути передбачені законодавцем.

Поряд з тим залишаються проблемними питання дотримання державної таємниці під час видання та обігу відомчих нормативно-правових актів. Наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 р. № 440 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» та інші нормативно-правові документи не надають відповіді на питання, що потрібно відносити до форм та методів оперативно-розшукової діяльності. В той же час, накази МВС, які регламентують порядок дій працівників оперативних підрозділів, як правило, мають гриф обмеження «таємно» або «цілком таємно». На нашу думку, доцільним є віднесення до державної таємниці не нормативної інформації про оперативно-розшукові та негласні слідчі, а лише тих відомостей, у тому числі й про негласні джерела інформації, які мають відношення до заходів, що проводились чи плануються практичними оперативними підрозділами.

Проте, на нашу думку, виключно на законодавчому рівні має здійснюватись нормативно-правова регламентація загальних питань порядку проведення оперативно-розшукових заходів, які тимчасово обмежують конституційні права громадян. Потребують чіткого законодавчого закріплення повноваження посадових осіб оперативних підрозділів під час підготовки та проведення цих заходів. Така необхідність раніше вже була нами обґрунтована з позиції дотримання принципу верховенства права та вимог Конституції.

Викладене в значній мірі узгоджується з нормотворчим досвідом країн Європейського Союзу та США де регламентація правового режиму отримання оперативної інформації під час поліцейської розвідки міститься у відкритих законодавчих та інших нормативних актах. Разом з тим, специфіка нормативно-правової регламентації діяльності правоохоронних відомств цих країн виявляється у наданні оперативним підрозділам при здійсненні оперативно-розшукових заходів значних можливостей при належній високій відповідальності працівників і розвинутих формах контролю [15, С. 95].

Часткове вирішення проблеми законодавчого та відомчого нормативного регулювання діяльності оперативних підрозділів намітилося в результаті процесуалі-

зації ОРД шляхом закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі поняття, переліку та загальних підстав проведення негласних слідчих дій. Замість джерел доказів, напрацьовані та належним чином оформлені оперативним працівником фактичні дані, отримані в результаті негласних розшукових дій відповідно до ст. 84 КПК відразу стають доказами у кримінальному провадженні. Окремі з таких дій складають групу оперативно-технічних заходів, які здійснюються в особливому порядку з метою протидії тяжким та особливо тяжким злочинам. Але законодавче визначення їх переліку та змісту тривалий час було відсутнє, незважаючи на широку практику використання таких заходів та результати їх легалізації у кримінальному процесі. Означена проблема додатково підтверджує тезу про недоцільність віднесення до державної таємниці відомчих нормативно-правових актів. Сумісна Інструкція, яка в це час розробляється ГПУ, МВС, СБУ та іншими органами виконавчої влади «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» вже не передбачає отримання грифу обмеженого користування.

Таким чином, потрібно констатувати лише часткове вирішення питань нормативно-правового забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку ОВС України. Створення повноцінної нормативної бази їх діяльності можливе лише у випадку усвідомлення законодавцем потреби прийняття окремих односуб'єктних законів, що регламентують діяльність оперативних служб ОВС, зокрема й підрозділів карного розшуку. Такий підхід спрямовано на максимальне пристосування норм права потребам практики, через унеможливлення відомчої плутанини та досягнення чіткого розуміння оперативними працівниками власних прав і обов'язків під час здійснення оперативно-службової діяльності.

Список літератури:

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України : від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992, – № 22. – Ст.303.
2. Про міліцію : Закон України : від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст.20: З наступними змінами та доповненнями.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінально-процесуального кодексу України» станом на 02 липня 2012 року: (Відповідає офіц.текстові) – К.:Алерта, 2012.- 304 с.
4. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність . Частина 1: підручник / Бандурка О. М. – Харків : вид-во Нац. університету внутр. справ. 2002. – 336 с.
5. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятия, принципы, правовое обеспечение) : часть первая: [учебное пособие] / Э. А. Дидоренко, Б. И. Бараненко, В. А. Глазков и др ; под. ред. проф. Э.В. Виленской МВД Украины. – Луганск : РНОЛАВД, 2006. – 245 с.
6. Оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / Є. М. Мойсєєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук та ін ; за ред. проф. О. М. Джужа. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с.
7. Козаченко І. П. Оперативно-розшукова діяльність як державо-правова форма боротьби зі злочинністю. – К. : УАВС. – 1995. – 44 с.
8. Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” / Сервецький І. В. – К., Парламентське видання, 2002 – 312с.
9. Шинкренко І Р., Некрасов В.А. До питання про теоретичну суть агентурного методу оперативно-розшукової діяльності. Організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю. Додаток до вип.№1. Вісн. ЛІВС НАВСУ Луганськ 1999;
10. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА : М, 1998. - 570с.
11. Оперативно-разыскная деятельность: Учебник / Под. Ред. К,К Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова.- М.: ИНФРА-М, 2002.- 794 с.

12. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник // За ред. проф. В.В. Копейчикова.- К.: Юрінком, 1997.
13. Сенилов Г.К. Основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1975. – С. 45 – 58;
14. Регульський В.Л. Оперативно-розшукова діяльність ОВС: правові та організаційні основи: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: НАВСУ, 1997. – 27 с.
15. Основы оперативно-розыскной деятельности: Учебник для юридических вузов / Под ред. В.Б. Рушайло. Изд. 3-е, стереотипное.- СПб.: Издательство «Лань», 2001.- 720с.
16. Филипенко Н.Э. Деятельность оперативных подразделений пенитенциарных учреждений по профилактике правонарушений среди женщин, отбывающих наказание: Дис. ... канд. юрид. наук 21.07.04 / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2001, 262с.
17. Басецкий И.И. Научно-практический комментарий к Закону Республики Беларусь “Об оперативно-розыскной деятельности” // Пути совершенствования ОРД в условиях правовой реформы. – Минск, 1993. – С.10;
18. Федеральный Закон “Об оперативно-розыскной деятельности”. – М., 1995. – С.2.
19. Шинкаренко І.Р. Правові та організаційно-тактичні питання діяльності підрозділів кримінального пошуку органів внутрішніх справ (за матеріалами органів внутрішніх справ України): Дис. КЮН.- Харків: Уніс, 1997. 302с.

Билиев В.О. Современное состояние и проблемы правового обеспечения деятельности подразделений уголовного розыска ОВС Украины / В.О. Билиев // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 252-258.

В статье рассмотрены актуальные проблемы нормативно-правового обеспечения деятельности подразделений уголовного розыска ОВД Украины. Определены перспективы законодательной и ведомственной регламентации вопросов организации деятельности оперативных сотрудников.

Ключевые слова: подразделения уголовного розыска, правовая основа, правовое регулирование.

Bilyaev v.O. the Modern state and problems of the legal providing of activity of subdivisions of criminal search of OVS Ukraine / V.O. Bilyaev Zakharov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 252-258.

The issues of the day of the normative-legal providing of activity of subdivisions of criminal search of OVD of Ukraine are considered in the article. The prospects of legislative and department regulation of questions of organization of activity of operative employees are certain.

Keywords: subdivisions of criminal search, legal framework, legal adjustments.

УДК [351.743:504](477)

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА ТА ФІНАНСОВА СКЛАДОВА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Блудова С. В.

Харківський національний університет внутрішніх справ м. Харків, Україна

У статті проведено аналіз сучасного стану матеріально-технічного та фінансового забезпечення адміністративної діяльності міліції у сфері екології. Зроблено певні наукові висновки; надано пропозиції стосовно його удосконалення; розглянуто шляхи реорганізації системи фінансування МВС України, а також можливі шляхи створення дієвого механізму соціального забезпечення правоохоронців.

Ключові слова: міліція, екологія, екологічна безпека, адміністративна діяльність, матеріально-технічне та фінансове забезпечення.

Досягнення екологічної безпеки здійснюється за допомогою створення умов для захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства і природи від реальних і можливих загроз, що виникають в результаті антропогенних та інших впливів на оточуюче природне середовище. Для підвищення ефективності діяльності органів міліції в цій сфері існує потреба у досконалому покращенні матеріально-технічного та фінансового забезпечення підрозділів, котрі безпосередньо приймають участь в охороні оточуючого природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Мета даної статті – полягає у вивченні проблемних питань і напрямів удосконалення матеріально-технічної та фінансової складової адміністративної діяльності міліції щодо забезпечення екологічної безпеки.

Проблемні питання в цій сфері були предметом дослідження таких учених-адміністративістів, як: О. М. Бандурки, С. М. Єрмакова, Н. З. Кунца, Ю. В. Коречкова, О. О. Крилова, П. В. Нелезіна, О. І. Пожарова, В. М. Раєва, Б. Б. Ривкіна, Р. М. Сапронова, М. Д. Смірнова, В. В. Тіванова та інших. Проте, в зазначених роботах прослідковується внутрішньовідомчий підхід до дослідження поняття «фінансове забезпечення органів внутрішніх справ» і, отже – відображаються особливості, пов'язані із змістом діяльності органів одного з міністерств (відомств), які беруть участь у процесі фінансового забезпечення ОВС. Метою нашої роботи, - є дослідження особливостей фінансового та матеріально-технічного забезпечення органів міліції щодо забезпечення екологічної безпеки.

Взагалі, фінансове забезпечення будь-якого суб'єкта суспільства є однією з конкретних форм реалізації фінансових відносин, тому для з'ясування правового й економічного змісту даної категорії необхідно визначити зміст такого поняття, як фінанси, роль держави та інших суб'єктів суспільства в процесі їх розвитку і функціонування, що потребує розглянути такі категорії, як фінансове забезпечення, матеріально-технічне забезпечення, з'ясувати їх сутність в адміністративній діяльності органів міліції щодо забезпечення екологічної безпеки.

Фінанси є складним поняттям, у змісті якого відображається ціла низка відносин, пов'язаних з існуванням і розвитком різних соціальних систем. У загальному вигляді фінансування є забезпеченням необхідними фінансовими ресурсами всього господарства країни, регіонів, підприємств, громадян, а також різних програм і видів економічної діяльності. Фінансування здійснюється з власних, внутрішніх і зовнішніх джерел, у вигляді асигнувань із засобів бюджету, кредитних засобів, іноземної допомоги, внесків інших осіб [1, с. 224].

Фінансове забезпечення органів міліції це діяльність яка здійснюється в межах фінансової системи держави у всіх її проявах та є формою участі в розподілі грошових коштів шляхом отримання фінансових ресурсів із метою наділення органів міліції відповідними матеріально-технічними ресурсами [2, с. 143]. Слід відзначити, що ОВС є юридичними особами і в межах чинного законодавства України самостійно здійснюють товарно-грошову діяльність щодо фінансового та матеріально-технічного забезпечення.

Питання фінансових відносин і фінансового забезпечення органів міліції завжди були надзвичайно гострими, їх корені лежать в характері системи господарювання і обмеженості бюджетних коштів. Для того, щоб більш глибоко зрозуміти зміст процесу фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності ОВС, вважається за доцільне проаналізувати його в історико-правовому аспекті. В науці поняттю «фінансування органів внутрішніх справ» надавалося широке тлумачення: воно охоплювало всі етапи фінансового забезпечення, у тому числі – обчислення потреби в кредитах і грошових коштах, їх витребування, отримання і розподіл, витрачання, облік, звітність і контроль. Із часом зазначений термін поступився поняттю «фінансове забезпечення органів внутрішніх справ», під яким розуміється система заходів, що організовуються і проводяться з метою своєчасного та повного задоволення потреб ОВС в грошових коштах.

Органи міліції існують в тісній єдності із зовнішнім середовищем, яке відіграє велику роль в їх житті, тому що служить джерелом ресурсів, необхідних для підтримки діяльності і подальшого розвитку. Органи міліції при здійсненні адміністративної діяльності отримують людські та інші ресурси, інформацію, матеріальні цінності із зовнішнього середовища, перетворюють їх у певну діяльність та передають у зовнішнє середовище, тобто знаходяться у процесі постійного обміну із зовнішнім середовищем, забезпечуючи тим самим здатність свого існування та розвитку. Отже, органи внутрішніх справ є системою, на вході до якої знаходяться фінансові, матеріально-технічні, інформаційні та людські ресурси, а на виході – суспільно значущі результати у вигляді соціального ефекту – правоохоронної діяльності.

В. М. Тесленко визначив матеріально-технічне забезпечення органів внутрішніх справ як «організовуваний державою та її органами процес обігу матеріальних

благ (засобів виробництва та предметів споживання) та найбільш раціональне їх доставляння від виробників та споживачів МВС».

О. М. Бандурка «під матеріальним, технічним та фінансовим забезпеченням органів внутрішніх справ вважає, що слід розуміти систему господарських і товарно-грошових відносин, які виникають між органами внутрішніх справ і їх підрозділами, з одного боку, й органами влади, підприємствами, організаціями та установами з іншого, в процесі централізованого постачання матеріальних, технічних і військових ресурсів; виконання договорів купівлі-продажу, реалізацію фондів комісійного й роздрібного продажу продуктів та засобів виробництва; надання матеріально-технічної допомоги та фінансування їх діяльності» [3, с. 159]. Тієї ж думки дотримуються й інші вчені [4, с. 325].

Щодо співвідношення між отриманим результатом (ефектом) і ресурсами, які затрачуються на його отримання, мається на увазі ефективність діяльності організації. Взагалі слово «ефект» означає дію або результат як наслідок будь-чого [5, с. 856]. Звідси «ефективність» визначається як результативність, ступінь досягнення мети [6, с. 508; 7, с. 243; 8, с. 211]. При цьому слід вказати на очевидну єдину спрямованість зазначених категорій: і ефект, і ефективність відображають зростання і розвиток об'єкта, тобто його здатність до прогресивних кількісних та якісних змін, які знаходять свій прояв у показниках роботи. Разом із тим, на нашу думку, між категоріями «ефект» і «ефективність» спостерігається певне розходження: ефект є результатом діяльності, тобто тим станом, до якого прагне об'єкт. Поняття «ефект» та «результат» доцільно сприймати як тотожні. Ефективність, на відміну від ефекту, враховує не тільки результат діяльності, але і розглядає умови, за яких він досягнутий. Вказана категорія визначається співвідношенням результату (ефекту) і витрат, завдяки яким забезпечуються показники в роботі. Тому ефективність є порівняльною оцінкою результату діяльності органів міліції щодо забезпечення екологічної безпеки, що відображає не тільки її здатність до забезпечення зростання показників, але й стимулювання прогресивних структурно-якісних змін. Загальна ефективність діяльності ОВС як організації складається з ефективності використання кожного виду споживаних ресурсів (фінансових, матеріально-технічних, людських, інформаційних), при цьому недостатньо висока ефективність використання будь-якого виду ресурсу (за об'єктивних причин) може компенсуватися високою ефективністю використання іншого виду ресурсу. Максимальні результати, безумовно, забезпечує висока ефективність використання всіх видів ресурсів, тому організації, які прагнуть успішної діяльності, приділяють велику увагу пошуку шляхів її підвищення.

До матеріально-технічних ресурсів органів міліції щодо забезпечення екологічної безпеки відносяться джерела, запаси матеріально-технічних засобів, необхідні для виконання основних обов'язків і завдань в цій сфері, передбачених нормативно-правовими актами. Матеріально-технічне забезпечення органів міліції багатьма вченими і практиками розглядається як ресурсне; в такому випадку ресурси, що використовуються, можна класифікувати за декількома видами, залежно від їх ролі, матеріального уявлення і особливостей впливу на процес функціонування ОВС, при цьому кожний з видів ресурсів додатково деталізується на підвиди: а) фінансові ресурси: централізовані та децентралізовані; б) матеріальні ресурси: будівлі; територія; забезпечуюча господарська структура; соціальні структури; спортивні установи; ме-

блі, інвентар, будматеріали, канцтовари, пальне, запчастини; формений одяг; в) технічні ресурси: охорона; комп'ютери та інша оргтехніка, спецтехніка, засоби зв'язку тощо.

Питаннями фінансового, матеріально-технічного забезпечення в системі МВС України в межах відведеної їм компетенції займається ряд служб, а саме: Департамент фінансових ресурсів та економіки, Департамент ресурсного забезпечення, Господарський департамент Управління капітального будівництва та інвестицій. Діяльність зазначених структурних підрозділів організовується у відповідності з діючим законодавством України, Указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів України, вказівками Міністерства економіки України, Міністерства фінансів, наказами МВС України, положеннями про департаменти, а також – про самостійні служби МВС України, на які покладено функції забезпечення ОВС окремими видами спеціальної техніки, обладнання і матеріалів.

Тож, фінансове забезпечення органів внутрішніх справ являє собою систему фінансових відносин, строго визначену державними та відомчими нормативними правовими актами, в цьому значенні його доцільніше розглядати як категорію правову, яка відноситься до галузі фінансового права. Органи міліції, як органи державної влади і управління, а також - бюджетні установи, є суб'єктами фінансового права [9, с. 324].

Слід зазначити, що згідно зі ст. 24 Закону України «Про міліцію» [10], фінансування та матеріально-технічне забезпечення міліції здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів, які надходять на підставі договорів від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян, а також інших джерел не заборонених законодавством.

Як відомо, у Державному бюджеті на 2012 рік для Міністерства внутрішніх справ України передбачено видатки загального фонду в сумі 5 000 000 тисяч гривень [11]. Нажаль, передбачена Державним бюджетом сума не відповідає реальним потребам правоохоронного відомства. До того ж, у країнах з високорозвинутою економікою більша частина бюджетних асигнувань, що виділяються на забезпечення діяльності поліції, витрачається на технічне оснащення підрозділів міліції. Це дозволяє оптимізувати чисельність особового складу, а значні кошти використовувати на заходи з попередження злочинності. Відомо, у країнах, де спостерігається економічний спад, більша частина бюджетних коштів, які виділяються на функціонування поліції, витрачається на грошове утримання особового складу. Так, в нашій країні у підрозділах міліції, що здійснюють адміністративну діяльність в сфері екології відсутнє необхідне оснащення сучасного засобу зв'язку, мобільними мережними станціями і пристроями оперативної ідентифікації, обчислювальними комплексами, електронними засобами таємного спостереження і контролю та іншими технічними засобами, що дозволить вирішити питання людського фактору. Тож, на сьогодні вкрай важливим залишається питання збільшення фінансового та матеріально-технічного забезпечення органів внутрішніх справ як найважливіших елементів їх життєдіяльності. Бо кошти, що виділяються державою, котра несе відповідальність за стан фінансування ОВС, витрачаються лише на першочергові платежі, тобто грошове забезпечення та заробітну плату, оплату окремих видів комунальних платежів, утри-

мання автотранспорту, спеціальної техніки та засобів зв'язку, спеціальні витрати [12, с. 224].

Тож, матеріально-технічне забезпечення діяльності органів міліції в першу чергу залежить від фінансових можливостей держави. МВС України щорічно під час підготовки пропозицій до Державного бюджету, а також – розподілення власного бюджету, враховує наступні чинники: кількість працівників з необхідним рівнем освіти і ступенем підготовки, яка відповідає обсягу роботи; видатки на придбання та утримання будівель, транспорту, озброєння, форменого одягу, засобів зв'язку, оргтехніки тощо; видатки на грошове утримання працівників, яке повинне відповідати реальному прожитковому рівню, з тим, щоб служба в органах внутрішніх справ була привабливою для кваліфікованих фахівців; видатки на соціальний захист співробітників; видатки на навчання і перепідготовку персоналу; видатки на науково-дослідну роботу. При цьому урядом держави не враховуються видатки на виконання конкретних завдань ОВС, які визначено Законом України «Про міліцію», в тому числі – на проведення незапланованих спецоперацій (за надзвичайних техногенних обставин), на які не складається додатковий кошторис.

Незабезпеченість фінансовими ресурсами вказаних чинників в діяльності органів міліції не дозволяє досягти наміченої мети, крім того, вона може послужити умовою негативних проявів. Наприклад, брак спеціальної техніки не дозволяє швидко одержувати необхідну інформацію щодо осіб, які вчинили екологічні злочини, знайти свідків; низька мобільність служб пов'язана з дефіцитом автотранспорту, запасних частин і паливно-мастильних матеріалів; низький рівень заробітної платні сприяє відтоку персоналу, відсутності кваліфікованих працівників та падінню престижу служби в ОВС. Негативно впливає на результати роботи працівників міліції також невирішеність соціально-побутових питань: незадовільні житлові умови, недостатня організація відпочинку і дозвілля. Всі ці фактори в сукупності сприяють здійсненню порушень законності, розвитку корумпованості серед деяких працівників міліції.

Щодо діяльності міліції в забезпеченні екологічної безпеки, то на сьогодні вони не забезпечені адміністративними та лабораторними приміщеннями, екопросвітницькими центрами, майже в усіх установах відсутня спеціальна техніка для здійснення природоохоронних заходів. Служби державної охорони установ не забезпечені в повній мірі форменим одягом, засобами зв'язку, зброєю, спеціальною технікою, що не дає змоги здійснювати ефективний контроль за охороною природних комплексів.

Професійний ризик, з яким постійно стикаються працівники міліції при виконанні службових обов'язків з охорони громадського порядку та природного середовища, вимагає надання їм додаткових гарантій захисту. Забезпечення таких гарантій покладено на цивільно-правовий інститут страхування, за допомогою якого держава надає додаткову матеріальну допомогу застрахованій особі або членам сім'ї у випадках загибелі, поранення чи інвалідності застрахованого. Це, зокрема, відображено у ст. 6 Закону України «Про страхування» [13], де поряд зі страхуванням деяких категорій державних службовців передбачене державне особисте страхування осіб рядового, начальницького та вільнонайманого складу органів і підрозділів внутрішніх справ у формі обов'язкового страхування.

Стаття 23 Закону України «Про міліцію» також передбачає обов'язковість державного особистого страхування працівників міліції, наголошуючи, що працівник міліції підлягає обов'язковому державному страхуванню на суму десятирічного грошового утримання за останньою посадою, яку він обіймає, за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також коштів, що надходять на підставі договорів від міністерств, відомств, підприємств, установ і організацій.

Характер діяльності працівників ОВС пов'язаний із підвищеною небезпекою, що підтверджує необхідність встановлення особливого державного захисту персоналу органів внутрішніх справ. Як справедливо відмічає О. Ю. Синявська, зараз в Україні прийнято багато нормативно-правових актів, спрямованих прямо чи побічно на забезпечення на належному рівні персоналу органів міліції, і процес нормотворчості в цьому напрямку триває, але створення ефективного механізму здійснення передбачених законом заходів по забезпеченню працівників ОВС, гарантій їх правового та соціального захисту проходить складно: слід відзначити неповноту та слабку систематизованість правової бази, що регулює дані питання, недостатнє матеріальне та фінансове забезпечення тощо [14, с. 317].

Як і в будь-якій іншій сфері, у правоохоронних органах дотримання податкового, бюджетного та цивільного законодавства при витраті бюджетних засобів, що виділяються на забезпечення їх роботи, потребує ефективного державного фінансового контролю. Останній, в свою чергу, є видом діяльності по забезпеченню нагляду за використанням матеріально-технічних та фінансових ресурсів, наявністю і рухом майна, формуванням повної достовірної інформації про фінансові результати діяльності міліції.

Оцінка роботи підрозділів міліції здійснюється при проведенні ревізій фінансово-господарчої діяльності та інспекторських перевірок. В ході таких перевірок зустрічаються непоодинокі факти втрат, розкрадання матеріальних та грошових ресурсів, а саме: порушення порядку розрахунку за комунальні послуги з-за застосування підвищених тарифів на тепло, воду, електроенергію; мають місце багаточисленні порушення щодо організації та проведення ремонтно-будівельних робіт, що пов'язано з необґрунтованим підвищенням ціни та розміру виконаних робіт; значний збиток підрозділи міліції несуть щодо закупівлі матеріально-технічного забезпечення, ігнорується необхідність перевірки надійності партнерів, жорсткого супроводження господарчих договорів з ними; залишається актуальним питання несвоечасного списання застарілої техніки; існують випадки помилок у відомостях інвентаризації, що вказує на їх формальне проведення та інше.

Як висновки із зазначеного вище впливає таке:

- 1) корінним чином реорганізувати систему фінансування МВС України та її підрозділів на місцях;
- 2) розробити та запровадити систему, яка б дала можливість УМВС України в областях економити кошти, виділені на матеріально-технічне оснащення підрозділів, які ведуть діяльність щодо забезпечення екологічної безпеки;
- 3) посилити фінансовий контроль, що проводиться уповноваженими контрольно-ревізійними органами для перевірки фінансово-господарчої діяльності міліції;
- 4) важливо створити дієвий механізм соціального забезпечення правоохоронців, передбачивши відповідальність за невиконання встановлених нормативно-правовими ак-

тами заходів реалізації економічних та соціальних прав співробітників міліції; 5) доцільно розробити зміни до законодавства з урахуванням досвіду міжнародних принципів та стандартів у сфері соціального захисту й матеріально-технічного забезпечення працівників міліції.

Список літератури:

1. Ільницький М. С. Організація фінансового та матеріально-технічного забезпечення органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] / М. С. Ільницький // Форум права. – 2009. – №1. – С. 222-230. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09imcvcu.pdf>
2. Ільницький М. С. Адміністративно-правове регулювання фінансового забезпечення та матеріально-технічного постачання органів внутрішніх справ України: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук; спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. С. Ільницький. – Ірпінь, 2009. – 19с.
3. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України : монографія / О. М. Бандурка. – Х., 2004. – 780 с.
4. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / В. М. Плішкін; за ред. Ю. Ф. Кравченка. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 702 с.
5. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – 914 с.
6. Економічна енциклопедія: в 3т. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. – 950 с.
7. Зуб А. Т. Стратегический менеджмент: Теория и практика: учеб. пособие [для вузов] / А. Т. Зуб. – М.: Аспект Пресс. – 2002. – 415 с.
8. Мізюк Б. М. Стратегічне управління: підручник / Б. М. Мізюк. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів: Магнолія плюс. – 2006. – 392 с.
9. Кучерявенко М. П. Фінансове право України / М. П. Кучерявенко. – К., 2004. – 324 с.
10. Про міліцію. Закон України від 20.12.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=565-12>
11. Про Державний бюджет України на 2012 рік: Закон України від 22 грудня 2011р. №4282 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17/ed20120322#n170>
12. Чубенко А. Г. Проблеми фінансово-правового регулювання видатків на утримання Міністерства внутрішніх справ України // Науковий вісник НАВСУ. – К., 2003. – Вип. 4. – С. 221-226.
13. Про страхування : Закон України від 21. 09. 2012р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>
14. Синявська О. Ю. Проблеми правового захисту працівників органів внутрішніх справ як суб'єктів правоохоронної діяльності / О. Ю. Синявська // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 25. – С. 317-327.

Блудова С.В. Материально-техническая и финансовая составляющая административной деятельности милиции относительно обеспечения экологической безопасности / С.В. Блудова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 259-266.

В статье проведен анализ современного состояния материально-технического и финансового обеспечения административной деятельности милиции в сфере экологии. Сделаны определенные научные выводы; даны предложения по его усовершенствованию; рассмотрены пути реорганизации системы финансирования МВД Украины, а также возможные пути создания действенного механизма социального обеспечения правоохранителей.

Ключевые слова: милиция, экология, экологическая безопасность, административная деятельность, материально-техническое и финансовое обеспечение.

Bludova S.V. the Material and technical and financial constituent of administrative activity of militia in relation to providing of ecological safety / S.V. Bludova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 259-266

The article analyzes the current state of logistical and financial support for administrative work of the police in the field of ecology. Make certain scientific conclusions provided suggestions for improvements, consider ways to reorganize the financing of Internal Affairs of Ukraine, as well as possible ways to create an effective mechanism of social security law enforcement.

Key words: police, ecology, environmental security, administrative activities, logistical and financial support.

УДК 342.6

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ІЗ ІНШИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Велігодський Д. В.

*Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського,
м. Сімферополь, Україна*

У статті аналізується визначення взаємодії органів виконавчої влади та специфіки конституційно-правового статусу різних видів органів виконавчої влади України та зарубіжних країн із різною формою правління. Розглядаються питання політичної відповідальності уряду та ефективності парламентської системи.

Ключові слова: відповідальність, виконавча влада, Конституція, парламент, реформа, уряд.

Пріоритетного значення у процесі дослідження феномену виконавчої влади набуває аналіз взаємодії органів виконавчої влади із іншими органами державної влади в зв'язку із вдосконаленням конституційно-правового регулювання суспільних відносин в Україні та завершенням започаткованої у 1998 р. адміністративної реформи, подальша реалізація якої неможлива без наукового обґрунтування, чіткого розуміння конституційно-правового статусу органів виконавчої влади та його якісного нормативно-правового забезпечення.

Не зважаючи на значну кількість публікацій у окресленій сфері, проблема визначення взаємодії органів виконавчої влади та специфіки конституційно-правового статусу різних видів органів виконавчої влади України та зарубіжних країн із різною формою правління залишається комплексно недостатньо дослідженою. Наведені фактори зумовлюють необхідність узагальнення і аналізу у досліджуваній сфері, а також свідчать про її актуальність.

Відносини між законодавчою і виконавчою гілками влади традиційно розглядаються в межах певної системи «стримувань і противаг». Одним з найважливіших компонентів такої системи є відповідальність уряду перед парламентом. Крім традиційного значення в межах «стримувань і противаг», недопущення зловживань тощо, у перехідних суспільствах відповідальність перед парламентом покликана сприяти дотриманню урядом послідовної програми політичних і соціально-економічних перетворень. Відтак механізми відповідальності мають бути ефективними.

Брак політичної культури та недорозвиненість інститутів демократії, зокрема партійної системи, унеможливають покладання на традиції. Натомість традиції мають закладатися цілеспрямованою дією чітко визначених правил гри.

З цього випливає необхідність закладення такого механізму парламентської відповідальності уряду, який не призводив би до патової ситуації (наприклад, неможливості обрання нового уряду після відставки попереднього) чи безнадійного

протистояння гілок влади (наприклад, нездатності парламенту до формування більшості при неможливості його розпуску). Таким чином, питання парламентської відповідальності уряду є одним з найактуальніших питань у політичному житті України.

Політична відповідальність уряду – це конституційна відповідальність, що має подвійну природу: політичну і юридичну. Політичним є зміст парламентської відповідальності уряду: парламент як представницький орган висловлює довіру курсу, що його проводить уряд, і змушує главу держави змінити уряд в разі неналежного виконання ним своїх обов'язків. Однак підставою для настання такої відповідальності є юридичний факт прийняття парламентом рішення щодо цього. До того ж ця відповідальність настає за нормативно (найчастіше – конституційно) визначеною процедурою, що теж зумовлює її юридичну природу.

Найчастіше у правовій доктрині згадуються такі види парламентської відповідальності:

резольюція довіри (обговорювана на вимогу уряду, наприклад, при затвердженні програми його дій);

резольюція осуду (оголошення парламентом вотуму недовіри уряду з власної ініціативи – конструктивного (з пропозицією кандидатури нового прем'єр-міністра) чи деструктивного); у деяких випадках в окремих країнах (Польща, Італія, Японія; Україна до 1996 р.) парламент може висловити недовіру окремому міністру;

інтерпеляція (офіційне звернення парламенту до уряду за роз'ясненнями щодо якогось питання);

запитання (усні й письмові) парламентаріїв до уряду та його членів.

Деякі автори додають ще діяльність слідчих комітетів парламенту, рахункової палати і навіть омбудсменів [1, с. 220-225]. Проте ці форми контролю належать до більш широких контрольних функцій парламенту і стосуються не лише уряду, тому автор обмежується аналізом лише перелічених чотирьох форм парламентської відповідальності уряду.

Така відповідальність важлива для підтримки ефективності й легітимності роботи уряду. У першому випадку вона є стимулом для належного врядування та недопущення зловживань (під загрозою відставки), в другому – індикатором підтримки уряду (його політики) більшістю парламентаріїв. Однак ці теоретичні настанови різною мірою реалізуються у країнах з різними формами державного правління.

Класичний приклад держави з парламентською формою правління – Великобританія, де прем'єром стає голова партії, яка перемогла на виборах. Відповідно, парламентська більшість іде за вказівками прем'єра, від якого залежить просування по службі кожного члена партійної фракції. За таких умов відставка уряду можлива лише гіпотетично – якщо, певна річ, не станеться внутрішньопартійна криза і уряд не буде змінено в межах однієї партії. Крім того, зростає питома вага запитів парламентаріїв до уряду – опозиція таким чином не дає уряду діяти неефективно і підвищує власний імідж в очах виборців [2, с. 36-40].

Питання ж про довіру уряду можна використовувати як своєрідний шантаж парламенту (Четверта французька республіка), адже урядова криза призведе до необхідності знаходження нових компромісів між політиками, а в разі неможливості їх досягти – і до розпуску парламенту [3, с. 273-274].

Вага подібних маневрів зростає у разі формування коаліційного уряду (Італія), оскільки досягти компромісу між партіями (а особливо лише умовно близькими) важче, ніж всередині партії. Втім, певним засобом їх нейтралізації може бути вимога конструктивного вотуму недовіри (ФРН, Польща). У такому разі відставка уряду автоматично означає формування нового, а отже, криза не матиме занадто серйозних наслідків [4].

Ефективність парламентської системи безпосередньо пов'язана з існуванням стабільної парламентської більшості. З одного боку, в Україні такої більшості немає, тому зміна Конституції в бік парламентського формування уряду, яка відбулася у 2000 р. стала небезпекою урядових криз. Однак, з іншого боку, право формування уряду могло б стати потужним спонукальним чинником до структурування парламенту і партійного оформлення політекономічних груп інтересів. До того ж це може знизити конфліктність у відносинах між гілками влади. Загалом, можливий позитивний ефект таких змін проясниться лише після формування Верховної Ради України після жовтневих виборів поточного року.

Класичним прикладом президентської держави є США. Президентські режими, встановлені в країнах Латинської Америки та Африки, зазнають на собі впливу низки чинників нестабільності (висока ціна посади і відповідно жорстка боротьба за неї, небезпека протистояння з парламентом, патової ситуації у законотворчості тощо). Цим пояснюються часті державні заколоти в цих країнах. Тому США визнаються єдиним «тривалим» демократичним президентським режимом [5, с. 72-152].

Парламентської відповідальності уряду в США у класичному вигляді не існує через те, що уряд формується президентом, йому підпорядковується, підзвітний йому і відповідальний перед ним. Конгрес має надати «пораду і підтримку» на заповнення найвищих посад виконавчої вертикалі, однак за традицією призначення президента затверджуються без проблем [6, с. 627].

Відповідальність виконавчої гілки влади реалізується через процедуру імпичменту президента, котрий її очолює, а також запити конгресменів. У багатьох публікаціях зазначається важлива роль комітетів, у тому числі спеціальних, у контролі за діяльністю виконавчої влади. Велике значення мають також судовий нагляд і бюджетний контроль [7].

Привабливість президентської моделі правління виводять з переваг концентрації виконавчої влади на час проведення реформ, а також із набуття реального значення принципу «стримувань і противаг», що перешкоджає монополізації влади однією політичною силою.

В Україні «президентська» республіка (у тому розумінні, що президент одноосібно призначав уряд) існувала з 1995 до 1996 р. , під час дії Конституційного договору. Проте Договір залишав за Верховною Радою право відправити у відставку уряд у цілому або окремого міністра. Як відомо, Верховна Рада не використовувала це право, а тому говорити про ефективність цієї моделі важко.

Загалом відповідно до президентської моделі стабільність і працездатність інститутів державної влади залежать від особистих рис глави держави та принципів, яких він дотримується у кадровій політиці. Незважаючи на те що принцип «стримувань і противаг» теоретично має працювати найефективніше, реалізація його можливостей потребує структурування парламенту і формування стабільної більшості. Однак позапарламентське формування уряду позбавляє парламентаріїв можливості

безпосередньо обговорювати і ухвалювати управлінські рішення. Таким чином, саме через виконавчу владу вирішуються основні питання економічної політики, режиму власності тощо. Це робить саме виконавчі, а не парламентські кабінети об'єктом уваги політекономічних груп інтересів і, таким чином, не створює для них стимулу для парламентського представництва та легалізації (інституціоналізації) діяльності.

Нарешті, прикладом президентсько-парламентського режиму є П'ята французька республіка (встановлена Конституцією 1958 р.). Однак у літературі часто не береться до уваги той факт, що Конституція 1958 р. стала продуктом поєднання особистих устремлінь Ш. де Голля, необхідності виправити нестабільність парламентів і сформованих ними урядів Четвертої республіки, початку економічної (спад) і політичної (війна в Алжирі) кризи та потреби закласти юридичні підвалини для того, щоб Франція надала незалежність своїм колоніям [8, с. 374-375].

Повноваження президента дуже широкі – зокрема щодо розпуску парламенту (після «консультації» з головами палат і урядом), оголошення надзвичайного стану (за невизначених умов «загрози і нестабільності») і формування уряду (одноосібно) [9, с. 50]. Однак їх реалізація зумовлена реаліями політичного життя Франції, де діють сильні політичні партії. Таким чином, обумовлені Конституцією «консультації» президента з керівництвом парламенту при призначенні уряду вилилися у фактично примусове затвердження президентом кандидатури, підтримуваної більшістю Національних Зборів. Цьому сприяє також вимога вотуму довіри парламенту програмі уряду – без підтримки більшості уряд не зможе почати виконувати обов'язків [10, с. 112].

Питання парламентської відповідальності уряду у Франції вирішується класично, адже там діють усі зазначені форми відповідальності. Найважливіші з них, на думку дослідників, – резолюція довіри і запити депутатів. Та, знов-таки, успіх французької моделі зумовлений високим рівнем розвитку демократичних інститутів і структурованістю парламенту.

Зауважимо, що в Європі «змішана» система непопулярна: крім Франції, Польщі і країн СНД вона існує лише в Ісландії і донедавна існувала у Фінляндії. Польща отримала «змішану» систему у спадок від договору між владою і опозицією (угоди між «Солідарністю» і В. Ярузельським про запровадження посади «президента-арбітра», умови якої «Солідарність» після перемоги на виборах Л. Валенси (1992) вирішила не змінювати) [11, с. 55-69]. Після ухвалення Конституції 1997 р. повноваження гілок влади були переглянуті. Так, президент отримав право на формування уряду (що за малою Конституцією 1992 р. здійснював Сейм). Однак уряд має отримати вотум довіри парламенту (після подання власної програми).

Питання парламентської відповідальності уряду в Конституції Польщі прописані дуже докладно, і її механізми становлять цілісну систему. У разі неотримання вотуму довіри програмою президентського кандидата у прем'єр-міністри, нижня палата Сейму призначає свого прем'єр-міністра, який формує уряд. Якщо протягом двох тижнів нижня палата не наважиться цього зробити, шанс призначити прем'єр-міністра знову дається президентові. Якщо ж парламент не затвердить програму дій і цього уряду, президент може розпустити нижню палату Сейму і призначити нові вибори.

Такий «триступінчатий» процес, який наділяє повноваженнями номінації прем'єра почергово главу держави і парламент, видається ефективнішим за, наприклад, російську схему. У Росії загроза розпуску Думи після триразового незатвердження кандидатури прем'єр-міністра (причому президент не зобов'язаний змінювати кандидатуру) перетворює її «згоду» на призначення прем'єр-міністра на просту формальність (що й було продемонстровано під час номінації прем'єрів С. Кириєнка, С. Степашина і В. Путіна). У польському варіанті вихід з глухого кута – не розпуск нижньої палати, а надання їй шансу консолідуватись навколо власного кандидата. Нездатність цього зробити об'єктивно свідчатиме про непрацездатність палати, логічним висновком чого будуть перевибори.

Обумовлене в Конституції Польщі і питання вотуму недовіри. Якщо депутати виступають з ініціативою про відставку уряду, вони обов'язково називають кандидатуру нового прем'єр-міністра. У разі оголошення уряду недовіри президент зобов'язаний прийняти його відставку і затвердити призначеного Сеймом прем'єр-міністра.

Треба зазначити, що недовіру може бути висловлено не тільки уряду в цілому, а й окремим міністрам. Це уможлиблює «поточне коригування» якості роботи окремих міністерств, не вдаючись до крайніх заходів відставки уряду. Подібно до більшості країн, польські депутати наділені також правом запитів до уряду.

Цей компроміс дався полякам нелегко (5 років дискусій під час «конституційного процесу») [12, с. 17-18]. Проте результат можна вважати досить вдалим пристосуванням «французької моделі» до посткомуністичних умов.

Формування уряду президентом дає можливість дотриматися популярних нині вимог до створення «уряду професіоналів» (що важче досягається у парламентських режимах, де вчорашній міністр лісівництва і рибальства сьогодні може бути міністром охорони здоров'я, а завтра – оборони). До того ж парламент виносить вотум довіри не симпатичній людині, а програмі дій (за невиконання якої, власне, логічно і відправляти у відставку). Конструктивний вотум недовіри знімає небезпеку урядової кризи і сприяє структуруванню парламенту та утворенню стійкої більшості: якщо парламентаріїв не влаштовує діяльність чинного кабінету, вони можуть взяти відповідальність на себе. Зрештою, якщо незадовільною є робота окремого міністерства, існує можливість змінити відповідального за цей напрямок роботи міністра, не наражуючись на урядову кризу.

Отже, усі типи режимів – президентський, парламентський, змішаний – мають переваги і недоліки, які по-різному виявляються за певних історичних умов. Тож як особливості такого розвитку вплинули на ефективність механізмів парламентської відповідальності уряду?

Як уже зазначалося, певні надії на політичне структурування суспільства (і, отже, обрання до парламенту потужних партій, здатних створити стабільні фракції) пов'язуються з конкурентною боротьбою між «групами інтересів». Коли одні з них завдяки наближенню до уряду (і особливо Адміністрації Президента) перемагають, інші змушені шукати важелів противаги. Після того як звичні методи «оббивання порогів» остаточно доведуть свою марність, політична консолідація має шанси на утвердження. Але цьому має сприяти і відповідна інституціональна схема відносин між гілками влади (точніше, конкретними органами і посадовими особами гілок

влади). На жаль, доводиться констатувати, що «компромісна» Конституція 1996 р. не відповідає цьому завданню.

Проект, узгоджений Конституційною комісією (КК) до 11 березня 1996 р., вже був компромісним: до складу Комісії входили представники як Президента, так і Верховної Ради. Проте в залі парламенту проект потрапив під шквал критики. Як не дивно, результатом «доопрацювання» став документ, слабший за вихідний. Під час шукання компромісу було втрачено цілісність, і Основний Закон породжує більше проблем, ніж розв'язує.

Зокрема (що стосується нашої теми) не визначено механізму призначення прем'єр-міністра. Як діяти у разі, якщо Верховна Рада не дає згоди на призначення прем'єр-міністра? Скільки разів може вноситись та сама кандидатура?

У Конституції прямо не зазначено, що неприйняття програми дій уряду спричинює його відставку. Треба зазначити, що деструктивний вотум недовіри в українських умовах завжди дає виконавчій владі певні гарантії: депутати не підуть на відставку уряду, оскільки це напевно означатиме необхідність узгодження нового прем'єр-міністра, запропонованого Президентом. Цей процес (зважаючи на згадану невизначеність умов такого узгодження) може затягтись на невизначений термін, що не сприятиме нормальній роботі ані уряду, ані парламенту і зрештою може підштовхнути Президента до розпуску парламенту, навіть обминаючи Конституцію, в якій питання можливого розпуску парламенту врегульовано надзвичайно слабо. Конституційну норму прийняли як засіб боротьби проти «забороненої зброї», яку використовували депутати під час конституційного процесу, – зриву засідань через відмову від реєстрації. Однак така ситуація є штучною, і фактично розпуск парламенту в Україні на конституційних підставах нереальний. Можливо, за сучасних умов – зважаючи на авторитарні заміри деяких кіл в оточенні Президента – цей фактор є радше позитивним. Історія Веймарської Республіки у Німеччині застерігає проти занадто частих перевиборів. Можна погодитись, що пропонуваній спосіб розпуску парламенту, пов'язаний з неприйняттям програми дій уряду, далекий від досконалості (оскільки перетворюється на засіб «викручування рук» для отримання вотуму довіри – аналог російських «трьох голосувань»). Проте правовий механізм розпуску парламенту посідає важливе місце у стосунках між гілками влади і тому підстави та спосіб його застосування мають бути визначені вичерпно.

У 1997 р. намагались вирішити більшість з цих питань у рамках Закону України «Про Кабінет Міністрів України». Та Президент Л. Кучма, який побачив у законопроекті загрозу для власних повноважень і повноважень своєї Адміністрації (посадові особи якої згідно з Указом про Адміністрацію Президента мають право видавати урядовцям обов'язкові до виконання вказівки [13, с. 9-10]), кілька разів застосовував право вето. Вето було подолано лише у 2011 р.

Чинна Конституція і закони України передбачають застосування практично усіх класичних видів парламентської відповідальності уряду (які сформульовано у загальному визначенні «підзвітності і підконтрольності» Кабінету Міністрів Верховній Раді):

резолуція довіри (при затвердженні програми дій уряду);

резолуція осуду (обумовлена численними «рогатками» – заборона розгляду цього питання більше одного разу протягом сесії і протягом року після схвалення програми дій уряду);

інтерпеляція (відома в Україні як День уряду, коли попередньо встановлюється проблематика звіту уряду, який потім обговорюють депутати);

запитання (усні й письмові) парламентаріїв до уряду та його членів, відповіді на які є обов'язковими; у Регламенті Верховної Ради розрізняються звернення (подаються депутатом особисто) і запити (підтримуються більшістю конституційного складу Верховної Ради) [14].

Зважаючи на зазначені недоліки, в Україні реалізація такої схеми не сприяла ані стабільності уряду, ані структуруванню парламенту і формуванню стабільної більшості. Відносний «спокій» у стосунках між парламентом і урядом пояснювався лише особистими якостями тодішнього прем'єр-міністра В. Пустовойтенка, який дотримувався іміджу «аполітичного господарника» і тримався у «тіні» Президента, перенесенням протистояння між гілками влади на лінію Верховна Рада – Адміністрація Президента (особливо у зв'язку з виданням Л. Кучмою указів відповідно до п. 4 Перехідних положень Конституції) і небажанням депутатів брати на себе відповідальність за урядову кризу (в умовах, коли процедура формування нового уряду визначена лише у загальних рисах).

З висновку про неефективність механізмів парламентської відповідальності уряду в Україні випливає висновок про необхідність його реформування. Існують два напрями реформування відносин між гілками влади в Україні. Один з них передбачає більшу концентрацію влади в руках глави держави, інший – залучення парламенту до формування уряду.

Після відміни Конституційної реформи 2004 р. було обрано перший напрямок – формування уряду здійснює Президент але заради врівноваження системи «контролю і противаг» у такому разі необхідно спростити процедуру імпічменту президента.

Втім, з урахуванням реалій в Україні такий шлях небажаний. Історія 1995-1996 рр. засвідчує, що концентрація виконавчих повноважень у руках Президента зовсім не означає «прискорення реформ». Далі, історія інших країн вчить, що навіть порівняно проста процедура імпічменту (США) застосовується вкрай рідко і ще рідше закінчується відставкою президента.

Разом з тим, як уже зазначалося, перед Україною стоїть завдання вивести процес прийняття рішень з «тіні» – задля кращої контрольованості (і відповідно – ефективності). Концентрація ж владних повноважень в Адміністрації Президента лише закріпить сьогоднішній стан «олігархічної країни». А парламент так і не отримає стимулів для структурування і залишатиметься надалі «болотним» органом, не здатним забезпечити ефективний контроль за діями виконавчої влади, а відтак – проведення справжніх, а не паперових реформ.

Інший принциповий напрямок реформи – посилення парламентського впливу на формування і діяльність уряду – теж не позбавлений вад. Насамперед небезпеку спричинює можливість зловживання механізмом парламентської відповідальності уряду з боку більшості. Щоб запобігти цьому, треба закласти достатньо жорсткі умови застосування цих механізмів.

Визначимо заходи, спрямовані на поліпшення якості парламентської відповідальності уряду, за прикладом розглянутих у роботі країн.

Встановити, що в разі відхилення запропонованої Президентом кандидатури Прем'єра Верховна Рада має у двотижневий (14 сесійних днів поспіль) термін приз-

начити Прем'єр-міністра сама. Якщо протягом цього терміну Прем'єр-міністра не буде обрано, Президент матиме право розпустити парламент і призначити нові вибори.

Чітко встановити, що незатвердження парламентом Програми дій уряду є оголошенням йому вотуму недовіри. Парламент у двотижневий термін має призначити нового Прем'єр-міністра. Неспроможність зробити це дає Президенту право на розпуск парламенту і призначення нових виборів.

Запровадити конструктивний вотум недовіри: у пропозиції про оголошення уряду недовіри має бути вказане прізвище нового Прем'єр-міністра. У разі прийняття цієї пропозиції названий кандидат стає новим Прем'єр-міністром.

Передбачити відповідальність окремих міністрів: депутати двома третинами голосів від конституційної кількості можуть оголосити недовіру певному міністру, що спричинює його відставку. Новий міністр призначається за звичайною процедурою: Прем'єр подає кандидатуру (крім тільки-но звільненої з посади людини) на затвердження Президенту.

Підсумовуючи, треба зазначити, що «змішана система» в українському варіанті недосконала і не дає змоги ані сконцентрувати виконавчі повноваження і відповідальність у глави держави, ані сприяти розвитку парламентаризму та формуванню парламентської більшості, здатної підтримувати стабільний уряд. Щоб удосконалити систему відносин між гілками влади, варто внести до механізму парламентської відповідальності уряду пропоновані тут зміни, про ефективність яких свідчить світова практика.

Список літератури

1. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. / А. А. Мишин. – М.: Белые альвы, 1996. – 400 с.
2. Simon J. British Cabinet Government. – London, 1992.
3. Крутоголов М. А. Центральные органы власти Французской Республики. Парламент, Президент Республики, Совет Министров. / М. А. Крутоголов. – М.: Госюриздат, 1956. – 287 с.
4. The Bundestag: The rise of Parliamentarism in Germany / Department of Humanities Resources. – Dartmouth College, New Hampshire, 1998.
5. Riggs F. W. Conceptual Homogenization of a Heterogeneous Field: Presidentialism in Comparative Perspective // М. Dogan, А. Kazancigil (eds.). Comparing Nations: Concepts, Strategies, Substance. – Oxford, 1994.
6. Сравнительное конституционное право / [В. Н. Топорнин, В. Е. Чиркин, Ю. А. Юдин и др.]. Ред. кол.: В. Е. Чиркин (отв. ред.) и др. / РАН. Ин-т государства и права. – М., 1996.
7. Громько А. А. Конгресс США. Выборы, организация, полномочия / А. А. Громько. – М.: Изд-во ИМО, 1957. – 190 с.
8. Молчанов Н. Н. Генерал де Голль: 2-е изд. / Н. Н. Молчанов. – М.: Междунар. отношения, 1980. – 503 с.
9. Конституции зарубежных государств. Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Япония, Канада. [Уч. пособие] / Сост. сб. В. В. Маклаков. – М. – БЕК, 1996. – 408 с.
10. Кілер Д. Моделі демократичного устрою у Франції часів П'ятої республіки: Еволюція інститутів, діячів та режиму / Д. Кілер, М. Шейн // Розподіл повноважень між гілками влади в умовах суспільно-економічної кризи (доповіді, презентації та дискусії): [Матеріали Наук.- практ. конф]. Київ, 1995, 7-9 квіт. – К., 1997.
11. Конституция Республики Польша: принята Национальным Собранием 2 апреля 1997 г. // Республика Польша. Конституция (1997) / [Пер. А. Кубик]. – Варшава, 1997.
12. Paradowska J. Woj w czterech rundach: Zgromadzenie Narodowe o konstytucji // Polityka. – 1997. – 8 marca.

13. Шкляр Л. Прокрустове ложе для президентської адміністрації / Л. Шкляр // Рейтинг. – 1997. – Ч. 1. – 320 с.

14. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. [Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2952-VI від 01.02.2011, ВВР, 2011, № 10, ст.68]. – К., 1996.

Велигодський Д. В. Взаимодействие органов исполнительной власти с другими органами государственной власти / Д. В. Велигодский // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. Т. 25 (64). №2. 2012. – С. 267-275.

В статье анализируется определение взаимодействия органов исполнительной власти и специфики конституционно-правового статуса различных видов органов исполнительной власти Украины и зарубежных стран с разной формой правления. Рассматриваются вопросы политической ответственности правительства и эффективности парламентской системы.

Ключевые слова: ответственность, исполнительная власть, Конституция, парламент, реформа, правительство.

Veligodskiy D. Interaction of executive power with other state authorities / D. Veligodskiy // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 267-275.

The article examines the definition of interaction of executive power and the specific constitutional and legal status of various types of bodies of executive power of Ukraine and foreign countries with different forms of government. The questions of the political responsibility of the government and the effectiveness of the parliamentary system.

Keywords: responsibility, the executive branch, the Constitution, the Parliament, the reform, government.

УДК 349.6:559.8

СУБ'ЄКТИ ЕКСПЕРТНО-ОЦІНОЧНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Кірін Р. С.

Державний ВНЗ "Національний гірничий університет", м. Дніпропетровськ, Україна

У статті розглянуті колективні та індивідуальні суб'єкти геологічних правовідносин в сфері експертизи і оцінки запасів корисних копалин, зроблена пропозиція щодо розробки проекту Закону України "Про державну геологічну експертизу".

Ключові слова: державна експертиза і оцінка запасів корисних копалин, суб'єкти геологічних правовідносин, геологічне право.

Досвід розвинутих країн (Японія, США, Південна Корея, Італія та інші) свідчить, що підвищення загального рівня соціально-економічного розвитку неминує супроводжується нарощенням обсягів споживання природної мінеральної сировини. У розрахунку на душу населення їх споживання повільно, але невпинно зростає, і ця тенденція, за оцінками фахівців, збережеться у найближчі десятиріччя. Тому ці країни продовжують нарощувати інвестиції в геологічну розвідку на власних територіях і територіях країн, що розвиваються [1].

Безумовно, що подібна сфера діяльності потребує не тільки наявності адекватного правового забезпечення, а й відповідного аналізу, який ставив би за мету визначення шляхів його удосконалення. Причому подібне дослідження уявляється припустимим і логічним як для певної сукупності відносин в цілому, так і їх суб'єктів зокрема.

Теоретичною основою вітчизняних досліджень у галузі надроправових, у тому числі геологічних правовідносин є праці В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкової, О.А. Грицан, І.М. Козьякова, М.В. Краснової, О.М. Олійника, С.В. Разметаєва, Ю.С. Шемчушенка, О.П. Шем'якова, В.К. Філатової, І.В. Хохлової та багатьох інших, які розглядали широкий спектр актуальних проблем в зазначеній сфері, однак питання правового становища суб'єктів експертно-оціночних геологічних правовідносин в Україні практично не висвітлювалися.

Попередні роботи в цьому напрямі були присвячені розмежуванню суб'єктних кіл гірничих та геологічних відносин [2], класифікаціям загальних та спеціальних обов'язків останніх [3, 4], а також дослідженню певного організаційно-геологічного суб'єкта [5]. В той же час, важливість інституту державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин, його суб'єктів для перспектив подальшої кодифікації гео-

логічного законодавства заслуговують на те, щоб окрема робота мала на меті їх розгорнутий і комплексний аналіз.

Встановлюючи загальні засади державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин основний кодифікований акт законодавства про надра (ст. 45 Кодексу України про надра - далі КпН) [6] виділяє два ключові поняття:

1) *кондиції на мінеральну сировину* - сукупність вимог до якості і кількості корисних копалин, гірничо-геологічних та інших умов розробки родовища корисних копалин (далі - РКК);

2) *запаси корисних копалин і компонентів* (загальні запаси корисних копалин і компонентів) - обсяги корисних копалин і компонентів, виявлені та підраховані на місці залягання за даними геологічного вивчення відкритих (ідентифікованих) РКК [7].

Надалі, розкриття першої категорії, обмежене все тією ж однією статтею КпН, зводиться до того, що кондиції на мінеральну сировину: а) встановлюються для визначення промислової цінності РКК і оцінки запасів корисних копалин по кожному РКК; б) розробляються з урахуванням раціонального використання всіх корисних копалин, а також наявних у них цінних компонентів; в) підлягають експертизі *Державною комісією України по запасах корисних копалин* (далі - ДКЗ); г) розробляються в порядку, що встановлюється ДКЗ [8].

Стосовно іншої категорії КпН закріплює, що підлягають експертизі та оцінюються ДКЗ: а) запаси корисних копалин розвіданих РКК; б) запаси корисних копалин, додатково розвіданих у процесі розробки РКК. Порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин встановлюються урядом України [9].

Отже, основним суб'єктом цього інституту геологічного права безумовно є ДКЗ, хоча у подальшому КпН практично не приділяє йому уваги. Натомість Закон України "Про державну геологічну службу України" (ст. 7) [10] надає додаткову, хоча знов таки надзвичайно стислу інформацію про цей суб'єктний елемент серед інших державних підприємств, установ та організацій державної геологічної служби України. Згідно цього джерела:

1) ДКЗ створена для проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин;

2) ДКЗ діє при спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади з геологічного вивчення та використання надр;

3) ДКЗ провадить на *замовлення користувачів надр* або за *дорученням* відповідних *центральної органі виконавчої влади* державну експертизу геологічних матеріалів щодо вивчення та використання надр;

4) ДКЗ діє на підставі Положення, що затверджується Кабінетом Міністрів України [11].

Згідно останнього маємо уточнення про те, що ДКЗ є установою, що діє при *Державній службі геології та надр України* (далі - Держгеонадрах) і провадить *науково-технічну діяльність*, пов'язану з проведенням державної експертизи геологічних матеріалів та оцінки запасів корисних копалин. У своїй діяльності ДКЗ керується Конституцією й законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, Положенням про ДКЗ, а також наказами *Міністерства екології та природних ресурсів України* (далі - Мінприроди).

Таким чином, до кола суб'єктів організаційних геологічних відносин належать:

а) Держгеонадра - центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр [12];

б) Мінприроди України - центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні і забезпеченні, в тому числі, геологічного вивчення та раціонального використання надр [13].

Слід зазначити, що тенденція відносної децентралізації виконавчої влади найшла своє відображення у розпорядженні уряду [14], за яким останній, погодившись із пропозицією Мінприроди, передав функції і повноваження у частині реалізації державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр Держгеонадрам.

Крім того, згідно розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 р. № 810-р «Про передачу цілісних майнових комплексів державних підприємств, установ та організацій до сфери управління Державної служби геології та надр» [15] ДКЗ перейшла до управління Держгеонадр не тільки в адміністративному, а й у майновому положенні.

При цьому ДКЗ до тепер перебуває у переліку об'єктів права державної власності, що *не підлягають приватизації* [16], є *юридичною особою*, має самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням. Фінансування та матеріально-технічне забезпечення діяльності ДКЗ здійснюється за рахунок: - коштів, одержаних від проведення експертизи матеріалів, що містять геолого-економічну оцінку запасів РКК; - коштів, одержаних від проведення науково-дослідних та інших робіт; - інших джерел, не заборонених законодавством.

Поруч із зовнішньою організаційною структурою ДКЗ має власну суб'єктну будову, яка виглядає наступним чином:

1. ДКЗ очолює *голова*, який:

а) *призначається* на посаду і звільняється з посади Кабінетом Міністрів України *за поданням* спеціально уповноваженого органу виконавчої влади (Мінприроди);

б) *має заступників*, яких за його поданням *призначає* на посаду і звільняє з посади Голова Держгеонадр;

в) *провадить* розподіл обов'язків між заступниками;

г) *несе* персональну відповідальність за виконання покладених на ДКЗ завдань і виконання нею своїх функцій;

д) *встановлює* ступінь відповідальності заступників, а також *інших працівників ДКЗ*;

е) *затверджує* склад *експертних груп*, призначає на посаду і звільняє з посади працівників ДКЗ;

ж) *видає*, в межах своєї компетенції, накази, обов'язкові для виконання *підприємствами, установами та організаціями*, організує і контролює їх виконання;

з) *затверджує* структуру, штатний розпис ДКЗ та положення про її *структуру*

турні підрозділи;

і) *подає* на затвердження Голові Держгеонадр склад колегії ДКЗ.

ї) *затверджує* склад і положення про експертно-технічну раду.

2. ДКЗ має такі **структурні підрозділи**: - **управління** горючих та рудних корисних копалин; - **відділи**: нафти та газу, твердих горючих та рудних корисних копалин, нерудних корисних копалин, підземних вод, гідромінеральної сировини та лікувальних грязей, інформаційних технологій, інформаційно-правового забезпечення і протоколу, економіки мінеральної сировини [17].

3. У ДКЗ діє **колегія**, яка:

а) утворюється для погодженого *вирішення питань*, пов'язаних з: - проведенням державної експертизи геологічної інформації розвіданих РКК; - оцінки кількості та якості корисних копалин; - стану підготовки їх до промислового освоєння;

б) працює у складі голови ДКЗ (**голова колегії**) та **керівників структурних підрозділів** ДКЗ;

в) може включати до свого складу **фахівців** підприємств, установ та організацій з питань геології та використання надр і видобутку корисних копалин.

4. У ДКЗ діє **експертно-технічна рада**, яка:

а) утворюється для *розгляду пропозицій та підготовки рекомендацій* щодо розроблення нормативних документів з удосконалення методики проведення державної експертизи запасів мінеральної сировини і промислової оцінки РКК;

б) працює у складі, сформованому з **учених та висококваліфікованих спеціалістів**.

5. При ДКЗ діє **Міжвідомча комісія у справах першовідкривачів РКК**, організація роботи якої, так само як і Комісії у справах першовідкривачів РКК, належить до компетенції Держгеонадр. До повноважень ДКЗ віднесені підготовка на розгляд Міжвідомчої комісії матеріалів, які надходять від **галузевих комісій** у цих справах, і подання в установленому порядку її висновків та пропозицій на затвердження.

Загалом, правове становище ДКЗ, як **колективного суб'єкта** геологічних правовідносин, в достатній мірі визначене урядовою постановою [11], де окремими розділами встановлено:

1) адміністративні основи діяльності;

2) правові основи діяльності;

3) головні завдання;

4) функціональні обов'язки (функції);

5) функціональні права (права);

6) внутрішньо-організаційні основи діяльності.

Найбільшу частину положення займає перелік функцій ДКЗ, серед яких можна виділити такі основні групи: а) **експертні геологічні відносини**: - державна експертиза техніко-економічних розрахунків; - експертиза геологічної інформації; - комплексна державна експертиза проектів промислового освоєння РКК, реконструкції і ліквідації гірничодобувних і збагачувальних комплексів; - розгляд матеріалів пошуків і розвідки РКК; - визначення якості і достовірності виконаних геологорозвідувальних робіт та інших виді спеціальних робіт і досліджень; - аналіз та узагальнення результатів експертизи матеріалів геолого-економічної оцінки запасів РКК; б) **оціночні геологічні відносини**: - встанов-

лення кондицій на мінеральну сировину; - встановлення коефіцієнтів видобутку; - затвердження кондицій для обчислення запасів; - перевірка техніко-економічних обґрунтувань розподілу запасів; - затвердження запасів корисних копалин ділянок РКК; - рекомендації щодо встановлення квот на видобуток; - визначення належності родовищ нафти і газу до групи непромислових та виснажених; - переоцінка запасів корисних копалин; - аналіз стану Державного фонду родовищ корисних копалин та його резерву; - збір та аналітичне узагальнення матеріалів з економіки мінеральної сировини та геолого-економічної оцінки запасів РКК, кон'юнктури мінеральної сировини на внутрішньому і світовому ринку.

Власне ДКЗ позиціонує себе як **науково-методичний центр**, що здійснює єдину науково-технічну політику щодо *геолого-економічної оцінки, державного обліку* і повноти використання запасів родовищ корисних копалин; розробляє, затверджує та подає на державну реєстрацію нормативно-правові документи, що *регламентують проведення геологорозвідувальних робіт* з вивчення якісних і кількісних показників мінеральної сировини у надрах, гідрогеологічних, інженерно-геологічних умов залягання, технологічних властивостей, а також визначає *порядок розробки кондицій* для підрахування запасів корисних копалин, розробка *методики моніторингу* мінерально-сировинної бази України [17].

Крім того, на здійснення моніторингу та наукового супроводження надрокористування Держгеонадра своїм наказом від 15.02.2012 р. № 44 "Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та наукового супроводження надрокористування" (із змінами і доповненнями, внесеними наказом Державної служби геології та надр України від 6 червня 2012 р. № 255) акредитувала ДКЗ як **спеціалізоване підприємство**. Таким само підприємством ДКЗ визнано й для проведення геологічної експертизи відповідно до наказу Держгеонадр від 14.06.2011 р. № 23 "Про проведення геологічної експертизи", яким затверджені *Положення про порядок проведення геологічної експертизи та Порядок визначення вартості робіт по проведенню геологічної експертизи* [18].

Крім ДКЗ в якості спеціалізованих підприємств, акредитованих для проведення геологічної експертизи визнані: - Публічне акціонерне товариство «Національна акціонерна компанія **«Надра України»**; - Державне геологічне підприємство «Державна комісія з експертизи геологічних проектів та кошторисів **«Геолекспертиза»**; - Казенне підприємство **«Кіровгеологія»**; - **Причорноморське** державне регіональне геологічне підприємство.

Фінансову складову діяльності з експертизи матеріалів геолого-економічної оцінки РКК врегульовано наказом ДКЗ від 02.08.1996 р. № 29 "Про затвердження Порядку визначення вартості робіт по проведенню державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин", в якому фігурують й *індивідуальні суб'єкти експертно-оціночних геологічних відносин*, а саме: - **експерти і члени ДКЗ**; - **головний спеціаліст ДКЗ**; - **начальник відділу ДКЗ**; - **провідний геолог**.

Заслугує на увагу *нормотворча продуктивність* ДКЗ, яка конкретизована у розробці низки Інструкцій із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр [7] до родовищ таких корисних копалин як: - питні і технічні підземні води; - мінеральні підземні води; - промислові підземні води; - теплоенергетичні підземні води; - лікувальні грязі; - п'єзооптичний кварц; - бурш-

тин; - каоліни; - глинисти породи; - пісок та гравій; - будівельний і облицювальний камені; - руди чорних металів (залізо, марганець та хром); - вугілля; - торф; - нафта і газ; - уранові руди тощо. Окремі з цих інструкцій були розвинуті у нормативних актах інших органів виконавчої влади. Наприклад, Мінпромполітики своїм наказом від 07.05 2004 р. № 221 затвердило Положення про проектування гірничодобувних підприємств України та визначення запасів корисних копалин за ступенем підготовленості до видобування. Також ДКЗ має у своєму доробку декілька Інструкцій про зміст, оформлення і порядок подання в ДКЗ матеріалів з геолого-економічної оцінки запасів і РКК.

Згадані нормативно-правові акти ДКЗ, відповідно до наказу Міністерства юстиції України, подаються на державну реєстрацію [19].

Слід також відмітити вагому роль ДКЗ у питаннях *списання запасів корисних копалин*, передбачене ст. 46 КпН. Так, у разі коли загальна кількість балансових запасів корисних копалин, списаних або намічених до списання, внаслідок втрати промислового значення перевищує 20 відсотків запасів, раніше оцінених ДКЗ, запаси РКК підлягають перерахунку, експертизи та переоцінці в ДКЗ. При цьому загальний обсяг списаних запасів корисних копалин обчислюється з моменту останньої експертизи та оцінки їх у ДКЗ. У разі розбіжностей з питань списання запасів корисних копалин рішення приймається ДКЗ з урахуванням висновків органів що погоджують їх списання, Держгеонадрами та за участю *гірничодобувного підприємства*, яке подало документи на списання запасів. Зміни запасів корисних копалин, в тому числі списання у зв'язку з переоцінкою їх у ДКЗ, з причин, передбачених Класифікацією запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр, провадяться на підставі відповідних рішень ДКЗ [20].

Претендент на отримання надр у користування з метою видобування корисних копалин, згідно переліку необхідних документів для погодження Мінприроди України надання надр у користування у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, зобов'язаний подати, у тому числі, завірені *заявником* копії протоколів ДКЗ (Української територіальної комісії по запасах корисних копалин, центральної комісії по запасах корисних копалин, науково-технічних/технічних рад) про затвердження (апробацію) запасів у повному обсязі [21]. За даними ДКЗ кількість протоколів за останні роки зростає: 2009 р. - 206, 2010 р. - 267, 2011 р. - 347 [17].

Нарешті необхідно звернути увагу й на те, що виконання рішень ДКЗ перевіряється, відповідно до ст. 62 КпН, *органами державного геологічного контролю*, наслідком чого може бути припинення робіт, зупинення діяльності підприємств, надання обов'язкових для виконання приписів.

Розкриттю загальної характеристики суб'єктів геологічної експертизи сприятиме, на мій погляд, й аналіз власне поняття "*геологічна експертиза*". На офіційному рівні цей термін вжито у згаданому наказі Держгеонадр, відповідно до якого геологічна експертиза – це проведення *спеціалістами у галузі геології* аналізу документів та матеріалів, у яких відображені геологічні та техніко-економічні показники проведеної надрокористувачем діяльності щодо використання ділянки надр, наданої згідно зі Спеціальним дозволом на користування надрами; визначення достовірності та обґрунтованості цих показників; а також встановлення економічної ефективності промислового освоєння ділянки надр [18].

Саме виходячи з положень Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 р. (п. 27), де обумовлена умова, згідно якої орган з питань надання дозволу для геологічного вивчення, геологічного вивчення з дослідно-промисловою розробкою та видобування корисних копалин продовжує строк, поновлює дію дозволів за умови надання *позитивного висновку спеціалізованим державним геологічним підприємством, установою, організацією, що належать до сфери управління органу з питань надання дозволу, за результатами проведення державної експертизи звітів щодо результатів геологічного вивчення надр, а також інших геологічних матеріалів* [22], надалі почав використовуватися термін "геологічна експертиза".

Натомість, в проекті нової редакції КпН застосовується поняття "державна геологічна експертиза", під якою розробники розуміють - науково-технічну діяльність пов'язану з дослідженням і аналізом результатів геологічного, техніко-економічного та іншого вивчення нагромаджень **корисних копалин** з метою визначення їх достовірності та економічної ефективності промислового освоєння [23].

Не вдаючись, в межах цієї роботи, у детальний аналіз обох понять, які очевидно потребують удосконаленого компромісу, з урахуванням досвіду, набутого і екологічним і господарським законодавством (наприклад, *екологічна експертиза* в Україні [24]), зазначу, що в геологічних експертних відносинах має місце проблема більш вагома, а ніж понятійний апарат.

Мова йде про наявність юридичної колізії, яка породжена наступними положеннями:

1) чинний КпН (ст.45) передбачає державну експертизу кондицій на мінеральну сировину та запаси корисних копалин;

2) наказ Дежгеонадр встановлює обов'язковість проведення державної експертизи звітів щодо результатів геологічного вивчення надр, а також інших геологічних матеріалів для продовження або поновлення строку дії спеціального дозволу на користування надрами;

3) Закон України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" (ст. 4) закріплює, що відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру, встановлюються виключно законами [25].

Таким чином, проведення такого виду експертної діяльності як державна геологічна експертиза потребує законодавчого врегулювання. Враховуючи проведене дослідження суб'єктів експертно-оціночних геологічних відносин, окреслене коло пов'язаних з ними інших видів правовідносин (організаційних, господарських, майнових, договірних, фінансових, податкових, інформаційних, гірничих, надрових тощо) варто запропонувати нагальну актуальність розробки й прийняття закону "Про державну геологічну експертизу", який у подальшому став би складовою Геологічного кодексу України.

Список літератури

1. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року: Закон України від 21.04.2011 р. // Офіційний вісник України, 2011, № 39 (03.06.2011), ст. 1581.

2. Кірін Р.С. Єдність і диференціація суб'єктів гірничих та геологічних відносин / Р.С. Кірін / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання сучасної юридичної науки» (м. Київ, 5-6 жовтня 2011 р.) у 2-х томах. – Київ: Центр правових наукових досліджень. 2011. – Т. 2. – С. 30 – 33.
3. Кірін Р. Особливості формування геологічної правосуб'єктності / Роман Станіславович Кірін // Право України. - 2012. - № 6. – С. 189 – 196.
4. Кірін Р.С. Спеціальні обов'язки користувачів в сфері геологічного вивчення надр / Р.С. Кірін / Збірник тез доповідей VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми». – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – С. 159 – 167.
5. Кірін Р.С. Державна служба геології та надр України як суб'єкт геологічного права/ Р.С. Кірін / Закарпатські правові читання: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 9 - 10 квітня 2012 р. / За заг. ред Ф.Г. Вашука, П.А. Трачука. - Ужгород: РВЦ ЗакДУ, 2012. - С. 223 - 229.
6. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 36 (06.09.94), ст. 340.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.05.1997 р. № 432 "Про затвердження Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр" // Офіційний вісник України, 1997, число 19, № с. 104.
8. Наказ Державної комісії України по запасах корисних копалин від 07.12.2005 р., № 300 "Про затвердження Положення про порядок розробки та обґрунтування кондицій на мінеральну сировину для підрахунку запасів твердих корисних копалин у надрах" // Офіційний вісник України, 2006, № 5 (15.02.2006), ст. 246.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.1994 р. № 865 "Про затвердження Положення про порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин" // Зібрання постанов Уряду України, 1995, № 3, ст. 55.
10. Офіційний вісник України, 1999, № 48 (17.12.99), ст. 2335.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.2000 р. № 1689 "Про затвердження Положення про Державну комісію України по запасах корисних копалин" // Офіційний вісник України, 2000, № 46 (01.12.2000), ст. 1997.
12. Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 391/2011 "Про Положення про Державну службу геології та надр України" // Офіційний вісник України, 2011, № 29 (26.04.2011), ст. 1228.
13. Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 452/2011 "Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України" // Офіційний вісник України, 2011, № 29 (26.04.2011), ст. 1258.
14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2012 р. № 326-р "Питання Державної служби геології та надр" // Офіційний вісник України, 2012, № 42 (11.06.2012), ст. 1629.
15. Урядовий кур'єр, 2011, 09, 02.09.2011, № 160.
16. "Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації": Закон України від 07.07.1999 р. // Офіційний вісник України, 1999, № 34 (10.09.99), ст. 1768.
17. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.dkz.gov.ua>.
18. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.geo.gov.ua/geologchna-ekspertiza.html>.
19. Наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5 "Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів" // Офіційний вісник України, 2005, № 15 (29.04.2005), ст. 799.
20. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 58 "Про затвердження Положення про порядок списання запасів корисних копалин з обліку гірничодобувного підприємства" // Зібрання постанов Уряду України, 1995, № 4, ст. 93.
21. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 26.07.2011 р. № 262 "Про затвердження Регламенту погодження Мінприроди України надання надр у користування" // Офіційний вісник України, 2011, № 57 (05.08.2011), ст. 2323.
22. Офіційний вісник України, 2011, № 45 (24.06.2011), ст. 1832.
23. Електронний ресурс. Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/.
24. "Про екологічну експертизу": Закон України від 09.02.1995 р. // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 8 (21.02.95), ст. 54.
25. Офіційний вісник України, 2005, № 39 (14.10.2005), ст. 2429.

Кирич Р.С. Суб'єкти експертно-оціночних геологічних правовідносин / Р.С. Кирич
// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». Том 25 (64). 2012. № 2. С. 276-284.

В статье рассмотрены коллективные и индивидуальные субъекты геологических правоотношений в сфере экспертизы и оценки запасов полезных ископаемых, сделано предложение по разработке проекта Закона Украины "О государственной геологической экспертизе".

Ключевые слова: государственная экспертиза и оценка запасов полезных ископаемых, субъекты геологических правоотношений, геологическое право.

Kirin R.S. Subjects of an expert evaluation of geological legal relations / R.S. Kirin // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 276-284.

The article describes the collective and individual subjects in the geological legal relations of examination and evaluation of mineral resources, a proposal is made for a draft Law of Ukraine "On the State Geological expert examination."

Keywords: state examination and evaluation of mineral reserves, geological legal entities, geological legislation.

УДК 349.41

ДЕФЕКТИ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ ТА ЮРИДИЧНИХ СКЛАДІВ У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Коваленко Т. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Досліджено сучасний стан та причини виникнення дефектів юридичних фактів та юридичних складів у механізмі правового регулювання земельних відносин як одного з видів юридичних дефектів у земельному праві України, проведено їх класифікацію та виявлено їх вплив на ефективність земельно-правового регулювання.

Ключові слова: земельне право; земельне законодавство; юридичні дефекти; дефекти юридичних фактів; дефекти юридичних складів.

Юридичні дефекти є ознаками, показниками, детекторами наявності негативних правових явищ у механізмі правового регулювання земельних відносин в Україні. Колізії, прогалини, декларативність земельно-правових норм та їх невизначеність, інші юридичні вади призводять до спотворення, деформації земельно-правового регулювання, зниження ефективності земельно-правових приписів. Серед юридичних дефектів механізму правового регулювання земельних відносин виділяють дефекти юридичних актів та юридичних складів.

Дослідження проблем дефектності юридичних фактів (складів) було започатковано в радянський час [1] і продовжується в теорії права України [2] та Росії [3; 4]. В доктрині земельного права проблеми вад, недоліків юридичних дій та подій як підстави виникнення земельних регулятивних та охоронних правовідносин аналізуються в роботах В. І. Андрейцева, О. Г. Бондаря, А. Г. Брунь, Д. В. Бусуйок, Н. Ю. Гальчинської, О. В. Глової, С. В. Гринька, В. К. Гуревського, Т. Г. Ковальчук, П. Ф. Кулинича, Н. О. Кучаковської, Р. І. Марусенка, А. М. Мірошніченка, В. В. Носіка, В. І. Семчика, В. Ю. Уркевича, М. В. Шульги, інших вчених. Проте дефекти юридичних фактів та юридичних складів не стали предметом окремого наукового дослідження в земельно-правовій науці України. Метою даної статті є виявлення

характерних ознак дефектності юридичних фактів та юридичних складів як підстав виникнення земельних правовідносин, проведення їх класифікації та з'ясування впливу зазначених юридичних дефектів на ефективність земельно-правового регулювання.

Юридичні факти є певними життєвими обставинами, з правовою моделлю яких земельно-правові норми пов'язують виникнення, зміну чи припинення земельних правовідносин або інші правові наслідки і настання яких породжує вказані наслідки. Тобто, у механізмі правового регулювання земельних відносин певну "цінність" мають ті юридичні факти, які спричиняють саме юридичні наслідки та саме у сфері набуття, реалізації та захисту земельних прав, охорони і раціонального використання земель, державного і самоврядного регулювання земельних відносин тощо. Так, проїзд власника до своєї земельної ділянки є фактичною дією, яка не має ніякої "цінності" з позицій земельно-правового регулювання. Проте якщо такий проїзд здійснюється через сусідню земельну ділянку, такі дії вимагають попереднього встановлення земельного сервітуту (ст. 98-102 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р.), за відсутності якого проїзд через чужу земельну ділянку буде кваліфікуватися як земельне правопорушення (ст. 53¹ Кодексу про адміністративні правопорушення України від 7 грудня 1984 р.). Особливістю підстав виникнення земельних правовідносин є те, що переважна їх більшість виникає за наявності юридичного (фактичного) складу – системи юридичних фактів та юридично значущих умов, передбачених земельно-правовими актами.

У правовій доктрині наголошується, що для того, щоб виникли передбачені правом наслідки, явище чи процес повинні не лише реально настати, але й відповідати всім тим ознакам, які встановлені нормою права стосовно правової моделі обставини [4, с. 10]. Закріплені в земельно-правових нормах вимоги щодо ознак, властивостей певних явищ, дій, процесів є обов'язкові для дотримання, адже в протилежному випадку певні фактичні дії чи події не набудуть юридичного значення, а нормативно передбачені правові наслідки не настануть. Дефект юридичного складу В. Б. Ісаков визначає як наявність у ньому таких ознак, які свідчать про істотну зміну його змісту, зокрема: неспроможність юридичних фактів (коли відсутня "фактична передумова"); недійсність юридичних фактів (коли "фактична передумова" виникає із істотними порушеннями, які перешкоджають настанню юридичних наслідків); часткова недійсність юридичних фактів (коли в "фактичній передумові" можна розрізнити нормальну та дефектну частини); малозначність правопорушення [1, с. 117, с. 119-120]. Проте не з усіма наведеними ознаками дефектного юридичного складу можна повністю погодитись. Зокрема, у випадку відсутності певної ознаки, риси чи іншої "фактичної передумови" юридичного факту вести мову про його дефектність, зокрема неспроможність, безпідставно, так як певні дії чи події не набувають юридичного значення, їх виникнення не породжує юридичні наслідки у земельно-правовій сфері, а самі вони є фактичними діями, а не юридичними фактами. Наприклад, звернена до орендаря вимога власника про повернення переданої в оренду земельної ділянки до закінчення терміну договору оренди та за відсутності порушень з боку орендаря є фактичною дією, яка не породжує правові наслідки. В той же час аналогічна вимога землевласника, звернена по спливу терміну оренди земельної ділянки чи у випадку невиконання або неналежного виконання орендно-

го договору орендарем, є юридичним фактом, який у випадку неповернення земельної ділянки є підставою для звернення до суду.

В юридичній науці України Г. М. Чувакова розрізняє юридичний та соціальний критерії дефектності юридичного факту. Юридичний критерій матиме місце за умови, коли юридичний факт є дефектним внаслідок невідповідності його ознак моделі, закріпленій у гіпотезі юридичної норми, а соціальний критерій наявний за умови, коли юридичний факт є дефектним через присутність у ньому таких ознак, які свідчать про істотну зміну у його змісті [2]. Вказані підходи можуть бути використані й при дослідженні дефектів юридичних фактів та юридичних складів у механізмі земельно-правового регулювання. Зокрема, правові дефекти юридичних фактів у механізмі правового регулювання земельних відносин полягають у певних вадах дій, які вчинюють особи з метою досягнення бажаних юридичних наслідків у сфері використання чи охорони земель, коли дії вчинюються не в тій формі, не тією особою, не в той час тощо, всупереч закладеній у правовій нормі моделі поведінки та/чи із істотною зміною змісту юридичного факту. Такі дії, з одного боку, не порушують вимоги правових норм, а з іншого – не породжують бажаних для особи правових наслідків.

Юридичні дії, які мають деякі не заборонені нормою права невідповідності, не розглядатимуться як протиправні й, отже, не можуть бути віднесені до недозволених дій [5, с. 399]. Зокрема, М. О. Рожкова наголошує: коли реальна життєва обставина має незаборонену невідповідність приписам норми права, така обставина може бути визнана судом недійсною; але не можна ігнорувати той факт, що доки така обставина не визнана судом недійсною, вона, маючи дефект (будучи дефектним юридичним фактом), повинна розглядатися як нормальний юридичний факт, що породжує звичайні юридичні наслідки [4, с. 15]. Вказані позиції можуть бути застосовані й при регулюванні земельних відносин. Так, юридичні факти видачі та реєстрації державного акта на право власності на земельну ділянку, оформленого на підставі рішення ради про приватизацію такої ділянки, прийнятого із порушенням компетенції чи процедури його прийняття, породжують відносини права власності на земельну ділянку доти, доки рішенням суду вказане рішення ради буде визнане незаконним, а виданий на його основі державний акт – недійсним.

У доктрині права юридичні факти за вольовою ознакою поділяють на дії, події та обставини, а дії в свою чергу – на правомірні та неправомірні (злочини та проступки) [6, с. 370-371]. На нашу думку, юридичні дефекти притаманні саме правомірним діям як підставам виникнення, зміни чи припинення земельних правовідносин. Дефектною не може бути визнана подія чи обставина в силу самої природи таких юридичних фактів, зумовленою неможливістю людини на них впливати (наприклад, смерть власника земельної ділянки). Проте юридичне оформлення такої події може мати дефекти, які призведуть до настання інших юридичних результатів, ніж розраховували певні суб'єкти, чи не настання юридичних результатів взагалі. Неправомірні дії, які породжують охоронні земельні правовідносини, зокрема правовідносини юридичної відповідальності, можуть розглядатися як дефект акту реалізації норм земельного права, що полягає у вчиненні певних діянь всупереч вимогам земельно-правової норми (псування та забруднення земель, неправомірна одностороння відмова від виконання договору тощо).

Юридичні дії набувають ознак дефектних юридичних фактів у випадку вчинення правочину особою поза обсягом своєї цивільною чи спеціальної земельної дієздатності (дефект суб'єктного складу), невідповідності волі та волевиявлення (дефект волі), недотримання встановленої законом форми правочину (дефект форми), суперечності змісту правочину положенням земельного законодавства, порушення прав інших суб'єктів (дефект змісту). У випадку дефекту форми (укладення договору оренди земельної ділянки в усній формі) або дефекту змісту (укладення договору купівлі-продажу земельної ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва) очевидно є недобросовісність сторін, які знали або повинні були знати про земельно-правові приписи згідно ст. 57, ст. 66, ст. 68 Конституції України, що виключає можливість набуття ними прав на землю чи реалізацію інших земельних прав. За наявності дефекту суб'єктного складу або дефекту волі (відчуження земельної ділянки фермерського господарства його членом за відсутності відповідного письмового доручення голови господарства як органу управління юридичної особи) не можна однозначно ставити під сумнів недобросовісність суб'єктів. В теорії цивільного права зазначається, що виходячи з презумпції добросовісності поведінки, зазначеної у ч. 5 ст. 12 ЦК України, цілком логічно допустити, що за певних обставин набувач міг не знати та не мав знати про обставини, за яких договір може бути визнаний недійсним [7, с. 52]. Добросовісність фактичного володільця земельної ділянки може бути підставою набуття прав на землю, зокрема на підставі набувальної давності (ст. 119 ЗК України).

Наявність правових дефектів юридичних фактів чи юридичних складів призводить до втрати їх здатності породжувати правові наслідки взагалі або вони породжують інші правові наслідки, ніж ті, на які сподівались суб'єкти земельних правовідносин. Так, факт відкритого і безперервного володіння земельною ділянкою, яке здійснює громадянин протягом п'ятнадцяти років, але недобросовісно та без документів, які б посвідчували права на цю земельну ділянку, є підставою притягнення особи до юридичної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53¹ КпАП України чи ст. 197¹ КК України), а не підставою набуття права на землю за давністю користування (набувальною давністю) (ст. 119 ЗК України).

Юридичні склади в теорії права розглядаються як система самостійних юридичних фактів та юридично значущих умов, які передбачені правовими нормами як передумови настання певних правових наслідків. На відміну від юридичного факту, умова – це обставина, яка обумовлює появу підстави (юридичного факту) правовідношення, його припинення або від якої залежить здійснення дії, яка викликає правові наслідки. Якщо дія (бездіяльність) – це результат діяння, а події виступають підставою (причиною) виникнення, припинення правовідносин, то умова сама по собі не породжує таких наслідків [2]. Так, наявність віку вісімнадцяти та більше років, а також громадянства України є нормативною умовою для реалізації права на приватизацію земельної ділянки для ведення фермерського господарства відповідно до Закону України “Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 р.; членство в недержавному сільськогосподарському підприємстві було умовою для реалізації права на земельну частку (пай) відповідно до указів Президента України з питань розпаювання земель сільськогосподарського призначення.

З врахуванням зазначеного, невідповідність самостійного юридичного факту чи юридично значущої умови, як елементів юридичного складу, вимогам земельно-

правових норм, відсутність у юридичному складі хоча б одного юридичного факту чи юридично значущої умови або ж введення до юридичного складу “зайвого” юридичного факту чи юридично значущої умови, які докорінно трансформують його соціальне та юридичне значення, є відхиленням від правової моделі юридичного складу та свідчить про дефектність останнього. Правові дефекти юридичних складів у механізмі земельно-правового регулювання можуть виявлятися у недоліках окремих юридичних фактів та/чи юридично значущих умов, у відсутності певних юридичних фактів та/чи юридично значущих умов або у наявності “зайвого” юридичного факту та/чи юридично значущої умови, які істотно змінюють його соціальне та юридичне значення, що унеможлиблює досягнення суб’єктами земельних правовідносин тих юридичних наслідків, до яких вони прагнуть. Зокрема, дефектність такої юридично значущої умови як добросовісність володіння земельною ділянкою позбавляє особу права набути земельну ділянку на підставі набувальної давності відповідно до ст. 119 ЗК України.

Правові дефекти юридичних фактів та юридичних складів справляють негативний вплив на ефективність правового регулювання земельних відносин, який може виявлятися: а) у ненастанні передбачених земельно-правовими нормами юридичних наслідків (за відсутності державної реєстрації договору оренди земельної ділянки особа не набуває право орендного землекористування), б) у відстрочці настання певних юридичних наслідків (відкритість і добросовісність фактичного володіння земельною ділянкою протягом 10 років не дає підстав для набуття права на землю за набувальною давністю відповідно до вимог земельного законодавства), в) у настанні інших, ніж розраховували особи, правових наслідків (визнання недійсним договору купівлі-продажу земельної ділянки під забудову без проведення земельних торгів, за відсутності визначених у ст. 134 ЗК України підстав продажу земельної ділянки у позаконкурентний спосіб).

Дефектні юридичні факти та юридичні склади необхідно відмежовувати від перешкоджаючих юридичних фактів та юридичних фактів-станів. У теорії права зазначається, що “мета і призначення перешкоджаючих юридичних фактів та юридичних фактів-станів полягають у перешкоджанні використанню права при можливому настанні негативних наслідків. Перешкоджаючі юридичні факти виступають своєрідним правовим “клапаном”, що вчасно спрацьовує і не допускає порушень” [2, с. 14]. В земельному праві України як перешкоджаючий юридичний факт можна розглядати факт успадкування земельної ділянки фермерського господарства двома або більше спадкоємцями, що може спричинити поділ земель такого господарства на ділянки, менше мінімального розміру, визначеного Постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1908. Відповідно до ст. 23 Закону України “Про фермерське господарство” у випадку, якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону. З одного боку, наявність такої норми обмежує права спадкоємців земельної ділянки, створює перешкоди у набутті права власності на землю приватними суб’єктами. З іншого боку, зазначені приписи земельного та аграрного законодавства спрямовані на забезпечення охорони та раціонального використання земель з метою гарантування публічних інтересів, що

є юридично обґрунтованим та соціально виправданим виходячи із правових ознак землі.

Отже, правові дефекти юридичних фактів у механізмі правового регулювання земельних відносин полягають у певних вадах дій, які вчинюють особи з метою досягнення бажаних юридичних наслідків у сфері використання чи охорони земель, коли дії вчинюються не в тій формі, не тією особою, не в той час тощо, всупереч закладеній у правовій нормі моделі поведінки та/чи із істотною зміною змісту юридичного факту. Такі дії, з одного боку, не порушують вимоги правових норм, а з іншого – не породжують бажаних для особи правових наслідків. Правові дефекти юридичних складів у механізмі земельно-правового регулювання можуть виявлятися у недоліках окремих юридичних фактів та/чи юридично значущих умов, у відсутності певних юридичних фактів та/чи юридично значущих умов, або у наявності “зайвого” юридичного факту та/чи юридично значущої умови, які докорінно трансформують його соціальне та юридичне значення, що унеможлиблює досягнення суб’єктами земельних правовідносин тих юридичних наслідків, до яких вони прагнуть.

Список літератури:

1. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. – М. : Юр. лит-ра, 1984. – 144 с.
2. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів : Автореф. дис. канд. юрид. наук ... 12.00.01 / Г. М. Чувакова. – О. : Одеська нац. юрид. академія, 2004. – 19 с.
3. Рожкова М. А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права : понятия, классификации, основы взаимодействия. Дисс. докт. юрид. наук ... 12.00.03 и 12.00.15 / М. А. Рожкова. – М. : Исследовательский центр частного права при Президенте РФ, 2010. – 428 с.
4. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального права : соглашения о защите прав и процессуальные соглашения / М. А. Рожкова. – М. : Статут, 2009. – 168 с.
5. Гордеев В. Критерії класифікації юридичних фактів / В. Гордеев // Право України. – № 3-4. – С. 396-403.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
7. Харченко Г. Принцип добросовісного набуття речового права / Г. Харченко // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 1. – С. 51-54.

Коваленко Т. А. Дефекты юридических фактов и юридических составов в земельном праве Украины / Т.А. Коваленко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 285-291.

Исследовано современное состояние и причины возникновения дефектов юридических фактов и юридических составов в механизме правового регулирования земельных отношений как одного из видов юридических дефектов в земельном праве Украины, проведено их классификацию и выявлено их влияние на эффективность земельно-правового регулирования.

Ключевые слова: земельное право; земельное законодательство; юридические дефекты; дефекты юридических фактов; дефекты юридических составов.

Kovalenko T. O. Defects of Legal Facts and Legal Compositions in Ukrainian Land Law / T. O. Kovalenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 285-291.

The current situation and the reasons of the defects of legal facts and legal compositions in the sphere of land relations' regulation as one of the forms of legal defects in Ukrainian land law have been investigated. The classification of such defects has been made and their impact on the effectiveness of land relations' legal regulation has been justified.

Key words: land law; land legislation; legal defects; defects of legal facts; defects legal compositions.

УДК 342.951:351.82

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ОПОДАТКУВАННЯ

Німко О. Б.

Житомирський національний агроєкологічний університет, м. Житомир, Україна

У статті пропонується аналіз правових засад державного регулювання здійснення оціночної діяльності для цілей оподаткування. Досліджується органи державної влади, що здійснюють регулювання у вказаній сфері. Зроблено висновок щодо важливості внесення змін до відповідного законодавства.

Ключові слова: державне регулювання, правові засади державного регулювання, державне регулювання здійснення оціночної діяльності для цілей оподаткування.

Згідно з п. 172.3 ст. 172 Податкового кодексу України [1], дохід від продажу об'єкта нерухомості визначається, виходячи із ціни, зазначеної в договорі купівлі-продажу, але не нижче оціночної вартості такого об'єкта, розрахованої органом, уповноваженим здійснювати таку оцінку відповідно до закону. Термін «оціночна вартість» вперше було застосовано у вказаному кодексі, що викликало ряд дискусій щодо його тлумачення та визначення суб'єктів, що провадять вказану діяльність.

Науково-теоретичну базу з проблематики законодавства щодо адміністративно-правового регулювання складають загальнотеоретичні праці фахівців як адміністративного, так і інших галузей права: В. Б. Авер'янова, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, К. І. Белякова, О. А. Опалова, М. К. Колісника, А. Т. Комзюка, О. О. Маслака, С. О. Маслової, С. В. Міщенко, С. М. Романова, І. І. Рекуненко, М. Хьюїта. Дослідженням питань встановлення порядку сплати та розмірів загальнообов'язкових платежів займалися вітчизняні вчені Н. Болотіна, П. Пилипенко, Б. Сташків, але їхні праці відображають проблему як частину права соціального забезпечення. Важливим та необхідним постало дослідження правових засад державного регулювання здійснення оціночної діяльності для цілей оподаткування.

Пунктом 172.8 ст. 172 Податкового кодексу України передбачено, що для цілей цієї статті під продажем розуміється будь-який перехід права власності на об'єкти нерухомості, крім їх успадкування та дарування, що означатиме можливість застосування оціночної вартості нерухомості не лише при посвідченні договорів купівлі-продажу (міни), але й у інших випадках, коли укладений договір щодо нерухомості має наслідком перехід права власності на неї.

Прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. №1103 «Деякі питання визначення оціночної вартості нерухомості та об'єктів незаверше-

ного будівництва, що продаються (обмінюються)» (далі - Постанова), якою затверджений Тимчасовий порядок визначення оціночної вартості нерухомості та об'єктів незавершеного будівництва, що продаються (обмінюються) (далі - Порядок) [2], є надзвичайно позитивним кроком держави у врегулюванні питання оцінки нерухомості та впорядкування єдиних вимог щодо процедури визначення її вартості у разі відчуження нерухомого майна (крім спадкування та дарування).

Виходячи із преамбули згаданої вище Постанови, вона прийнята відповідно до п. 172.11 ст. 172 ПК України, згідно з яким порядок визначення оціночної вартості нерухомості та об'єктів незавершеного будівництва, що продаються (обмінюються), визначається Кабінетом Міністрів України.

Згідно з п. 172.3 ст. 172 ПК України дохід від продажу об'єкта нерухомості визначається, виходячи із ціни, зазначеної в договорі купівлі-продажу, але не нижче оціночної вартості такого об'єкта, розрахованої органом, уповноваженим здійснювати таку оцінку відповідно до закону.

За чинним законодавством, зокрема Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [3] та Законом України «Про оцінку земель» [4] визначено орган, яким здійснюється державне регулювання у сфері оцінювання.

Так, відповідно до ст. 24 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», органом державної влади, який здійснює державне регулювання оціночної діяльності в Україні, є Фонд державного майна України.

Кабінет Міністрів України в питаннях оціночної діяльності здійснює повноваження, визначені Конституцією України, цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження в питаннях оцінки майна відповідно до законодавства.

Методичне регулювання оцінки майна згідно зі ст. 9 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» здійснюється у відповідних нормативно-правових актах з оцінки майна: положеннях (національних стандартах) з оцінки майна, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, методиках та інших нормативно-правових актах, які розробляються з урахуванням вимог положень (національних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України або Фондом державного майна України.

Згідно зі ст. 25 Закону України «Про оцінку земель» [5], державне регулювання у сфері оцінки земель здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів, а також інші органи виконавчої влади відповідно до закону.

Виходячи зі змісту п. 1 Порядку, він встановлює механізм визначення оціночної вартості нерухомості та об'єктів незавершеного будівництва, що використовуються для обчислення доходу від продажу (обміну) об'єкта нерухомості та іншого доходу платника податку у вигляді отриманої ним грошової компенсації від відчуження об'єкта нерухомості, крім випадків його успадкування та дарування.

Тобто в першу чергу, Порядок є спеціальним нормативним актом для суб'єктів оціночної діяльності, які провадитимуть таке оцінювання.

Крім того, у Порядку зазначаються суб'єкти оціночної діяльності:

– для земельних поліпшень – суб'єкти господарювання, які відповідають вимогам, установленим Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні». Суб'єкти оціночної діяльності, які мають намір провадити діяльність з оцінки об'єктів нерухомості для цілей оподаткування, письмово повідомляють про це Фонд державного майна за установленою Фондом формою;

– для земельних ділянок – юридичні особи – суб'єкти господарювання та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які відповідно до Закону України «Про оцінку земель» отримали відповідні ліцензії.

26 травня 2012 року Фондом державного майна України спільно з Експертною комісією при Науково-дослідному економічному інституті прийнято рішення про видачу кваліфікаційних свідоцтв оцінювачів за напрямком «Оцінка для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів». Рішення про видачу кваліфікаційних свідоцтв за вказаним напрямком прийнято з порушенням вимог діючого законодавства у сферах здійснення підприємницької діяльності та оцінки майна.

Статтю 19 Конституції України встановлено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні діяти в лише на підставі в межах повноважень та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України [5].

Згідно з п. 5 ст. 5 Закону України «Про Фонд державного майна України» [6], ФДМУ відповідно до наданих йому повноважень: веде у визначеному ним порядку Державний реєстр оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності, які здійснюють оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність за відповідними напрямками (спеціалізаціями), а також за окремим напрямом (спеціалізацією) для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства,

Наведена норма вступає у суперечку з нормами Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», оскільки, ч. 2 ст. 15 вказаного закону встановлені напрями базової підготовки, а саме оцінка об'єктів у матеріальній формі; оцінка цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів, майнових прав та нематеріальних активів, у тому числі прав на об'єкти інтелектуальної власності та напрямом оцінка земельних ділянок, який передбачений окремим законом. Тобто діюче законодавство з оцінки майна не передбачає такого окремого напрямку оціночної діяльності, як оцінка для цілей оподаткування.

Слід зазначити, що Закон України «Про Фонд державного майна України» не регулює правовідносини у сфері оціночної діяльності, а лише встановлює межі повноважень ФДМУ, як регулятора оціночної діяльності, і аж ніяк не встановлює право ФДМУ змінювати засади здійснення оціночної діяльності, встановлені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Таким чином, на даний момент вказаний закон є єдиним законодавчим актом, який регулює правовідносини у сфері здійснення професійної оціночної діяльності.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1103 Фонду державного майна надано доручення розробити проект закону, яким мають бути внесені зміни як до Податкового Кодексу України, так і до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

На даний час подано до Верховної Ради України законопроекти про внесення змін до законів щодо регулювання оціночної діяльності, а саме: Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо оцінки майна (реєстраційний №10637 від 19.06.2012), Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо оцінки майна (реєстраційний №10637-1 від 20.06.2012), Проект Закону про внесення змін до статті 172 Податкового кодексу України (щодо оцінки майна) (реєстраційний №10645 від 20.06.2012).

Системний аналіз законодавства у вказаній сфері дозволяє дійти висновку про наступне:

– оцінка майна для цілей оподаткування проводиться виключно на підставі Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»;

– необхідним є внесення змін до законодавства України з питань оцінки для цілей оподаткування, що мають на меті врегулювати та виправити ту ситуацію, яка відбулась в результаті прийняття лобістських норм в законодавчих актах на користь окремих суб'єктів оціночної діяльності, що призвели до резонансних подій на ринку оціночних послуг, ринку нерухомості та ринку продажу рухомого майна.

Список використаних джерел та література:

10. Податковий кодекс України : закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI.
11. Деякі питання визначення оціночної вартості нерухомості та об'єктів незавершеного будівництва, що продаються (обмінюються) : постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. №1103.
12. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : закон України від 12.07.2001 № 2658-III.
13. Про оцінку земель : закон України від 11 грудня 2003 року № 1378-IV.
14. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.
15. Про Фонд державного майна України : закон України від 09.12.2011 №4107-VI.

Німко О.Б. Правовые основы государственного регулирования осуществления оценочной деятельности для целей налогообложения / О.Б. Німко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 292-295.

В статье предлагается анализ правовых основ государственного регулирования осуществления оценочной деятельности для целей налогообложения. Исследуются органы государственной власти, которые осуществляют регулирование в указанной сфере. Сделан вывод относительно важности внесения изменений к соответствующему законодательству.

Ключевые слова: государственное регулирование, правовые основы государственного регулирования, правовые основы государственного регулирования осуществления оценочной деятельности для целей налогообложения.

Nimko O.B. Legal Issues of Property Evaluation Regulation by the State for Taxation Purposes / O.B. Nimko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 292-295.

The article deals with the analysis of legal issues of state regulation in determining face value of goods for taxation purposes. It investigates the state bodies conducting regulation in this sphere. It draws the concluding as to the importance of legislation amendment.

Key words: state regulation, legal issues of state regulation, evaluation of property value for taxation purposes.

УДК 35.08

ПАТРОНАТНА СЛУЖБА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Романюк Л.В.

*Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського,
м. Сімферополь, Україна*

У статті аналізується сутність інституту патронатної служби в Україні, вивчається адміністративно-правовий статус державного службовця патронатної служби та розкривається особлива специфіка даного інституту. На підставі зробленого аналізу автором формулюються висновки та пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства з питань проходження патронатної служби в Україні.

Ключові слова: державна служба, патронатна служба, посада, адміністративно-правовий статус.

Державна служба є одним з найважливіших інститутів сучасної держави. Державна служба, як самостійний вид державної професійної діяльності виникла в другій половині XVII сторіччя в Європі, зокрема і Німеччині та Франції [1, с. 39-45]. До сьогодення інститут державної служби еволюціонував в одну з підвалин демократичної правової держави, важливу гарантію ефективного функціонування державного механізму [2, с. 84]. Однак, на жаль, практика сучасного українського державотворення дає підстави констатувати, що система вітчизняної державної служби, хоча і зробила великий крок на шляху демократичних перетворень, але є ще дуже далекою від досконалості.

Незважаючи на активне реформування системи державної служби, що триває з початку запровадження адміністративної реформи, прийняття нового Закону України «Про державну службу», набрання чинності якого заплановано на 1 січня 2013 року, багато питань чіткого законодавчого визначення правового статусу державних службовців, засад функціонування кадрів державних органів досі залишаються неурегульованими. Однією з таких проблем є питання належного визначення та уясування сутності інституту патронатної державної служби в Україні.

Актуальність даного питання полягає в тому, що про проблеми реформування патронатної служби, як одного з різновидів державної служби говорять і пишуть юристи, соціологи, філософи, економісти, спеціалісти з державного управління та представники інших гуманітарних спеціальностей. Але, поки що цілісний і єдиний підхід до цієї складної та актуальної проблеми є відсутнім. Необхідність дослідження проблем патронатної служби, поряд з відсутністю єдиної наукової думки стосовно її правового регулювання та визначення сутності обумовлений також специфікою посад патронатних службовців та необхідністю уточнення їхнього статусу.

Метою написання даної статті є здійснення аналізу сучасного стану нормативного забезпечення патронатної служби в Україні та пошук шляхів удосконалення даного виду державної діяльності.

Для досягнення поставленої мети автор намагалася вирішити такі завдання:

- дослідити сучасний стан правового регулювання патронатної служби в Україні;
- проаналізувати основні положення чинних нормативних актів з зазначеного питання;
- розкрити сутність та специфіку правового статусу патронатних службовців;
- виділити основні напрямки удосконалення законодавства України, що регулює питання визначення статусу та проходження патронатної служби.

Аналіз наукової літератури дає підстави мовити про те, що дослідженню даної проблеми не приділялася достатня увага з боку вчених. Питання правового статусу патронатних службовців досить фрагментарно розглядаються у наукових працях дослідників інституту державної служби в Україні. Так, як різновид державної служби патронатна служба фрагментарно розглядається в наукових працях та навчальних посібниках такими вченими як Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла, Т.Л. Желюк, С.В. Ківалов, О.Д. Лазор, О.Я. Лазор, В.Я. Малиновський, А.Т. Комзюк та іншими. Однак, на жаль, в Україні практично відсутні праці, присвячені науковому дослідженню проблем функціонування патронатної служби та пошуку шляхів удосконалення даного правового інституту.

Пристаючи до розгляду зазначеного питання хотілося б зазначити, що українська нація має давню адміністративну традицію, основні риси якої часто є дуже схожими із європейською традицією, починаючи із часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства і завершуючи сучасними українськими реаліями.

Ланцюг розбудови державності, інституційного розвитку національної публічної адміністрації й державної служби неодноразово переривався періодами війн, поневолення та спроб асиміляції українців з іншими народами та державами, періодом перебування українських земель у складі Російської імперії у другій половині XVIII – на початку XX століття та Української РСР у складі Радянського Союзу. При цьому завжди правителі й керівники мали у своєму розпорядженні власну адміністрацію. У різні часи її склад, функції та повноваження, залежно від державного ладу країни, суспільної організації, історичної традиції й навіть особистих переконань державного утворення, були різного характеру, проте завжди подібні установи функціонували під безпосереднім керівництвом та контролем свого патрона й перебували у самій серцевині (часто утаємничій від загалу) державної політики [3, с. 90].

Наприклад, в Україні 1918 року в період існування Української Держави у формі гетьманату Павла Скоропадського однією із таких структур була власна канцелярія його світлості ясновельможного пана гетьмана. Власна канцелярія гетьмана офіційно була складовою його головної квартири і структурною частиною штабу пана гетьмана, однак насправді являла собою цілком автономну установу з безпосереднім підпорядкуванням особисто П. Скоропадському. На перших порах існування гетьманату до складу власної канцелярії його світлості входили помічники, офіцери для доручень та інші чини за штатом. Така так би мовити патронатна служба, яка забезпечувала діяльність гетьмана [3, с. 90-91].

Патронатна служба (від лат. *patronatus* – стан або права патрона) – в Україні складова частина загальної державної служби [4, с. 461].

На даний час законодавець не надає поняття патронатної служби. Хоча раніше, у Довіднику типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців від 1999 року, патронатна служба розумілася як сукупність працівників державного органу, які самостійно приймаються на посади членами Кабінету Міністрів України, головами місцевих державних адміністрацій згідно із штатним розписом і категорією, що відповідає посаді [5]. Чинний нині Наказ «Про Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців», прийнятий Національним агентством України з питань державної служби 13 вересня 2011 року взагалі не розкриває поняття патронатної служби, але закріплює перелік, основні вимоги, що висуваються до даних посад та обсяг їхньої компетенції [6].

Тобто, перший факт, який ми можемо констатувати полягає в тому, що в чинному українському законодавстві відсутнє законодавче закріплення визначення патронатної служби, яка фактично існує та досить активно виконує свої функції та завдання на місцях.

В цілому, якщо характеризувати патронатні посади, то можна сказати що вони є допоміжними стосовно того чи іншого політичного лідера [7, с. 8-9]. Патронатна служба може складатися з керівника служби міністерства, помічника, радника, консультанта, керівника прес-служби або інших посад, передбачених штатним розписом. Залежно від складності та кваліфікованості виконуваних обов'язків патронатна служба складається з різних посад як за своєю назвою, так і за своєю суттю.

Слід відмітити, що поряд з Довідником типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців в Україні існує ще один нормативний акт, що регулює питання проходження патронатної служби. Таким актом є «Порядок перебування на державній службі працівників патронатної служби членів Кабінету Міністрів України та голів місцевих державних адміністрацій» (далі – Порядок) затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 травня 1999 року № 851, у якому закріплені основні завдання даної категорії службовців [8]. Хочемо зазначити, що даний нормативний акт чітко наголошує на тому, що працівники патронатної служби є державними службовцями, тобто, основним законодавчим актом, який визначає правові засади їхньої діяльності є Закон України «Про державну службу».

На посади патронатної служби членів Кабінету Міністрів України, голів місцевих державних адміністрацій приймаються громадяни України, які мають необхідний досвід роботи в органах управління, відповідній галузі чи сфері діяльності, з урахуванням наряду роботи посадової особи, при якій утворена служба. Прийняття на патронатну службу здійснюється без проведення конкурсу [8].

Відмічений нами Порядок чітко закріплює основні завдання працівників патронатної служби членів Кабінету Міністрів України, голів місцевих державних адміністрацій, серед них: підготовка необхідних матеріалів та документів для посадової особи, облік, аналіз кореспонденції, що надходить на її ім'я, підготовка відповідних проектів доручень, протокольних рішень тощо; надання окремих фахових консультацій, а також роз'яснень з питань діяльності посадової особи або органу (за дорученням посадової особи); взаємодія з підрозділами апарату, органами держав-

ної влади, органами місцевого самоврядування у розв'язанні питань, що виникають під час опрацювання доручень посадової особи; організація зустрічей посадової особи з громадськістю, представниками засобів масової інформації, посадовими особами інших органів, прийому відвідувачів та іноземних делегацій; інші завдання [8].

Говорячи ж про права та обов'язки працівників патронатної служби, законодавець посилається на Закон України «Про державну службу».

Тобто, серед основних прав працівників патронатної служби ми можемо виділити наступні:

- користуватися правами і свободами, які гарантуються громадянам України Конституцією і законами України;
- брати участь у розгляді питань і прийнятті в межах своїх повноважень рішень;
- одержувати від державних органів, підприємств, установ і організацій, органів місцевого та регіонального самоврядування необхідну інформацію з питань, що належать до їх компетенції;
- на повагу особистої гідності, справедливе і шанобливе ставлення до себе з боку керівників, співробітників і громадян;
- вимагати затвердження керівником чітко визначеного обсягу службових повноважень за посадою службовця;
- на оплату праці залежно від посади, яку він займає, рангу, який йому присвоюється, якості, досвіду та стажу роботи;
- безперешкодно ознайомлюватись з матеріалами, що стосуються проходження ним державної служби, в необхідних випадках давати особисті пояснення;
- на просування по службі з урахуванням кваліфікації та здібностей, сумлінного виконання своїх службових обов'язків, участь у конкурсах на заміщення посад більш високої категорії;
- вимагати службового розслідування з метою зняття безпідставних, на думку службовця, звинувачень або підозри;
- на здорові, безпечні та належні для високопродуктивної роботи умови праці;
- на соціальний і правовий захист відповідно до його статусу;
- захищати свої законні права та інтереси у вищестоящих державних органах та у судовому порядку [9].

У свою чергу, до обов'язків працівників патронатної служби, згідно з Законом України «Про державну службу» можна віднести:

- додержання Конституції України та інших актів законодавства України;
- забезпечення ефективної роботи та виконання завдань державних органів відповідно до їх компетенції;
- недопущення порушень прав і свобод людини та громадянина;
- безпосереднє виконання покладених на них службових обов'язків, своєчасне і точне виконання рішень державних органів чи посадових осіб, розпоряджень і вказівок своїх керівників;

- збереження державної таємниці, інформації про громадян, що стала їм відома під час виконання обов'язків державної служби, а також іншої інформації, яка згідно з законодавством не підлягає розголошенню;
- постійне вдосконалення організації своєї роботи і підвищення професійної кваліфікації;
- сумлінне виконання своїх службових обов'язків, ініціатива і творчість в роботі [9].

Безумовно, всі дані обов'язки повинен виконувати будь який державний службовець, також як і повинен мати і вільно користуватися зазначеними нами вище правами. Однак стосовно працівників патронатної служби встає інше питання. Чи є за своєю сутністю та характером виконуваних завдань патронатна служба класичною державною службою? Підтверджує обґрунтованість даного питання само визначення державної служби, яку, згідно з однойменним Законом необхідно розуміти як професійну діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів [9].

При аналізі даного поняття особливу увагу хочемо звернути на вислів про те, що державними службовцями є особи, які на практиці безпосередньо виконують завдання та функції держави. Чи виконують патронатні службовці практичні завдання та функції держави? Вважаємо, що специфіка їхньої праці полягає у належному забезпеченні ефективної діяльності того чи іншого політика, який сформував свій відповідний апарат патронатної служби. Це підтверджують і вищевикладені нами завдання патронатної служби, закріплені у Порядку. Тобто, вважаємо, що з своєю сутністю та характером виконуваних завдань патронатна служба хоча і є службою в державному органі, суттєво відрізняється від державної служби. А посади патронатних службовців, будучи державними посадами, мають свою специфіку порівняно з посадами державних службовців, які знаходячись на службі у державному органі у своїй більшості здійснюють управлінські функції, виконуючи на своїх місцях прямі завдання та функції держави.

Особливу специфіку патронатної служби також підкреслює особливий порядок прийняття на патронатну службу та її припинення. До того ж, як нам відомо, не всі обмеження, що застосовуються до державних службовців, у повному обсязі розповсюджуються на працівників патронатної служби [9].

Все вищевикладене дає змогу зробити висновок про необхідність удосконалення нормативного врегулювання адміністративно-правового статусу працівників патронатної служби в Україні. Вважаємо, що їх правовий статус необхідно визначати окремим законом, де повинен бути чітко виписаний обсяг їхньої компетенції, обмеження та особливості проходження патронатної служби.

До того ж, вважаємо за необхідне законодавчо закріпити поняття патронатної служби, яку, на наш погляд слід розуміти як службу на посаді у державному органі відповідно до штатного розпису, яка полягає у безпосередньому виконанні завдань керуючої посадової особи з метою організаційного та інформаційно-аналітичного забезпечення її діяльності.

Список літератури:

1. Петришин А.В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ. – Х.: Факт, 1998. – 167 с.
2. Коліушко І.Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: Моногр. – К.: Факт, 2002. – 260 с.
3. Бондаренко Н.В. Правові аспекти патронатної служби // «Вісник Вищої ради юстиції», № 2. – 2010. – С. 90 – 97.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К. : «Укр. енцикл.», 2004. – Т. 5: П - С. – 736 с.
5. Наказ Головного управління державної служби України від 1 вересня 1999 р. № 65 «Про Довідник типових професійних характеристик посад державних службовців» (втратив чинність). – К.: «Соціформ», 1999. – 87 с.
6. Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 13 вересня 2011 року № 11 «Про Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців» // <http://www.nads.gov.ua>
7. Луговий В. Адміністративна реформа в Україні і політична культура // Вісник УАДУ. – 1998. - № 2. – С. 7 – 10.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 травня 1999 року № 851 «Про затвердження порядку перебування на державній службі працівників патронатної служби членів Кабінету Міністрів України та голів місцевих державних адміністрацій» // <http://zakon2.rada.gov.ua>
9. Закон України від 16 грудня 1993 року № 3723 «Про державну службу» // Відомості Верховної Ради України, 1993. – № 52. – ст.490.

Романюк Л.В. Патронатная служба в Украине: современное состояние и перспективы развития / Л.В. Романюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 296-301.

В статье анализируется сущность института патронатной службы в Украине, изучается административно-правовой статус государственного служащего и раскрывается особая специфика данного института. На основании проведенного анализа автором формулируются выводы и предложения касательно усовершенствования законодательства по вопросам прохождения патронатной службы в Украине.

Ключевые слова: государственная служба, патронатная служба, должность, административно-правовой статус.

Romanyuk L.V. Patronage service in Ukraine: current status and development prospects. / L.V. Romanyuk // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 296-301.

The article analyses the essence of the patronage service institution in Ukraine, scrutinizes the administrative and legal status of a state employee as well as spotlights the specificities of the said institution. Based on the analysis conducted by the author conclusions and proposals are offered regarding improvement of legislation concerning the passage of patronage service in Ukraine.

Key words: state service, patronage service, official capacity, administrative and legal status.

Трибуна Молодого Ученого

УДК: 9(45747) : 614.46

КАРАНТИННЫЕ МЕРЫ В БАССЕЙНАХ БАЛТИЙСКОГО И БЕЛОГО МОРЕЙ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

Воронина Е. О.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В работе рассмотрен процесс развития карантинных мер на побережье Балтийского и Белого морей Российской империи, принимаемых в основном с помощью международного сотрудничества и привлечения карантинных Норвегии, Англии, Дании, Швеции.

Ключевые слова: карантин, Россия, договор, Балтийское и Белое моря.

Актуальность проблемы обуславливается необходимостью совершенствования действующего комплекса анти эпидемиологических нормативно-правовых актов; совершенствования взаимодействия государственных служб, в обязанности которых входит обеспечение безопасности населения; потребностью анализа и использования имеющегося опыта в этой сфере, анализа применяемых ранее мер и оценка их эффективности.

Историография проблемы немногочисленна. В выявленных работах рассматриваются или затрагиваются отдельные аспекты создания и деятельности карантинных служб и соответствующего отраслевого законодательства. Среди работ, очевидно, следует отметить труды таких исследователей как Змерзлый Б.В., Эрисман, Галанин М.И., Черкасский Б.Л., Сергиев В.П., Ладный И.Д., Щепин О.П., Ермаков В.В., Пристанскова Н.И. [1-8]. В большинстве случаев данные ученые рассматривают медицинские аспекты профилактики и предупреждения распространения эпидемиологических заболеваний, отдельные карантинные мероприятия. В связи с чем, можно отметить, что комплексных научных исследований по данной проблематике не проводилось.

Одной из важнейших торговых и судоходных магистралей России на протяжении XVIII в. являлось Балтийское море. Тем не менее, практически весь этот период оно оставалось без таких особых мер как создание при его портах карантинных учреждений. Они открывались лишь в качестве временной заградительной меры при

вспышках чумы. Как известно, первым постоянно действовавшим карантинном не только на Балтике, но и на территории всей империи был созданный указом 6 мая 1786 г. (№16390) карантинный дом на острове Сескар [9, с. 584]. Основные положения и особенности его организации и деятельности нами уже были рассмотрены в иных работах. Нужно отметить и тот факт, что данный карантин в своей работе был призван обеспечить безопасность лишь Санкт-Петербурга. Прочее же побережье оставалось практически незащищенным от внесения эпидемий, так как долгое время устройство карантинных для Балтики признавалось нецелесообразным из-за их большого количества, дороговизны и стеснений в развитии торговли.

Так, к примеру, в 1801 г. был назначен сбор для устройства карантинных и карантинных застав в Рижском, Перновском и Аренбургском портах (№20509) [10, с. 362]. Но до реального их открытия дело так и не дошло.

В 1805 г., когда в странах южной Европы вспыхнула желтая лихорадка, на острове Сескар у России еще был карантин, но уже тогда по договору с Данией было решено впускать в Российские балтийские порты только суда, представлявшие свидетельство о проходе карантина в Христианзанде в Норвегии, где был аккредитован российский карантинный агент. Но окончательно решение этого вопроса затянулось из-за войны Дании с Англией [11, с. 856]. Позже, после 1813 г. договор был возобновлен с привлечением к нему Швеции. Тогда же, в 1805–1806 гг. в Балтийские порты России допускались лишь суда приходившие с свидетельствами от Ельсинорской Карантинной комиссии (№22295) [12, с. 757-758].

В 1805 г. на Белом море близ Архангельска также был открыт карантин, но его можно было использовать лишь в крайнем случае из-за необорудованности. В связи с чем в Архангельский порт решено было принимать туда суда не иначе как с свидетельствами с Христианзандского карантина. В результате, решили использовать для охраны Балтийских портов карантин Дании, а Белого моря карантинными Норвегии и Англии. Более детально это закреплено в указе от 25 мая 1816 г. «Постановление об охране Российских берегов и портов на Балтийском и Белом морях от внесения в оные заразительных болезней» (№26.285) [13, с. 856]. При этом ставка делалась на проверенный временем датский карантинный устав, с его строгими мерами предосторожности. В качестве дополнительной меры было решено назначить в важнейшие карантин Дании по одному российскому карантинному агенту, с одним каждому из них помощником, и именно: «в Гельсингер на Зунд в Нибург на большом Белте и в Тенниген на Голстинском канале», с соответствующим жалованием – агентам по 800, а их заместителям по 500 рублей серебром в год [13, с. 857]. Данным агентам давалась специальная инструкция, а к Дании адресовалась просьба допустить их в карантинные комиссии и разрешить присутствовать при очищении и освидетельствовании судов идущих в российские порты.

Кроме того, запросили у Датского правительства формы карантинных свидетельств, выдаваемых судам в Гельсингере, Нибурге, Теннингене и Фридриции о очищении и безопасности экипажа и груза, для распространения во всех российских в Балтийском море и его заливах таможнях, заставах, среди брандвахтных командиров и прибрежного начальства. В дальнейшем в российских портах Балтики разрешалось принимать без карантинных видов те только суда, которые загружались или шли без груза от иностранных и российских берегов по всему пространству Балтики, начиная от Датских карантинных заведений в Гельсингере, Нибурге, Фридриции и

Теннинге. Все же прочие суда, идущие в российские Балтийские порты через Зунд, Большой Бельт и Голстинский канал, разрешалось принимать только при предъявлении свидетельства об очищении этих карантинных агентов и билетов российских карантинных агентов в Гельсингере, Нибурге и Теннингене.

Из этого правила исключались лишь суда, входящие в Балтику через малый Бельт. Они, согласно желанию Датского правительства, должны были приниматься только по выдаваемым в Фридрихии карантинным свидетельствам об их безопасности, «ежели только будут в настоящей форме и не подвержены никакому сомнению» (п. 2-6).

В случае болезни агента, его замещал помощник, он же и подписывал билеты. За выдачу билетов от карантинного агента взимали с каждого судна пошлину по 1 серебряному рейхсталеру, которые шли агенту и его помощнику. Все суда, идущие из Серенного моря к российским Балтийским портам, для их большего отличия, должны были иметь на одной из мачт зеленый флаг, т.е. также как было и в Дании, и предъявлять свои документы первому брандвахтовому станциону у Либавы. Брандвахтный командир, по рассмотрению документов и найдя все в порядке, оставлял у себя билет карантинного агента, вместо него выдавал свой в билет, возвращая при этом и карантинное свидетельство (п. 7-10). Далее билет брандвахтного Командира предъявлялся прочим брандвахтам на пути следования судна, а по прибытии к порту отдавался вместе с карантинным свидетельством таможенному руководству порта. Судам, проходящим через малый Бельт, выдавали билет от брандвахтного командира только по свидетельству карантинного заведения в Фридрихии, он был особой формы.

Если же суда не представляли необходимых документов, их не допускали к портам и берегам российским, а сопровождали под надзором легкого судна до главного брандвахтного станциона у Либавы, для высылки в Зунд [13, с. 858]. Если такие суда приходили из мест где была эпидемия и подверженным заражению грузом, то их конвоировали до Гельсингерского карантина, где они поступали в ведение российского карантинного агента. Если же шкипера таких судов прошли скрытно или насильно мимо карантинных Дании, с целью избежать освидетельствования или карантинного очищения, с их шкиперов предписывалось агенту взимать штраф в 100 рейхсталеров, без чего билет в российские порты не выдавался (10-14).

Во исполнение вышеуказанных предписаний, морской министр обязывался учредить главный брандвахтный станцион у Либавы и снабдить его небольшими судами для крейсирования и запрета судам, идущим из северного моря проходить мимо станциона без представления ему необходимых документов. Если же какое судно, имеющее карантинное свидетельство и билет российского агента прошло случайно главный станцион у Либавы, то его встречали иные брандвахты, с вручением уже своих билетов.

Если судно было без карантинного свидетельства и билета, карантинного агента, или они оказывались не сходными, и, следовательно, сомнительными, тогда оно с помощью брандвахт высылалось в море. Если шкипер настаивал на подлинности документов, то брандвахтный командир отправлял их к главному береговому гражданскому начальству, и ожидал его разрешений, удерживая судно в отдалении и запрещая любое с ним сообщение. О сомнительности такого судна сообщалось также немедленно и ближайшему таможенному начальству (п. 15-17) [13, с. 859].

Для судов идущих из зараженных и сомнительных мест к берегам и портам Белого моря, назначался главным карантин в Христианзанде (Норвегия), для чего запрашивалось разрешение на допуск туда российского агента у Шведского правительства (п. 19) [13, с. 860].

Кроме того, все посольства и российские консулы были обязаны присылать управляющему министерством иностранных дел сведения о заразных болезнях при первом появлении их в тех странах, где они находились, параллельно сообщая об этом и российским карантинным агентам в Гельсингере, Нибурге, Теннингене и Христианзанде. Эту информацию МИД сообщал министерствам полиции и финансов для усиления предосторожностей на границе (п. 32, 33) [13, с. 862].

В развитие и исполнение предыдущего документа, указом от 13 февраля 1817 г. в карантинные заведения Дании были назначены надворные советники: в Гельсингер Пахерта, в Теннинген Романов и в Нибург коллежский советник Гершау (№26673) [14, с. 69].

В 1819 г. по просьбе датской стороны было принято решение о принятии в российские порты судов со свидетельствами Копенгагенской карантинной комиссии, даже в случае если они не были засвидетельствованы Гельсингерским карантинным агентом. Такие суда проходили мимо карантина по причине сильного ветра и, следовательно, не могли получить необходимых документов от находящегося там карантинного агента. Правительство Дании просило считать такие корабли очищенными во время стоянки на рейде и не штрафовать их, допуская к российским портам (№27921) [15, с. 336-337].

В 1821 г. предыдущие узаконения были дополнены решением, согласно которому суда, вошедшие из Северного моря в Балтийское без всякого груза, а не принявшие его в портах Пруссии, Дании и Швеции, допускались к Российским берегам без штрафа, когда они не найдя в иностранных портах груза, обращались за ним к российским берегам с предоставлением соответствующих карантинных документов Пруссии, Дании или Швеции. При этом суда, вошедшие с Северного в Балтийское море с грузом, даже если они и временно и останавливались у берегов Пруссии, Дании или Швеции, и с тем же самым грузом шли к российским берегам, должны были представлять свидетельство от карантинных и российских агентов в них (№28609) [16, с. 692-693].

Как видно из последних документов, к началу 1820-х гг. прослеживается тенденция, согласно которой объем работы у российских карантинных агентов в карантинах Гельсингера, Нибурга, Тенингена и Христианзанда значительно уменьшился. Содержать данный штат было практически незачем. В связи с чем, 24 февраля 1823 г. было принято решение об отозвании находящихся в них карантинных агентов и их помощников с возложением лежавших на них обязанностей на российских же консулов или агентов коммерческих дел в этих странах. В дальнейшем принимались суда в Балтийское море и допускались в российские порты с предоставлением от Датских карантинных или Шведского Кензойского. Как и ранее, без карантинных документов принимались в балтийских портах только суда ходившие внутри Балтики, за чертой датских карантинных. В портах Белого моря принимались суда из сомнительных мест только с документами от шведского Христианзандского или Английских карантинных (№29331) [17, с. 797].

В связи со вспышкой чумы в Египте, 10 октября 1827 г. были уточнены ранее принятые меры карантинной безопасности относительно российских портов Балтийского и Белого морей (№1450). Кроме прочего, все приходящие даже со всеми необходимыми документами суда обязательно освидетельствовали российские врачи из порта [18, с. 878-879].

22 мая 1828 г. было принято решение «Об освобождении всех судов, идущих в Российские порты Балтийского моря из мест совершенно здоровых, от предъявления карантинных паспортов» (№2044). Согласно ему, карантинные паспорта отменялись для кораблей, идущих от безопасных мест. К ним относились порты Дании, Швеции, Норвегии, Ганзеатические, Голландские, Великобританские (исключая Гибралтар и Мальту) и Французские вдоль Ла-Манша и Атлантического океана. Для кораблей, идущих с прочих мест, карантинные паспорта оставались обязательными.

Важным был и другой предпринятый правительством шаг. Так, в дальнейшем, публикуемые королевским датским карантинным правлением объявления служили и российским службам указанием, какие порты считать сомнительными, или зараженными, соответственно чему суда должны были подвергаться карантинам очистительным или наблюдательным [19, с. 566].

21 мая 1836 г. были опубликованы «Высочайше утвержденные правила о спасении кораблей и судов, претерпевающих крушение или гибель» (№9200) [20, с. 534-535]. В целом данный документ разделялся на две основных части: 1) правила для тех регионов, в которых действовали карантинные учреждения и 2) для тех, в которых их не было. Так, в частности, в отделе 3 данных правил посвящалось карантинным предосторожностям по берегам Белого моря. Они в основном предусматривали отделение членов экипажей потерпевших крушение судов, с применением караулов и прочих мер предосторожности, предусмотренных карантинным уставом [20, с. 540].

25 апреля 1839 г. было опубликовано решение, согласно которому, в российские порты допускались суда не только с соответствующими карантинными документами Швеции, Норвегии и Дании, но и Англии (№12266) [21, с. 382]. Таким образом, установленный порядок антиэпидемиологических мер в российских портах Балтийского и Белого морей, т.е. возложение основной работы на карантинные учреждения прочих государств сохранялся достаточно долго, так как оказался весьма эффективным и низкочувствительным для собственно российской казны.

Без особых изменений он сохранялся до 1857 г., когда с формальным окончанием Крымской войны начинался процесс нормализации внешней торговли государства, а параллельно с ним и карантинных мер. Уже 5 января 1857 г. были утверждены карантинные предосторожности для Черноморских портов. В них, кроме, предписанных действовавшим карантинным уставом, предусматривались меры опроса шкиперов и судовых людей, гигиенического осмотра судов. Применение же в полном объеме данных правил к портам Балтийского и Белого морей, как это рекомендовал Медицинский совет и министры внутренних и иностранных дел, уже на уровне подготовки законопроекта встретило возражения со стороны Комитета министров из-за сложности их применения в данном регионе, по причине отсутствия действовавших карантинных учреждений. Строительство же их, в условиях находящегося в финансовом кризисе государства, тем более не представлялось возможным

[22, с. 170]. В связи с этим вопрос о карантинных мерах предосторожности для российских портов в Балтийском море на навигацию 1857 г. встал особенно остро.

После долгих согласований 19 февраля 1857 г. было принято постановление Кабинета министров «Об установлении новых правил для судов, приходящих в Российские порты Балтийского моря» (№31519). Оно предусматривало утверждение составленных действительным тайным советником князем Горчаковым правил, но лишь на 1857 г. Министру же иностранных дел поручалось собрать все возможные сведения о применяемых в странах Балтии карантинных мерах предосторожности для представления их в Медицинский совет. А уже после этого, министрам внутренних и иностранных дел более детально проработать этот вопрос.

В качестве временной меры было принято предложение министра иностранных дел использовать в отношении к судам, прибывающим в российские гавани из-за проливов Зундского и Бельских, карантинные меры, которые, как считалось, при возложенной на российских консулах обязанности [22, с. 170] об уведомлении о эпидемиологических заболеваниях в местах их пребывания и о появлении заразных болезней, должны были обеспечить безопасность, без стеснения торгового мореходства. А именно: 1) для допуска в российские Балтийские порты не требовать более от судов квитанций, об оплате зундских пошлин, ни датских карантинных свидетельств. 2). Обязать, посредством публикации, шкиперов, отправляющихся с грузами в эти порты, чтобы они запасались в месте загрузки патентами о благополучном эпидемиологическом состоянии мест отплытия. Они должны были также освидетельствоваться российскими консульскими агентами, или же снабжались бы карантинными видами во французских, английских, нидерландских или норвежских портах, в которые заходили, с засвидетельствованием этих карантинных документов российскими консульскими агентами [22, с. 170].

Данные правила для Балтийского моря действовали до 1864 г., когда 9 ноября были изданы новые (№41431). Они, в частности, предусматривали, что охрана его берегов от внесения чумы предоставлялась шведскому карантинному заведению в Кензе (в Каттегате), с выполнением тех же предосторожностей, что и для судов, приходящих в шведские порты. Все суда, назначенные в Балтийские порты России, из каких бы мест они не вышли, кроме ниже означенных, обязаны были иметь «патенты здравия», полученные в месте отплытия и засвидетельствованные российским консулом или агентом, или если их не было на месте, шведским консулом, а если и его не было, то одним из прочих консулов, по выбору и назначению МИД. На этом же патенте делались, во всех промежуточных портах, в которые судно во время пути заходило, отметки российских консулов и агентов, или других уполномоченных лиц, с обозначением благополучного или неблагополучного места. В совершенно благополучное от чумы время, признаваемое таким в публикациях шведского правительства, все суда без [23, с. 141] От. 2) исключения из каких бы мест они не вышли, и если карантинными постановлениями Швеции это разрешалось для шведских портов, могли следовать прямо в Балтийские порты Российской империи, в которых они принимались без задержки [23, с. 143]. Впрочем, и далее все последующие действия шкиперов и судовладельцев предписывалось согласовывать с карантинными постановлениями шведского правительства.

Последующие изменения данных правил произошло лишь в 1871 г., когда 11 января был принят указ «О некоторых изменения в действующих карантинных пра-

вилах» (№49129) [24, с. 30]. Согласно ему все суда, шедшие в Балтийские порты России, если они выходили из «Берберийских Государств, Египта или других Турецких владений», лежащих по берегам Средиземного или Черного моря, обязывались иметь «патент здравия», полученный в месте их отплытия и засвидетельствованный российским консулом или агентом, или, если их не было на месте – шведским консулом, а если и его не было, то одним из прочих консулов, по выбору и назначению МИД.

На этом же патенте делались во всех промежуточных портах, находящихся в вышеупомянутых краях, в которые судно во время пути заходило в последовательном порядке отметки российских консулов и агентов, или других уполномоченных лиц, с обозначением благополучного или неблагополучного состояния места (ст. 2). В признаваемое безопасным шведским правительством от чумы время, все суда, из каких бы мест они ни вышли, за исключением выше указанных, могли следовать прямо в балтийские порты России. Суда же, прибывшие из опасных мест, или заходившие в них во время пути, принимались в Российских портах только по предъявлении «патента здравия», или по прохождении в Кензе карантинных мер, установленных шведскими законами, для судов, идущих в Шведские порты. В ином случае, такие суда не допускались к порту (ст. 4).

Как и в предыдущих правилах, предписывалось: 1) случае сомнения в правильности патента, командир брандвахты немедленно представлял его и все судовые бумагами, главному береговому начальству и ожидал его разрешения, удерживая при этом судно в отдалении и запрещая сообщение с ним. О сомнительности этого судна командир брандвахты сообщал и ближайшему таможенному начальству.

2) По прибытии судов, обязанных иметь патенты здравия в место назначения, эти документы отдавались таможенному начальству, для уничтожения. 3) Консулы обязывались немедленно сообщать министру иностранных дел и департаменту таможенных сборов подробные известия о признаках любой заразной болезни, обнаруживаемых в подведомственном им округе (п. 12, 15) [24, с. 31].

В развитие данных направлений России по устройству консульской службы, 21 апреля 1883 г. была ратифицирована конвенция, заключенная между Россией и Нидерландами по вопросу допуска российских консулов в порты Нидерландских колоний (№1516) [25, с. 183].

Учитывая что не все государства бассейна Балтийского моря приняли участие и подписали соответствующие решения Дрезденской конференции, России пришлось и в дальнейшем эти вопросы регулировать в двустороннем порядке. Так, 2 марта 1895 г. был ратифицирован «договор о торговле и мореплавании между Россией и Данией», подписанный 18 февраля 1895 г. в С.-Петербурге, обмен ратификации договора произошел в Копенгагене 16 марта 1895 г. [26, с. 116-110]. Согласно ст. 4. договаривающиеся стороны обязывались не стеснять обоюдных торговых сношений между собой никакими воспрещениями по привозу и вывозу и допускать свободный транзит за исключением путей, которые для транзита не открыты или не будут открыты. Исключения допускались лишь для предметов, которые составляли на территории одной из сторон принадлежность государственной монополии, а также для некоторых предметов, к которым, в интересах гигиены, ветеринарной полиции или общественной безопасности, или же по иным соображениям чрезвычайной важности могли, применяться исключительные запрещения [26, с. 118].

Несколько позже, в 1904 г. был подписан договор с Германией об отмене санитарных патентов для судов в благополучное время.

Таким образом, как видим подход к обеспечению антиэпидемиологической безопасности в бассейнах Балтийского и Белого морей был совершенно иным, чем в других регионах империи. Создание здесь первого стационарного карантинного устава, в качестве положительного опыта было применено лишь в других регионах, а дальнейшее развитие мер предосторожности пошло путем возложения данных мер на карантинные учреждения других государств посредством двусторонних договоров. Такой подход выглядел логичным, так как, во-первых, оплачивали прохождение карантинного осмотра сами судовладельцы, государству же не было необходимости содержать дорогостоящие карантинные учреждения. Во-вторых, каботажное судоходство в бассейне Балтийского моря уже давно было признано безопасным, в отличие от портов Черного и Средиземного морей. В-третьих, сохранение брандвахт и специальных морских служб обеспечивало исполнение установленных законодательных актов в данном вопросе.

Перспективы дальнейшего исследования состоят в выявлении особенностей развития карантинных мер в других регионах Российской империи в исследуемый период.

Список использованных источников и литературы:

1. Эрисман. Холера. Эпидемиология и профилактика / Эрисман. – М., 1893. – 150 с.
2. Галинин М.И. Мероприятия против холеры русских и иностранных правительств / М.И. Галинин. – СПб., 1892. – 178 с.
3. Черкасский Б.Л. Эпидемиологические аспекты международной миграции населения / Б.Л. Черкасский, В.П. Сергиев, И.Д. Ладный. – М.: Медицина, 1984. – 285 с.
4. Щепин О.П. Международный карантин / О.П. Щепин, В.В. Ермаков. – М.: Медицина, 1982. – 320 с.
5. Пристанкова Н.И. Систематизация врачебно-санитарного законодательства в первой половине XIX в. / Пристанкова Наталья Ивановна // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. Аспирантские тетради. – 2007. – №9 (20). – С. 95-99.
6. Пристанкова Н.И. Систематизация врачебно-санитарного законодательства в первой половине XIX века Н.И. Пристанкова / Н.И. Пристанкова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Аспирантские тетради. 2006. – № 9 (27). – С. 123-139.
7. Змерзлий Б.В. Створення карантинних установ в Криму в кінці XVIII – початку XIX ст.) / Б.В. Змерзлий // Часопис Київського університету права. – 2012. – №1. – С. 18-23.
8. Змерзлий Б.В. Частные карантинные учреждения в институте карантинной службы Российской империи в XIX в. / Б.В. Змерзлий // Часопис Київського університету права. – 2012. – №2. – С.
9. Полное собрание законов Российской империи. с 1649 г. Т. XXII. 1784 – 1788. – СПб., 1830. – 1168 с.
10. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 года. Т. XXVII. 1802 – 1803. – СПб., 1830. – 1122 с.
11. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Т. XXVIII. 1804 – 1805. – СПб., 1830. – 1328 с.
12. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. Т. XXIX. 1806 – 1807. – СПб., 1830. – 1372 с.
13. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXIII. 1815 – 1816. – СПб., 1830. – 1173 с.
14. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXIV. 1817. – СПб., 1830. – 958 с.
15. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXVI. 1819. – СПб., 1830. – 734 с.
16. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. Т. XXXVII. 1820 – 1821. – СПб., 1830. – 983 с.
17. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. Т. XXXVIII. 1822 – 1823. – СПб., 1830. – 1354 с.

18. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. I. С 12 декабря 1825 по 1827. – СПб., 1830. – 1204 с.
19. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. III. С 1828. – СПб., 1830. – 1246 с.
20. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. XI. Отделение первое. 1836. – СПб., 1837. – 893 с.
21. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. XIV. Отделение первое. 1839. – СПб., 1840. – 1185 с.; Отделение второе. 1839. – СПб., 1840.
22. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. XXXII. Отделение первое. 1857. – СПб., 1861. – 1066 с.
23. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. XXXVIII. Отделение второе. 1864. – СПб., 1867. – 573 с.
24. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Отделение первое. Т. XLVI. 1871. – СПб., 1874. – 935 с.
25. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. III. 1883. – СПб., 1886. – 501 с.
26. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. XV. 1895 г. – СПб., 1899. – 750 с.

Voronina E.O. The Quarantine measures in the pools of Baltic and White Maureies of the Russian empire in the XIX beginning of XX вв. / E.O. Voronina // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 302-310.

The process of development of quarantine measures is in-process considered on the coast of Baltic and White Maureies of the Russian empire, accepted mainly by international cooperation and bringing in of quarantines of Norway, England, Denmark, Sweden.

Keywords: *quarantine*, Russia, agreement, Baltic and White exterminating.

Вороніна Є.О. Карантинні заходи в басейнах Балтійського і Білого морів Російської імперії у XIX початку XX ст. / Є.О. Вороніна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 302-310.

У роботі розглянутий процес розвитку карантинних заходів на побережжі Балтійського і Білого морів Російської імперії, що відбувались здебільшого за допомогою міжнародної співпраці і залучення карантинів Норвегії, Англії, Данії, Швеції.

Ключові слова: карантин, Росія, договір, Балтійське і Біле море.

УДК 340.132.6

**КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО ОСОБИ, ЯКА БАЖАЄ СТАТИ
АРБІТРАЖНИМ КЕРУЮЧИМ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ПОТОЧНОЇ І НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВІДНОВЛЕННЯ
ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ БОРЖНИКА АБО ВИЗНАННЯ ЙОГО
БАНКРУТОМ»**

Єнгоян С. А.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У науковій статті розглядаються проблеми нововведень в Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Особливу увагу зосереджено щодо кваліфікаційних вимог до особи яка бажає стати арбітражним керуючим.

Ключові слова: арбітражний керуючий, банкрутство, кваліфікаційні вимоги, закон.

У сучасних умовах розвитку економіки в нашій державі стрімко набуває надзвичайної актуальності правовий статус центральної фігури процедури банкрутства–арбітражного керуючого (розпорядника майном, керуючого санацією, ліквідатора). Адже саме на нього Закон покладає ключову функцію –здійснення безстороннього і антикризового менеджменту на підприємстві із збереженням балансу між інтересами кредиторів та боржника на шляху відновлення платоспроможності останнього. Прагнення України стати членом Європейського Союзу, адаптація та реформування національного законодавства до міжнародних стандартів і правил призвело законодавця і до реформування сфери банкрутства шляхом прийняття у новій редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Цей законопроект передбачає низку нововведень. Одним з них є більш жорсткі вимоги до особи, яка бажає стати арбітражним керуючим, у порівнянні з чинною редакцією. Однак реалізація деяких вимог у практичній діяльності є сумнівною.

Метою даної статті є науковий аналіз кваліфікаційних вимог до особи, яка бажає стати арбітражним керуючим, передбачених чинним законодавством і новою редакцією Закону про банкрутство.

Для досягнення поставленої мети необхідне виконання наступних завдань:

- проаналізувати кожну з вимог до особи, яка бажає стати арбітражним керуючим;
- виявити недоліки нової редакції щодо розглянутого питання;

- запропонувати шляхи вдосконалення норм законодавства про банкрутство.

Поточною редакцією Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» визначено статус арбітражного керуючого і вимоги до особи, яка бажає стати арбітражним керуючим. На відміну від нової редакції Закону, в якому є окремий розділ, присвячений арбітражному керуючому, і складається з двадцяти двох статей, в чинній редакції Закону положення щодо статусу арбітражного керуючого розкидані по всьому нормативно-правовому акту.

Отже, в поточній редакції Закону про банкрутство закріплено, що арбітражним керуючим може стати фізична особа–суб'єкт підприємницької діяльності, що володіє спеціальними знаннями, яка не є незацікавленим стосовно боржника та кредиторів [1].

Згідно з новою редакцією Закону, до арбітражного керуючого пред'являються більш високі вимоги. Розглянемо кожне з них.

1. Наявність громадянства України. Включення цієї вимоги є, на мій погляд, позитивним. Особливо гостро зазначена вимога буде відчутно у випадках управління державним підприємством, оскільки управління державною власністю не повинно бути довірено іноземним громадянам. В іншому випадку може виникнути загроза національній безпеці країни.

2. Наявність повної вищої юридичної або економічної освіти. Нова редакція конкретизує, що вища освіта має бути повним, економічним або юридичним, тобто передбачає наявність освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» або «магістр», як передбачено Законом України «Про вищу освіту» [3].

3. Наявність стажу роботи за спеціальністю не менше трьох років або одного року на керівних посадах після отримання повної вищої освіти. Вимоги нового Закону «Про банкрутство» щодо стажу роботи обмежені. Законодавцю слід було б доповнити викладену норму можливістю такого стажу роботи в суміжних областях, наприклад, педагогічної, на державній службі і т.п. Це дозволило б висококваліфікованим фахівцям, які не мають конкретного юридичного або економічного стажу роботи, стати арбітражними керуючими і на належному рівні виконувати свої обов'язки.

4. Проходження навчання і стажування протягом 6 місяців. В порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства. Це нова вимога, якого немає в чинному Законі. Неясно, 6 місяців–це сукупний термін або ж цей термін відноситься тільки у стажуванні. Необхідно законодавчо встановити окремо для стажування і для навчання конкретні терміни їх проходження.

Слід констатувати той факт, що стажування кандидат повинен проходити у арбітражного керуючого. Однак законодавство не обтяжує арбітражних керуючих обов'язком приймати на стажування осіб, які бажають у майбутньому отримати свідоцтво арбітражного керуючого і не встановлює правила проходження такого стажування. Ця норма залишиться декларативною доти, поки не буде розроблено механізм її реалізації.

5. Володіння державною мовою. На наш погляд, дана вимога є доречним. Однак є деякі нюанси. Доцільною була б наступне формулювання: «володіння українською мовою на рівні, достатньому для ведення професійної діяльності». Зазначений рівень–це рівень, достатній для усного професійного спілкування, ведення документообігу на українській мові. Цей рівень повинен бути визначений шляхом

пред'явлення офіційного документа, що підтверджує володіння мовою. Для цього також необхідно закріплення механізму реалізації норми на рівні законодавчого або підзаконного акту.

6. Задача кваліфікаційного іспиту. Вимога про складання кваліфікаційного іспиту не викликає жодних сумнівів, оскільки воно підтверджено і деталізовано в підзаконному нормативному акті Міністерства юстиції України та нової редакції Закону про банкрутство [2]. Сама ідея кваліфікаційної атестації є, з моєї точки зору, абсолютно логічною. Атестація є підтвердженням готовності особи до «входу в професію», свого роду «знаком якості». Аналогічна процедура є і у нотаріусів, і в адвокатів.

7. У новій редакції Закону про банкрутство скасований статус підприємця для арбітражного керуючого. Згідно зі змінами, які планується внести до Податкового кодексу України, арбітражний керуючий буде самозайнятою особою, яка веде незалежну професійну діяльність [5]. Можна відзначити як плюси, так і мінуси такого нововведення.

Позитивним є те, що діяльність арбітражного керуючого є публічною, так само як діяльність нотаріусів, адвокатів, суддів, і спрямована, в першу чергу, на досягнення суспільно корисного результату. Матеріальне заохочення є формою оплати його діяльності. А діяльність підприємця спочатку спрямована на систематичне отримання прибутку. Тобто, в першому випадку, превалює публічний інтерес, а в другому – приватний. Також визнання арбітражного керуючого суб'єктом незалежної професійної діяльності поставить його по авторитету в один ранг з судьями, нотаріусами, адвокатами, що дозволить підвищити цінність і повагу до професії в суспільстві.

Мінус у тому, що відповідно до Податкового кодексу України, арбітражний керуючий як самозайнята особа зможе використовувати в своїй діяльності не більше 4-х чоловік в якості найманих працівників. Часто арбітражні керуючі ведуть більшу кількість процедур банкрутства, що вимагає значної кількості помічників. Обмеженість у кількості залучених помічників веде або до великого навантаження на арбітражного керуючого та неякісному проведенню процедур, або до пошуку інших способів залучення більшої кількості працівників з метою виходу з ситуації. Тому, думаємо, необхідно внести в НК України відповідні зміни.

8. Страхування відповідальності арбітражного керуючого. Страхування професійних ризиків арбітражного керуючого (розпорядника майном, керуючого санацією, ліквідатора) здійснюється арбітражним керуючим протягом трьох робочих днів з дня внесення до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України запису про надання йому права на провадження діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора). Здійснення діяльності арбітражного керуючого без договору страхування ризиків його діяльності забороняється. Законодавець також встановив мінімальний розмір щорічної страхової суми, який становить триста мінімальних розмірів заробітної плати, встановленої на початок року [2].

9. Можливість використання печатки та посвідчення.

Згідно з новою редакцією Закону арбітражний керуючий має посвідчення та печатку, опис і порядок використання яких встановлюється державним органом з питань банкрутства. Дійсно, як суб'єкт незалежної професійної діяльності арбітраж-

ний керуючий повинен мати особисту печатку. На практиці керуючий і раніше використовували друк в свій діяльності, але як печатку підприємця. З відміною вимоги про підприємництво для арбітражних керуючих таке використання перестало бути можливим. Звичайні фізичні особи в Україні не можуть мати печатку, крім самозайнятих осіб. Тому виникла необхідність законодавчого закріплення можливості використання печатки арбітражного керуючого як суб'єкта професійної діяльності. Оскільки діяльність арбітражного керуючого є публічною та суспільно корисною, вважаємо доцільним використання на печатках і бланках арбітражного керуючого Державного герба України. Для цього необхідно внести відповідні поправки в Закон України «Про Державний Герб України» та нову редакцію Закону про банкрутство [6].

Провівши науковий аналіз чинного законодавства про банкрутство та нової редакції можна зробити висновок про те, що законодавцю слід переглянути деякі положення щодо вимог, які висуваються до особи, яка бажає стати арбітражним керуючим. Деякі з розглянутих вище норм необхідно, на мій погляд, деталізувати шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів, а щодо інших – внести відповідні зміни до положень деяких законодавчих актів.

Список літератури

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992 – редакція від 04.11.2012: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
2. Проект Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992 – редакція від 18.01.2013: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed20130118>.
3. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14/ed20121018>.
4. Мін'юст України. Роз'яснення. Новели в законодавстві щодо підготовки арбітражних керуючих.; від 27.04.2012 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0011323-12>.
5. Податковий Кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20121119>.
6. Закон України «Про Державний герб України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2137-12>.

Енгоян С.А. Квалификационные требования к лицу, которое желает стать арбитражным управляющим: сравнительная характеристика текущей и новой редакции Закона Украины «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом» / Енгоян С.А. // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). №2. С. 311-314.

В научной статье рассматриваются проблемы нововведений в Закон Украины «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом». Особое внимание сосредоточено относительно квалификационных требований к лицу, желающему стать арбитражным управляющим.

Ключевые слова: арбитражный управляющий, банкротство, квалификационные требования, закон.

Yengoyan S. Qualifying demands of a person who is determined to become an arbitration administrator: comparative analysis of current and new amendments to the law of Ukraine «About the re-establishment of solvency of a debtor or bankruptcy» / S. Yengoyan // Scientific Notes of Tavrida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical sciences. – 2012. – Т. 25 (64). №2. P. 311-314.

The problems of innovations into the law of Ukraine «About the re-establishment of solvency of a debtor or bankruptcy» are considered in this article. Special attention is paid to relatively qualifying demands of a person, who is determined to become an arbitration administrator

Key words: arbitration administrator, bankruptcy, qualifying demands, law.

УДК 349.2: 331.32

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА ВІДПУСТКИ, ЯК СКЛАДОВОЇ ПРАВА НА ВІДПОЧИНОК В СУЧАСНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Загоруйко О. Ф.

*Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків,
Україна*

Визначено обсяг нормативно-правового регулювання права працівника на відпустку в трудовому праві. Проаналізовані основні види відпусток та механізм їх забезпечення за вітчизняним законодавством. Проаналізовані основні гарантії права на відпустку та механізм їх реалізації.

Ключові слова: трудові відносини, право на відпочинок, право на відпустку, щорічна відпустка.

Стаття 1 Конституції України визначає Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу. Отже людина є найвищою цінністю нашої держави, а через це вся правова система має бути спрямована на закріплення та гарантування необхідного обсягу прав і свобод людини і громадянина, щоб відповідати сучасним вимогам демократії та основних засад громадянського суспільства. Загострення соціальних проблем у зв'язку з переходом до ринкової економіки зумовили актуальність пошуку оптимальної системи державних засобів забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні.

Сучасний методологічний підхід до побудови юридичного механізму соціального захисту ґрунтується на ідеї захисту прав людини. В даному аспекті право на працю виступає як одне з найбільш головних прав людини, оскільки зумовлює його потребу до самореалізації. Крім того саме право на працю, є основною економічною характеристикою людини як суб'єкта соціально-економічних відносин. Саме в трудових відносинах кожна людина реалізується в конкретному виді економічної діяльності за допомогою праці. Зважаючи на те значення, яке надається проблемі забезпечення прав людини на світовому і європейському рівнях, загальний концептуальний підхід полягає в тому, що на перший план виходить людина з її життєво важливими потребами, а досконалість юридичного механізму визначається саме як здатність останнього забезпечити ці потреби. З огляду на це саме сфера трудових прав викликає особливий інтерес у законодавця, а оскільки право на відпочинок є логічним продовженням та, навіть можна говорити про його місце як балансира права на працю, то й регулювання відносин в сфері відпочинку має посідати провідне місце в системі державних гарантій особі.

У сучасних умовах глобалізації, яка свідчить про взаємозв'язок і взаємозалежність держав світу, проблема захисту прав людини на працю та відпочинок не є

виключно внутрішньо-національною проблемою, вона вийшла за межі окремих держав і набула всесвітнього значення. У таких умовах розвиток національного трудового та соціального законодавства не може бути вільним від урахування концепцій і державно-правових моделей зарубіжних держав. Водночас практичного значення набуло питання про дотримання міжнародних стандартів та відповідність таким актам національного законодавства.

Останнім часом багато уваги до проблеми гарантування права осіб на відпочинок приділяли в своїх працях такі вчені як Гаращенко Л. П., Лагутіна І. В., Щербина В. І., Буряк В. Я., Жернаков В.В. Однак, на сьогодні механізм реалізації комплексу законодавчих гарантій права на відпочинок в такому стані, що потребує вдосконалення і приділення уваги для контролю, на законодавчому рівні, за виконанням роботодавцем права робітника на відпочинок.

Метою статті є аналіз сучасного нормативно-правового механізму гарантування права на відпочинок та його розвиток в сучасних умовах, а також специфічні аспекти його реалізації в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесах, що впливають на правове поле країни.

Реалізація соціальних прав спричинила появу низки спеціальних термінів і понять, таких як "соціальні потреби", "соціальні гарантії", "соціальна сфера", "соціальна політика", "соціальна функція держави", "відносини у соціальній сфері", "соціальний захист", "соціальне страхування", "соціальна допомога", "соціальні послуги" тощо. Таке спеціальне розуміння "соціальності" набуло значного поширення як у зарубіжній, так і вітчизняній літературі та законодавчих актах у зв'язку з категорією держави соціального добробуту, соціальної держави.

Соціальні права — досить тонка й така, що важко піддається визначенню, категорія. Спостерігається активна експлуатація цієї категорії у політичних цілях, при цьому соціальні права або досить жорстко "прив'язуються" до економічних прав, або підміняють собою певні економічні права, або, навпаки, соціальними правами обмежується лише сфера соціального забезпечення, а під соціальним правом (у позитивному значенні) розуміється право соціального захисту.

Привертає увагу те, що не лише дослідниками-вченими, а й у нормативних актах досить часто застосовується сполучення "соціально-економічні права". Складається враження, що такі права становлять одне ціле невід'ємне утворення. Проте для оптимального забезпечення прав людини необхідно чітко встановити, що економічні і соціальні права, хоча й тісно пов'язані між собою, а їх розвиток зазнає взаємного впливу, все ж за своєю суттю, спрямуванням є цілком різними групами прав, і їх правове забезпечення потребує окремого врегулювання. У зв'язку з цим заслуговує на увагу проблема відокремлення соціальних прав від прав економічних. Це, на перший погляд, теоретичне питання має практичне значення, адже висновки теорії набувають свого впровадження в конкретних нормах права, законодавчих актах, і чистота об'єкта регулювання такими актами напряму пов'язана з ефективністю самого правового регулювання. Крім того, важливим у кінцевому підсумку є визначення пріоритетів щодо соціальної політики держави. Саме в рамках соціальної політики держава, реалізуючи свою установчу функцію, встановлює ті гарантії громадянам, які забезпечують їх вільний доступ до ринку праці, а також захист своїх трудових прав. Соціальна держава має виходити з потреб працівника, як безпосереднього носія праці, а не з потреб суб'єктів господарювання, власників засобів вироб-

ництва в максимізації власних прибутків. Для соціальної держави громадянин є найвищою цінністю, а отже його право на працю має неухильно реалізовуватися та дотримуватися в повній мірі, а держава має це дотримання забезпечувати [2].

З огляду на це право на відпустку має стати одним із наріжних прав в системі трудових та соціальних прав, як безпосередній механізм відтворення трудових ресурсів. Таким чином, відпустки – це найбільший за обсягом час відпочинку. Правове регулювання відпусток становить одну зі складових частин захисту трудових прав працівників у всьому світі, у тому числі і в Україні. Державні гарантії та відносини, пов'язані з відпусткою, як одним із видів відпочинку, регулюються Конституцією України, Законом України “Про відпустки”, КЗпП, іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами.

Статтею 4 Закону України “Про відпустки” [6] від 15 листопада 1996р. встановлені наступні види відпусток: 1) щорічні відпустки, до яких належать: а) основна та б) додаткові (за роботу в шкідливих і важких умовах праці; за особливий характер праці; інші додаткові відпустки); 2) додаткові відпустки у зв'язку з навчанням; 3) творчі відпустки; 4) соціальні відпустки; 5) відпустки без збереження заробітної плати; 6) інші види відпусток, встановлених законодавством, колективними угодами, колективним і трудовим договором.

Основна відпустка – це така відпустка, право на яку мають всі працівники. Це є головна відмінність основної відпустки від усіх інших відпусток. Тривалість щорічної основної відпустки становить 24 календарних дні за відпрацьований робочий рік, якщо інша (більша) тривалість відпустки не встановлена законодавством. Надається вона працівникові за відпрацьований робочий рік, який відлічується з дня укладення трудового договору.

Деякі категорії працівників користуються правом на відпустку більшої тривалості. До них належать передусім промислово-виробничий персонал вугільної, сланцевої, металургійної, електроенергетичної промисловості; персонал, зайнятий на відкритих гірничих роботах, на роботах на поверхні шахт, розрізів, кар'єрів та рудників; працівники лісової промисловості і лісового господарства, державних заповідників, національних парків, що мають лісові площі, лісомисливських господарств, постійних лісозаготівельних і лісогосподарських підрозділів інших господарств; працівники гірничорятувальних частин; керівні, педагогічні і науково-педагогічні працівники освіти та наукові працівники; інваліди; працівники у віці до 18-ти років; інші, передбачені чинним законодавством, категорії працівників.

Щорічні додаткові відпустки надаються працівникам: за роботу із шкідливими і важкими умовами праці; за особливий характер праці; в інших випадках, передбачених законодавством.

Правила обчислення стажу, що дає право на додаткову відпустку, більш жорсткі. Періоди, що зараховуються до стажу роботи, який дає право на відпустку у зв'язку з шкідливими умовами праці, не збігаються з періодами, які зараховуються у рахунок щорічної основної відпустки. Тому робочий рік, що дає право на додаткову відпустку, далеко не завжди буде збігатися з робочим роком, що дає право на основну відпустку [2].

Статтями 7 і 8 Закону “Про відпустки” передбачають можливість надання працівникам двох видів щорічних додаткових відпусток: 1) щорічної додаткової відпустки за роботу з шкідливими й важкими умовами праці; 2) щорічної додаткової

відпустки за особливий характер праці. У цій категорії додаткових відпусток виділяється два підвиди: а) додаткова відпустка окремим категоріям працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням чи виконується в особливих природних, географічних та геологічних умовах і умовах підвищеного ризику для здоров'я; б) додаткова відпустка працівникам з ненормованим робочим днем. Крім того, в ст.4 Закону "Про відпустки" виділяються інші додаткові відпустки, передбачені законодавством.

Право на відпустку відповідно до ст. 2 Закону «Про відпустки» від 15.11.96 р. № 504/96-ВР мають громадяни України, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, іноземні громадяни і особи без громадянства, які працюють в Україні, працівники-сумісники.

Згідно зі ст. 6 цього Закону право на відпустку мають також сезонні і тимчасові працівники, яким вона надається пропорційно до відпрацьованого ними часу [6]. Список сезонних робіт і сезонних галузей затверджено постановою КМУ від 28.03.97 р. № 278 (зі змінами та доповненнями).

Отже, всім особам, що виконують роботу за трудовим договором, який укладено з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності та суб'єктами підприємницької діяльності – фізичними особами, надаються щорічні відпустки із збереженням на їх період місця роботи (посади) і заробітної плати.

Не мають права на відпустку громадяни, які працюють за договорами підряду, що належать до договорів цивільно-правового характеру.

Працівникам, які успішно навчаються без відриву від виробництва у вищих закладах освіти з вечірньою та заочною формами навчання, надаються додаткові оплачувані відпустки на період настановних занять, виконання лабораторних робіт, складання заліків та іспитів, терміном від 10 до 40 календарних днів щорічно; на період складання державних іспитів терміном 30 календарних днів, та на період підготовки та захисту дипломного проекту (роботи) терміном від двох до чотирьох місяців.

Також, працівникам, допущеним до складання вступних іспитів в аспірантуру з відривом або без відриву від виробництва, для підготовки та складання іспитів надається один раз на рік додаткова оплачувана відпустка з розрахунку 10 календарних днів на кожний іспит. Працівникам, які навчаються без відриву від виробництва в аспірантурі та успішно виконують індивідуальний план підготовки, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 30-ти календарних днів та, за їх бажанням, протягом чотирьох років навчання, – один вільний від роботи день на тиждень, з оплатою його в розмірі 50-ти відсотків середньої заробітної плати працівника.

При цьому слід враховувати, що при визначенні тривалості додаткової відпусти для працівників, які навчаються у вищих закладах освіти з вечірньою та заочною формами навчання, де навчальний процес має свої особливості, законодавством може встановлюватися і інша тривалість додаткових відпусток у зв'язку з навчанням. На час навчання за працівниками за основним місцем роботи зберігається середня заробітна плата.

Творча відпустка для завершення кандидатської дисертації надається тривалістю до трьох місяців, докторської – до шести. Підставою для надання творчої відпустки для завершення дисертації є заява працівника і рекомендація про доцільність надання творчої відпустки наукової (науково-технічної) ради центрального органу виконавчої влади чи вченої ради вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації або науково-дослідного інституту відповідного профілю [5].

Таким чином, окрім відтворювальної функції, яку відіграють відпустки в системі трудових відносин вони сприяють підвищенню рівня конкурентоспроможності потенційного носія праці як продукту – особи.

Наступний вид відпусток – це соціальні відпустки. До них відносять: 1) відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами. На підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами: тривалістю до пологів – 70 календарних днів, після пологів – 56 календарних днів (70 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнених пологів), починаючи з дня пологів. 2) Відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Ця відпустка може бути використана повністю або частинами також батьком дитини, бабою, дідом чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною, або особою, яка усиновила чи взяла під опіку дитину. 3) Додаткову відпустку працівникам, які мають дітей. Жінці, яка працює і має двох і більше дітей віком до 15-ти років або дитину-інваліда, за її бажанням щорічно надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 5-ти календарних днів без урахування вихідних.

Крім зазначених видів відпусток Законом «Про відпустки» (ст.ст. 25, 26) передбачено надання відпусток без збереження заробітної плати.

Для деяких категорій працівників, визначених ст. 6 Закону № 504/96-ВР, а також, Митним кодексом України, законами «Про статус народного депутата України» від 17.11.92 р. № 2790-XII (зі змінами та доповненнями), «Про державну службу» від 16.12.93 р. № 3723-XII (зі змінами та доповненнями), «Про Центральну виборчу комісію» від 30.06.2004 р. № 1932-IV (зі змінами та доповненнями), «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р. № 2493-III (зі змінами та доповненнями), «Про дипломатичну службу» від 20.08.2001 р. № 2728-III (зі змінами та доповненнями), тощо, встановлено більшу тривалість щорічної основної відпустки ніж 24 календарних дні.

На сучасному етапі розвитку нормативно-правового регулювання трудових відносин, акценти нормотворчості зміщуються з площини забезпечення мінімального обсягу прав та свобод працівників та концептуалізації роботодавця як головного суб'єкта цих відносин в площину соціалізації суспільних відносин в сфері використання праці. В цьому аспекті одним із провідних видів правових гарантій виступає гарантія працівника на відпочинок, та зокрема на відпустку. Відпочинок не відіграє лише відтворюючу функцію в процесі реалізації трудових прав працівників, він скоріше є уособленням високої соціальної цінності особи як носія праці. Тобто законодавець надаючи гарантії права працівника на відпочинок акцентує увагу на його значущості та соціальній цінності для держави. Право на відпустку, як основний вид відпочинку повинно набувати все більшого розширення, шляхом урізноманітнення видів відпусток та їх диференціацію в залежності від конкретної сфери трудових відносин.

Список використаної літератури

1. Буряк В. Я. Питання захисту прав працівників у проекті Трудового кодексу України // Актуальні проблеми розвитку законодавства про працю та соціальне забезпечення : тези доп. і наук. повідомл. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22-23 квіт. 2009 р.) / за ред. В. В. Жернакова — Х. : Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 2009. — С. 27-30.
2. Гаращенко Л. П. Правове регулювання відпусток за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Л. П. Гаращенко. — К., 2002. — 209 с.
3. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2004. — № 1.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
5. Лагутіна І. В. Форми захисту трудових прав працівників : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / І. В. Лагутіна. — О., 2007. — 206 с.
6. Про відпустки : Закон України від 15 листоп. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 2. — Ст. 4.

Загоруйко О.Ф. Некоторые вопросы законодательных гарантий права на отпуска, как составляющей права на отдых в современном законодательстве Украины / О.Ф. Загоруйко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». Том 25 (64). 2012. № 2. С. 315-320.

Определен объем нормативно-правового регулирования права работника на отпуск в трудовом праве. Проанализированы основные виды отпусков и механизм их обеспечения в отечественном законодательстве. Проанализированы основные гарантии права на отпуск и механизм их реализации.

Ключевые слова: трудовые отношения, право на отдых, право на отпуск, ежегодный отпуск.

Zagoruyko O.F. Some questions of legislative guarantees of right on vacations, as to the constituent of right to rest in the modern legislation of Ukraine / O.F. Zagoruyko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 315-320.

The volume of the legal adjusting of right for a worker on vacation in a labour right is certain. The basic types of vacations and mechanism of their providing in a domestic legislation are analysed. The basic guarantees of right on vacation and mechanism of their realization are analysed.

Keywords: labour relations, right to rest, right on vacation, annual vacation.

УДК 343.11 (475) «181/183»

СОЗДАНИЕ СУДЕБНЫХ СИСТЕМ «ВОЛЬНОГО ГОРОДА КРАКОВА» И «ЦАРСТВА ПОЛЬСКОГО» В 1815 г.

Змерзлая Е. П.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

Работа посвящена изучению законодательных основ формирования судебных систем вольного города Кракова и царства Польского в 1815 г. Рассмотрены особенности их формирования, подчинения, деятельности, обеспечения независимости судей, их выборность, влияние сословного фактора на работу данных судебных систем.

Ключевые слова: судебная система, вольный город Краков, царство Польское.

Актуальность избранной темы исследования обуславливается необходимостью в современном глобализирующемся мире изучать опыт организации судебной системы в отдельных национальных регионах с тем или иным уровнем государственного устройства и политической независимости, с целью выработки наиболее оптимально возможных вариантов их существования и деятельности, применительно к особенностям региона в каждом отдельном случае. К тому же, большинство найденных нами по данной проблеме работ отдельно не выделяют устройство судебной системы как в присоединенных к Российской империи землях, так и в формально независимых о нее, каким был например «вольный город Краков» [1-5].

Польша, потеряв независимость в конце XVIII в., и имея в своем багаже тысячелетний опыт государственности, не смогла смириться с отсутствием какого либо государственного устройства. С другой стороны, активную позицию в деле восстановления ее независимости занимали Великобритания и Франция, позицию Пруссии можно также назвать скорее дружественным нейтралитетом.

Активное участие поляков в войне 1812 г. на стороне Наполеона, как и влиятельное польское лобби при дворе Александра I, приводили Россию к мысли о необходимости хотя бы декларативного воссоздания на части польских земель какого либо образца национальной государственности. Этой же позиции придерживались и многие полномочные представители Венского конгресса. Во многом это выразилось в принятии следующих документов. В первую очередь, это договор от 21 апреля / 3 мая 1815 г., заключенный Россией, Пруссией и Австрией. В нем было зафиксировано согласие о том, что Австрия получает так называемую Восточную Галицию, утраченную ей в 1809 г., а также Западную (№25826). Краков с его округом был объявлен Вольным городом под протекторатом трех империй с октроированной ими конституцией. Пруссия получила западную часть Варшавского княжества, названную Великим Познаньским княжеством [6, с. 71]. Второй документ, это протокол, подписанный в Париже 8 ноября 1815 г. полномочными министрами России, Австрии, Великобритании и Пруссии «О назначении уступленных Францией земель и мест, о разграничении владений в Германии и о постановлении

мер для обороны союза Германского» (№25.988) [6, с. 357]. И, наконец, третий, подписанный 21 апреля / 3 мая «Дружественный Трактат, заключенный в Вене между Его Величеством Императором Всероссийским и Его Величеством Королем Прусским. – о распоряжениях, относящихся к Герцогству Варшавскому» (№25.827) [6, с. 78-87].

В результате произведенных разделов, были организованы вольный город Краков и, из оставшихся земель Варшавского княжества, Польское Королевство (Царство). Оно должно было быть «неразрывно связано с Россией по конституции» в форме унии, олицетворяемой особой императора России, получавшего титул короля Польши. Королевству надлежало быть государством с ограниченной суверенностью. По желанию Александра I, трактат предусмотрел возможность присоединения к Королевству некоторых земель Великого Княжества Литовского. Для польского шляхетства по обе стороны границы обещание это имело первостепенное значение, и на этом строился расчет «пропольской политики» Александра I [1, с. 31].

«Основы» Конституции Александр I подписал еще в Вене. Составленные кругом политиков, среди которых был князь Адам Чарторский, так и сенатор Николай Новосильцев, они «гарантировали» Польскому Королевству государственность, национальные права и свободы. Одновременно был обозначен и его классовый и патримониальный характер. Запроектировано было, что «неся исключительно землевладельцами», а также, что «дух законов, служащих интересам землевладельцев-крестьян, будет дышать отеческой заботой и иметь целью постепенно довести этот класс до действительно хорошего состояния». Сверх этого «будет исключено из прав, доселе существовавших, все то, что может ограничивать права, обретенные костелом».

Очевидно, важно упомянуть и то, что по подсказке петербургских советников, Александр I ограничил в последней редакции Конституции положения о свободах и ввел формулировки, которые делали возможным дальнейшие автократические изменения. Подписал он Конституцию в Варшаве 27 ноября 1815 г.

Обращаясь непосредственно к судебному устройству вольного города Кракова и Царства Польского, отметим, что «Конституция вольного города Кракова» предусматривала, что высшей законодательной властью в городе пользовалось Собрание Представителей, которое избирало членов сената и судей. Оно имело право (по большинству 2/3 голосов) предавать суду любого чиновника, кто бы он ни был, «приличаемого в расхищении казны, лихоимстве, или ином злоупотреблении вверенной ему власти, и таким образом обвиняемых отсылать для ответа перед верховное Судилище». Собрание представителей состояло, в том числе и из 6 судей-примирителей, состоящих в должности и назначаемых по очереди. На собрание же возлагалось и сочинение гражданского и уголовного кодексов, устава о судопроизводстве (ст. 10) [6, с. 76].

Предусматривалось, что в каждом округе, с населением не менее 6 тыс. чел., будет Судья-примиритель, назначаемый Собранием Представителей на 3 года. Кроме должности примирителя, на него возлагался присмотр за делами малолетних, за тяжбами по капиталам и государственным и общественным имуществам. Судья примиритель обязывался к сотрудничеству с младшим из сенаторов, на ко-

того возлагалось попечение о малолетних и о делах, относительно собственности правительства (ст. 14).

В области предусматривалось 2 суда: первой инстанции и апелляционный. В первом суде 3 члена, а в апелляционном 4, в том числе и председатели назначались пожизненно. Другие в каждом из судов дополнительные судьи, в количестве зависимо от обстоятельств, избирались обществом, и исполняли свои обязанности временно. Эти 2 суда решали все тяжёбые дела без различия их рода или звания тяжущихся. Когда приговоры обеих инстанций совпадали во всех пунктах, то апелляция запрещалась. Но если в гражданских делах решения в основном не совпадали, или Академия по рассмотрении тяжёбных актов признавала наличие причины к подаче жалобы в нарушении закона или важных форм судопроизводства, а в делах уголовных, когда обвиняемый приговаривался к смерти или бесчестию, то дело еще раз выносилось в апелляционный суд, и в этом к обычным судьям присоединялись все городские Судьи-примирители, и 4 человека, по 2 из которых каждая из главных спорящих сторон выбирала из граждан Кракова. Устанавливалось необходимость присутствия 3 судей для принятия решений в первой, 5 во второй, и 7 в последней инстанции (ст. 15).

При необходимости созыва «Верховного судилища», оно составлялось из 5 представителей, определяемых по жребию; 3 членов Сената, им же избираемых; представителей обоих судов: первой инстанции и апелляционного; 4 Судей-примирителей, назначаемых по очереди; 3 граждан, избираемых чиновником, преданным суду. Для принятия легитимного решения, необходимо было присутствие по крайней мере 9 членов (ст. 16).

Конституция устанавливала, что все дела гражданские и уголовные должны производиться публично. Более того, в производство судебных дел вообще, (начиная с уголовных) предполагалось введение присяжных (ст. 17).

Судебная система объявлялась независимой, но были введены некоторые ограничения для судей. Так, для поступления в судьи, кандидат должен был доказать, что ему по крайней мере 30 лет от роду; что он прошел полный курс наук в одной из Академий и получил докторское звание; что занимался делами судебными, по крайней мере, год в какой-либо канцелярии, и также год под ведомством адвоката; что имеет недвижимое имение, оцененное в 8000 злотых и приобретенное не позже, как за год до выбора.

Для поступления в судьи второй инстанции, или в председатели того или иного суда, кроме всего вышеизложенного, нужно было еще, что б избираемый был прежде 2 года в должности, или Судьи-примирителя, и был однажды представителем. Безусловно, то конституция предусматривала, что все делопроизводство судебных учреждений писались на польском языке (ст. 18-20) [6, с. 77-78].

Конституционная Хартия Царства Польского 1815 г. (действовала до восстановления 1832 г, и в 1832 г. была отменена Николаем I [8, с. 83-90]), предусматривала следующие основные законодательные установления [2, с. 75-80]. Закон покровительствовал в равной мере всем гражданам без различия их сословия и звания; древний основной закон «*neminem captivari permittemus nisi jure victum*» применялся к жителям всех сословий на следующих основаниях: никто не мог быть взят под стражу иначе, как с соблюдением форм и в случаях, предусмотренных законом; причины задержания объявлялись взятому под стражу немедленно и письменно;

любое взятое под стражу лицо должно было быть доставлено не позже трех суток в соответствующее судебное место для допроса или разбора дела в установленном порядке. Лицо же признанное невиновным после первого дознания, немедленно отпускалось на свободу; в случаях, предусмотренных законом, лицо, представившее поручительство, временно отпускалось на свободу; никто не мог подлежать наказанию иначе, как на основании действующих законов и решения соответствующего установления (п. 17-23).

При этом предусматривалось, что каждый осужденный отбывал свое наказание в пределах царства и никто не мог быть выслан из края за исключением случаев изгнания, предусмотренных законом. Все государственные дела по администрации, судебной и военной части без исключений производились на польском языке. Государственные должности гражданские и военные занимались исключительно поляками. Должности председателей судов первой инстанции, воеводских комиссий и апелляционных палат, членов воеводских советов, звание послов и депутатов сейма, а равно должности сенаторов могли быть предоставлены исключительно землевладельцам (п. 25-29).

Исполнение законов вверяется нескольким специальным частям государственного управления, к которым относилась и Комиссия юстиции, избираемая из членов Высшего суда. При этом министры-начальники департаментов и члены правительственных комиссий были ответственны и подлежали Верховному суду за любое нарушение конституционного акта, законов и указов царя, в котором они признавались виновными (п. 82).

Одним из высших органов власти в царстве объявлялся Сенат. Он состоял из принцев императорской и царской крови, епископов, воевод, кастелянов. Ему предоставлялось право предания суду: сенаторов, министров-начальников департаментов, государственных советников и референдариев за преступления по службе, по предложению царя или наместника и по обвинению их палатой послов (ст. 108, 116).

Собственно судебной власти был посвящен Титул V хартии. Он объявлял ее независимой, и при этом подчеркивал, что под независимостью судьи «понимается присвоенная ему свобода высказывать свое мнение при разборе дел, не подчиняясь влиянию ни высшей власти, ни власти министров или каким бы то ни было другим соображениям». Всякое же другое определение или толкование независимости судьи «почитается противным закону» (п. 138-139).

Суды составляются из судей, назначаемых царем, и судей, избираемых на основании органического статута. При этом судьи, назначаемые царем действовали пожизненно, а судьи выборные тоже были несменяемы, но лишь на время срока их службы. Ни один судья не мог быть отстранен от должности иначе, как на основании постановления соответствующего судебного органа, вследствие доказанного преступления по должности или другого доказанного преступления. Дисциплинарный же надзор над судебными служащими как по назначению, так и по выборам, а вместе с тем и взыскания за уклонение от точного исполнения служебных обязанностей, которые они могли бы совершить, возлагался на высший суд.

Бала продолжена и хорошо зарекомендовавшая себя практика создания мировых судей. При этом они действовали для всего населения, не зависимо от сословной принадлежности. Закон предусматривал, что ни одно дело не могло посту-

пить в гражданский суд первой инстанции, не будучи предварительно обращено к соответственному мировому судье, за исключением дел, не оканчивающихся по закону примирением.

Судами первой инстанции, были обозначены создаваемые в каждой гмине и в каждом городе суды гражданские и полицейские. Им поручались дела до пятисот польских флоринов. Для рассмотрения же дел на сумму более пятисот флоринов, в каждом воеводстве создавались несколько судов первой инстанции (*sady Ziemskie*) и суды съездовые (*sady Ziazdowie*). Предполагалось создание коммерческих судов, а для уголовных дел и исправительной полиции в каждом воеводстве создавалось несколько уголовных судов (*sady Grodzkie*).

В царстве предполагалось создание не менее двух апелляционных палат. Им предписывалось разрешать во второй инстанции, разрешенные судами первой инстанции дела гражданские, уголовные и коммерческие.

В Варшаве создавался высший суд для всего царства, который рассматривал в последней инстанции все гражданские и уголовные дела, за исключением дел о государственных преступлениях. Он составлялся частью из сенаторов, поочередно заседающих в нем, частью из судей, назначаемых царем пожизненно.

Верховный Государственный суд рассматривал дела о государственных преступлениях и о преступных деяниях, совершенных высшими чинами царства, которые предавались суду сенатом (см. ст. 116). При этом Верховный суд составлялся из всех членов сената (п. 140-152).

Стоит, очевидно, также указать, что советы воеводства имели право, кроме прочего, избирать судей двух первых инстанций (ст. 137). Кроме того, обещанный царем коммерческий суд, образцы которого уже успешно действовали в это время в Российской империи, был открыт в Варшаве лишь в 1876 г., и к тому же действовал на совершенно иной правовой основе (№56148) [7, с. 712].

Таким образом, созданная для вольного города Кракова и Царства Польского судебные системы отличались от имперских большей демократичностью, прозрачностью, независимостью, частично избранием судей. В таком виде они в основном благожелательно были восприняты местным населением, если, конечно, не считать того факта, что далеко не все задекларированные элементы этих систем реально были воплощены в жизнь.

Перспективы дальнейшего исследования состоят в последующем изучении развития судебной системы на этнических польских землях в период их вхождения в состав Российской империи.

Список использованных источников и литературы:

1. Луферчик, Е.Г. Царство Польское в 1815-1830 гг.: политическое развитие в контексте конституционного парламентаризма / Е.Г. Луферчик // Социально-политические, исторические и философские аспекты научного знания. Сер. «Грани науки» [Электронный ресурс] / Под ред. А.В. Головинова, М.С. Речкова; Изд-во «Сизиф» Д.С. Петрова. – Электрон. дан. и прогр. (1,6 Мб). – Барнаул, 2011. – Вып. 5. – С. 31-36.
2. Сергеенкова, В.В. Конституция Царства Польского 1815 г. и польско-белорусско-украинское приграничье / В.В. Сергеенкова // Чалавек. Этнас. Тэрыторыя. Праблема развіцця заходняга рэгіону Беларусі: матэрыялы Міжнар. навук.-практычны канф., Брэст, красавік 1998 г.: у 2 ч. — Брэст: выд. Лаврова, 1998. — Ч. 2. — С. 75–80.
3. Сергеенкова, В.В. Царство Польское в 30—50-х гг. XIX в. / В.В. Сергеенкова // Матэрыялы канф., прысвечанай 65-годдзю гістарычнага факультэта. — Мінск: БДУ, 2000. — С. 123—126.

4. Трощина К. История судебных учреждений в России / Трощина К. – СПб., 1851. – 387 с.
5. Филиппов М. А. Судебная реформа в России: Популярный исторический и теоретический обзор судоустройства / Филиппов М. А. – СПб., 1871. Т. 1.: Судоустройство. Ч. 1. – 1871. – IV., 622 с.; Филиппов М. А. Судебная реформа в России: Популярный исторический и теоретический обзор судоустройства / Филиппов М. А. – СПб., 1875 Т. 2: Судоустройство. Ч. 2 – 1875.– 332 с.
6. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXIII. 1815 – 1816. – СПб, 1830. – 1173 с.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. LI. Отделение первое. 1876. – СПб., 1878. – 714 с.
8. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. VII. – 1832. – СПб., 1833. – 1044 с.

Змерзла К.П. Створення судових систем «вільного міста Кракова» і «Царства Польського» (1815 – 1832 рр.) / К.П. Змерзла // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2012 – Т. 25 (64). № 2. – С. 321-326.

Робота присвячена вивченню законодавчих основ формування судових систем вільного міста Кракова і царства Польського в 1815 р. Досліджено особливості їх формування, підпорядкування, діяльності, забезпечення незалежності суддів, їх виборність, вплив станового чинника на роботу даних судових систем.

Ключові слова: судова система, вольне місто Краків, царство Польське.

Zmerzlaya E.P. Creation of the judicial systems of «free city of Krakova» and «Reign of Polish» (1815 – 1832) / E.P. Zmerzlaya // // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Jurisprudence. – 2012. – Vol.25 (64), № 2. – P. 321-326.

Work is devoted the study of legislative bases of forming of the judicial systems of free city of Krakova and reign Polish in 1815. The features of their forming, submission, activity, providing of independence of judges, their electiveness, influence of class factor on work of these judicial systems, are considered.

Keywords: judicial system, free city Krakov, a reign is Polish.

УДК 347.963

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СТАТУСУ ПРОКУРОРА В ДЕРЖАВІ

Кошман О. В.

Національна академія прокуратури України, м. Київ, Україна

У статті висвітлено перспективи розвитку статусу прокурора в державі, з урахуванням змін у законодавстві, зроблено акцент на розвиток гарантій незалежності прокурора, приділено увагу необхідності визначення статусу прокурора у відставці.

Ключові слова: статус прокурора, гарантії діяльності, повноваження прокурора.

У сучасних умовах демократичного розвитку держави та змін кримінального процесуального законодавства важливим є розвиток статусу прокурора.

У державі статус прокурора змінювався в залежності від історичного етапу розвитку країни. Це була особа, яка виконувала наглядово-обвинувальні функції, і на деяких етапах, зокрема, функцію кримінального переслідування.

Метою пропонованої статті є визначення перспектив розвитку статусу прокурора, необхідності змін у законодавстві для того, щоб прокурор був здатний виконувати покладені на нього обов'язки, мав належний захист від втручання в його діяльність не тільки при виконанні ним службових обов'язків, а й після відставки.

Проблеми визначення статусу прокурора досліджувалися в наукових працях С.А. Альперта, Д.М. Бакаєва, Ю.М. Грошевого, В.В. Долежана, В.С. Зеленецького, С.В. Ківалова, П.М. Каркача, Г.К. Кожевникова, М.В. Косюти, М.І. Мичка, О.Р. Михайленка, В.В. Сухоноса, М.К. Якимчука, а також науковцями країн СНД: Ю.Є. Винокуровим, О.Ю. Винокуровим, К.Ю. Винокуровим, Ф.М. Кобзаревим, А.Ф. Козусевим, Б.В. Коробейниковим, О.Ф. Скуратовим, О.Я. Сухаревим [7].

Удосконалення статусу прокурора потребує постійного вивчення та обговорення, особливо зараз, коли в державі відбуваються зміни кримінального процесуального законодавства, прийнято нові закони України від 7.07.2010 р.: «Про судоустрій і статус суддів», від 5.07.2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», від 18.09.2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури».

Конституція України, Закон України «Про прокуратуру» визначили статус прокурора в державі як незалежну посадову особу, яка виконує від імені держави свої повноваження за основними напрямками роботи – функціями.

На міжнародних конференціях, – які відбулися 17.05.2012 року в Генеральній прокуратурі України «Реформування прокуратури: європейські стандарти та мі-

жнародний досвід» та 22.05.2012 року в Центрі політико-правових реформ за участю представників ГПУ, науковців, представників міжнародних організацій, – зазначено, що прокуратура в державі повинна реформуватися.

І такі заходи зроблено після прийняття нового КПК України, але потреби часу вимагають прийняття подальших кроків у реформуванні та створенні сучасної прокуратури.

На наш погляд, наступним етапом у реформуванні прокуратури повинно бути внесення змін до розділу VII Конституції України «Прокуратура» та визначення місця прокуратури в системі розподілу влади, а також статусу прокурорів.

Погоджуємося з думкою В. Підгородинського, що на тлі широкого, навіть надто широкого, суддівського імунітету викликає заперечення повна відсутність імунітету для прокурорів [8, с. 59].

Сучасний прокурор у державі з метою захисту прав і свобод громадян і інтересів держави має повноваження щодо реагування, представницькі повноваження в суді та виконує функцію кримінального переслідування. Після прийняття нового КПК України його статус у кримінальному провадженні значно змінився [3]. Він набув статус процесуального керівника досудового розслідування, який має повноваження з реагування на процесуальні порушення під час розслідування кримінальних правопорушень.

Вказані повноваження можна поділити на повноваження з проведення й погодження слідчих дій та участі в суді при розгляді клопотань про надання дозволу на проведення слідчих дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження; наглядові повноваження й повноваження прокурорів при участі в судовому розгляді справ.

Прийняття нового КПК України започаткувало зміни і в органах прокуратури всіх рівнів, а саме: ліквідування посади помічників прокурора всіх рівнів і запровадження посади прокурорів.

Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури» від 18.09.2012 року внесено низку змін у Закон України «Про прокуратуру» в частині повноважень прокурорів при здійсненні прокурорського нагляду за додержанням та застосуванням законів, визначено підстави та порядок проведення прокурорських перевірок, скорочено кількість актів прокурорського реагування та залишено зі змінами як універсальний акт прокурорського реагування – подання.

Варто підкреслити, головним є те, що прокурор проводить перевірки за з'явами фізичних чи юридичних осіб, зверненнями та запитамі депутатів усіх рівнів, за винятком заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення, лише в разі їх попереднього розгляду компетентними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами або неприйняття ними у встановлені строки рішень щодо цих питань.

У законі визначено й порядок оскарження постанови про проведення перевірки, запропоновано ряд змін до законодавчих актів, у тому числі до КУпАП згідно з якими посилено відповідальність посадових осіб за ухилення від виконання законних вимог прокурора.

Вважаємо, що запропоновані зміни є наступним кроком на шляху реформування прокуратури, та поділяємо думку М. В. Косяти та В.В. Долежана,

що «не варто вважати прийняття Закону від 18.09. 2012 р. суто вимушеним кроком. Він містить раціональні положення застосування яких дозволить поліпшити організацію наглядової правозахисної діяльності, обмежити прояви формалізму, гонитві за кількісними показниками на шкоду ефективності вжитих заходів, сприятиме реальному усуненню істотних правопорушень, захисту прав і свобод та інтересів держави» [10, с.17].

Але для організації діяльності прокурорів усіх рівнів та визначення їх статусу необхідною є ще одна складова – це захист прав прокурора. Неможна обговорювати статус прокурора без визначення механізму захисту його прав.

На наш погляд, прокурор повинен мати гарантії захисту проти втручання в його діяльність, як зовні прокурорської системи, так і всередині.

Є певні досягнення в соціальному захисті працівників прокуратури, але, на жаль, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8.07.2011 року, залишилися суттєві обмеження при працевлаштуванні після звільнення з прокуратури для пенсіонерів прокуратури, на відміну від пенсіонерів органів внутрішніх справ, не тільки на державну службу, а й права займатися науково-педагогічною діяльністю, не визначено і статус прокурорів у відставці.

На нашу думку, потребує докорінного змінення порядок дисциплінарного провадження в органах прокуратури, він повинен вирішуватися керівником прокуратури після попереднього розгляду дисциплінарною комісією, до складу якої мають входити як працівники прокуратури, так і ветерани органів прокуратури. Це надасть можливість зменшити ризик порушень при дисциплінарному провадженні.

Як крок до подальшого вдосконалення статусу прокурорів необхідно розглядати прийняття Верховною Радою України 17.05.2012 року нового Закону України «Про правила етичної поведінки» та доповнення Закону України «Про прокуратуру» ст. 48-1, яка закріпила положення про введення Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури, який схвалюються на Всеукраїнській конференції працівників прокуратури й затверджується Генеральним прокурором України.

На необхідність змін статусу прокурорів та наближення їх до європейських стандартів з урахуванням особливостей кожної країни наголошує і меморандум «Про домовленість Генеральних прокурорів 11 європейських країн (членів Ради Європи), представлених на зустрічі в Каста-Пап'єрніка 7 – 9 грудня 1999 року, в якій брали участь провідні прокурори з Австрії, Чеської Республіки, Фінляндії, Федеративної Республіки Німеччини, Угорщини, Латвії, Польщі, Румунії, Словацької Республіки, Іспанії, України, представник Ради Європи, також представники «Європа-2000», а Державний Аторней Республіки Хорватії та Національний прокурор Італії з боротьби проти мафії надіслали свої пропозиції у письмовій формі.

Будучи переконаними в необхідності розвитку взаємин і співробітництва в зміцненні законності, захисту основних прав і свобод, спрямованих на припинення будь-яких порушень закону, в силу своїх власних повноважень, сторони Меморандуму ухвалили таке:

- прокурор повинен виконувати свої функції неупереджено, незалежно від будь-якого політичного тиску, відповідно до законів і етичних принципів його професії. Прокурор повинен діяти в інтересах держави й захищати державні інтереси,

має поважати, захищати та підтримувати універсальне розуміння прав людини і людської гідності;

- у деяких країнах необхідно прийняти закони про захист прокурорів та їхніх родин;

- у національному законодавстві потрібно буде врахувати міжнародні документи щодо статусу і повноважень прокуратури і прокурорів, беручи до уваги особливості кожної країни;

- зміцнювати міжнародне співробітництво й за потреби обмінюватися інформацією щодо останніх змін у законодавстві про статус прокуратури і прокурорів, головним чином, обмінюватися правовими нормами, організаційними нормами, а також їх проектами;

- мають підтримувати міжнародні контакти прокурорів на всіх рівнях і посилювати інформованість (обізнаність) прокурорів для активного співробітництва на міжнародному рівні, зокрема у формі організації міжнародних семінарів між зацікавленими країнами [9, с. 90-1].

Треба підкреслити, що розпочатий у державі процес реформування прокуратури потребує не тільки внесення змін до чинного Закону України «Про прокуратуру», але й прийняття нового Закону України «Про прокуратуру та статус прокурорів» щодо визначення статусу прокурора та всіх складових, притаманних порядку прийняття на службу в органи прокуратури, проходження служби, гарантії соціального захисту, право на відставку для прокурорів усіх рівнів, право на оскарження дій прокурора, громадські організації в органах прокуратури.

Таким чином, визначення статусу прокурора на підставі європейських стандартів з урахуванням національних особливостей стане запорукою успішного розвитку незалежної правової держави.

Список літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 року № 1789-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – N 53. – Ст. 793, із змінами та доповненнями.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 травня (№ 90–91).
4. Ківалов С.В. Сильна прокуратура по-європейські вимога часу // Вісник прокуратури. – 2007. – № 7. – С. 17.
5. Прокуратура України: навч. посіб. / В.М. Бесчастний, М.І. Мичко, О.В. Філонов та ін.; за ред. В.М. Бесчастного. – К. : Знання, 2011. – 446 с.
6. Прокуратура України: навч. посіб. /М.В. Косюта. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2010. – 404 с.
7. Прокурорський надзор: учебник / Винокуров Ю.Е. [и др.]; под общ. ред. Ю.Е. Винокурова. – 9-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 490 с.
8. Підгородинський В. Прокуратура України на передодні реформування // Вісник прокуратури. – 2012. – №8. – С. 59.
9. Вісник прокуратури. – 2000. . – № 1. – С. 90 – 91.
10. М.В. Косюта В.В. Долежан «Черговий етап реформування законодавства про прокуратуру» - /Вісник прокуратури – 2012 – № 10 . – С.17.

Кошман А.В. Некоторые аспекты развития статуса прокурора в государстве / А. В. Кошман // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 327-331.

В статье освещены перспективы развития статусу прокурора в государстве, с учетом изменений в законодательстве, сделан акцент на развитие гарантий независимости прокурора, уделено внимание необходимости определения статуса прокурора в отставке.

Ключевые слова: статус прокурора, гарантии деятельности прокурора, полномочия прокурора.

Koshman A.V. Some aspects of the development status of the prosecutor in the state / A.V. Koshman // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 327-331.

The article highlights the prospects for the development status of the prosecutor in the state, s response to changes in legislation, an emphasis on the development of guarantees independence of the prosecutor, addresses the need to define the status of the prosecutor in his resignation.

Keywords: Attorney status, guarantees of the prosecutor, the powers of the prosecutor.

УДК: 344.3/.462(470+571) «16/19»

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДОВ ЧЕСТИ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Курабцева А. П.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В работе исследуется процесс создания, правовое обеспечение деятельности, организационные особенности и эволюция института судов чести вооруженных силах Российской империи в XVIII – XIX вв. Собраны и обработаны основные законодательные акты, выявлен подробный ход формирования данного института на протяжении двух веков.

Ключевые слова: суды чести, армия, флот, Российская империя.

Актуальность изучения проблемы деятельности института судов чести обусловлена необходимостью изучения опыта специфики организации, правового обеспечения, практической деятельности данного института в ходе эволюционного развития военно-судебной системы Российской империи. Тем более, учитывая, что проблема поддержания дисциплины и высокого престижа офицерского звания существует сегодня не только в вооруженных силах Украины, но и в иных ее силовых структурах.

Научно-теоретические и практические аспекты процесса создания и деятельности военных судов отображены в многочисленных научных исследованиях. Среди них следует назвать труды Баишева М. И. [1], Зайончковского П.А [2], Федорова А.В. [3], Селюкова В.А. [4], Петухова Н.А. [5], Шагаева В.А. [6] и многих других. Тем не менее, подходя к проблеме изучения военно-судебной системы в России большинство ученых не выделили вопрос изучения судов чести, в качестве отдельной подсистемы со своей законодательной и нормативно-правовой базой, спецификой организации и деятельности данного института. Таким образом, задачей настоящей работы является изучение процесса развития системы военно-морских судов в Российской империи после введения Военно-морского судебного устава 1867 г. до начала XX в.

В литературе, обычно, учреждение судов чести в России относится к 1863 г., когда вышло положение об охране воинской дисциплины и о взысканиях дисциплинарных. В частности, отмечается, что они были созданы «для охраны чести и достоинства офицерского звания; рассматривают дела о проступках офицеров, о правонарушениях, отнесенных к компетенции... разбирают конфликты между офицерами...» [7, с. 603]. Основной особенностью их организации было их учреждение только при отдельных войсковых частях. Им были подчинены только обер-офицеры,

так как считалось, что с началами воинской дисциплины несовместима возможность подвергать штаб-офицеров суду подчиненных им офицеров [8, 9]. Тем не менее, энциклопедические сведения, к сожалению не всегда полны и точны в определении истории развития судов чести и их места в рядах вооруженных сил России. Так, выше отмечалось, считается, что суды общества офицеров возникли лишь с 1863 г. Но это далеко не так. Их история начинается около 150 лет ранее названной даты.

Правовые основы суда общества офицеров были еще заложены в Уставе Воинском Петра I от 30 марта. 1716 г. (№ 3006). В главе 1 «О суде и судьях» находим: «В воинский суд, в котором только ссоры между офицеры, солдаты и прочими особами, к войску надлежащими, происходящие разыскиваются, и по изобретении дел решаются...» [10, с. 383-385].

В развитие данных положений, 25 июля 1721 г. за № 3807. выходит указ «Об отобрании свидетельства у всех полковых Офицеров о непорядочных поступках Офицера, за которые подлежит он исключению из службы». Согласно ему, штаб и обер-офицеры полка под присягой составляли и подтверждали такое свидетельство. Далее оно поступало к Аншефу, а он отправлял их в Военную коллегию [11, с. 410].

Безусловно, положения введенные Петром I, только заложили правовые основы дальнейшего становления и развития судов чести в Российской армии. Окончательный свой вид они приобрели уже только в XIX в. Важнейшим документом в этой сфере стал принятый уже в годы реформ Александра II Устав Дисциплинарный (№5260 в редакции 1888 г.). Глава XIV которого была посвящена суду общества офицеров [12, с. 276]. Данному суду подвергались офицеры, замеченные в неодобрительном поведении или поступках, которые не подлежали действию уголовных законов, но были не совместимы «с понятиями воинской чести и доблести офицерского звания или изобличающих в офицере отсутствие правил нравственности и благородства». Суд занимался также разбором ссор между офицерами, его ведению подлежали только обер-офицеры.

Решение вопроса, подлежит ли поступок ведению суда общества офицеров возлагалось на командира полка. Суды общества офицеров учреждались при полках, отдельных батальонах, артиллерийских бригадах, а также могли быть учреждаемы во всех других отдельных частях военного ведомства (п. 134). Он состоял: в полках – из 7 членов, избираемых из штаб-офицеров, ротных командиров и прочих офицеров не ниже штабс-капитанского чина; в отдельных батальонах, артиллерийских бригадах и других приравненных к ним частях из 5 членов, избираемых также из штаб обер-офицеров: 3 не ниже штабс-капитана а 2 не ниже поручика; в казачьих полках, батальонах и артиллерийских бригадах из 5 членов, избираемых из штаб и обер-офицеров: 3 не ниже Подъесаула и 2 не ниже Сотника.

Выборы членов суда проводились ежегодно, тайно, с объявлением результатов (п. 138-139). Рассмотрению дела в суде предшествовало дознание. Суд приступал к дознанию или по приказанию командира полка, или прямо от себя, по дошедшим до него сведениям, сообщая об этом командиру полка. Само дознание производилось словестными распросами и справками, с выслушанием объяснений обвиняемого. После дознания, производившие его члены суда докладывали командиру полка о результатах, после чего тот решал, следует или нет приступить к суждению обвиняемого офицера и определял время сбора суда (п. 146). Суд происходил при закрытых дверях. Письменное производство велось без участия писарей. Разглашение

происходящего на суде воспрещалось. Действия суда заключались в рассмотрении всех собранных дознанием сведений, призыве самого обвиняемого в суд и выслушании его оправдания (п. 149-150). Если обвиняемый по требованию суда не являлся без уважительной причины, то суд, не оставившая рассмотрения дела выносил заочный приговор.

Обсуждение дела происходила после взятия объяснений обвиняемого, но без его участия. На рассмотрение дела в суде и вынесение приговора полагалось не более суток. Приговор принимался большинством голосов. Голоса подавались открыто, начиная с младшего (п. 154-155).

Суд общества офицеров мог постановить: «1) об оправдании обвиняемого; 2) о том, чтобы ему сделать внушение; 3) об удалении его из полка. Приговор суда объяется немедленно» (п. 157). Если приговор был удалит обвиненного из полка, то командир полка предлагал виновному подать в отставку в течении трех суток. Если осужденный отказывался, то командир делал представление по команде с приложением материалов суда (п. 160, 161). Уволенные так офицеры не имели права подавать жалобы или обращаться в иной суд для пересмотра дела (п. 163) [12, с. 278].

13 мая 1894 г. за № 10619 было принято решение «О дополнении сатви 150 Дисциплинарного Устава 1888 года приложением Правил о разбирательстве ссор, случающихся в офицерской среде и статьи 533 Военно-Судного Устава особым примечанием». В нем, в частности, указывалось, что командир полка о всяком оскорблении, роняющем достоинство офицерского звания, нанесенном офицером своему товарищу, а также нанесенном офицеру посторонним лицом или офицером другой части, должен передавать этот поступок на рассмотрение Суда общества офицеров. Суд, в свою очередь, по рассмотрении дела, должен был принять меры к примерению. Если же посорившиеся решали разрешить ссору поединком, то суд общества офицеров должен был употребить «свое влияние на секундентов в том смысле, что б условия дуэли наиболее соответствовали обстоятельствам данного случая». Если, по истечении двух недель по объявлению решения суда поединок не состоялся, и отказавшийся от поединка офицер не подал просьбы об увольнении от службы, то командир полка входил по команде с предствлением о его увольнении [13, с. 259].

Флот Российской имерии имел свои дисциплинарные и судебные уставы, которые также предусматривали существование подобных судов. Правда, там они назывались Судами Капитанов. Однако собственно суды Капитанов были созданы много позже создания русского флота. В первых же законодательных актах времен Петра I, прослеживаются лишь основы их будущего возникновения. Так, в «Уставе Морском» от 13 января 1720 г., в разделе об обязанностях Интенданта, указывается: «4. В несогласии главных или нижних офицеров доносит Аншеф командующему. – Если случиться какое несогласие между главными, или Обер-Офицерами, то Интендант повинен выслушать их причины и донести о том Адмиралу, или Аншеву командующему, дабы их распрю решить окончательно, или до времени. И сели не возможно что будет решить командующему, то надлежит обоим писать о том в военную коллегию» [11, с. 6-29].

Данные положения нашли свое дальнейшее развитие лишь к концу XVIII в. Так, 25 февраля 1797 г. был принят «Устав военного флота». В его 4 части «О бла-

гоустройстве каждого корабля, флот составляющего, о и благом поведении», содержатся следующие положения: «8. Ежели между собою Офицеры поссорятся, тогда должен их Начальник корабельный непременно разобрать в скорости, и виноватого или зачинщика ссоры наказать по закону. 9. Самим собою в рассуждении ссор не разбираться, и вызовы и поединки по д казнию запрещаются: ибо они суть остатков невежества и доказательство недостатка непросвещенных нравов и благоустроенного закона; потому, что тут сила, а не справедливость торжествовать может...» [14, с. 430]. В случае возникновения ссоры между офицерами разных команд флота, тогда разбирательство этого случая возлагалось на их командиров (п. 19) [14, с. 431].

25 июля 1824 г. за №10927 было опубликовано новое издание 14 главы Военно-Морского Дисциплинарного Устава [15]. В нем указывалось, что суду капитанов подлежат как все вообще флотские обер-офицеры, так и числящиеся на строевой службе, в экипажах и командах, состоящие по адмиралтейству, в корпусах морской артиллерии и флотских штурманов. Данный суд создавался при каждой флотской дивизии и каждом водном отряде, под председательством младшего флагмана дивизии или отряда, из всех наличных командиров экипажей дивизии или отряда, в составе не менее 5 членов. По делам об офицерах корпуса морской артиллерии и флотских штурманов должен был участвовать в суде старший по чину в дивизии или отряде (ст. 3), или порту (ст. 5), офицер соответствующей специальности.

Производство дознания о справедливости или несправедливости обвинений против офицера, подвергшегося нареканию, а также первоначальный разбор ссор между офицерами, и попытки их примирения, возлагались на Совет посредников (п. 7). Данному совету не предоставлялось права постоянного наблюдения за поведением офицеров. Совет создавался при каждой сводной дивизии и каждом сводном отряде (п. 9). В его состав входили по одному представителю от каждого экипажа дивизии или отряда, избираемому всеми обер-офицерами экипажа [15, с. 557-558].

Кроме выше упомянутых дел, Суд Капитанов рассматривал: если между посредниками Совета произошло разногласие о том, следует ли прекратить дело или дать ему дальнейший ход; если офицер, исключенный во время плавания из кают-кампании, не согласился добровольно исполнить требование о подаче в отставку; если, по единогласному заключению Совета, будет признано, что обвиняемый офицер заслуживает более строгого взыскания, чем увольнение от службы по прошению [15, с. 559].

Суд Капитанов созывался по распоряжению Старшего Флагмана дивизии или Командующего сводным отрядом, собирался в определенное в приказе время и считался состоявшимся, если для присутствия в суде явилось не менее 5 членов, кроме председателя. Сам суд происходил при закрытых дверях и заключался в выслушании письменного донесения совета посредников о поступке обвиняемого с указанием результатов дознания и показаний обвиняемого. Происходило обсуждение. Призыв обвиняемого в суд и выслушание его оправдания производились по распоряжению Председателя [15, с. 559]. Посредники не имели права принимать участия в суждении и решении дел. Суд определял степень виновности обвиняемого, с тем, чтобы либо удалить его из экипажа или оправдать. Приговор Суда Капитанов также составлялся по большинству голосов. В случае их равенства, признавалось мнение, которое поддерживал командир экипажа или начальник команды или

части обвиняемого. А, если он не участвовал в суде, то мнение, разделяемое председателем (п. 40). Важно отметить, что данный суд действовал не во всех флотах и флотилиях империи. Согласно п. 48, правила данной главы распространялись только на обер-офицеров, состоящих в экипажах, командах и учреждениях в Санкт-Петербурге, Крондштате, Николаеве, Севастополе, Баку и Владивостоке [15, с. 560].

В случаях когда штаб-офицеры оказывались виновными в проступках, «не совместных с доблестью офицерского звания», они увольнялись от службы с разрешения царя. Кают-компаниям, находящегося в заграничном плавании судна, в состав которых входило не менее 7 членов, разрешалось исключать из своей среды всех вообще обер-офицеров, а также корабельных инженеров и инженер механиков соответствующих званий и гражданских чиновников тех же класов (п. 50) [15, с. 561].

В ходе продолжения реформирования военно-морского флота, а также правовых основ его деятельности, 3 апреля 1889 г. за № 4907 был принят новый Военно-Морской Дисциплинарный Устав [16, с. 133]. Гл. XIV его называлась: «О порядке увольнения от службы флотских офицеров за предосудительное поведение и поступки, несовместимые с понятием воинской чести и доблести офицерского звания» [16, с. 150]. Для охраны достоинства воинской службы, офицеры, замеченные в неодобрительном поведении или проступках, не подлежащих действию уголовных законов, но несовместимых с понятием о воинской чести и доблести офицерского звания или изобличающих в офицере отсутствие правил нравственности и благородства подвергались суду Общего Собрания Флагманов и Капитанов (п. 144). Сохранялось положение, согласно которому данному суду подлежали только флотские обер-офицеры, как состоящие в составе экипажей, команд, учебных заведений или административных учреждений, причисленные и прикомандированные к ним (п. 145). Суд Общего Собрания Флагманов и Капитанов также мог принять решение об увольнении виновных от службы «с особого Высочайшего на то разрешения».

Подчеркивалось, действие данного суда на территории тех же портов что и ранее (п. 146). Общее собрание в них составлялось из Флагманов, Командиров экипажей, Командиров судов первых трех рангов, начальников отдельных частей, имеющих морские чины, а также из имеющихся налицо Старших Офицеров. Без изменений сохранялся институт совета посредников (п. 148), состоящий из 5 офицеров, а если в порту было менее 100 офицеров, то из трех (п. 149) офицеров и штаб-офицеров прослуживших не менее 5 лет (п. 150). Посредники избирались ежегодно (п. 151). Председателем в Совете посредников считался старший из них по чину (п. 160). Совет посредников обязан был удостовериться в справедливости обвинения. К дознанию Совет приступал или по предложению экипажного Командира, или того начальника команды или части обвиняемого, или непосредственно самостоятельно, по сведениям, дошедшим до посредников, с донесением о том командиру обвиняемого. Как и ранее, все проступки связанные с нарушением служебных обязанностей, не подлежали ведению посредников (п. 161).

Если по окончанию дознания совет признавал обвинение недоказанным, то старший из посредников докладывал об этом командиру обвиняемого, и затем совет прекращал свое действие, если начальник, по предложению которого началось дело, соглашался с егот решением. В ином случае дело вносилось в общее собрание Флагманов и Капитанов (п. 163).

Если входе разбора дела Совет единогласно признавал обвинение доказанным, то с разрешения Экипажного Командира или начальника команды или части, предлагал обвиняемому оставить экипаж или команду и подать просьбу об отставке в трехдневный срок; в случае отказа принять предложение, Совет представляет об этом Экипажному командиру или начальнику команды или части, который дело представлял главному Командиру или Командиру порта для внесения на обсуждение в Общее Собрание Флагманов и Капитанов. При этом дела из посреднических советов в Севастополе и Баку, подлежащие внесению в Общее Собрание Флагманов и Капитанов, поступали в такое Собрание в Николаев и представлялись через Командиров этих портов, главному Командиру флота и портов Черного и Каспийского морей (п. 164).

Суд Общего собрания Флагманов и Капитанов созывался: в С.-Петербурге по распоряжению Начальника Главного Морского Штаба, в прочих главных портах по распоряжению Главного Командира, о чем объявлялось приказом (п. 167). Суд собирался в определенное в приказе время и считается состоявшимся: в С.-Петербургском и Крондштатском портах, когда для присутствия в суде явилось не менее одной трети всех членов по списку, а во Владивостоском и Николаевском – не менее половины (п. 168). Председательствовал в судах (кроме С.-Петербурга и Владивостока) главный командир (п. 169), участвовавший в работе суда наравне со всеми. Действие суда Общего Собрания заключались в выслушании письменного донесения Совета посредников о поступке обвиняемого, с указанием выяснившихся обстоятельств по дознанию и ответу обвиняемого. Далее происходило обсуждении свойства проступка и степени вины обвиняемого. Призыв обвиняемого в суд производился по распоряжению председателя (п. 170).

Предметом суждения в Суде Общего Собрания могли быть лишь те обстоятельства, которые заключались в донесении Совета посредников. После принятия доклада Совета Посредников и обсуждения свойства поступка и степени вины офицера, Суд решал следует ли обвиняемого признать подлежащим удалению из экипажа или команды и увольнению от службы, или же признать невиновным (п. 174).

Голосование было тайным (п. 175). Длительность суда определялась не более суток, решение принималось большинством голосов, при равном количестве голосов обвиняемый оправдывался. Постановленный таким судом приговор приводился на общем основании, по распоряжению главного Командира порта. Офицеры уволенные по приговору Суда Общего Собрания подвергались тем же преследованиям как и офицеры уволенные по распоряжению начальства (п. 180). Офицер оправданный приговором, оставался в экипаже или команде о чем давалось знать приказом (п. 182). Уволенный офицер, не мог быть принят на службу без высочайшего разрешения, ему отказывалось в подаче жалоб на неправильное увольнение или в передаче дела в формальный суд (п. 183-184) [16, с. 150-153].

Таким образом, правовые предпосылки создания и деятельности судов чести были заложены еще в Уставе Воинском Петра I и получили свое логическое развитие в указе от 25 июля 1721 г. «Об отобрании свидетельства у всех полковых Офицеров о непорядочных поступках Офицера, за которые подлежит он исключению из службы». С развитием вооруженных сил империи, деятельность судов чести была конкретизированная в следующих законодательных актах: Устав Дисциплинарный (№5260 в редакции 1888 г.) и его дополнением 13 мая 1894 г. за № 10619; «Высо-

чайше утвержденное новое издание 14 главы Военно-Морского Дисциплинарного Устава» от 25 июля 1824 г. за №10927 и вводимым им судом капитанов, а также принятым 3 апреля 1889 г. за № 4907 Военно-Морским Дисциплинарным Уставом, в котором определялся порядок увольнения от службы флотских офицеров за преосудительное поведение и поступки, несовместимые с понятием воинской чести и доблести офицерского звания, через Суд Общего собрания Флагманов и Капитанов. Как видно из представленных документов, к концу XIX в., в вооруженных силах Российской империи окончательно сложилась система судов чести, с их законодательно закрепленными полномочиями и обязанностями.

Перспективы дальнейшего изучения проблемы заключаются в более детальном изучении процесса формирования, деятельности, правовых основ военно-судебного правосудия в Российской империи.

Список использованных источников и литературы:

1. Баишев. М. И. Военно-судебная реформа в царской армии, 60 - 70 гг. XIX в. : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история правовых и политических учений» / М. И. Баишев. – М., 1953. – 16 с.
2. Зайончковский П.А. Военные реформы 1860-1870 гг. в России / П.А. Зайончковский. – М., 1952. – 368 с.
3. Федоров А.В. Переустройство русской армии в 50 – 70 годы XIX века (исторический очерк): дис. ... докт. истор. наук : 07.00.01 / Федоров Александр Валентинович. – Л., 1950. – 350 с.
4. Селюков В.А. Российское военное законодательство в конце XIX – начале XX века (историко-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Селюков Валерий Александрович. – М., 1996. – 178 с.
5. Петухов Н.А. История военных судов России. Под ред. с предисл. д.ю.н., проф. В.М. Лебедева / Н.А. Петухов. – М.: НОРМА, 2003. – 352 с.
6. Шагаев В.А. Военно-судебная система России во второй половине XIX века : историко-правовое исследование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шагаев Виктор Алексеевич. – Владимир, 2007. – 181 с.
7. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 704 с.
8. Суды общества офицеров // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.) — СПб., 1890—1907.
9. Чистяков Н.Ф. Суды чести офицерские // Большая советская энциклопедия / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — Т. 25. — М.: Сов. энциклопедия, 1976.
10. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. т. 5. 1713-1719. – СПб., 1830. – 780 с.
11. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. Т. VI. 1720-1722. – СПб., 1830. – 815 с.
12. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. VIII. 1888 г. – СПб., 1890. – 641 с.
13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. XIV. 1894 г. – СПб., 1897. – 850 с.
14. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. Т. XXIV. С 6 ноября 1796 по 1798. – СПб., 1830. – 869 с.
15. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. Т. XXXIX. 1824 г. – СПб., 1830. – 670 с.
16. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. IX. 1889 г. – СПб., 1891. – 1110 с.

Курабцева Г.П. Правові засади створення і діяльності судів чести у збройних силах Російської імперії / Г.П. Курабцева // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». Том 25 (64). 2012. № 2. С. 332-339.

У роботі досліджується процес створення, правове забезпечення діяльності, організаційні особливості і еволюція інституту судів чести у збройних силах Російської імперії в XVIII – XIX ст. Зібрані і

оброблені основні законодавчі акти, виявлений докладний хід формування даного інституту протягом двох століть.

Ключові слова: суди честі, армія, флот, Російська імперія.

Kurabceva A.P. Legal frameworks of creation and activity of courts of honour in military powers of the Russian empire / A.P. Kurabceva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 332-339.

The process of creation, legal providing of activity, organizational features and evolution of institute of courts of honour, is in-process probed military powers of the Russian empire in XVIII – XIX вв. Collected and treated basic legislative acts, the detailed motion of forming of this institute is exposed on the extent of two ages.

Keywords: courts of honour, army, fleet, Russian empire.

УДК 342.827.1

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ И ИХ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНЫ

Паршичева И. Е.

Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, Симферополь, Украина

Статья исследует международно-правовые акты о правах человека и дает анализ соответствия правового статуса национальных меньшинств в Украине международным стандартам.

Ключевые слова: Конституция, национальность, национальные меньшинства, региональные механизмы защиты прав человека, права человека.

Все государства, входившие ранее в Союз ССР, провозгласили свое стремление построить демократическую правовую государственность. Их готовность участвовать в образовании единого гуманитарного пространства, создании надежных механизмов защиты прав человека и прав народов явится реальным подтверждением этого их стремления, гарантией разрешения драматических межнациональных конфликтов, которые должны быть остановлены.

В Украине проблема правовой обеспеченности статуса национальных меньшинств актуализируется с началом периода конституционного реформирования. Принимая во внимание, что на территории Украины проживают граждане свыше ста национальностей, которые вместе с украинцами составляют многомиллионный народ Украины, парламентарии наряду с Декларацией о государственном суверенитете [1], Актом провозглашения независимости [2] приняли Декларацию прав национальностей 1 ноября 1991 года [3]. С принятием указанной Декларации украинский народ стремится к утверждению независимости, созданию демократического режима, гуманизации государственной власти, социальной справедливости, равноправию всех этнических групп. Также, законодатель закрепил правовой статус национальных меньшинств конституционный закон «О национальных меньшинствах» от 25 июня 1992 года, который фактически создал гарантии для свободного развития национальным меньшинствам в Украине [4].

В правовой науке проблеме защиты прав национальных меньшинств не достаточно уделено внимания. Лишь ряд ученых- юристов, как российских, так и отечественных, в частности, А.Абашидзе, С. Пунжин, Е. Лукашева, Р. Тузмухамедов, И. Богдановская, А.Быков, М. Буроменский, П. Надолишний, Ю. Рымаренко, С. Рымаренко, А. Слюсаренко, М. Орзих, П. Рабинович, В. Погорилко, А. Быков, В. Никитюк, М. Товт, В. Колисник, Л. Рябошапко, В. Петков и др. в отдельных научных трудах затрагивают понятие национальных меньшинств, отдельные гарантии защиты их прав.

В данной работе предлагается исследование с целью анализа соответствия правового статуса национальных меньшинств в Украине международным стандартам.

Вопрос национальных меньшинств освящен во Всеобщей декларации прав человека (принята Генеральной Ассамблеей ООН в резолюции 217 А (111) от 10 декабря 1948 года (Док. ООН А/ RES / 217 А). В частности, ст.2 гласит: «Каждому человеку предоставляются права и свободы, провозглашенные данной декларацией, независимо от расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических и иных убеждений, национального, социального и семейного положения...». Статья 7: «Все люди равны перед законом и имеют право, без какой-либо разницы, на равную защиту законом. Все люди право на одинаковую защиту от какой-либо дискриминации, что нарушает Декларацию, и от любого подстрекательства к такой дискриминации». Статья 16: «Мужчины и женщины, которые достигли совершеннолетия, имеют право, без каких-либо ограничений по признаку расы, национальности либо религии, сочетаться браком и создавать семью. Они пользуются одинаковыми правами относительно вступления в брак, нахождения в браке и во время расторжения брака». Таким образом, статья 2 и статья 16, представляют всем людям равные права в любой ситуации, в том числе и при вступлении в брак (ст.16), а статья 7- право равенства перед законом [5, с. 40-41].

Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (принят и открыт для подписания, ратификации и присоединения резолюцией 2200 А (XX1) Генеральной Ассамблеей от 16 декабря 1966 гола - Док. ООН А/ RES / 2200 А (XX1). Часть 2 статьи 2 гласит: «Участвующие в настоящем Пакте государства обязуются гарантировать, что права, провозглашенные в настоящем Пакте, будут осуществляться без какой бы то ни было дискриминации, как-то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических и иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного положения, рождения и иного обстоятельства» [5, с.44-52]. Данная статья предоставляет гарантии от дискриминации, в частности, по признаку национальности.

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят и открыт для подписания, ратификации и присоединения резолюцией 2200 А (XX1) Генеральной Ассамблеей от 16 декабря 1966 гола - Док. ООН А/ RES / 2200 А (XX1), в статье 2 декларирует, что каждое государство - сторона данного Пакта, обязуется уважать и обеспечивать всем лицам, которые находятся в пределах территории и под ее юрисдикцией, права, которые указываются в данном Пакте, без какой-либо разницы относительно расы, цвета кожи, пола, языка религии, политических и иных предпочтений, национального и социального происхождения, имущественного по-

ложения, рождения и иных обстоятельств. Данный пункт традиционно посвящен равноправию, а также обеспечению правами граждан. Часть 1 статьи 4 гласит: «Во время чрезвычайного положения в государстве, при котором жизнь нации находится под угрозой и о наличии которого официально объявляется, участвующие в настоящем Пакте государства принимать меры в отступление от своих обязательств по настоящему Пакту, только в такой степени, в какой это требуется острой положения, при условии, что такие меры не являются несовместимыми с их другими обязательствами по международному праву и не влекут за собой дискриминации, исключительно на основе расы, цвета кожи, пола, языка, религии или социального происхождения» [5, с. 53-68]. Эта статья предполагает защиту прав человека, относящегося и к национальным меньшинствам, в период чрезвычайной ситуации. Несмотря на то, что статья предусматривает условия, которые ущемляют права человека, тем не менее, указывается и делается особый акцент на исключительной ситуации, которая сложилась. Таким образом, эту норму можно считать защитной.

В статье 26 Пакта о гражданских и политических правах указано, что «все люди являются равными перед законом и имеют право без какой-либо дискриминации на равную защиту законом. В этом отношении всякого рода дискриминация должна быть запрещена законом и закон должен гарантировать всем лицам равную и эффективную защиту против дискриминации по какому-либо признаку, как-то: расы, цвета кожи, пола, языка религии, политических и иных предпочтений, национального и социального происхождения, имущественного положения, рождения и иных обстоятельств». Эта статья предоставляет национальным меньшинствам защиту от дискриминации. Статья 27: «В тех государствах, где существуют этнические, религиозные и языковые меньшинства, лицам, принадлежащим к ним, не может быть отказано в праве вместе с другими членами этой же группы пользоваться своей культурой, соблюдать свою религию и отправлять ее обряды, а также пользоваться родным языком» [5, с. 53-68].

Если все вышеизложенные нормы касались национальных меньшинств как исключения, не обязательно многочисленного слоя населения, то ст.27 Пакта о гражданских и политических правах касается исключительно прав национальных меньшинств и имеет своей целью обеспечение прав этих групп населения для того, чтобы они действительно чувствовали себя полноценными людьми. В частности, в этой статье гарантируются: право на пользование национальной культурой, право пользоваться родным языком, право на национальную религию и отправление ее обрядов. Эти нормы являются основополагающими и являются обязательным условием на пути создания конституции соответствующего уровня. Именно поэтому, все они вошли (в той или иной трактовке) в состав современных конституций, что, безусловно, является правильным и справедливым в отношении людей, отнесенных к такой группе как национальное меньшинство.

В Декларации о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам (принятой резолюцией 47/135 Генеральной Ассамблеи ООН), говорится: «Генеральная Ассамблея, отмечая важность еще более эффективного осуществления международных документов по правам человека применительно к правам лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным или языковым меньшинствам..., принимает Декларацию о правах лиц,

принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам...» «Государства охраняют на их соответствующих территориях существование и самобытность национальных или этнических, религиозных и языковых меньшинств и поощряют создание условий для развития этой самобытности. Государства принимают надлежащие законодательные и другие меры для достижения этих целей» (ст. 1). «Государства принимают при необходимости меры для обеспечения того, чтобы лица, принадлежащие к меньшинствам, могли в полной мере и эффективно осуществлять все свои права человека и основные свободы без какой бы то ни было дискриминации и на основе полного равенства перед законом» (ст. 4) [5, с. 109-113].

Европа, после длительной работы под эгидой Совета Европы представила своим членам и всему миру обогащенную уникальным многовековым опытом Рамочную конвенцию о защите национальных меньшинств. Она не имеет большого объема – всего 32 статьи, но юридически конкретизирована и относительно строга в формулировках. Это выражается, прежде всего, в том, что конвенция предусматривает механизм реализации зафиксированных в ней норм, например, в статьях 24-26. Также, в конвенции четко сформулированы права (ст. 4-19), обязанности участников (ст. 20-23) [5, с. 634-640]. Она выработана с учетом согласия всех членов Совета Европы, что заведомо повышает ее эффективность, особенно в условиях интенсификации интеграционных процессов на базе Маастрихтского договора. Не случайно в первый же день конвенцию подписали 21 член Совета.

Региональные механизмы защиты прав национальных меньшинств в рамках Совета Европы и СНГ фактически дублируют друг друга. Поэтому Украина, учитывая свои обязательства, вытекающие из Хельсинкского Заключительного акта Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, Мадридского, Венского и Хельсинкского итоговых документов, документов Копенгагенского и Московского совещаний по человеческому измерению СБСЕ, документа Краковского симпозиума по культурному наследию, а также Парижской хартии для новой Европы [5; с. 641-693], исходя из того, что права лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, являются неотъемлемой частью общепризнанных прав человека, присоединилась к Конвенции СНГ «Об обеспечении прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам» 1994 г. [6].

Комплекс прав национальных меньшинств, закрепленных в законодательстве Украины, отвечает целому ряду положений, закрепленных в следующих документах: Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах, Международном пакте о гражданских и политических правах и Факультативном протоколе к Международному пакту о гражданских и политических правах, которые ратифицированы Украиной. Также этот комплекс прав и свобод согласуется и с Европейской конвенцией о защите прав и основных свобод человека и Протоколами №2, 3, 8 и 11 к этой Конвенции, подписанными от имени Украины. Это дает основания для вывода, что сегодня в Украине перестраивается вся правовая система: права и свободы человека в целом, и в частности права национальных меньшинств определены неотъемлемыми основами нового конституционного строя. Тем не менее, государству необходимо принять ряд положений, которые будут направлены на расширение прав и свобод национальных меньшинств, с целью максимального со-

ответствия международно-правовым актам, и разрабатывать направления для обеспечения их реализации.

Список использованной литературы:

1. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990, № 55-ХІІ [Електронний ресурс]/ База даних «Законодавство України». - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
2. Про проголошення незалежності України: Акт від 24.08.1991, № 1427-ХІІ [Електронний ресурс]/ База даних «Законодавство України». - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
3. Декларація прав національностей України від 01.11.1991, № 1771- ХІІ [Електронний ресурс]/ База даних «Законодавство України». - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>
4. Про національні меншини в Україні. Закон України від 25 червня 1992 року, № 2494-ХІІ [Електронний ресурс] / База даних «Законодавство України».- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/2494-12>
5. Международные акты о правах человека. Сборник документов./ [составит., В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева]. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 784 с.
6. Конвенція про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин СНД від 21.10.1994, Міжнародний документ № 997_050 [Електронний ресурс] / База даних «Законодавство України».- Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_050

Паршичева І.Є. Міжнародно-правові аспекти прав національних меншин та їх імплементація в правовій системі України / І. Є. Паршичева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 340-344.

Стаття досліджує міжнародно-правові акти про права людини і дає аналіз відповідності правового статусу національних меншин в Україні міжнародним стандартам.

Ключові слова: Конституція, національність, національні меншини, регіональні механізми захисту прав людини, права людини.

Parshicheva I. E. International legal aspects of the rights of national minorities and their implementation in the legal system of Ukraine / I. E. Parshicheva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 340-344.

The article examines the international instruments on human rights and provides an analysis of compliance with the legal status of national minorities in Ukraine international standards.

Keywords: Constitution, nationality, ethnic minorities, regional mechanisms to protect human rights, human rights.

УДК 340.134:342.84

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СПИСКІВ

Пасечник О.С.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

Статтю присвячено дослідженню процесу формування партійних списків. Проаналізовано сучасний системи виборів в Україні. Досліджено особливості процесу формування партійних списків зарубіжних країн. З'ясовані недоліки процесу формування партійних списків в Україні.

Ключові слова: виборча система, виборчий процес, партійний список.

Актуальність, теми дослідження обумовлена тим, що з моменту проголошення незалежної правової української держави забезпечення виборчого процесу в країні є основним елементом становлення демократії. Згідно з чинним законодавством України одним з основних етапів виборчого процесу є етап висування кандидатів у депутати. У пропорційній системі виборів висування кандидатів у депутати здійснюється згідно з партійними списками. Дотримання демократичних стандартів внутрішньопартійної демократії в ході процесу формування партійних списків є невід'ємним елементом правової держави.

Дослідженню різних аспектів виборчих процесів присвячені роботи російських дослідників, зокрема Г.Атаманчука, К.Гаджиєва, А.Ковлера, Д.Левчика, В.Маклакова, А.Максимова, І.Патрушева, С.Устименка, Н.Федоркіна та інших. Серед українських вчених які досліджували питання удосконалення виборчої системи слід відмітити таких як В.Авер'янов, В.Бабкін, В.Журавський, В.Погорілко, М.Рибачук, В.Тодика, В.Цветков, І. Шкурат, В.Шаповал, Ю.Шемшученко та інші.

Але проблемні моменти правового аспекту формування партійних списків залишаються і понині. Таким чином, проблематика даного питання зводиться до недосконалості процесу формування партійних списків та необхідності його дослідження як для розвитку науки, так і законодавства в цілому.

Мета дослідження полягає в аналізі виборчої системи за партійними списками яка склалася в багатьох країнах, а також в Україні.

Досягнення зазначеної мети забезпечується через вирішення таких завдань:

- проаналізувати законодавче забезпечення виборчої системи в Україні;
- ✓ дати характеристику інституту правового регулювання виборчої системи за партійними списками в Україні та в світі;
- ✓ з'ясувати недоліки процесу формування партійних списків.

Виборча система за партійними списками, що склалася в багатьох країнах в першій половині ХХ століття, передбачала поділ території країни на кілька багатомандатних округів і розподіл мандатів пропорційно числу голосів, отриманих парті-

ями в цих округах. В Україні відразу після проголошення незалежності, завдяки референдуму 1991 року, була утворена парламентська комісія з підготовки нової конституції. З прийняттям нової демократичної Конституції 28 червня 1996 року була заснована мультіпартійна політична система (плюралізм) і задекларовані основні права і свободи громадян України, а також національних меншин країни.

Згідно зі статтею 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України - однопалатний парламент, що складається з 450 місць [1]. Комплектування депутатів згідно з законодавством проводиться за змішаною, або паралельною виборчою системою, тому що пропорційна і мажоритарна система не перетинаються, ці дві паралельні системи існують окремо. Це означає, що половина депутатів (225 осіб) будуть обиратися за партійними списками, а інша половина - в мажоритарних округах терміном на 5 років. Наприклад, прийшовши 28 жовтня 2012, на виборчі дільниці, щоб проголосувати на виборах до Верховної Ради України, виборці отримували два бюлетені, віддрукованих тільки українською мовою: один - для голосування по загальнодержавному округу, а другий - по одномандатному. Це пов'язано з тим, що вибори пройдуть за змішаною системою - 225 депутатів будуть обрані за партійними списками, запропонованими 21 партією, і ще 225 депутатів - в одномандатних округах.

Таким чином, відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» вибори до Верховної Ради України здійснюються за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою [2]. Змішана система виборів в Україні характеризується рядом недоліків. Так, наприклад, основними проблемами даної системи виборів, які відбулися в 2006 і 2007 роках було те, що при формуванні партійних списків досить часто порушувалися демократичні стандарти внутріпартійної демократії, а мажоритарна складова, часто була корупційногенною [3].

Однак на наш погляд, слід зазначити, що неправильно говорити про те, яка виборча система краща або гірша, яка система більш демократична. Потрібно звернути увагу на умови, в яких ці системи існують. Партійна система у нас не працює. Ми вже побачили непрацездатний парламент, сформований за партійними списками, який був розпущений у 2006 році, або парламент, у якому можна було накрити місця однієї з фракцій державним прапором і піти. Мажоритарна система також має свої плюси і мінуси. При мажоритарній системі ми хоча б бачимо обличчя потенційного депутата, а не список партії, який потім перетасовував. Тим не менше, навіть саму ідеальну систему виборів можна перетворити в недемократичну. Але вина в цьому не система, а ми з вами, адже як кажуть, кожен народ має ту владу, яку він заслуговує ...

Повертаючись до теми нашого дослідження, слід зазначити, що основною правовою складовою пропорційної виборчої системи, є процес формування партійних списків.

Згідно теорії партійний список на виборах до представницьких органів влади, які проводяться за пропорційною системою - це список кандидатів від однієї партії чи іншого виборчого об'єднання [4, с.226.]. Правила формування і висунення списку визначаються законодавством держави, статутами виборчих об'єднань і іншими чинниками. Порядок розташування кандидатів у списку визначає і розподіл між ними виграних партією місць у представницькому органі [4, с.226].

За підсумками виборів місця між кандидатами розподіляються пропорційно поданим голосам згідно порядковим номерам у партійному списку. В залежності від методу визначення даного порядку виділяється кілька типів списків. Основних типів два. Закритий список - найбільш поширена форма, при якій виборець голосує за один із запропонованих списків цілком у тому вигляді, в якому він представлений. Кожна з що у виборах партій розпорядженні своїх кандидатів у партійному списку в порядку переваги [4, с.227].

Проте в деяких країнах голосуючий може певною мірою вплинути на розподіл місць всередині обраного списку. Список, всередині якого виборець також може вибрати одного або декількох переважних кандидатів, називається відкритим [5, с.325]. Для визначення кількості місць, отриманих партією, сума голосів за всіх її кандидатів складається, а порядковий номер кожного окремого кандидата визначається уподобаннями виборців. Конкретна реалізація даного принципу різниться від країни до країни і залежить від прийнятого методу голосування. Виборцю може бути надано право вибрати весь список або окремого кандидата з нього (Бельгія, Данія), кількох кандидатів з одного списку (Італія) і навіть кандидатів з різних списків. У Люксембурзі та Швейцарії за відкритими списками можливо кумулятивне голосування [5, с.440].

В якості окремого різновиду може бути виділений регіональний список. По суті це закритий список, на склад якого виборець вплинути не може, однак позиції кандидатів, як і у відкритому списку, визначаються за підсумками голосування. Кожен з кандидатів, висунутих партією, закріплюється за певною територією - округом чи регіоном. Число місць пропорційно розподіляються між партіями, а мандати отримують найбільш успішні кандидати від кожної партії, що отримала свою квоту. Вибори з використанням цієї моделі списку часто призводять до курйозу: успішний кандидат може не отримати місце, якщо його однопартіці виступлять краще, однак програв йому прямий суперник займає місце, опинившись серед кращих у своїй партії.

Гібридний варіант являє собою прийнята в ряді країн Латинської Америки модель, в якій партіям надається право виставити від свого імені кілька закритих списків, результати яких підсумовуються при розподілі місць між партіями, але враховуються окремо при визначенні кандидатів, їх займають [5, с.585]. Тобто, як і у відкритому списку, виборець може прямо висловити свої уподобання. За такою системою могли проходити вибори і на індивідуальні пости (вибори мера, губернатора), що служило приводом для її критики. Правила формування і висунення списків кандидатів можуть суттєво відрізнятись в різних країнах. Загальні принципи в тій чи іншій мірі визначаються законодавством і можуть бути пов'язані з встановленою для даних виборів виборчою системою. Закон також може вимагати певних внутрішньопартійних процедур для визначення імен кандидатів. В рамках законодавства ці процедури можуть регламентуватися статутом і іншими партійними документами.

Наприклад, в Україні відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» висунення кандидатів у депутати партіями розпочинається за 90 і закінчується за 79 днів до дня голосування [6]. Партії затверджують список своїх кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі та висувають кандидатів по ма-

жоритарних округах на з'їздах. Більш конкретних процедур при цьому не визначено, і в цих межах партії вільні самі визначати склад і порядок кандидатів у списку.

У встановлених нормативними документами межах на формування партійного списку впливають різноманітні чинники. Так, враховується популярність кандидата серед населення. Відомий діяч, який користується довірою виборців, може принести партії додаткові голоси і дозволити зайняти депутатські місця ще декільком представникам своєї партії. З тією ж метою можуть використовуватися «паровози» - авторитетні особистості, часто не пов'язані з політикою, які після обрання передають свій мандат іншим, менш відомим, кандидатам зі списку [6].

Однак найбільший вплив на партійні списки роблять безпосередньо внутрішньопартійні процеси, часто приховані від сторонніх спостерігачів. Нерідко складання списку супроводжується апаратної боротьбою. Значний вплив роблять політичні та фінансові зв'язки кандидатів, їх вага не стільки серед електорату, скільки серед еліти. Кандидати можуть бути пов'язані з тим чи іншим лобі, відзначаються і випадки прямої купівлі місць у партійних списках. Оскільки вирішальна роль при формуванні закритих списків належить керівництву партії, важливим є фактор близькості потенційного кандидата до партійної верхівці. Одним з визначальних факторів для списків виборчих блоків і коаліцій з декількох партій є домовленості між організаціями-учасниками блоку про представленості в списку членів кожної з них. Розбіжності з цього питання можуть послужити розпаду коаліції.

З вище сказаного, ми можемо зробити наступний висновок. Для впорядкування партійної системи в українських умовах, необхідно перейти від змішаної виборчої системи до повністю пропорційної, з формуванням відкритих партійних списків, що в свою чергу більш дисциплінує партійний актив і олігархів, позбавляючи їх можливості створювати штучні, внутріпарламентської конструкції з партійних членів і незалежних мажаритарщиків. На наш погляд саме пропорційна система виборів, з відкритими списками стимулює багатопартійність. Але з іншого боку, виникає питання, про доцільність реформування нинішньої виборчої системи України. Відповідь на це питання ми отримаємо, після оцінки та підведення підсумків виборів у Верховну Раду України (2012р).

Список літератури

1. Конституція України// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – N 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про вибори народних депутатів України» Верховна Рада України; Закон від 17.11.2011 № 4061-VI/// [електронний ресурс]. Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
3. Айвазовская Ольга/ Смешанная избирательная система дискредитировала себя 10 лет назад// Айвазовская Ольга// [електронний ресурс]. Режим доступа: http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_smeshannaya-izbiratel'naya-sistema-diskreditirovala-sebya-10-let-nazad/463230
4. Энциклопедический словарь / Под общ. ред. проф. В. И. Червонюка. — М.: Юридическая литература, 2002. — 432 с.
5. Конституционное право зарубежных стран: учебник/ Баглая М.В., Лейбо Ю.И., Энтина Л.М. - М.: Норма, 2004. — 832 с.
6. Про вибори народних депутатів України Верховна Рада України; Закон від 17.11.2011 № 4061-VI// [електронний ресурс]. Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
7. Богдан Степовой. В бой идут паровозы/Богдан Степовой//Известия.- 2005. – [Электронний ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/305761>

Пасечник О.С. Правовой анализ процесса формирования партийных списков / Пасечник О.С. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2012 – Т. 25 (64), № 2. – С. 345-349.

Статья посвящена исследованию процесса формирования партийных списков. Проанализировано современная системы выборов в Украине. Исследованы особенности процесса формирования партийных списков зарубежных стран. Выявлены недостатки процесса формирования партийных списков в Украине.

Ключевые слова: система выборов, избирательный процесс, партийный список.

Pasechnik O.S. Legal analysis of the formation the party lists / Pasechnik O.S. // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Juridical sciences. – 2012. Т. 25 (64) №2. – P. 345-349.

The article deals with the process of formation of party lists. Analyzes the current electoral system in Ukraine. The features of the formation of the party lists of foreign countries. Clarified weaknesses of the process of formation the party lists in Ukraine.

Keywords: electoral system, the electoral process, the party list.

УДК: 351.713(47+57) «17/18»

РАЗВИТИЕ ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЫ РОССИИ ПО ЕВРОПЕЙСКОЙ ГРАНИЦЕ В 1811 –1819 ГГ.

Радайде Д. С.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В статье исследуется проблема организации и становления таможенных органов Российской империи в данный период на основе принятия «Учреждения Таможенного управления по Европейской торговле» от 1811 г. Рассматривается структура, система управления и основные направления развития таможенной сети, штаты таможенных учреждений.

Ключевые слова: таможенная система, Россия, организация, управление.

Актуальность избранной для исследования проблемы обуславливается, необходимостью изучения истории развития таможенного дела в истории государства и права Украины, а также использования опыта организации таможенной службы в предшествующие века для его анализа и возможного использования в процессе реформирования таможенной службы в Украине.

К наиболее известным и ярким работам по истории развития таможенного дела, очевидно, следует отнести труды таких ученых как Бородин Л.В., Волков М.Я., Головако Ю.И., К.М. Колесников, О.В. Морозов, Г.М. Виноградов, Ковальський В.К., Макаров Л.Н., Павлов А., Рисич Й.Л., Новосад Б.М., Чорний В. и многих других [1-11]. В них авторы рассматривают различные этапы и аспекты становления и развития таможенной службы в Украине и России, в том числе и с древнейших времен. Тем не менее, процесс становления таможенной сети в Крыму, с присоединением его к Российской империи практически остается неизученным.

Нужно отметить, что несмотря на отдельные изменения в системе таможенной службы России, в целом к началу XIX в. перестала отвечать выдвигаемым к ней требованиям, мало учитывала произошедшие в конце XVIII территориальные изменения и общую социально-экономическую ситуацию в Европе. Становилось очевидно, что без серьезных реформ ее деятельность далее будет малоэффективна.

Процесс реформирования таможенной системы начался с началом 1811 г., когда 4 января было принято решение «Об устройстве военной стражи на границах западных Губерний» (№24480) [12, с. 508]. Для обеспечения таможенной безопасности границ все протяжение границ от Полангена до Егордыка на Днестре разделялось на участки, по 150 верст каждый. Охрана каждого участка разъездами поручалась надзору армейских штаб-офицеров с казачьими частями. При этом, предусматривалось, что казачьи полки в год 3 раза должны переводиться с участка на участок как и их штаб-офицеры. Кроме назначенных по границе мест для таможен, любой

пропуск чрез границу проезжающих, проходящих и товаров воспрещался, а потому все перехваченное на кордоне переходило в пользу перехвативших (п.1-4).

Для каждого участка назначался один казачий полк, а сам участок разделялся на 15 частей. При этом каждая сотня располагалась в трех местах, так, чтобы для непрерывного объезда 10-верстного расстояния было по 30 казаков. Эти команды располагались посредине своих частей и команды делали разъезды в обе стороны [12, с. 509]. Устройство же кордонной стражи от Егорлыка на Днестре до устья Днестра предоставлялось генерал-лейтенанту Дюку де Ришелье [1, с. 510].

24 июня 1811 г. было принято «Учреждение Таможенного управления по Европейской торговле» (№24684). Важнейшим его нововведением, по сравнению с предыдущей организацией таможенного дела, стало создание 11 таможенных округов, состоящих, в свою очередь, из нескольких таможен и застав: 1-й округ Архангельский, в него входили таможни Архангельская и Онежская, а также Новодвинская, Кольская и Мезенская заставы. 2). С. Петербургский с таможнями С. Петербургской, Крондштадтской, Нарвской с Магдебургской заставой и Выборгская с заставами Грандзундской и Фридрихсгамской. 3). Ревельский, состоящий из таможен Ревельской и Гапсальской, а также заставы Балтийского порта. 4). Рижский, в составе таможен Рижской, Болдеражской, Аренсбургской. 5). Либавский, с таможнями Либавской и Виндавской. 6). Палангенский, с входящими в него таможнями Палангенской, и таможен и застав, по границе от Палангена до Брест-Литовска включительно. 7). Радзивилловский, в составе Радзивилловской таможни и таможен и застав, по границе от Брест-Литовского до Исаковецкой таможни включительно. 8). Дубоссарский, из таможни Дубоссарской и таможен и застав, от Исаковецкой таможни до Овидиополя включительно. 9) Одесский округ: Одесская таможня и заставы Маякская, Херсонская, Николаевская. 10). Феодосийский: из таможен Феодосийской, Евпаторийской и застав Балаклавской, Еникольской, Керченской, Бугазской. 11). Таганрогский: из таможни Таганрогской и Мариупольской заставы.

При этом каждый таможенный округ, со всеми входящими в его состав таможнями и заставами, а также таможенной стражей, управлялся начальником округа [12, с. 681]. Таможни разделялись на главные, обычные и контрольные. Главным разрешался пропуск иностранных товаров, а состояли они из управляющего таможней, членов таможни и таможенных чиновников и служащих. Обычные таможни состояли из управляющего таможней и одного или двух членов таможенных служащих. При этом, полагалось, чтобы в приморских таможнях управляющий, или один из членов знал иностранные языки и различные формы документов иностранных государств. Заставы же состояли из 1 заставного надзирателя и нескольких человек служащих (п. 1-7).

Важным структурным подразделением таможенной системы была таможенная стража, на которой лежала обязанность предотвращения контрабанды товаров по всей сухопутной и морской границе. Стража состояла из отдельных команд по 10 человек рядовых объездчиков. При этом три таких команды подчинялись одному надзирателю, которому в помощь назначался помощник. Рядовые члены таможенной стражи обычно набирались из отставных военных.

Каждые 15 верст сухопутной границы обслуживала 1 команда таможенной стражи, а по морским берегам команды располагались в зависимости от рельефа местности и решения начальника округа. При этом главные таможни должны были

содержать на море и по рекам вооруженные катера и шлюпки. Управление судами поручалось также отставным морским чиновникам, переходящим в ведение «Главного Таможенного Начальства». Исполняя обязанности таможенной стражи они обязывались наблюдать за неукоснительным исполнением таможенного законодательства и имели право, задержав товары, законом запрещенные, представлять их прямо в ближайшие таможи, требовать их осмотра и конфискации (п. 8-24).

Начальник Таможенного округа надзирал за всеми таможами, заставами и таможенной стражей его округа, наблюдал за точным исполнением узаконений и предписаний, осматривал их. Он располагался там же, где и главная таможня привоза. На него возлагалась непосредственная ответственность исполнения законов на таможах округа. Получая рапорты о любом задержании и конфискации товаров, в его округе, он представлял их со своим мнением главному таможенному начальству (п. 25-28).

На управляющих главными таможами и начальников прочих таможен и застав возлагались обязанности бывших директоров таможен, а где их не было, цолнеров и других старших таможенных чиновников. Дела по привозной и отпускной торговле разделялись между членами таможен, по решению их начальства, и в этом отношении, члены таможен исполняли обязанности цолнеров и унтер-цолнеров. Прочие же чиновники и служители таможен действовали на основании данных им инструкций и данного положения (п. 29-31).

Контрольные таможи создавались для проверки таможен и ревизии товаров провозимых через Таможни по сухопутной границе. Они должны были располагаться на больших дорогах, ведущих от границы внутрь государства, в расстоянии от 50 до 100 верст от пограничных таможен. Надзор за контрольными таможами поручался начальнику контрольных таможен (п. 32-33).

Особо оговаривались в документе права, обязанности и ответственность таможенных чиновников, особенности взаимодействия с местными органами власти и т.д. (п. 36-58) [12, с. 683-685].

Следующим шагом в деле реформирования таможенной системы стало принятие 25 июля 1811 г. закона «Учреждение Министерства Финансов» (№24688), главе которого и подчинялись в дальнейшем таможни [12, с. 728]. Оно состояло из 4 департаментов и канцелярии министра. При этом 3-й и 4-й департаменты, были соответственно «...3) Департамент внешней торговли. 4) Департамент разных податей и сборов» [12, с. 728].

Департамент внешней торговли состоял из 2-х отделений: 1) Отделение торговых внешних сношений, и 2) Таможенного управления. На таможенное отделение были возложены следующие обязанности: «1. Сведения о состоянии Таможенных Округов, Таможен и застав по всему Государству. 2. Срочные ведомости о приходящих и отходящих кораблях, о привозных и отпускных товарах и пошлинах, с них собираемых. 3. Собрание генеральных и частных карт пограничных и прибрежных мест по всей Таможенной линии, с означением больших и малых дорог, как ныне существующих, так и закрытых, пограничных рек и водяных сообщений, равно и морских берегов, удобных к пристанищу судов и выгрузке товаров. 4. Наблюдение за исправностью и верностью пошлинных сборов. 5. Дела по конфискации и продаже товаров, и по торговле нейтральной. 6. Дела, до зданий Таможенных относящихся, и снабжение их всем нужным [12, с. 740]. 7. Снабжение Таможен и застав штем-

пелями и книгами. 8. Дела об определении и увольнении чиновников, служителей и маклеров, о награде и производстве их. 9. Дела следственные по жалобам и доносам о преступлении должности. 10. Управление Типографией для печати преис курантов, видов торговли» и проч. [12, с. 741]. В развитие данных положений, 31 декабря 1811 г. «О упразднении Коммерц-коллегии и об открытии временного ее Департамента» (24938) [12, с. 942], а 18 января 1812 г. был принят указ «Об открытии Департамента Внешней Торговли, и о упразднении Департамента Министерства Коммерции» (№24955) [13, с. 13]. Таким образом, на основании данных документов была начата реорганизация таможенной службы в России, продолжившаяся и в последующие годы.

С произошедшей реорганизацией таможенной системы были введены и новые штаты таможен в Европейском регионе. Так, в Санкт-Петербургской таможне насчитывалось 535 чел. состава, в Рижской 188 чел. [14, с. 275-273]. Кроме того в состав таможен и таможенного присмотра по берегам Балтийского и Белого морей входило: Санкт-петербургского округа – Крондштадская таможня 192, Нарвская таможня 32, Магдебургская застава 2, Выборгская таможня 31, Транзундская застава 15, Фридрихс. Таможня 11. Всего – 283 чел.

В Архангельском округе: Архангельская таможня 100, Новодвинская таможенная застава 17, Онежская таможня 33, Кольская застава 6, Мезенская застава 2. Всего – 158 чел. В Ревельском округе: Ревельская таможня 89, Гапсальская таможня 26, таможенная застава при Балтийском порту 8. Всего – 123 чел. В Рижском округе: Болдержанская таможня 17, Перновская таможня 41, Аренсбургская таможня 10. Всего – 68 чел. В Либавском округе: Либавская таможня 81, Виндавская таможня 42. Всего в округе – 123 чел. В таможенном присмотре по берегам этих морей 690 чел. Таким образом, в данных округах по берегам Балтийского и Белого морей было 1322 различных таможенных служащих [14, с. 276-277].

Штат таможен, застав и таможенного присмотра по берегам Черного и Азовского морей был в этот период следующим: Феодосийский округ – Феодосийская таможня 47; Евпаторийская таможня 32 чел.; Балаклавская застава 10; В заставах Керченской, Еникольской и Бугазской в каждой по 4 человека. Всего в округе – 101 чел.

Одесский округ: Одесская таможня 59; 3 заставы, в них в каждой по 10 чел. Всего в округе – 89 чел. Таганрогский округ: Таганрогская таможня 78, Мариупольская застава 4. Всего в округе – 84 чел. В таможенном присмотре – 216. Всего в данных округах различных таможенных служащих – 490 [14, с. 280]. Кроме того, 10 февраля 1812 г. было принято решение о причислении таможенных застав Маякской к Дубоссарскому, а Овидиопольской к Одесскому округам (24990) [13, с. 181].

Штат таможен и таможенного присмотра по сухопутной Европейской границе был следующим: в Полангенском округе – Полангенская таможня 23, Горждовская таможня 4, Юрбургская таможня 13, Ковенская застава 5, Гродненская застава 5, Гониондская таможня 11, Бобровская застава 2, Хорощенская таможня 11, Бугская застава 2, Брестская застава 5. Всего в округе – 81 чел.

В Радзивиловском округе: Радзивиловская таможня 23, Рожмпольская застава 2, Преоборовская застава 2, Волочинская таможня 12. Всего в округе – 39 чел. Дубоссарский округ: Дубоссарская таможня 23, Могилевская таможня 12, Овидиопольская застава 7. Всего в округе – 42. В таможенном присмотре этих округов –

1380 чел. Всего в этих округах – 1542 чел. различных служащих [14, с. 281-282], а в целом на всей Европейской границе 3354 чел. различных таможенных служащих.

Следующим шагом, обусловленный попыткой взять под контроль деятельность таможенных учреждений, стало создание 17 июня 1812 г. Контрольного таможенного управления по сухопутной границе (№25146) [13, с. 357]. Согласно ему, создавались контрольные таможни «для поверки таможен и ревизии товаров, провозимых через таможни по сухопутной границе». С учетом разделения сухопутной западной границы на 3 таможенные округа, назначались для нее 3 Контрольные таможни с контрольными заставами. Контрольные таможни именовались по названию Округа, а их застава же контрольные по месту нахождения.

При этом, контрольные таможни состояли из управляющего таможней и двух членов, чиновников и слуг. Надзор за контрольными таможнями и заставами поручал одному начальнику контрольных таможен. В свою очередь контрольные застава подчинялись контрольным таможням (п. 1-7). Контрольные таможни создавались вблизи главных пограничных таможен на больших дорогах, ведущих от границы внутрь государства на расстоянии от 50 до 100 верст от главных пограничных таможен. По остальным дорогам от главных таможен привоз иностранных товаров запрещается, но на них создавались контрольные застава для пропуска только вывозимых товаров.

Контрольные застава создавались вблизи пограничных таможен и таможен на дорогах с большим провозом товаров идущих за границу для их только пропуска, на расстоянии от 50 до 100 верст от данных таможен и таможен (п. 9-10) [13, с. 358]. Товары идущие из за границы в Россию, и из России за границу, провозились и пропускались только по тем дорогам, где были контрольные таможни и контрольные застава. А товары, привозимые из-за границы чрез главные пограничные таможни проверялись только контрольных таможнях (п. 12-13).

Контрольный таможенный присмотр создавался по контрольной черте сухопутной западной границы на расстоянии от нее от 50 до 100 верст. 15. Он состоял из надзирателей и объездчиков и подчиняется начальнику контрольных таможен, под ведением контрольных таможен и таможен. Контрольные надзирательские дистанции, их посты и объездчики размещались по усмотрению начальника контрольных таможен. При этом объездчики разделялись на команды по дистанциям, каждая во главе с надзирателем. Нужно упомянуть, что контрольные объездчики обычно избирались из отставных от военных «имеющих аттестаты о похвальном поведении» (п. 14-19).

Обязанностях Контрольного управления заключались в: 1) поверке и ревизии иностранных товаров, провозимых чрез пограничные таможни и застава; 2) в надзоре за провозом отпускных товаров и за всем тем, что провозилось через сухопутную границу; 3) в содействии пограничным таможням в борьбе с контрабандой; 4) «в строгом надзоре за провозимой монетой Российского чекана».

Проверка пограничных таможен и таможен состояла в точности и верности сбора пошлин со всех провозимых товаров и в соблюдении таможенного обряда (п. 21). Ревизия же товаров происходила по доставляемым в контрольные таможни и застава от пограничных таможен подписанных управляющим и членами, а от застава за подписью надзирателей копий с объявлений на провозимые товары, по предъявляемым провозящими ярлыкам и фактурам, а также по донесениям контрольных чиновников, находившихся на черте границе. Для чего в каждую главную

пограничную таможенную со стороны контрольного (с. 359) надзора, командировались 1 надзиратель, 1 надсмотрщик и 2 объездчика (п. 24) [13, с. 362].

Однако двойная система таможенных учреждений не оправдала себя, и уже 15 июля 1815 г., по просьбе министра финансов и согласованию с комитетом министров было принято решение «Об уничтожении Контрольных Таможен и всего Контрольного Управления» (25902) [15, с. 243].

В 1815 г., по результатам Венского конгресса было создано Царство Польское получившее собственную конституцию. В процессе его организации 17 апреля 1818 г. был принят указ «О назначении Генерал-Майора Ланга Начальником имеющего учредить в Варшаве Правления Российских таможенных и торговых дел» (27349). Как видно уже из самого названия документа, в Варшаве создавалось правление российских таможенных и торговых дел во главе с Лангом, бывшим, в свою очередь, в подчинении министра финансов. Лангу предписывалось «состоять в непосредственном сношении с таможенными и заставами Царства Польского и прочими Начальствами, к оным принадлежащими. 4. Равно иметь ему непосредственное влияние на таможенные и заставы Российские, на черте между Империей Российской и Царством Польским находящиеся» [16, с. 214]. В дальнейшем, все товары для России из польских портов должны были идти прямо в Варшаву, а оттуда в Брест-Литовск [16, с. 215].

Данные изменения, как и развитие экономической и военной политики России на Юге империи привели к необходимости очередного преобразования всей действовавшей таможенной системы. Так, еще 30 мая 1817 г. был принят «Таможенный Устав по Азиатской торговле», введшийся с 1 января 1818 г. (26894) [17, с. 328], а уже 14 декабря 1819 г. «Таможенный устав по Европейской торговле» (28030), согласно которому все «предыдущие узаконения отменялись» [18, с. 417]. Таким образом, разновекторная внешняя и внутренняя политика России привела к созданию двух отдельных таможенных систем – Европейской и Азиатской, с различным устройством, задачами и целями, но с единым высшим управлением.

Перспективы дальнейшего исследования состоят в последовательном изучении дальнейших этапов развития таможенной системы Российской империи.

Список использованных источников и литературы:

1. Бородич Л.В. Військово-охоронна система Російської імперії на території України у XIX – на початку XX ст. // Історія України. – 1999. – №6 (118). – Лютий. – С. 1-3.
2. Волков М.Я. Отмена внутренних таможен в России // История СССР. – 1957. – №2. – С. 80.
3. Головако Ю.І. Джерела з історії митниць південної України (1775 – 1819 рр.). – Автореф. дис. канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.
4. Історія митної справи в Україні / К.М. Колесников, О.В. Морозов, Г.М. Виноградов та ін.; За ред. П.В. Пашка, В.В. Ченцова; Вступне слово О.Б. Єгорова. – К.: Знання, 2006. – 606 с.
5. Ковальський В.К. Становлення та розвиток митної справи на півдні України з давніх часів до 1917 року (на прикладі Миколаївської митниці): Історико-правове дослідження. – О.: Юрид. літ., 2006. – 134 с.
6. Макаров Л.Н. Очерки по истории таможенной службы. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1987. – 160 с.
7. Морозов О. Історія митної справи та митної політики в Україні (V ст. до н.е. – 1991 р.): Навч. Посіб. – Д.: АМСУ, 2005. – 313 с.
8. Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси / П.М. Дідусенко, Т.С. Мавродій та ін. – К.: Софія-А, 2005. – 634 с.

9. Павлов А. Українська митниця на шляху відродження та розвитку: Правові та історичні аспекти. – К.: Акцент, 2002.
10. Рисіч Й.Л., Новосад Б.М., Морозов О.В. Історія митної справи і митної політики в Україні: Навч. Посіб. – Д.: АМСУ, 2000.
11. Чорний В. Україна і митна справа: історичний нарис. – К., 2000. – 349 с.
12. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXI. 1810 – 1811. – Спб, 1830. – 944 с.
13. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXII. 1812 – 1815. – Спб, 1830. – 1107 с.
14. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 года. Т. XLIV. Ч. 2. Книга штатов. Отделение III и IV. – Спб, 1830.
15. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXIII. 1815 – 1816. – Спб, 1830. – 1173 с.
16. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXV. 1818. – Спб, 1830. – 674 с.
17. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXIV. 1817. – Спб, 1830. – 958 с.
18. Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXVI. 1819. – Спб, 1830. – 734 с.

Радаїде Д.С. Розвиток митної системи Росії по європейському кордоні у 1811–1819 рр. / Д.С. Радаїде // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 350-356.

У статті досліджується проблема організації і становлення митних органів Російської імперії в даний період на основі ухвалення «Установи Митного управління по Європейській торгівлі» від 1811 р. Розглядається структура, система управління і основні напрями розвитку митної мережі, штати митних установ.

Ключові слова: митна система, Росія, організація, управління.

Radayde D.S. Development of the custom system of Russia on the European border in 1811–1819 / D.S. Radayde // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 350-356.

In the article the problem of organization and becoming of custom organs of the Russian empire is probed in this period on the basis of acceptance of «Establishment of the Customs office on European trade» from 1811 A structure, control the system and basic directions of development a custom network, states of custom establishments, is examined.

Keywords: custom system, Russia, organization, management.

УДК 340.15: 347.99 (477.75)

СТВОРЕННЯ СУДОВИХ ОРГАНІВ У ТАВРІЙСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 80-ТІ - 90-ТІ РОКИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Хутько Т.В.

Сімферопольський технікум Кримського юридичного інституту Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», м. Сімферополь, Україна.

У статті на основі архівних та інших документальних матеріалів досліджується створення системи судових органів, при формуванні якої враховувалися такі фактори, як адміністративно-територіальний устрій краю, багатонаціональний склад його населення, а також належність його окремих груп до різних конфесій.

Ключові слова: Таврійська область, судова система, судовий орган.

На шляху реформування сучасної судової системи актуальним є вивчення історичного досвіду становлення та діяльності судових органів нашої країни в попередні історичні періоди, у тому числі в різних її регіонах. Метою даної статті є розгляд процесу створення судових органів у Таврійській області з моменту її заснування в 1784 р. по 1796 р. і виявлення базових засад, на яких будувався цей процес.

Звертаючись до наукових досліджень з даної проблеми, слід виділити роботи В.О.Григор'єва, А.Г.Завадовського, К.І.Ревіна, Д.А.Проخورова, З.З.Хайрединової. У роботах В.О.Григор'єва, А.Г.Завадовського і Д.А.Проخورова розглянуті лише деякі аспекти створення й діяльності судових органів у Таврійській області в кінці ХVІІІ століття [1, с. 337-341; 2, с. 69-70, 92-94; 3, с. 130-132]. Зокрема, В.О. Григор'єв зазначив тільки те, що «створена Таврійська область в 1784 р. мала особливий устрій», не надаючи при цьому більш докладних роз'яснень свого твердження [1, с. 337]. У статті К.І. Ревіна розглянуто питання виникнення й діяльності Карасубазарського римсько-католицького суду [4]. З.З.Хайрединовою досліджено питання створення й діяльності Таврійського магометанського духовного правління [5, с. 120-272]. Незважаючи на явні переваги вищевказаних робіт, необхідно відзначити, що питанню становлення судової системи в Таврійській області в період її заснування приділялося недостатньо уваги, ця проблема не була предметом спеціального дослідження, а тому має перспективу для її наукового вивчення

Як відомо, 8 квітня 1783 р. імператрицею Катериною ІІ був підписаний історичний Маніфест «Про прийняття Кримського півострова, острова Тамана і всієї Кубанської сторони під Російську Державу» [6, с. 897-898]. 2 лютого 1784 р. Катерина ІІ видала Указ про створення Таврійської області: «...полуостров Крым с землею...учреждаю Областью, под именем Таврической» [7, с. 18]. 7 лютого 1784 р.

генерал-губернатор Г.О.Потьомкін подав на ім'я імператриці Катерини II проект адміністративного устрою Таврійської області, включивши до нього список присутствених місць, які передбачалося відкрити на даній території [8]. У проекті серед перерахованих установ були включені й судові органи. 8 лютого 1784 р. з'явилися два Укази Катерини II. У першому указі імператриця затверджувала проект Г.О.Потьомкіна про устрій Таврійської області, яка була розділена на 7 повітів, а саме: Сімферопольський, Євпаторійський, Перекопський, Левкопольський (з квітня 1787 р. Феодосійський) [9, арк.1-2], Мелітопольський, Дніпровський, Фанагорійський [7, с. 21]. Другим указом Катерина II зобов'язувала Г.О. Потьомкіна «...приступить к действительному разделению и учреждению области, и открытию Присутственных мест по учреждениям «Нашим» [7, с. 22]. Проте, процес створення й відкриття судових органів в області тривав достатньо довгий період, про що вказував у своїй роботі й В.О. Григор'єв [1, с. 341]. Так, В.О. Григор'єв вважав, що така тривалість процесу від заснування Таврійської області в 1784 р. до відкриття в ній присутствених місць в 1787 р. пояснюється, ймовірно, тим, що царський уряд «не сподівався знайти в області досить необхідних елементів для заміщення виборних посад» [1, с. 341]. Пояснення цьому ми частково знаходимо у тому же указі від 8 лютого 1784 р.: «приступить к открытию Присутственных мест, кои по числу и свойству жителей нужны будут...» [7, с. 22]. Особливо це стосується Дніпровського та Мелітопольського повітів.

24 квітня 1784 р. Катерина II затвердила «стат області» Таврійської, в якому представлений і докладний штат всіх судових органів області [10, арк. 6-9]. З документа виходить, що в розпорядження Г. О. Потьомкіна виділялася сума в 99181 рублів щорічно на утримання державних установ, в т.ч. і на судові органи [10, арк. 6-9]. Комплектування штатів судових установ почалося з жовтня 1784 року. Так, з ордерів Г. О. Потьомкіна правителю Таврійської області В.В.Каховському виходить, що були видані укази Сенату від 10 жовтня і 13 грудня 1784 р. про призначення чиновників на посади в палату кримінального і цивільного суду, верхній земський суд, у верхню розправу та обласний магістрат [11]. Серед тих, що одержали призначення, були визначені головами в палату кримінального і цивільного суду полковник Петро Скорняков і статський радник Яків Рудзевич, у верхній земський суд першого і другого департаменту підполковник Герасим Беляєв і надвірний радник Василь Бантиш [11, с. 629, 638-639, 640-641]. У 1785-1786 рр. продовжувалася активна підготовка до відкриття присутствених місць. В ордері Г. О. Потьомкіна від 18 квітня 1786 р. зазначалося, що в область відправлені «сделанные для Таврических присутственных мест сем печатей с гербом сея области, а именно для обласного правления, для трех палат, для верхнего земского суда, для верхней земской расправы и обласного магистрата» [12, с. 24]. Відкриття судових органів у Таврійській області відбулося на початку 1787 року, про що свідчить рапорт Г.О.Потьомкіна від 29 січня 1787 р., представлений в Сенат «...про відкриття Присутственных місць в Таврійській області» [7, с. 838]. З ордеру Г. О. Потьомкіна від 9 січня 1787г. виходить, що відкриття присутствених місць покладено на генерал-аншефа М.В.Каховського, а правителю області В.В.Каховському доручено забезпечити даний процес і «...на потребные при сем происшествии расходы получить из соляных сумм» [13, с. 8]. Необхідно відзначити, що відкриттю судових установ у Таврійській області уряд надавав великого значення. У березні 1787 р. Г. О. Потьомкін зажадав від Таврійсь-

кого обласного правління доповідати про впорядкування місцевих органів влади [14, арк. 25]. У своєму ордері від 1 травня 1787 р. він попереджає В.В.Каховського, що «...Господа Сенаторы во время присудствия Ея Величества имеют осматривать присудственные места. Ваше превосходительство извольте к тому приуготовиться, дабы могли они увидеть с какою исправностью текут дела в оных» [15, с. 7].

Законодавчою базою для створення судових органів у Таврійській області була Установа для управління губерній Всеросійської імперії, затверджена Катериною II 7 листопада 1775 р. [16, с. 233-313]. З протоколів судових засідань випливає, що відкриття судів генерал-аншеф М.В.Каховський здійснював «...на основании Высочайшего Ея Императорского Величества о губерниях учреждения» [14, арк. 4; 17, арк. 23; 18, арк. 1; 19, арк. 1].

В основі формування судових установ враховувався такий фактор, як адміністративно-територіальний поділ області. Згідно із затвердженим Катериною II штатом, у відповідності з Установою про губернії, в кожному з семи повітів області передбачалося введення судових органів [10, арк. 7-8]. Так, у кожному повітовому місті створювалися повітовий суд, городовий магістрат, нижня розправа і нижній земський суд. Це були суди нижчої інстанції [20, с. 592-593]. Суди середньої й вищої інстанцій територіально розташовувалися в обласному місті Сімферополі [8, с. 71-72]. До судів середньої інстанції відносилися верхній земський суд, обласний магістрат і верхня розправа [20, с. 591-592]. Судами вищої інстанції в області були палати кримінальних і цивільних справ [20, с. 589-590]. Поряд із загальними судами створювалися спеціальні суди, зокрема, совісний суд або «суд по совісті» [21, с. 210]. Совісний суд також розташовувався в обласному місті. Він був поставлений поряд з губернськими палатами, хоча був першою інстанцією за наданими йому справами [21, с. 210].

В основі створення судових органів був покладений принцип становості. Згідно з Установою про губернії в Таврійській області для кожного стану вводилися окремі судові установи. Так, для дворянського стану такими судами були повітовий і верхній земський суди, для міської – міські та обласні магістрати, і для державних селян – нижня і верхня розправа [21, с. 211; 22, с. 38, 40].

Першими судовими установами, відкритими на підставі Указу Катерини II і розпорядження Г.О.Потьомкіна, були суди вищої інстанції.

Палати кримінального і цивільного суду були відкриті 29 січня 1787 р. генерал-аншефом М.В.Каховським «... во исполнении повеления ему данного князем Г.А.Потёмкиным ... на основании Высочайшего Ея Императорского Величества о губерниях учреждения» [17, арк. 23; 18, арк. 1]. На урочистому засіданні були присутні голова палати кримінального суду П.Я. Скорняков, радник колезький радник Кутлуша-Ага-Кіятов, асесор Джаум-Ага [17, арк. 23] і голова палати цивільного суду колезький радник И.Ф. Людеман, радник колезький радник Темір-Ага, асесори Аджи-Гази-Ага, капітан Матвій Томашевський [18, арк. 1]. Палати кримінального й цивільного суду були апеляційними інстанціями для всіх судів області. Крім того, найважливіші кримінальні та цивільні справи, що розглядалися в обласних станових судах, надходили до палати на ревізію, тобто на «прилежное рассмотрение, произведено ли дело порядочно и сходно с законами» [22, с. 38]. У фондї палати кримінального суду містяться журнали засідань і протоколи розглянутих справ за 1787-1796 рр. Серед цих документів – справи про вбивства, крадіжки, дрібні крадіжки; тяжби

між окремими особами за право проживання на тій або іншій ділянці землі, різні прохання й апеляції [23]. Палата цивільного суду займалася справами про складання купчих і заставних на купівлю та продаж дворів і торгових місць, кораблів, вотчин і вотчинних земель з селянами; серед документації зустрічаються й книги запису дворових людей, відпущених на свободу [24].

Відкриття верхнього земського суду відбулося 29 січня 1787 р. у присутності В.В.Каховського, голови суду другого департаменту колезького радника В.В. Бантиша, засідателів капітана Османа Мурзи, Івана Мелли, мурз Кемаль-Аги, Ніетча-Аги і Кара-Салі-Аги-Дайрського [14, арк. 4-5]. Суд складався з двох голів, яких затверджувала імператриця за поданням Сенату і 10 засідателів, яких обирає на три роки Таврійське дворянство. Даний суд розподілявся на два департаменти: цивільний та кримінальний. У верхній земській суд виносилися апеляції на рішення повітових судів, дворянської опіки і нижніх земських судів, а також справи, що стосуються вотчини, заповітів, права спадкування [20, с. 591-592]. Головою верхнього земського суду першого департаменту був призначений підполковник Г.І. Беляєв [11, с. 629].

Для контролю над діяльністю городових магістратів 29 січня 1787 р. був відкритий Таврійський обласний магістрат [19, арк. 1]. Даний судовий орган складався з двох голів, призначених Сенатом, і шести засідателів, які обираються з числа місцевого купецтва. Таврійський обласний магістрат складався з кримінального й цивільного департаментів. У 1787 році головою першого департаменту був секунд майор Мац, другого - колезький асесор Д.Єльчанінов, а засідателями в обласному магістраті були обрані два греки Анастасій Степанов і Хаджі Ананій, два татарини Мулла-Осман і Сізай, вірменин Баби-Мулла-Оглу і єврей Яків Шекерджи-Оглу [25, арк. 15]. У фонді Таврійського обласного магістрату зберігаються журнали й протоколи засідань на вироки й рішення городових магістратів, сирітських судів, справи про введення у володіння за купчими фортець осіб купецького і міщанського станів, справи про вступ у права за заповітом, матеріали про збір податків, про рекрутську повинність [26, арк. 2-315].

Таврійська верхня розправа була відкрита в березні 1787 року й діяла як апеляційна інстанція за рішенням нижніх розправ - судів для державних селян, однодворців [27, арк. 1]. На чолі розправи стояли два голови, яких призначав Сенат за поданням Таврійського обласного правління. У 1787 році головою першого департаменту був призначений колезький асесор Петро Ануурин, другого - надвірний радник Яків Тимонович [25, арк. 15]. Десять судових засідателів верхньої розправи обиралися на три роки з числа жителів міста Сімферополя. У фонді Таврійської верхньої розправи зберігаються справи про державне розмежування земель, відомості про набір рекрутів, значна кількість кримінальних справ [28].

Нижчі судові інстанції в Таврійській області були створені в лютому-березні 1787 р. Для відкриття присутствених місць в повітах за дорученням правителя Таврійської області В.В.Каховського були направлені голови вищих судових інстанцій. Так, відкриття судових органів у Сімферопольському повіті очолив голова верхнього земського суду другого департаменту В.В.Бантиш, в Перекопському повіті – голова верхнього земського суду першого департаменту підполковник Г.І.Беляєв, в Левкопольському повіті – голова палати цивільного суду Юган фон Лідеман, а в Євпаторійському повіті – голова палати кримінального суду П.Я. Скорняков [14 арк. 6,

8, 13, 16]. Повітовий суд складався з одного судді і двох засідателів, які обиралися повітовим дворянством і затверджувалися обласним правителем. Даний суд був першою інстанцією для розгляду дрібних цивільних і кримінальних справ дворян. У фонді Сімферопольського повітового суду містяться судові справи по розгляд спорів про землю, справи про введення в права спадщини, розділ маєтків, укладання купчих фортець, стягнення податків з селян [29]. При повітовому суді створювався спеціальний орган - дворянська опіка, головою якої був повітовий предводитель дворянства, що обирається дворянством строком на три роки, а членами опіки були повітовий суддя і його засідателі [30, с.134].

Міські магістрати були відкриті в лютому 1787 року в повітових містах області, а також в Севастополі й Керчі [31, арк. 1-4, 6, 8]. Вони знаходилися в безпосередньому підпорядкуванні Таврійського обласного магістрату і складалися з двох бургомістрів і чотирьох ратманів, що обиралися представниками міського купецтва і міщанства на три роки. Городові магістрати відали всіма судовими та адміністративно-господарськими справами купців, міщан, ремісників. За ними закріплювався розгляд кримінальних справ, збір податків, проведення рекрутської повинності, а також справ про введення у володіння осіб за купчими фортець і духовним заповітом. При городових магістратах створювалися сирітські й словесні суди [22, с.40]. Так, з матеріалів архівної справи виходить, що 14 лютого 1787 року голова палати кримінального суду Петро Якович Скорняков «...отъезжает в Евпаторию для открытия Евпаторийского городского магистрата, сиротского и словесного судов» [17, арк. 26]. Відкриття в Севастополі й Керчі сирітських судів відбулося відповідно 16 січня і 5 березня 1791 року, що виходить з рапортів Севастопольського і Керченського городових магістратів [32, арк. 1-3]. Сирітські суди засновувалися для опіки вдов і малолітніх сиріт купецтва і міщанства. Головував у суді міський голова, а засідателями були два члени міського магістрату і міський староста. Для розгляду справ у суді необхідно було написати заяву вдові або родичам малолітнього [17, арк. 40] Оскарження рішень сирітського суду відбувалося в Таврійському обласному магістраті [26, арк. 267-270]. При Севастопольському міському магістраті 28 листопада 1793 року був відкритий словесний суд, що виходить з рапорту Севастопольського міського магістрату в обласний магістрат [33, арк. 1]. Словесні суди, очолювані городовими старостами за участю виборних засідателів від городян, займалися розбором дрібних спорів та позовів з усним судочинством [22, с. 40].

Нижні розправи, згідно зі штатним розкладом, були відкриті в лютому 1787 року в трьох повітах області: Сімферопольському, Левкопольському й Євпаторійському [14, арк. 6, 8, 44]. За рішенням Таврійського обласного правління всі справи казенних селищ Перекопського повіту було вирішено виконувати в Євпаторійській нижній розправі, так як повітове місто Євпаторія знаходилося ближче всіх до Перекопу [14, с. 44].

Незважаючи на те, що за штатом області планувалося відкриття тільки трьох нижніх розправ [10, арк. 9], архівні матеріали свідчать про відкриття й Дніпровської нижньої розправи. Так, рішенням Таврійського обласного правління від 10 вересня 1787 р. голові верхньої розправи надвірному раднику Я. Тимоновичу було доручено в слободі Алешках відкрити для Дніпровського й Мелітопольського повітів розправу, яку іменувати, як Дніпровська нижня розправа. 20 жовтня вона була відкрита [34, арк. 56,63].

Дані суди розглядали скарги державних селян, однодворців і козаків. Суд складався з розправного судді й чотирьох засідателів. Розправного суддю призначало обласне правління, а засідателі обиралися на три роки жителями населених пунктів, що територіально належать до відання суду. Першими розправними суддями в Сімферопольській, Євпаторійській, Левкопольській нижніх розправах були призначені титулярний радник Борис Алексєєв, колезькі асесори Петро Ваников й Іван Кононов [25, арк. 17], в Дніпровській – колезький асесор Іван Борщанин [34, арк. 56].

Відкриття нижніх земських судів проходило одночасно з відкриттям повітових судів. Для Дніпровського й Мелітопольського повітів був створений один нижній земський суд. Так, для виконання указу Таврійського обласного правління головою верхньої розправи Петром Ануриним 22 вересня 1792 р. був відкритий Дніпровський і Мелітопольський нижній земський суд в казенній слободі Великій Знам'янці. Для спільного перебування присутствених місць у Знам'янку з Олешок була переведена і Дніпровська нижня розправа [34, арк. 160]. Нижній земський суд підкорявся Таврійському обласному правлінню, виконував вироки, винесені повітовим судом і нижньою розправою, проводив попереднє слідство у кримінальних злочинах. На нього покладалася основна поліцейська функція зберігати в повіті «благочиние, добронравие и порядок» [22, с.39]. Нижній земський суд складався з голови - земського капітана або справника, двох дворянських і двох сільських засідателів.

Спеціальне призначення в Таврійській області мав загальностановий совісний суд, відкритий за указом Таврійського обласного правління 2 березня 1787 року [14, арк. 45]. Совісний суд розглядав кримінальні злочини, вчинені малолітніми і психічнохворими, а також розбирав суперечки між родичами. Головне завдання суду полягало в охороні особистих прав громадян і попередження несправедливого рішення [16, с. 278-279, 21, с. 210]. Діяльність суду контролювалася правителем Таврійської області. Обласним суддею цього суду був призначений статський радник Казиндар-Мегмет-Ага, як «прилежный и способный к сей должности» [14, арк. 5]. До складу суду входили два дворянських засідателі, два міщанських засідателі й два сільських засідателі з казенних поселян [1, с. 246].

Таким чином, до середини 1787 року призначені за штатом присутствені місця були відкриті належним чином тільки в чотирьох повітах Таврійської області: Сімферопольському, Євпаторійському, Перекопському та Феодосійському [34, арк. 19]. Щодо судових органів у Дніпровському та Мелітопольському повітах, то вони, як зазначалося вище, створювалися поступово. У 1787 р. одна нижня розправа на два повіти, а у 1792 р. один нижній земський суд. А далі в архівних і документальних джерелах є протиріччя. Так, з рапорту голови верхнього земського суду колезького радника Г.Беляєва в Таврійське обласне правління дізнаємося, що в Дніпровському й Мелітопольському повітах 26 січня 1794 року були відкриті два повітових, один нижній земський суди, одна розправа й одна дворянська опіка [34, арк. 217]. Однак з ордеру генерал-губернатора Катеринославського й Таврійського П.О.Зубова правителю області С.С. Жигуліну від 28 червня 1794 р. виходить, що дані суди так і не були створені [35, с. 56-57]. Так, П.О.Зубов наказував грошову суму в 20752 руб., «остающуюся по неоткрытию в Таврической области трех уездов: Днепроовского, Мелитопольского и Фанагорийского...обращать на строения и нужные тамо исправления» [35, с. 56; 36, с. 215]. На наш погляд вирішити цю суперечність нам допо-

магає дослідження А.В.Макидонова [37,с. 174-206]. Основою для його роботи стало видання «Адреса-календар російський...» або ("Місяцослов...") за 1765-1796 рр. Дане видання являло собою офіційний довідник з щорічним іменним розписом державних службовців з вказівкою їх служби в установах намісництва, губерній, областей, міст. Висвітлюючи безпосередньо ці дані по Таврійській області за 1784-1796 рр. щодо Дніпровського і Мелітопольського повітів вказані тільки в наявності Дніпровська нижня розправа з 1787 р. і Дніпровський нижній земський суд з 1792 р. [37, с. 200-201]. Остаточні судові органи в даних повітах повинні були бути сформовані за іменним указом Катерини II за № 17514 від 4 жовтня 1796 р., даному князю П.О.Зубову. В указі зазначалося, що «По обширности Таврической области уездов Днепровского и Мелитопольского, где Уездные Присутственные места учреждены для обоих уездов вместе, для лучшего наблюдения в оных за порядком и благоустройством повелеваем быть в каждом из тех уездов по одному Уездному, по одному Нижнему Земскому Суду, также по одной Нижней Расправе и по одной Дворянской Опеке» [38, с. 943-944]. Місця перебування даних присутствених місць були визначені: для Мелітопольського повіту в Токмаці, для Дніпровського – в Олешках. З указу також виходило, що на їх утримання виділялася сума в 4894 рублі [38, с. 944]. Однак і цей указ не був приведений у виконання. Іменним указом Павла I від 12 грудня 1796 р. Таврійська область як самостійна адміністративна одиниця була ліквідована, її територія розділена на два повіту – Акмечетський і Перекопський та приєднана до Новоросійської губернії [39, с. 229-230]. У результаті проведення реформи наступниками Катерини II в системі місцевих державних установ у другій половині 90-х років XVIII століття були повністю скасовані станові суди другої інстанції, а саме: верхній земський суд, обласний магістрат, верхня і нижня розправи. Палати кримінального і цивільного суду були об'єднані під загальною назвою Палата суду і розправи.

Крім того, необхідно зазначити, що царський уряд, враховуючи багатонаціональний склад населення Таврійської області, надав право на створення судових установ вірмено-католицької й мусульманської громадам. Катерина II проводила толерантну релігійну політику стосовно місцевого населення, якому вона у своєму Маніфесті від 8 квітня 1783 року обіцяла «...охранять и защищать их лица, имущество, храмы и природную веру» [6, с. 897-898].

Право на внутрішнє самоврядування отримали вірмени римсько-католицького сповідання. Влаштувавшись у місті Карасубазар, вірмено-католицька громада [4, с. 278; 40, с. 562] була наділена повноваженнями, наданими царською грамотою за № 14.942 від 14 листопада 1779 року: «...По поселении вашем учредить Ратушу, которую назвать Католическим Судом, и в нём призводит суд и расправы по вашим правам и обыкновениям, выбираемыми из вас же по жребию начальниками...» [16, с. 878-879]. Таким чином, вірмени-католики Карасубазара отримали право на суд під назвою Карасубазарський римсько-католицький суд. Одним з основних напрямів діяльності суду був розгляд судових справ, а також суд займався забезпеченням своїх підданих різноманітними документами: торговими свідоцтвами, гербовим папером, видавав паспорти та ін. [4, с. 279-280].

Як відзначав А.Г.Завадовський в 1783 році «...в Таврійській області було численне магометанське духовенство, яке мало 1531 мечеть, 21 текіє, 25 медресе і 35 мектебів» [2, с. 92]. 23 січня 1794 року Катерина II підписала Указ про створення в

Таврійській області Магометанського Духовного Правління [38, с. 482; 5, с. 122-123]. Муфтієм було затверджено Сеїт Мегмет ефенди, на допомогу йому визначено Абдураїм ефенди і п'ять ефендіїв затверджувалися повітовими кадіями. Таврійське магометанське духовне правління отримало право здійснювати певні судові повноваження за своїми законами і звичаями стосовно місцевого мусульманського населення. Законодавче затвердження прав Таврійського муфтіату відбулося 23 грудня 1831 року.

Викладене вище дає підстави відзначити, що судові органи в Таврійській області створювалися поступово, по мірі заселення території. Призначені по штату судові установи остаточно були сформовані у Сімферопольському, Євпаторійському, Перекопському та Феодосійському повітах до середини 1787 року. У Дніпровському та Мелітопольському повітах були створені тільки нижня розправа та нижній земський суд єдині для двох повітів до 1792 року. Сформована судова система в Таврійській області проіснувала з 1787 по 1796 роки.

Законодавчим забезпеченням становлення судової системи в Таврійській області була Установа для управління губерніями Всеросійської імперії від 7 листопада 1775 р., а також Указ Катерини II за № 15925 від 8 лютого 1784 р.

При формуванні судових органів обліковувався як першооснова такий чинник, як адміністративно-територіальний устрій краю.

Створена система судових органів будувалася на принципі становості, Так, для дворян були створені повітові суди і верхній земський суд, для купецтва і міщанства - міський та обласний магістрати, для державних селян - нижня і верхня розправи. Крім того, при повітових станово-судових установах були створені опікунські присутствія: дворянська опіка при повітовому суді і сирітський суд при міському магістраті.

Сформована судова система в Таврійській області за структурою, організацією та адміністративним апаратом була багато в чому ідентична з судовою системою інших губерній Російської імперії кінця XVIII століття. Тим не менш, були суттєві відмінності, обумовлені специфікою області, насамперед багатонаціональним складом її населення. Владою також враховувалися віросповідання місцевого населення. Через вище зазначені причини, в області були створені спеціальні судові установи: Карасубазарський римсько-католицький суд і Таврійське магометанське духовне правління. Необхідно також відзначити, що при формуванні штату судів до їх складу входили представники різних національностей, які проживають в області

З огляду на висловлене потребує аналізу та подальшого дослідження організація діяльності та компетенція судових органів у визначений період на території Таврійської області.

Список літератури:

1. Григорьев В. А. Реформа местного управления при Екатерине II / В. А. Григорьев. – Спб.: «Русская Скоропечатня», 1910. – 387с.
2. Завадовский А. Г. Сто лет жизни Тавриды / А. Г. Завадовский. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1885. – 324 с.
3. Прохоров Д. А. Государственные учреждения Таврической области в конце XVIII века / Д. А. Прохоров // Культура народов Причерноморья. – 1998. – №4. – С. 123-138.

4. Ревин К. И. Возникновение и деятельность Карасубазарского римско-католического суда / К. И. Ревин // Кримський юридичний вісник. – 2010. – №1(8). – Частина 2. – С. 277-286.
5. Ислам в Крыму: Очерки истории функционирования мусульманских институтов / [Е. В. Бойцова, В. Ю. Ганкевич, С. С. Муратова, З. З. Хайрединова]. – Симферополь: Элиньо, 2009. – 432 с.
6. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. – Т. XXI. 1781-1783. – СПб. – 1830. – 1085 с.
7. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. – Т. XXII. 1784-1788. – СПб. – 1830. – 1175 с.
8. Проект административного устройства Таврической области, поданный Г.А. Потёмкиным Екатерине II в феврале 1784 г. // ИТУАК. – 1893. – № 19. – С. 71-72.
9. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК), ф. 28, оп. 3, спр. 9. Дело о переименовании Левкопольского уезда в Феодосийский. 23.04.1787 – 5.05.1787. – 8 арк.
10. ДААРК. Ф. 799, оп. 1, спр. 37. Дело об открытии в Таврической области Присутственных мест. 24.04.1787 – 15.05.1787 – 11 арк.
11. Распоряжения светлейшего князя Потемкина Таврического правителю Таврической области В.В.Каховскому за 1784 и 1785 г.г. // ЗООИД. – 1889. – № 15. – С. 594-678.
12. Ордер Г. А. Потемкина В. В. Каховскому от 9 февраля 1786 г. // ИТУАК. – 1897. – № 3. – С. 1-35.
13. Ордер Г. А.Потемкина В. В. Каховскому от 9 января 1787 г. // ИТУАК. – 1888. – № 6. – С. 1-36.
14. ДААРК. Ф. 7, оп. 1, спр. 2. Журналы ежедневных заседаний суда за январь-декабрь 1787 г. – 147 арк.
15. Ордер Г. А.Потемкина В. В. Каховскому от 1 мая 1787 г. // ИТУАК. – 1888. – № 7. – С. 1-25.
16. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. – Т. XX. 1775-1780. – СПб. – 1830. – 1046 с.
17. ДААРК. Ф. 804, оп. 2, спр. 3. Журналы Таврической уголовной палаты за январь-декабрь 1787 г. – 274 арк.
18. ДААРК. Ф. 818, оп. 1, спр. 1 Журналы судебных заседаний за январь - декабрь 1787 г. – 365 арк.
19. ДААРК. Ф. 28, оп. 3, спр. 2. Протоколы заседаний суда за январь 1787 г. – 3 арк.
20. Филиппов М. А. Судебная реформа в России: Популярный исторический и теоретический обзор судоустройства / М. А. Филиппов. – СПб. – Т.1.: Судоустройство. Ч. 1. – 1871. – 622 с.
21. Лохвицкий А. Губерния и ее земские и правительственные учреждения / А. Лохвицкий. – СПб., – 1864. – 227 с.
22. Куликов Ю. В. История государственных учреждений России до Великой Октябрьской социалистической революции. Государственные учреждения XVIII века / Ю. В. Куликов. – М., 1956. – 63 с.
23. ДААРК. Ф. 804, оп. 2, спр. 3-6, 141-145, 188-190, 222-229, 251-258.
24. ДААРК. Ф. 818, оп. 1, спр. 4-10, оп. 3, спр. 1-2, 5-6, 9-11, 13-14, 16-17 .
25. ДААРК. Ф. 4, оп. 2, спр. 22. Дело об определении присутственных чинов и выборе предводителей, судей и заседателей в г. Симферополе. 4.03.1787 – 25.04.1787. – 22 арк.
26. ДААРК. Ф. 28, оп. 3, спр. 15. Дело о чинах, определенных в Присутственные места Таврической области. 16.02.1787 – 29.04.1787. – 24 арк.
27. ДААРК. Ф. 4, оп. 1, спр. 1. Журналы и протоколы ежедневных заседаний за март 1787 г. – 19 арк.
28. ДААРК. Ф. 4.
29. ДААРК. Ф. 17, оп. 1, спр. 3-18, оп. 2, спр. 25-33.

30. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М., – 1968. – 368 с.
31. ДААРК. Ф. 28, оп. 3, спр. 16. Дело об открытии в Таврической области Присутственных мест. 24.02.1787 – 31.05.1787. – 17 арк.
32. ДААРК. Ф. 28, оп. 3, спр. 56. Дело по сообщению второго департамента об открытии в Боспоре и Севастополе сиротских судов. 5.03.1791. – 3 арк.
33. ДААРК. Ф. 28, оп. 3, спр. 65. Дело об открытии в г. Севастополе словесного суда. 28.11.1793. – 3 арк.
34. ДААРК. Ф. 804, оп. 2,спр. 59. Дело об открытии в области Присутственных мест. 29.01.1787 – 10.07.1795. – 218 арк.
35. Ордер графа П. А. Зубова правителю Таврической области от 28 июня 1794 г. // ИТУАК. – 1893. – № 18. – С. 53-57.
36. Прохоров Д. А. Органы управления Таврической области после присоединения Крыма к России (1783-1784гг.) / Д. А. Прохоров // МАИЭТ. – 1996. – № 5. – С. 213-225.
37. Макидонов А. В. Персональний состав административного аппарата Новороссии XVIII века / А. В. Макидонов. – Запорожье: «Просвіта», 2011. – 334 с.
38. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. – СПб. – Т. XXIII. С 1789 по 6 ноября 1796. – 1830. – 975 с.
39. Полное собрание законов Российской империи. С 1649. – СПб. – Т. XXIV. С 6 ноября 1796 по 1798. – 1830. – 872 с.
40. Тур В.Г. Особенности возрождения армяно-католической общины Карасубазара в конце XVIII века / В. Г. Тур // МАИЭТ. – 2009. – № 15. – С. 561-572.

Хутько Т.В. Створення судових органів у Таврійській області у 80-ті - 90-ті роки XVIII століття. / Хутько Т.В. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2012. – Т. 25 (64), №2. – С. 357-366.

В статье на основе архивных и других документальных материалов исследуется создание системы судебных органов, при формировании которой учитывались такие факторы, как административно-территориальное устройство края, многонациональный состав его населения, а также принадлежность отдельных его групп к различным конфессиям.

Ключевые слова: Таврическая область, судебная система, судебный орган.

Khutko T.V. Creation of the judiciary in the Tauride region in the 80 - 90 years of the XVIII century. / Khutko T.V. // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Jurisprudence. – 2012. – Vol. 25 (64), №2. – P. 357-366.

The creation of the system of judicial bodies which took into account such factors as the administrative-territorial division of the territory, the multi-ethnic composition of its population and the belonging of its individual groups to different confessions is examined in article on the basis of archival and other documentary materials.

Key words: Taurida province, the judicial system, the judicial body.

РЕЦЕНЗИИ

**Рецензія на навчально-методичний посібник Доброреза І.О.
«Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів
або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення»**

Губанова О.В.

Рецензований навчально-методичний посібник є результатом роботи над проблемами кваліфікації, встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.

Зловживання наркотичними засобами і психотропними речовинами в Україні набуло рис великомасштабного асоціального явища. Темпи його поширення близькі до епідемічних і сьогодні ці злочини є другими за чисельністю після злочинів у сфері власності. Останнім часом їх кількісні характеристики стабільно збільшуються, як і осіб, що вчинюють даний вид злочинів. Якщо взяти до уваги надзвичайно високу латентність такої категорії осіб (за експертними оцінками близько 5-7 невиявлених наркоманів на одного виявленого), то можемо констатувати той факт, що приблизно 2% населення України зловживає наркотиками. Згідно з підрахунками Всесвітньої організації охорони здоров'я ООН, якщо частка наркоманів у структурі суспільства перевищує 7%, це свідчить про початок незворотних процесів деградації населення країни. Все це свідчить про високу актуальність аналізу і вивченню питань реагування правоохоронних органів на незаконне нарковиробництво та інші злочинні діяння, що пов'язані з незаконним наркообсягом.

В першому розділі розглядається загальна характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я. Автор віддзеркалює історичну еволюцію криміналізації діянь, пов'язаних з незаконним оборотом наркотичних засобів та психотропних речовин. Значне місце автор відводить аналізу міжнародного та вітчизняного законодавства, щодо протидії цим явищам. Крім того дається загальна кримінально-правова характеристика складу вказаних злочинів, зокрема аналізується предмет злочинних посягань, в рамках якого розкриваються поняття і дається перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Приділяється увага питанню кваліфікації дій особи, пов'язаних з наркотичними засобами, психотропними речовинами та їх аналогами, у випадку вилучення їх у особи у певній кількості та різних видів речовин.

Актуальним, науково та практично значимим є і другий розділ посібника, у якому розкрито характеристику окремих складів злочинів у сфері обігу наркотич-

них засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я. В межах другого розділу автор аналізує склади окремих злочинів, що закріплені у Розділі XIII Кримінального кодексу України. Значна увага автором приділяється характеристиці та проблемам встановлення ознак, зокрема факультативних, об'єктивної та суб'єктивної сторін складу злочинів. Хоч питанням кваліфікації в науці кримінального права приділяється значна увага, проте автор приділяє увагу їх актуальним проблемам, що стають перед правоохоронцями та судом, ілюструє питання кваліфікації злочинних діянь і висвітлює проблеми, прикладами, та аналізом судової практики.

Цінним є те, що в посібнику відведено значне місце питанню призначення покарань за вчинення злочинів, що аналізуються, зокрема і питанням звільненні від кримінального покарання. Автор, знову таки, приводить приклади судової практики, співвідносить правозастосовну діяльність з рекомендаціями Судової палати з кримінальних справ Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, та Постанов Пленуму Верховного Суду України.

Наприкінці посібника розміщені контрольні питання та тестові завдання за даною темою, а також список міжнародних та національних нормативно-правових актив, що регулюють питання установа наявності злочину даного виду, кваліфікації злочинного діяння, встановлення кримінального покарання за його вчинення, а також питань протидії.

Рецензент рекомендує науково-методичний посібник **«Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення»** до публікації та використання в навчальному процесі для студентів, аспірантів і викладачів вищих юридичних навчальних закладів, в системі післядипломній освіти, в діяльності адвокатів, та для працівників правоохоронних органів і суду та прокуратури. Питання що висвітлені та проілюстровані у рецензованому науково-методичному посібнику, роблять його цікавим й для широкого кола громадськості.

УДК 792 (477.75) «182/192»

**РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ С. П. ШЕНДРИКОВОЙ «ИСТОРИЯ
ТЕАТРА В КРЫМУ (1820 – 1920 гг.)»**

Змерзлый Б.В.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

Обращаясь к анализу рецензируемой работы, хочу обратить внимание на то, что актуальность выбранной госпожой Шендриковой диссертационной работы обусловлена тем, что история культуры, искусства, образования и науки всегда вызывает не только узконаучный интерес у конкретных исследователей, но и широких кругов интересующихся данными проблемами читателей, краеведов, историков и путешественников. Развитие театра и самой театральной жизни, безусловно являются одним из важнейших показателей культурного развития общества, именно театр помогает выявить его способность к сопереживанию, стремлению и потребность в духовном насыщении и развитии.

В взаимоотношениях государства и театра всегда можно найти и обратить внимание на определенные этапы их развития и взаимопонимания. Будучи выразителем тех проблем, что более всего волнуют общество (а иначе театру не выжить), он является индикатором его развития, сигнализирует как власти так и самому обществу о наиболее сложных, наболевших, нерешенных проблемах. И неважно делает он это в аллегорической форме или же более открыто и непосредственно. Именно опираясь на данное мнение, тему, выбранную Снежаной Павловной для своего монографического исследования считаю актуальной для диссертационного рассмотрения, а для изучения процесса развития культуры в регионе, да и комплексного ее развития в рамках Украины, вызревшей и необходимой.

Обращаясь к собственно анализу представленной на рецензию работы хочу обратить внимание на то, что в подразделе «Научно-теоретические и методологические основы исследования» автору, по моему мнению, следовало бы обратиться к таким общенаучным категориям как «становление», «развитие», «эволюция» и «функция». Необходимость такого обращения следует из, собственно, объекта и предмета работы. В этом случае, при раскрытии, к примеру функций театра, а тем более речь идет о таком поликонфессиональном регионе как Крым, автору бы удалось еще более широко раскрыть задачи и цели, особенности становления и развития, основные направления и специфику как государственной политики так и местной театральной публики.

В подразделе посвященном обзору литературы по проблеме, автор логично произвела раздел работ по историческому принципу, довольно полно и добросовестно обработав имеющиеся многочисленные исследования. При этом, Снежана Павловна, во многом смягчала свое отношение к поверхностным работам. Однако,

как мне кажется, все-таки необходимо было произвести более тщательный анализ не только выявленных работ, но дать критику неосвещенным в них проблемам.

Весьма внушительна источниковая база работы, она представлена материалами из фондов нескольких архивохранилищ Украины, что, безусловно, позволило автору максимально возможно погрузиться в раскрытие проблемы, выявить и сконцентрировать в работе все имеющиеся и сохраненные источники. Широкий спектр использованных источников – архивные материалы, законодательные акты, мемуары, периодика и т.д., все это позволяет сделать вывод о тщательном и добросовестном отношении автора к процессу подготовки работы.

Интересно и важно обращение автора к первоисточкам крымского театра – театру в античный период, именно тогда были заложены его первоосновы, в дальнейшем, к сожалению прерванные сменой как проживавших в регионе этносов, так и культурно-исторических эпох. Снежанна Павловна сумела убедительно показать связь театра в крымских полисах с его истинной прародиной – Грецией. При чем связь эта прослеживается не только в особенностях постройки театральных помещений, но и в репертуаре, культурно-эстетической насыщенности, высоком моральном и идейном уровне доносимых до зрителя ценностей. Не безынтересным, при этом, было бы опращение к более поздним формам театра, например в генуэзский период, или, к примеру, сделать попытку анализа влияния театра не только на граждан полиса, но и на многочисленные племена и народы региона, представители которых также проживали или же имели непосредственные дела в них.

Параграф «Возникновение и развитие театра в Симферополе (1821 – 1911 гг.)» рецензируемой работы весьма интересен благодаря собранному в нем многочисленному и разнообразному материалу, вполне широко освещающему процесс становления и развития Симферопольского театра. Тем не менее, во-первых, материал этот, на мой взгляд, не совсем структурирован, возможно, его следовало бы изложить в нескольких отдельных подпараграфах, ведь именно он является определяющим для изложения истории развития «театрального движения» в новейший период. Во-вторых, при все весьма полном обращении к репертуару симферопольского театра, от внимания Снежаны Павловны ускользнуло то, что он более обращался к классическим произведениям и сюжетам, толи не имея возможности, толи не хотя обращаться к национальным. И это при том, что автор справедливо выделила украинское направление в работе учреждения и указала на то, что его основным почитателем была русская и, очевидно, украинская публика. Представители же прочих национальностей появлялись в театре много реже.

Возможно, автору следовало бы сделать более глубокий анализ о попытках, или их отсутствии, со стороны театра и его руководителей к привлечению прочих национальностей, к примеру, национальными сюжетами, специальными постановками и т.д. Впрочем, этому она посвятила иные разделы своей работы.

В параграфе «Строительство театра по проекту архитектора А.Н. Бекетова» очевидно, следовало бы более полно раскрыть особенности устройства построенного к 1911 г. здания Симферопольского театра. В общем же сам подраздел раскрывает поставленную задачу весьма полно и подробно.

Говоря о параграфе «Симферопольский театр в годы революции, гражданской войны и становления советской власти», мне кажется, что в нем, как ни в каком другом, нужно усилить и раскрыть социально-политическую роль и позицию

театра в исследуемый период. Частично, автором это сделано в конце параграфа, обращаясь лишь уже к советскому периоду его работы. При этом хочется, безусловно, отметить собранный и обработанный материал в данном конкретно подразделе.

Обращаясь к разделу «Возникновение и развитие театра в Севастополе», можно отметить, что он, безусловно насыщен собранным Снежаной Павловной материалом, с помощью которого автору удалось раскрыть процесс становления и развития театральной жизни Севастополя. Немного уделено внимания в данном разделе и специфике Севастополя, соответственно требовательности специфической публики. Именно этот момент и можно было изложить если не совершенно отдельно, то более очерчено.

Раздел, посвященный театрам в иных городах Крыма, и его параграфы также насыщен интересным материалом, хотя история театральной жизни в Ялте, Феодосии и Керчи менее богата, нежели в Симферополе и Севастополе. При этом, в выводах к данному разделу, по моему мнению, важно было бы произвести если не четкий анализ, то хотя бы выделить основные причины медленного и позднего развития театральной жизни в данных городах, ведь для большинства из них они были общими.

Безусловной удачей работы является раздел 5 работы «Влияние ведущих украинских трупп на театральную жизнь Крыма», насыщенный не только интересными материалами, но и яркими национальными красками, что только украшает работу, делает ее более интересной. При этом и ему присущи традиционные для остальных разделов и параграфов недостатки – в первую очередь отсутствие выводов к ним. Кроме того, являясь логически законченным, последний раздел диссертационного исследования требует своего продолжения. Автор, начав с греческого и закончив украинским театром процесс изучения истории театра в Крыму, как на мой взгляд, кое-что, да недоговорила.

Если же говорить более конкретно, то это необходимость раскрытия происходившего именно в изучаемый период, особенно в конце XIX – начале XX вв. процесса быстрого общественно-политического и культурного развития крымских татар и малых народов Крыма, выразившейся в последствии в бурном развитии, в том числе, и театрального искусства в 1920 – 1930-х гг. Интерес, проявляемый этими народами к театру и театральной жизни в работе Снежаны Павловны просматривается в отдельных параграфах. Достаточно показателен эпизод из соответствующего параграфа описанный самим М. Кропивницким, да в некоторых других параграфах работы. Театр, будучи естественным центром взаимовлияния различных культур, мировоззрений, выразителем национальных и социальных проблем и настроений общества, был и остается таковым, сохраняя свою притягательность, в том числе, именно благодаря этим своим качествам. Раскрытие этого потенциала, еще только и намечающихся ростков, где литературы и драматургии, а где и народных и самодеятельных коллективов и талантливых сподвижников, должно и является также важнейшей задачей в рамках рецензируемой работы, хотя, формально и не входит в нее. Тем не менее, от такого шага монография, как мне кажется, только бы выиграла.

Подводя общий итог рецензируемой монографической работы Шендриковой Снежаны Павловны следует сделать следующий вывод: автор провел огромную работу по сбору и систематизации самого широкого спектра научного материала по проблеме, что, в общих чертах, безусловно, позволило выполнить поставленные в

работе задачи, системно раскрыть процесс становления и развития театральной жизни и «театрального процесса», если можно так выразиться, в Крыму в предложенный хронологический период.

Подавляющее же число замечаний, и наверное не только моих, можно разделить на две основных группы: объективные и субъективные. К первой я отношу замечания, высказанные по вопросам связанным с формальной стороной работы. Однако, мне кажется сегодня о них менее всего необходимо говорить, так как вопрос сегодня стоит шире – о концепции диссертации и о ее, собственно, наличии.

Но это уже вторая группа. И здесь мы должны и обязаны учитывать право автора на собственное видение проблемы (ведь как мне кажется, времена доктринерства уже миновали). Можно и даже нужно высказать свое видение и восприятие как материала так и представленной работы, ее концепции, заложенных идеях и выводах. Однако при этом, я надеюсь, каждый, объективно подходя к этой задаче, должен вынести положительное заключение о представленной работе. Ибо, и это главное, мы констатируем факт наличия концептуальной, добросовестно исполненной глубоко исторической работы, а он неотрицаем. К тому же, как видно из самого текста монографии, автор с огромной любовью к самому предмету исследования – театру, произвела этот коллосальный труд.

Змерзлий Б.В. Рецензія на монографію С. П. Шендрикової «Історія театру в Криму (1820 – 1920 рр.)» / Б. В. Змерзлий // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. Т. 26 (65). №2. 2012. – С. 369-372

Стаття присвячена аналізу даного монографічного видання. Висловлено низку побажань і зауважень, що не носять принципового характеру. Підкреслено проведена автором величезна праця зі збору і систематизації розробленої проблеми.

Ключові слова: Крим, театр, історія.

Zmerzlyy B.V. Review on the monograph of S. P. Shendrikovoy «History of theater in Crimea (1820 – 1920)» / B. V. Zmerzlyy // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 26 (65). № 2. 2012. – P. 269-372.

The article is devoted the analysis of this monographic edition. The row of wishes and remarks of not carrying is outspoken of principle character. Enormous labour underline conducted an author on collection and systematization of the developed problem.

Keywords: Crimea, theater, history.

РЕЦЕНЗИЯ
НА УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ В.Н. ЧИСНИКОВА «СЫСКНАЯ ПОЛИЦИЯ НА
УКРАИНЕ ВО ВРЕМЕНА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ»¹

Михайлов М.А.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В рецензии дается оценка издания, оценивается его актуальность и высокая значимость для современной науки и практики. Излагаются предложения и замечания, которые могли бы быть учтены при выходе в свет книги Второй или переизданы Первой.

Ключевые слова: история криминалистики, сыскная полиция, оперативно-разыскная деятельность.

Серьезный отечественный исследователь истории юридической мысли непременно сталкивается с необходимостью ведения долгих и сложных архивных поисков, сопряженных с разрешением целого ряда организационных, бюрократических и финансовых проблем. Получение доступа в архивы, копирование документов, запросы в отечественные и зарубежные учреждения отнимают немало времени и нервов. Весь этот путь прошел автор уникального сборника архивных документов о сыскной полиции Российской империи В.Н. Чисников, раскрыв через свою работу архивные фонды не только для узкого круга специалистов историков права, но и предоставив возможность ознакомиться с богатым опытом прошлого современным правохранителям и возродив из незаслуженного забвения имена незаурядных людей, настоящих профессионалов своего дела, антагонистов преступности.

Думается, что актуальность рецензируемого научно-методического издания объясняется не только тем, что в современных научных исследованиях по уголовному процессу, криминалистике, оперативно-разыскной деятельности требуется обязательное освещение истории проблемы и сборник В.Н. Чисникова может стать незаменимым источником такой информации. По нашему мнению, некоторые методы работы сыскной полиции были незаслуженно отвергнуты и забыты не столько в силу своей архаичности, а скорее из политических соображений. Еще 20 лет назад и представить себе было невозможно, чтобы методы работы царской охраны были востребованы в работе современных правоохранительных органов. К сожалению, эти тенденции по инерции ощущаются и сегодня.

Однако с принятием нового УПК Украины, появлением нового взгляда на использование конфиденциального сотрудничества, возникновением института негласных следственных действий как источника доказательств, на наш взгляд, не следует пренебрегать даже опытом вековой давности. Учиться на чужих ошибках гораздо

---

¹ Чисніков В.М. Сискна поліція на Україні за часів Російської імперії(1880-1917рр.): історико-правове дослідження: у 2-х кн.Кн.1. Документи і матеріали: навч.посіб./В.М.Чисніков.- К,:НікаНова,2011.-939 с.Бібліогр.,іл.

безопаснее и эффективнее, нежели постигать все премудрости новых полномочий ценою неудач собственных действий.

Столь объемного собрания информации (более 300 документов только в первой книге) из самых разнообразных источников о работе сыскной полиции Российской империи еще не публиковалось не только в отечественных изданиях, но и в странах СНГ, включая Российскую Федерацию. Некоторые архивные материалы опубликованы впервые. Безусловно, рецензируемый сборник заинтересует и зарубежных читателей.

Размещение материала в хронологическом порядке и наличие именного указателя облегчает работу с пособием и поиск содержащейся в ней информации. Наличие иллюстраций, специально подобранных автором-составителем, в том числе и из других источников облегчает восприятие материала и его усвоение. Очень помогает работе с материалом и большая работа автора по переводу первоисточников со старой орфографии.

Документы, включенные в издание, не только открывают новые, ранее не известные страницы жизни и деятельности, теоретиков и практиков сыскного дела, но и открывают для нас новые имена. Мне же, как жителю Крыма, интересующемуся историей криминалистики в регионе, было чрезвычайно любопытно ознакомиться с документами, в которых упомянуты С.Н. Трегубов, А.Ф. Кошко, А.Д. Кисилев, оставившие след в крымской истории. Откровением стали и описания хода расследования преступлений, имеющих отношение к Крыму (№23 «Похождения чиновника» и №69 «Труп в железнодорожном багаже», №207 «Тайные притоны в Симферополе» и №212 о преступлениях в Керчи).

Работа автора имеет и выраженную воспитательную функцию. Молодое поколение, как практиков правоохранителей, так и ученых-исследователей все чаще обращают свой взор на западный опыт, огульно критикуя своих отечественных предшественников за ошибки и предубеждения. Не отрицая заслуг мировой криминалистики и сыска, все же не хотелось бы видеть в нашей молодежи «Иванов, не помнящих родства» и этот сборник, на наш взгляд, поможет им сориентироваться в приоритетах. Глубокое изучение опыта сыскного дела даст возможность избавиться от заблуждения о том, что научно-технические средства и приемы работы с доказательствами способны целиком вытеснить оперативную работу.

В.Н. Чисников облегчил работу многим исследователям и не только в области истории криминалистики и оперативно-разыскной деятельности, но и ученым, занимающимся совершенствованием современных методов выявления, расследования и предупреждения преступлений. После анализа и переработки некоторые из приемов могут быть включены в методические рекомендации, для оперуполномоченных и следователей или популярные советы населению как не стать жертвой преступления.

Что касается замечаний, и дискуссионных моментов, возникающих после ознакомления с работой и порождающих конкретные предложения, то мы не могли не отметить следующее.

Подавляющее большинство первоисточников, включенных в издание являются русскоязычными, однако автор при переводе названий многих из них на украинский, сделал это без дублирования на языке первоисточника. В Именном указателе также все имена, упомянутые в русскоязычных документах, переведены на украин-

ский язык, что затрудняет поиск. Это также приносит немало неудобств как отечественным, так и зарубежным исследователям, пытающимся сослаться на документы, приведенные в сборнике.

Думается, что предметный указатель по ключевым понятиям, упомянутым в рецензируемом пособии, сделал бы это объемное издание более удобным для исследовательского поиска, тем более, что современные технологии позволяют быстро и качественно подготовить такой вспомогательный инструмент.

Однако в целом, мы приветствуем издание пособия В.Н. Чисникова «Сыскная полиция на Украине во времена Российской империи», рекомендуем его к использованию в научной, педагогической и практической деятельности и надеемся, что его переиздание более крупным тиражом удовлетворит читательский спрос. Надеемся, что изданием второй книги пособие станет своеобразной хрестоматией по истории сыского дела.

Михайлов М.А. Рецензія на навчальний посібник Чиснікова В.М. Сискна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880-1917 рр.): історико-правове дослідження: у 2-х кн. Кн.1. Документи і матеріали: навч. посіб. / В.М. Чисніков.-К.; НікаНова, 2011. – 939 с. Бібліогр., іл. / М.А. Михайлов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 373-375.

У рецензії дається оцінка видання, оцінюється його актуальність і висока значимість для сучасної науки і практики. Викладаються пропозиції та зауваження, які могли б бути враховані при виході у світ книги Другий або перевиданні Першої.

Ключові слова: історія криміналістики, сискна поліція, оперативно-розшукова діяльність.

ОСОБОЕ МНЕНИЕ

УДК 342.9:5.08

СУБ'ЄКТИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Коваленко Л. П.

*Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», м. Харків,
Україна*

Розглянуто поняття, сутність, особливості суб'єктів інформаційних правовідносин, наводиться класифікація суб'єктів інформаційних правовідносин. Запропонована класифікація, на думку, авторки, дозволить правильно застосовувати інформаційне законодавство.

Ключові слова: суб'єкти, інформаційні правовідносини.

Інформаційне право як комплексна галузь права ставить своїм завданням регулювання особливої однорідної групи суспільних відносин, які називаються інформаційними відносинами.

Про необхідність наукового аналізу суб'єктів інформаційних правовідносин свідчить інтерес до цієї проблеми таких учених як, М. Я. Швеця Р. А. Калюжного, А. Б. Агапова, В. А. Северина, М. М. Рассолова та інших. Метою даної статті є розгляд поняття, сутності, особливостей суб'єктів інформаційних правовідносин, необхідність провести класифікацію суб'єктів інформаційних правовідносин. Запропонувати класифікацію, на думку авторки, це значить правильно застосувати інформаційне законодавство.

Основними суб'єктами правовідносин у цій галузі є дві групи осіб – користувачі й виробники інформації [1, с. 69].

Громадяни України становлять численний вид суб'єктів інформаційного права, що мають потребу в одержанні інформації різного виду й призначення, необхідної їм насамперед для прийняття відповідних рішень у повсякденній діяльності. До числа громадян належать громадяни, юридичні особи, інформаційні об'єднання, установи й підприємства, органи державної влади й місцевого самоврядування, інші підприємства, установи, організації, що запитують інформацію й користуються нею.

Правовідносини, у які вступають користувачі й виробники інформації, регулюються інформаційними нормами, які містяться в законах й інших нормативних актах, залежно від виду оброблюваної інформації. Нагадаємо, що основні види інформації – відкрита інформація як об'єкт інформаційних прав; документована інформація, у тому числі офіційні документи; масова інформація; інформація обмеженого доступу.

Законами й іншими нормативними актами встановлюється порядок пошуку й одержання такої інформації споживачем, права й обов'язки споживача інформації,

а також права, обов'язки й відповідальність виробника інформації залежно від виду інформації й форми її відображення.

Забезпечення права на пошук й одержання інформації перерахованих вище видів здійснюється нормами інститутів масової інформації, інформаційних ресурсів. Далі розглянемо питання правового регулювання відносин щодо доступу до документованої інформації з державних інформаційних ресурсів [2, с. 98].

Для того щоб установити особливості цих відносин, треба відповісти на запитання про те, що є загальним для інформаційного права, що поєднує інформаційні відносини, врегульовані нормами цього права в єдиний комплекс? Звичайно, інформація й інформаційні об'єкти як складні об'єкти, що володіють специфікою при здійсненні прав, виконанні обов'язків і відповідальності, які виникають з їх приводу в інформаційній сфері. Однорідність і особливості інформаційних відносин визначаються особливостями та юридичними властивостями цих об'єктів, з приводу яких або у зв'язку з якими виникають інформаційні відносини. До таких об'єктів, як ми вже зазначали, належать інформація й інформаційні об'єкти, а також інформаційні технології, засоби їх забезпечення, засоби зв'язку й телекомунікацій.

Сукупний і спільний аналіз розглянутої вище інформаційної сфери, діяльності суб'єктів у цій сфері, пов'язаної з інформацією й інформаційними об'єктами, з урахуванням дотримання їх прав і виконання ними обов'язків, дає можливість виявити таку сукупність загальних для цієї сфери відносин, а також відносин за окремими видами діяльності, систематизувати їх за основними блоками [3, с. 198].

Слід зазначити, що особливості інформаційних відносин зводяться до того, що ці відносини:

- виникають, розвиваються і припиняються в інформаційній сфері під час обігу інформації;

- опосередковують державну політику визнання, дотримання й захисту інформаційних прав і свобод людини й громадянина в інформаційній сфері;

- відбивають особливості застосування публічно-правових і цивільно-правових методів правового регулювання при здійсненні інформаційних прав і свобод з урахуванням специфічних особливостей і юридичних властивостей інформації й інформаційних об'єктів.

Публічно-правовий аспект інформаційних відносин передбачає необхідність забезпечення гарантій здійснення інформаційних прав і свобод громадян, державного керування інформаційними процесами формування й використання державних інформаційних ресурсів, створення й застосування державних інформаційних систем і засобів їх забезпечення, а також засобів і механізмів інформаційної безпеки для досягнення головної мети – забезпечення гарантій здійснення інформаційних прав і свобод.

Головне, що характерно для суспільних відносин в інформаційній сфері, – те, що вони виникають, розвиваються й припиняються при обігу інформації в інформаційній сфері в результаті здійснення інформаційних процесів з урахуванням особливостей і властивостей інформації, що проявляються в системі права.

Інформаційне право становить ту форму, що дозволяє найбільш ефективно й повно здійснювати інформаційні права й свободи громадянина й людини, маючи на увазі найбільш якісне й ефективне інформаційне забезпечення громадян інфор-

мації, захист громадянина, суспільства, держави від шкідливої, небезпечної інформації й дезінформації, захист прав і свобод кожного в інформаційній сфері.

Глобальною метою здійснення інформаційних прав і свобод, що досягаються за допомогою норм інформаційного права, можна вважати створення умов для формування гармонійної й високоінтелектуальної особистості, побудови вільного й демократичного суспільства й держави, що володіє інформаційним суверенітетом. Мова йде про створення суспільства, заснованого на знаннях, принципах гармонійного й інтелектуального розвитку кожного члена суспільства й суспільства в цілому [4, с. 20].

Слід зазначити, що предмет правового регулювання інформаційного права становлять інформаційні відносини, які виникають, змінюються й припиняються під час обігу інформації в інформаційній сфері в результаті здійснення інформаційних процесів.

Далі будемо визначати інформаційні відносини як відособлену, однорідну групу суспільних відносин, що виникають при обігу інформації в інформаційній сфері в результаті здійснення інформаційних процесів у порядку реалізації фізичними і юридичними особами інформаційних прав і свобод, а також у порядку виконання ними обов'язків щодо забезпечення гарантій інформаційних прав і свобод.

Суб'єктами інформаційно-правових відносин є їх учасники, які володіють інформаційною правособ'єктністю, що включає в себе дві юридичні якості: інформаційну правоздатність, яка полягає у можливості мати інформаційні права й обов'язки та інформаційну дієздатність – можливість своїми діями набувати інформаційного права і створювати обов'язки. Залежно від обсягу інформаційних прав та обов'язків можна виділити загальні та спеціальні суб'єкти. Загальними суб'єктами інформаційно-правових відносин є держава та її органи, крім органів, що володіють спеціальною інформаційною компетенцією; фізичні та юридичні особи, для яких інформаційна діяльність не є основним видом діяльності. Варто підкреслити, що саме держава є одним із найважливіших суб'єктів інформаційно-правових відносин, оскільки вона здійснює правове регулювання інформаційної сфери, визначає засади інформаційної політики, вживає заходів щодо розвитку національного інформаційного простору, бере участь у міжнародному інформаційному обміні, забезпечує інформаційну безпеку. Інформаційна діяльність держави проявляється в публічно-політичній сфері, де інформаційні зв'язки та комунікації відіграють ключову роль.

До кола спеціальних суб'єктів інформаційно-правових відносин належать юридичні особи, установчими документами яких передбачено інформаційну діяльність як основну: інформаційні агентства, друковані засоби масової інформації, видавництва, телерадіокомпанії, провайдери Інтернет, бібліотеки, архіви тощо, а також державні органи, для яких нормативно-правовими актами встановлено виконання управлінських, регулятивних чи інших функцій в інформаційній сфері.

Дослідження сутності суб'єктів інформаційних правовідносин зручно проводити на моделі інформаційної сфери.

Ґрунтуючись на моделі інформаційної сфери, можна виділити основні групи суб'єктів інформаційних правовідносин:

- виробники, або творці, інформації, у тому числі автори;
- власники інформації (інформаційних об'єктів);
- споживачі інформації.

За допомогою цієї моделі легко досліджувати поведження суб'єктів правовідносин залежно від видів і способів створення й перетворення та організації інформації й інформаційних об'єктів і провести класифікацію інформаційних правовідносин.

Класифікація інформаційних правовідносин може здійснюватися на основі аналізу поведження суб'єктів в інформаційних процесах в інформаційній сфері. При цьому разом з моделлю інформаційної сфери зручно використовувати матрицю інформаційних правовідносин.

Такі права й обов'язки виникають у громадян у сфері інформації, що діють в однойменній галузі інформаційної сфери, і виробників інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних продуктів й інформаційних послуг, що здійснюють діяльність у відповідних однойменних сферах моделі інформаційної.

Суб'єкти – споживачі інформації, що діють у цій галузі, реалізують своє конституційне право на пошук й одержання інформації будь-якого виду й форми подання за винятком інформації обмеженого доступу, порядок одержання якої регламентується особливо. Вони вступають у правовідносини з тими виробниками інформації, інформаційних об'єктів, які діють відповідно до покладених на них обов'язків щодо створення й поширення інформації (це, головним чином, державні підприємства, установи, організації й органи місцевого самоврядування), а також з виробниками інформації – авторами робіт або власниками інформаційних об'єктів.

При цьому споживачі інформації несуть цивільно-правову, адміністративно-правову й кримінальну відповідальність за неправомірне використання отриманої інформації.

Список літератури:

1. Агапов, А. Б. Основы федерального информационного права [Текст] / А. Б. Агапов. – М., 1995. – С. 22.
2. Северин, В. А. Правовое регулирование информационных отношений [Текст] / В. А. Северин // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. – Право. – 2000. – № 5. – С. 23.
3. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права [Текст] / за заг. ред. М. Я. Швеца та Р. А. Калюжного. – Ужгород : ІВА, 2003. – С. 123.
4. Рассолов, М. М. Информационное право [Текст] : учеб. пособие / М. М. Рассолов. – М. : Юрист, 1999. – С. 42.

Коваленко Л.П. Субъекты информационных правоотношений / Л. П. Коваленко // Вчені записки Таврійського Національного Університету ім. В.І.Вернадського, юридичні науки – 2012. -Т. 25(64). – №2. – 2011. – С. 376-379.

Рассмотрено понятие, сущность, особенности субъектов информационных правоотношений, приводится классификация субъектов информационных правоотношений. Предложенная классификация, по мнению авторов, упростит их выбор на практике, позволит правильно применять информационное законодательство.

Ключевые слова: субъекты, інформаційні правоотношения.

Kovalenko L.P. Subjects of the informational legal relationship / L. P. Kovalenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 376-379.

A concept, essence, features of subjects of informative legal relationships, is considered, classification over of subjects of informative legal relationships is brought. Offered classification, on an idea, authors will simplify their choice in practice; an informative legislation will allow correctly applying.

Keywords: subjects, інформаційні legal relationships.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Аббасов Гафис Гасан оглы	Кандидат юридичних наук, доцент національного університету «Одеська юридична академія».
Адельсеїтова Айсель Бекмамбетовна	Кандидат юридических наук, доцент Кримського економічного інститута ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».
Ардашев Роман Георгиевич	Соискатель кафедры уголовно-правовых дисциплин факультета права, социологии и СМИ Иркутского государственного технического университета.
Белевцева Виктория Викторовна	Кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України.
Билиев Владимир Александрович	Кандидат юридических наук, доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности Донецкого юридического института.
Бекирова Эльвира Эскандеровна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Бирюкова Надежда Николаевна	Преподаватель кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Блудова Світлана Володимирівна	Ад'юнкт 3 курсу ад'юнктури та докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ.
Бодаєвський Віктор Петрович	Кримський економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».
Бугаев Валерий Александрович	Кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедры уголовного права и криминологии юридического факультета Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Валитов Салават Сагадатгареевич	Доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедрой административного и финансового права Донецкого национального университета.
Велигодский Денис Витальевич	Кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.

Воронина Евгения Олеговна	Соискатель кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Волошин Иван Алексеевич	Старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии юридического факультета Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Воспякова Ольга Федорона	Старший преподаватель кафедры государственно-правовых и уголовно-правовых дисциплин УО «Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь».
Грудницкий Василий Николаевич	Ассистент кафедры менеджмента и хозяйственного права Института «Высшая школа экономики и менеджмента» Донецкого национального технического университета.
Губанова Елена Владимировна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Єнгоян Самвел Артурович	Студент 5 курсу юридичного факультету Тарійського національного університету ім. В.І. Вернадського.
Жолобова Галина Алексеевна	Доцент кафедры истории государства и права Оренбургского института (филиала) Московской государственной юридической академии, кандидат юридических наук.
Забабуріна Анастасія Геннадіївна	Студентка 4 курсу юридичного факультету Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.
Загоруйко Александр Федорович	Соискатель Харьковского национального педагогического университетп имени Г.С. Сковороды.
Загришева Надежда Владимировна	Старший преподаватель кафедры хозяйственного права и процесса Киевского университета права НАН Украины.
Захаров Денис Александрович	Кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових та кримінально-правових дисциплін Кримського юридичного інституту Національного університету «Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого».
Залозний Николай Юрьевич	Кандидат юридических наук, преподаватель кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.

Змерзлый Борис Владимирович	Доктор исторических наук профессор кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Змерзлая Екатерина Петровна	Студентка 4 курса юридического факультета Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Кашенко Сергей Григорьевич	Доктор исторических наук, профессор кафедры истории и теории государства и права ТНУ им. В.И. Вернадского.
Китаев Николай Николаевич	Кандидат юридических наук, доцент, заслуженный юрист Российской Федерации, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Иркутского государственного технического университета.
Кірін Роман Станіславович	Кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та господарського права Державного ВНЗ «Національний гірничий університет».
Коваленко Тетяна Олександрівна	Кандидат юридичних наук, доцент кафедри земельного та аграрного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Коваленко Лариса Павловна	Кандидат юридических наук, доцент, Национальный университет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», м. Харків.
Кошман Олексій Володимирович	Національна академія прокуратури України, м. Київ, Україна.
Клименко Василий Филиппович	Старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Курабцева Анна Павловна	Преподаватель кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Курылюк Юрий Богданович	Соискатель кафедры уголовного права и процесса Высшего учебного заведения «Национальная академия управления».
Латышева Елена Владимировна	Доктор исторических наук, доцент кафедры Истории Украины, Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Ляшенко Руслана Дмитриевна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры правоведения Житомирского национального агроэкологического университета.

Мальцева Євгения Витальевна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Маслюков Дмитрий Анатольевич	Начальник кафедры государственно-правовых и уголовно-правовых дисциплин УО «Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь».
Михайлов Михаил Анатольевич	Кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедры уголовного процесса и криминалистики Таврического национального университета имени В.И. Вернадского.
Мухамедова Ельмира Енверівна	Кандидат юридических наук, старший викладач кафедри цивільного і трудового права юридичного факультету ТНУ ім. В. І. Вернадського.
Нимко Ольга Борисовна	Кандидат юридических наук, заведующий кафедрой правоведения Житомирского национального агроэкологического университета.
Омельченко Тарас Владимирович	Кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Таврического национального университета им. В. И. Вернадского.
Паршичева Ирина Евгеньевна	Преподаватель кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Панова Наталья Сергеевна	Кандидат юридических наук, заведующая кафедрой административно-правовых дисциплин экономико-правового факультета Национального университета «Одеська юридична академія» в г. Симферополе.
Пасечник Ольга Станиславовна	Преподаватель кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Переверзев Александр Николаевич	Кандидат юридических наук доцент кафедры менеджмента и хозяйственного права Института «Высшая школа экономики и менеджмента» Донецкого национального технического университета.
Радайте Диана Сатан	Аспирант кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Романюк Людмила Валерьевна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.

Радионов Игорь Иванович	Кандидат юридических наук, Апелляционный суд Автономной Республики Крым.
Розумович Ирина Николаевна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Руденко Артем Валериевич	Кандидат юридических наук, доцент кафедры административно-правовых и уголовно-правовых дисциплин Крымского юридического института Национального университета «Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого».
Самко Андрей Викторович	Преподаватель кафедры уголовного процесса и криминалистики Могилевского высшего колледжа МВД Республики Беларусь.
Самойлов Максим Александрович	Кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры гражданско-правовых и хозяйственно-правовых дисциплин Крымского юридического института Национального университета «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».
Скворцова Ольга Владимировна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права и криминологии Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Таран Павел Евгеньевич	Кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой истории и теории государства и права ТНУ им. В.И. Вернадского.
Коваленко Татьяна Александровна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры земельного та аграрного права Киевского национального университета имени Тараса Шевченка.
Халилев Руслан Амдиевич	Кандидат юридических наук доцент, профессор кафедры организации оперативно-разыскной деятельности Национального университета государственной налоговой службы Украины.
Хутько Татьяна Владимировна	Преподаватель-методист Симферопольского техникума Крымского юридического института Национального университета "Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого", соискатель кафедры истории государства и права Украины и зарубежных стран НУ "ЮАУ им. Я.Мудрого".

Чеботарьова Галина Валентиновна	Доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедры специальных правовых дисциплин Крымского экономического института ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».
Чернецкий Олег Константинович	Ассистент кафедры административно-правовых и уголовно-правовых дисциплин Крымского юридического института Национального университета «Юридична академія України імені Ярослава мудрого».
Шармоянц Артур Норайрович	Кандидат юридических наук, преподаватель кафедры истории и теории государства и права ТНУ им. В.И. Вернадского.
Шевченко Валерий Иванович	Кандидат философских наук, доцент кафедры истории и теории государства и права ТНУ им. В.И. Вернадского.
Шукайло Татьяна Игоревна	Преподаватель кафедры ГПиУПД Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь.
Шурупова Катерина Володимирівна	Кандидат юридичних наук доцент кафедри філософії і соціальних наук ДВНЗ «Криворізький національний університет».
Юрченко Лідія Володимирівна	Кандидат юридических наук, доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Просим вас придерживаться правил подготовки и оформления рукописей для журнала «Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Юридические науки». Авторские рукописи должны быть оформленными в соответствии с государственными стандартами и отвечать требованиям Постановления ВАК Украины от 15.01.2003 г. №7-05/1: «...принимать к печати... только научные статьи, которые имеют такие необходимые элементы: постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными актуальными научными или практическими заданиями; анализ последних исследований и публикаций, положивших начало исследованию данной проблемы и на которые опирается автор; выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается указанная статья; формулировка целей статьи (постановка задания); изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; выводы из данного исследования и перспективы последующих исследований в этом направлении» (Бюллетень ВАК Украины, № 1, 2003).

1. Текст рукописи принимаются на украинском или русском языке с указанием даты ее написания, личной подписью автора, аннотациями и ключевыми словами на русском, украинском и английском языках (300-500 зн.), сведениями об авторе (имя, отчество полностью, фамилия, ученая степень, ученое звание, должность, место работы, служебный и домашний телефоны, E-mail).

Для аспирантов, адъюнктов и соискателей необходимо представить рекомендацию научного руководителя или рецензию ученого, имеющего научную степень по специальности, отвечающей предмету исследования, и (или) выписку из протокола заседания соответствующей кафедры (отдела) с рекомендацией статьи к печати.

При направлении рецензии на издание – один экземпляр рецензируемого издания.

К тексту прилагаются: дискета (диск) с рукописью (Microsoft Word), рецензия-рекомендация.

2. Требования к оформлению текста рукописи.

2.1. Бумага формата А4 (размер 210 x 297 мм); параметры страницы: верхнее и нижнее поля – 20 мм, левое – 30 мм, правое – 15 мм; шрифт – Times New Roman 14 pt; интервал между строками – 1,5.

2.2. Ссылки на источники указываются в тексте в квадратных скобках с указанием номеров страниц соответствующего источника, а сами названия источников приводятся в конце текста статьи в порядке упоминания. Каждый источник с новой строки (См. Бюллетень ВАК Украины, №5, 2009).

Библиографические описания источников должны обязательно содержать фамилию и инициалы авторов, названия их трудов, город и год издания (издательство указывать не обязательно).

Авторские примечания оформляются в конце страниц с использованием символа * как знака сноски.

3. Объем авторских рукописей. Объем статьи – не более 10, а рецензии – не более 3 печатных страниц до 0,5 усл. п. л. (до 20 тыс. зн. с пробелами); рецензий и т.п. – до 0,2 усл. п. л.

Рукописи, которые не соответствуют требованиям, указанным в п. 1-3, редакция не регистрирует и не рассматривает с целью публикации.

Рукописи не рецензируются и не возвращаются авторам.

Консультации: ответственный секретарь Змерзлый Борис Владимирович – тел.: (0652) 51-64-61, E-mail: zbv1973@rambler.ru

Более подробную информацию, а также электронные версии журнала можно получить на сайте журнала <http://zapiski-dlaw-tnu.org.ua>

Редакция журнала

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА.
ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

Абасов Г.Г.	Судові гарантії охорони та захисту прав місцевого самоврядування: проблеми теорії та практики.....	3
Адельсеітова А.Б.	Порівняльно-правовий аналіз деяких питань відповідальності парламентаріїв України та Республіки Білорусь.....	10
Жолобова Г. А.	Механізм правового регулювання торгівли штучними солодкими веществами і містять їх харчовими продуктами в Російській імперії на рубежі ХІХ – ХХ століть.....	17
Залозний М. Ю.	Фундаментальні нормативно-правові засади розвитку курортної справи в Криму.....	33
Кащенко С. Г., Таран П. Е., Шевченко В. И.	Правове регулювання земельних відносин в Криму при Врангелі (березень – листопад 1920 рр.).....	43
Клименко В.Ф.	Судово-правова реформа різних державних образів на землях сучасної України від VII ст. до н.е. до першої половини ХІV ст. н.е.: історико-правовий аспект.....	53
Курьлюк Ю. Б.	Зародження кримінальної відповідальності прикордонників на українському Причорномор'ї.....	61
Латишева О. В.	Страхування життя українських селян у 20-х рр. ХХ ст.....	67
Ляшенко Р. Д.	Правова аргументація у сфері правотворчості.....	74
Мальцева Є. В.	Теоретико-правові засади сутності виконавчої влади.....	80
Омельченко Т. В.	Інституалізація правової допомоги в Україні.....	88
Панова Н. С.	Принцип законності в процесі розвитку державного управління в Україні.....	94
Халілев Р. А.	Міжетнічні суперечності – чинник міжнародних конфліктів.....	103
Шармоянц А. Н.	Перспективи розвитку регіоналізму в Європі.....	107
Шукайло Т. И.	Актуальні аспекти протидії корупції.....	111

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

Бекирова Е. Е.	Вдосконалення сучасного законодавства в аспекті відновлення платоспроможності акціонерного товариства або визнання його банкрутом.....	117
-----------------------	--	-----

Бірюкова Н. М.	Теоретико-правові аспекти визначення понять права власності і права державної власності в Україні.....	121
Валитов С. С., Грудницький В. Н.	Проблемы правового обеспечения конкуренции на рынке ритейла.....	129
Мухамєдова Е. Е.	Репродуктивні права фізичної особи в системі особистих немайнових прав.....	136
Переверзєв О. М., Загрішева Н. В.	Договір комерційної концесії в системі господарських договорів України.....	142
Розумович І. М.	Особенности банкротства особенно небезпечних підприємств згідно нової редакції закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».....	148
Самко А. В.	Понятие и историческое развитие третейского разбирательства в законодательстве республики Беларусь.....	152
Самойлов М. О.	Національний режим законодавства як основа міжнародних договорів України щодо спадкування нерухомого майна.....	159
Шурупова К. В.	Перспективи удосконалення правового регулювання доступу та поширення інформації за допомогою мережі інтернет.....	166

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА

Ардашев А. Г., Китаев Н. Н.	О вымышленных серийных убийцах Украины.....	175
Бодаєвський В. П.	«Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі», як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі.....	180
Бугаєв В. А.	Исторический аспект уголовной ответственности за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием....	187
Волошин И. А.	Принцип равенства граждан в уголовном праве: сравнительный анализ законодательства Украины и России	194
Захаров Д. А., Руденко А.В.	Роль суду в формуванні доказової бази у кримінальному провадженні.....	199
Маслюков Д. А. Воспякова О. Ф.	К вопросу о превышении пределов необходимой обороны.....	205
Радионоу И. И.	Незаконний оборот дисків для лазерних систем считывания, матриц, оборудования и сырья для их производства: спорные вопросы уголовно-правовой квалификации.....	212
Скворцова О. В.	Поняття злочинів у сфері економіки.....	221

Чеботарьова Г. В.	Неналежне виконання професійних обов'язків медичними або фармацевтичним працівником: проблеми кримінально-правової характеристики сторони злочину.....	225
Чернецький О. К.	Прогностична діяльність слідчого при проведенні слідчого експерименту..	232
Юрченко Л. В., Забабурина А. Г.	Притягнення до кримінальної відповідальності – як стадія кримінального провадження.....	238

ФИНАНСОВОЕ И НАЛОГОВОЕ ПРАВО. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО. ТРУДОВОЕ ПРАВО. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

Бєлєвцева В. В.	Адміністративно-правові режими забезпечення стабільності держави.....	244
Біляєв В. О.	Сучасний стан та проблеми правового забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку ОВС України.....	252
Блудова С. В.	Матеріально-технічна та фінансова складова адміністративної діяльності міліції щодо забезпечення екологічної безпеки.....	259
Велігодський Д. В.	Взаємодія органів виконавчої влади із іншими органами державної влади.....	267
Кірін Р. С.	Суб'єкти експертно-оціночних геологічних правовідносин.....	276
Коваленко Т. О.	Дефекти юридичних фактів та юридичних складів у земельному праві України.....	285
Німко О. Б.	Правові засади державного регулювання здійснення оціночної діяльності для цілей оподаткування.....	292
Романюк Л. В.	Патронатна служба в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку.....	296

ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО

Воронина Е. О.	Карантинные меры в бассейнах Балтийского и Белого морей Российской империи в XIX начале XX вв.....	302
Енгоян С. А.	Кваліфікаційні вимоги до особи, яка бажає стати арбітражним керуючим: порівняльна характеристика поточної і нової редакції закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».....	311
Загоруйко О. Ф.	Деякі питання законодавчих гарантій права на відпустки, як складової права на відпочинок в сучасному законодавстві України.....	315

Змерзлая Е. П.	Создание судебных систем «свободного города Кракова» и «Царства Польского» в 1815 г.....	321
Кошман О. В.	Деякі аспекти вдосконалення статусу прокурора в державі.....	327
Курабцева А. П.	Правовые основы создания и деятельности судов чести в вооруженных силах Российской империи.....	332
Паршичева И. Е.	Международно-правовые аспекты прав национальных меньшинств и их имплементация в правовой системе Украины.....	340
Пасечник О. С.	Правовий аналіз процесу формування партійних списків.....	345
Радайте Д. С.	Развитие таможенной системы России по европейской границе в 1811 – 1819 гг.....	350
Хутько Т. В.	Створення судових органів у Таврійській області у 80-ті – 90-ті роки XVIII століття.....	357

РЕЦЕНЗИИ

Губанова О. В.	Рецензія на навчально-методичний посібник Доброреза І.О. «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення».....	367
Змерзлый Б. В.	Рецензия на монографию Шендриковой С.П. «История театра в Крыму (1820 – 1920 гг.)».....	369
Михайлов М. А.	Рецензия на учебное пособие Чисникова В.Н. «Сыскная полиция на Украине во времена Российской империи (1880 – 1917 гг.): историко-правовое исследование».....	373

ОСОБОЕ МНЕНИЕ

Коваленко Л. П.	Суб'єкти інформаційних правовідносин.....	376
------------------------	---	-----

Сведения об авторах	380
К сведению авторов	386